

Nyikolaj Vasziljevics Gogol

Holt lelkek

Fordította: Devecseriné Guthi Erzsébet

ELSŐ RÉSZ

ELSŐ FEJEZET

N. kormányzósági székhely vendégfogadójának kapuján elég csinos, ruganyozott, kisebbfajta cséza gördült be, amilyeneken agglegények szoktak utazni: nyugalmazott alezredek, törzskapitányok, körülbelül százfőnyi jobbágysággal rendelkező földbirtokosok, egyszóval csupa olyan ember, akinek vagyoni helyzete közepesnek mondható. A csézában egy úr ült, nem különösen szép, de nem is csúnya, nem túlságosan kövér, de nem is túlságosan sovány, nem lehetett volna ráfogni, hogy öreg, de azt sem, hogy valami nagyon fiatal. Megérkezése a városban semmiféle izgalmat nem okozott, nem is volt benne semmi figyelemre méltó. Csak a fogadóval szemközt levő csapszék ajtajában ácsorgó két muzsik tett rá valamiféle megjegyzést, de az is inkább a hintóra vonatkozott, mint a benne ülőre.

- Nézd a! - mondta az egyik a másiknak. - Micsoda kerék! Mit gondolsz, kibírná az a kerék Moszkváig, ha kellene?

- Ki - felelte a másik.

- De Kazanyig, azt hiszem, már nem bírná.

- Kazanyig nem - felelte a másik.

A társalgás ezzel véget is ért. De történt még más is. Amikor a cséza éppen odagördült a vendégfogadó elé, felbukkant egy fiatalember. Rendkívül szűk és rövid fehér pamutpantalló feszült rajta és rettentően divatos frakk, amely alatt látható volt az ingmell, abban pedig egy pisztolyt ábrázoló, tulai bronztű. A fiatalember hátrafordult, és - fejéhez szorítva ellenzős sapkáját, amelyet csaknem elröpített a szél - megnézte a kocsit. Aztán folytatta útját.

Mikor a fogat befordult az udvarra, a vendég elé kijött a háziszolga, vagy mint az orosz fogadókban nevezik: a pincér. Szüntelenül olyan élénken hajladozott-forgolódott, hogy az arcát nem is lehetett megfigyelni. Hórihorgas fickó volt; sebesen futott ki, karján asztalkendővel, hosszú pamutszövet kabátban, amelynek gallérja csaknem tarkójáig ért; megrázta üstökét, és fürgén vezette fel a vendéget az emeletre, aztán végig a fából épült folyosón, hogy megmutassa az új lakónak az istentől neki rendelt szállást. A szoba a szokásos fájtájú volt, mint maga a fogadó is, vagyis pontosan olyan, mint általában a kormányzósági városok fogadói, ahol az utasok napi két rubelért nyugalmas szobát kapnak; svábbogarakkal, amelyek mint fekete szilvák kukucskálnak ki minden zugból, és a szomszédos helyiségbe nyíló ajtóval, amely mindig komódszekrénnel van eltorlaszolva, amögött lakik a szomszéd vendég: csendes, békés ember, de módfelett kíváncsi természetű, mindent részletesen óhajt tudni az újonnan érkezett utasról. A fogadó homlokzata megfelelt a belsejének: igen hosszú, egyemeletes ház volt. A földszintet nem vakolták be, így hát sötét téglaszínű maradt, és később még sötétebbre vált az időjárás viszontagságaitól, meg egyébként is elég piszkos volt. Az emeletet - mint időtlen idők óta mindenütt - sárgára festették; a földszinten lószerszám-, köteles- és percesboltocskák voltak. A sarokboltban - vagyis inkább a bolt ablakában - vörösréz számovár mellett egy szörpárus ült. Az arca ugyanolyan vörös volt, mint rézedénye, ha az egyiket nem keretezi szurokfekete szakáll, messziről azt lehetett volna hinni, hogy az ablakban két számovár van - ha az egyiket nem keretezi szurokfekete szakáll.

Mialatt a vendég körülnézegetett szobájában, behordták a málháját, mindenekelőtt egy fehér bőröndöt. Elég viharvert állapotban volt, ami arra mutatott, hogy nem először van úton. Ezt a bőröndöt a bekecses, alacsony termetű kocsis; Szelifan és a harminc év körüli inas, Petruska cipelte be. Petruskának - akin látnivalóan uraságoktól levetett, túlságosan bő és viseltes kabát

löttyögött - mogorva tekintete, igen vastag ajka és igen nagy orra volt. A bőrönd után egy vörös fából készült, karéliei nyírfá berakásokkal díszített ládikát, sámfákat és egy kék papirosba csomagolt sült csirkét hoztak be. Mikor mindezt lerakták, Szelifán az istállóba ment, hogy ellássa a lovakat, Petruska, az inas pedig beköltözködött a kis előszobába - nagyon sötét, szűk odú volt ez, oda vitte be köpenyét s azzal együtt a maga jellegzetes, egyéni szagát, majd behurcolta a személyes cókmojkját tartalmazó kis zsákot; abból is ugyanaz a bűz áradt.

Ebben a csöpp zugban, a fal mellett keskeny, háromlábú ágyat állított fel, arra vékony, keshedt matrachoz hasonló pokrócfélét terített, amely már olyan lapos volt, mint a palacsinta - s talán olyan zsíros is -; nagy nehezen sikerült kikunyerálnia a fogadóstól.

Mialatt a szolgák kicsomagoltak, rendezkedtek, az úr bement a közös terembe. Hogy milyenek ezek a közös termek, azt minden utas igen jól tudja, valamennyiben ugyanazok az olajfestékekkel mázolt falak: felül megsötétedtek a pipafüsttől, alul kikoptak a mindenféle utasok, de még inkább a helybeli kereskedők hátától (vásárok alkalmával ugyanis az árusok ötöd-hatodmagukkal térnek be ide, hogy szokásos néhány csésze teájukat megigják), ugyanaz a füstös mennyezet, ugyanaz a füstös csillár, tele kristályfüggőkkel, ezek mindig himbálóznak és csilingelnek, valahányszor a pincér a vedlett viaszosvászonnal bevont padlón végigszáguld, ügyes lendülettel egyensúlyozva a tálcát, amelyen annyi a teáscsésze, mint tengerparton a madár; ugyanazok a képek a falon, egyszóval minden szakasztott olyan, mint valamennyi más ilyen helyen, legfeljebb annyi a különbség, hogy itt az egyik festmény nimfát ábrázol oly óriási mellekkel, amilyeneket az olvasó bizonyára még sohasem látott. Egyébként a természet hasonló játéka észlelhető különféle történelmi képeken is; hogy ezeket honnan, mikor, kik hozták ide, Oroszországba - nem tudni, talán éppen a mi művészetkedvelő főuraink Olaszországban vásárolták idegenvezetőik tanácsára.

Az úr letette ellenzős sapkáját, nyakáról legöngyölytette szivárványszínű gyapjúsálját, amilyeneket házasembereknek a feleségük saját kezűen szokott kötni, s használati utasítással is szolgál hozzá, mint használják. Hogy a nőtleneknek kik kötik ezeket a nyakravalókat, nem tudnám pontosan megmondani, én ilyen sálakat sosem viseltem. A vendég tehát lecsavargatta magáról a sálát, és megrendelte ebédjét. Miközben feltáldalták asztalára a különféle, közismert vendéglői fogásokat, mint: scsí leveles piroggal - amelyet heteken át szándékosan tartogatnak az utasok számára; velő borsóval, káposzta kolbásszal, sült kappan, sós uborka, az elmaradhatatlan édes leveles fánk amely mindig készen kapható, miközben tehát mindezeket részint felmelegítve, részint csak úgy hidegen, felszolgálták neki, mindenféle ostobaságot kérdezgetett a szolgától, vagyis a pincértől; elmondatta magának, ki volt a régebbi vendéglős, és ki a mostani, mekkora a jövedelme, megkérdezte, nagy zsvány-e a gazda, amire a pincér szokásához híven azt felelte: „Bizony nagy gazember az, nagyságos uram.” Ebből látható, hogy mint a felvilágosult Európában a felvilágosult Oroszországban is még most is sok az olyan tekintélyes ember, akinek a vendéglőben nem is ízlik az ebéd, ha a felszolgáló pincérrel társalgásba nem bocsátkozik, sőt ha olykor ki nem figurázza egy kicsit a maga mulatságára. A vendég egyébként nem csupán efféle haszontalan kérdéseket tett fel; pontosan megtudakolta, ki a város kormányzója, a kamara elnöke, az ügyész, egyszóval nem hagyott ki egyetlen számottevő közhivatalnokot sem, de még pontosabban, szinte mélységes együttérzéssel kérdezősködött valamennyi jelentékenyebb földbirtokosról, hogy melyiknek hány léleknyi jobbágysága van, melyik milyen távolságra lakik a várostól, még arról is, hogy melyiknek milyen a természete, s hogy milyen gyakran jár be a városba. Élénken érdeklődött a környék egészségi viszonyai felől: nem dúltak-e a kormányzóságban bizonyos fertőző betegségek, valamiféle járványos hideglelés, pusztító forró-láz, himlő vagy más efféle, s minderről olyan kitartóan, olyan aprólékos pontossággal, hogy az már többnek látszott pusztá kíváncsiságnál.

A vendég magabiztos fellépésében volt valami tekintélyt keltő, és rendkívül hangosan fújta az orrát. Nem tudni, miképpen csinálta, de tagadhatatlan, hogy harsogott az orra, mint a trombita. Ez a látszatra teljesen igénytelen képessége olyan áhítatos tiszteletet ébresztett a fogadó szolgájában, hogy az, valahányszor meghallotta a fent említett hangot, megrázta üstökét, tisztelettudóan kiegyenesedett, és mély főhajtás kíséretében megkérdezte, nem óhajt-e valamit az úr. Ebéd után a vendég megivott egy kis csésze kávé, majd leült a díványra; s a háta mögé párnát gyömöszölt; ezeket a párnákat az orosz fogadókban rugalmas lószőr helyett valami téglához vagy kavicsához szerföltt hasonló anyaggal szokták megtömni. Ekkor már ásítózni kezdett, megparancsolta hát, hogy vezessék a szobájába, ahol aztán lefeküdt, s vagy két óra hosszát aludt. Mikor kipihente magát, a pincér kérésére felírta egy kis papírlapra hivatali rangját, vezeték- és keresztnévét, amint illik, a rendőrség tájékoztatására. A pincér a lépcsőn lefelé menet lassan szótagolva a következőket olvasta a papírlapról: *„Pavel Ivanovics Csicsikov miniszteri tanácsos, földbirtokos, magánügyben.”* Mialatt a pincér még egyre ezt a szöveget betűzgette, Pavel Csicsikov elindult, hogy megnézze a várost, amely, mint kiderült, kedvére való volt, mert semmiben sem maradt el más kormányzósági városoktól. Élesen ötlött szembe a kőházakon a sárga szín, és szerényen sötétlett a szürke a faépületeken. A házak földszintesek, egy- és másfél emeletesek voltak, az elmaradhatatlan magasföldszinttel, amely a kormányzósági építések véleménye szerint nagyon szép. Ezek a házak néhol szinte elvesztek a mezőszélességű utcák és a fakerítések végtelen sorai között, néhol meg egy csomóban szorongtak, s ezek a helyek észrevehetően élénkebbek, népesebbek voltak. Itt-ott cégtáblák függtek amelyekről az eső csaknem teljesen lemosta a festéket; emezek cserepeket vagy csizmákat ábrázoltak; azon egy kék nadrág és *„Arsavszkij szabómester”* felírás látszott; itt egy bolt sapkákkal, kucsmákkal és a következő felírással: *„Vaszilij Fjodorov, külföldről”*, ott egy másik, annak a cégtábláján biliárdasztal és két játékos volt látható, olyan frakkokban, amilyeneket nálunk a színházban viselnek a vendégeket megszemélyesítő szereplők az utolsó felvonásban, a biliárdozókat a mázoló a célnak irányított dákóval ábrázolta, kissé hátraficamodott karral és keresztben kaszázó lábbal, mintha bokáznának a levegőben. Alattuk pedig felírás hirdette: *„Ez aztán jó szórakozás!”* Helyenként egyszerűen az utcán állítottak fel díóval, szappannal és szappanra emlékeztető mézeskaláccsal megrakott asztalokat, máshol lacikonyhákat, amelyek fölé kövér halat festettek, beledöfött villával. Leggyakoribb látvány azonban a megfeketedett, kétfejű állami sas volt; ezt ma már a tömör *„Pálinkamérés”* felirat helyettesíti. A kövezet mindenütt elég hitvány volt. Csicsikov benézett a városi kertbe is, amelynek fiatal, vékony fácskái igen nehezen vertek gyökeret, és csenevész törzsük alját háromszögbe állított, olajfestékkel szép élénkzöldre mázolt kis karók támogatták. Egyébként, bár ezek a fácskák legfeljebb sétatálca-magasságúak voltak, az újságok - egy ünnepi kivilágításról szóló cikk keretében - azt írták róluk, hogy: *Városunk szépségét, hála a városi kormányzó odaadó gondoskodásának, jelentősen fokozta a kert, amelynek terebélyes fái, dús lombjai oly kellemes hűvösséget árasztanak a rekkenő forrás napjaiban....* továbbá hogy: *oly megható volt látni, mint dobogott a polgárok szíve a túlradó hálától, és mint omlott a könnyek árja a polgármester úr iránt érzett elismerés jeléül.*

Csicsikov részletesen megtudakolta egy városi őről, merre vezet a legrövidebb út a székesegyházhoz, a közhivatalokhoz, a kormányzóhoz, aztán elindult, hogy megnézze a város közepén át hömpölygő folyót; útközben letépett valami falragaszt egy oszlopról, azzal a szándékkal, hogy ha hazaér, majd alaposabban elolvassa; érdeklődve nézett meg egy szemrevaló dámát, aki a fa gyalogjárón libgett tova, s akit egy katonaruhás fiú követett, kezében csomaggal, majd még egyszer figyelmesen szemügyre vett mindent, mintha jól emlékezetébe akarná vésni a hely fekvését, azzal hazament, egyenesen a szobájába; a lépcsőn fölmenet könnyedén a háziszolga karjára támaszkodott.

Megteázott, azután asztalhoz ült, gyertyát hozatott, kivette zsebéből a falragaszt, közelebb tartotta a gyertyavilághoz, végül jobb szemét kissé összehúzza olvasni kezdett. A falragaszból egyébként nem sok érdekeset tudhatott meg: Kotzebue-tól adtak egy drámát, amelyben Rollát G. Popljovin, Korát Zjablova leányasszony játszotta, a többi szereplő pedig még ezeknél is jelentéktelenebb volt, de azért Csicsikov végigolvasta a lapot az utolsó betűig, megtudta még a földszinti jegyek árát is, valamint azt is, hogy a színlapot a kormányzóság hivatalos nyomdájában nyomtatták - ezután a túlsó oldalra fordított, hogy megtudja, nincs-e ott is valami; de nem talált semmit, megtörölte hát a szemét, szép rendesen összehajtogatta a lapot, és eltette ládikájába, ahová, szokása szerint, mindent elrakott, ami csak a keze ügyébe akadt. A napot azzal fejezte be, hogy megevett egy adag hideg borjúsültet, megivott egy kis üveg erjesztett scsílevet, aztán lefeküdt és elaludt, mélyen, mint akit lebunkóztak - ahogyan az óriási orosz birodalom némely vidékén mondják.

A következő napot teljesen a látogatásoknak szentelte. Elindult, hogy valamennyi magas rangú hivatalnoknál látogatást tegyen. Tisztelgett a kormányzónál, aki Csicsikovhoz hasonlóan nem volt sem kövér, sem sovány, és nyakán az Anna-rendjel függött; rebesgették, hogy várományosa a csillagnak¹ is; egyébként igen jámbor ember volt, és olykor túllhízmzéseken dolgoztatott. Csicsikov ezután az alkormányzóhoz ment, majd az államügyészhez, a törvényszéki elnökhöz, a rendőrkapitányhoz, az állami adóbérlőhöz, a kincstári gyárak igazgatójához... sajnos kissé nehéz emlékezetben tartani az előkelőségek teljes névsorát; de elég, ha annyit mondunk, hogy a vendég nem mindennapi tevékenységet fejtett ki a látogatások lebonyolítása terén. Még a közegészségügyi felügyelőnél és a városi építésznél is tiszteletét tette. És azután is sokáig ült kocsijában, ott töprengett, hogy kit kellene még meglátogatnia. De több közhivatalnok már nem volt a városban. Az államhatalom e képviselőivel folytatott beszélgetései során igen ügyesen tudott hízelegni mindegyiknek. A kormányzó előtt futólag megjegyezte, hogy ebben a kormányzásban úgy utazik az ember, mint a paradicsomban, az utak mindenütt bársonysímák, s hogy az olyan kormány, amely a felelős helyekre ilyen bölcs embereket állít, valóban a legnagyobb dicséretet érdemli. A rendőrfőnöknek igen nagy elismeréssel nyilatkozott a városi közbiztonság öreiről. Az alkormányzót és a törvényszéki elnököt - akik még csak államtanácsosok voltak - véletlen „nyelvbotlás” következtében, kétszer is kegyelmes uramnak szólította, s ezzel igen rokonszenvenessé tette magát e két úr előtt. A dolognak az volt az eredménye, hogy a kormányzó még aznapra meghívta házához egy kisebb estélyre. A többiek szintén meghívták, ki ebédre, ki kártyára, ki teára.

Csicsikov észrevehetően kerülte, hogy saját személyéről sok szó essék. Ha mégis beszélnie kellett magáról, akkor, bizonyos hangsúlyozott szerénységgel, leginkább csak általánosságokat mondott, s szavai ilyenkor kissé mesterkéltén hangzottak: hogy ő a világ legjelentéktelenebb férge, igazán nem méltó arra, hogy foglalkozzanak vele, sejtette, hogy életében már sok minden ment keresztül, sokat túrt és szenvedett az igazságért, van is sok ellensége, még merényletet is követtek el ellene, és most, amikor - nyugalomra áhítozva - csendes zugot keres, ahol békében élhet, s a sors ebbe a városba vetette, elmulaszthatatlan kötelességének érzi, hogy kifejezze tiszteletét a vezető hivatalnokok iránt.

Mindössze ennyit tudtak meg a városban a jövevényről, aki sietett eleget tenni a kormányzó meghívásának, és hamarosan megjelent az estélyen. Több mint két óra hosszat készülődött erre az estélyre, s oly aprólékos gonddal öltözött, amilyenre ritkán akad példa. Ebéd után szundított egyet, aztán mosdóvizet hozatott, felfújta az arcát - még nyelvével is segített kifeszíteni -, és mindkét oldalt nagyon sokáig szappanozta. Mikor ezzel elkészült, a szolgál válláról levette a

---

¹ Vagyis a Sztanyiszlav-rendjelnek.

törülközött, s kidagasztott képét körös-körül, egyik fülétől a másikig megtörülte, de előbb vagy kétszer egyenesen a szolga arcába prüsszentett. Tükörbe nézett, feltette ingmellét, orrából kirántott két előmerészkedő szőrszálat - s a következő pillanatban már áfonyaszínű pettyes frakkjában állt a tükör előtt.

Azután ekképp kiöltözködve, saját hintájába ült, s végighajtatott a végtelen, széles utcákon, amelyeket csak nagyon gyéren világítottak meg az ablakokból itt-ott kiszűrődő, halványan hunyorgó fények. Bezzeg a kormányzó háza ki volt világítva, mintha bálra készülődtek volna: a kapu előtt hintók, lámpásokkal, a bejáratnál két csendőr, a távolban fullajtárok kiáltozása - egyszóval, ahogy dukál.

Csicsikov, mikor a terembe belépett, kénytelen volt egy pillanatra lehunyni a szemét, mert a gyertyák, a lámpák és a dámák ruháinak ragyogása kápráztatta. Minden fényben úszott. Fekete frakkok bukkantak fel, idesuhantak, odaröppentek, egyesével és csoportosan, mint nyáridőben, forró júliusban a legyek a fehérén csillogó süvegcsukorra, amelyet az öreg kulcsárné a nyitott ablak előtt aprít csillogó darabokra, a gyerekek mind köréje gyűlnek, bámészan nézik, figyelmesen követik tekintetükkel a kalapácsot emelgető érdes kéz mozdulatait, a legyek rajai pedig, a könnyű fuvallat szárnyán is emelkedve, vakmerően berepülnek mint teljes jogú gazdák, kihasználják, hogy az öregasszony vakki is, meg bántja is a szemét az odatűző nap, ellepik az édes darabkákat, hol egyesével, hol sűrű csoportokban. A legyek, amelyeket jóltartott a gazdag nyár, meg különben is lépten-nyomon ínyencfalatokra akadtak, egyáltalában nem azért lepték el a cukrot, hogy egyenek belőle, hanem hogy mutogassák magukat, hogy sétafikáljanak, parádézzanak a csillogó halmon, összedörzsöljék elülső vagy hátsó lábukat, vagy megvakargassák szárnyuk alját, vagy két elülső lábcskájukat kinyújtva, megdörzsölgessék a fejüket, megforduljanak, elrepüljenek s aztán ismét visszaszálljanak újabb tolakodó rajokban.

Csicsikov jóformán még körül sem nézhetett a teremben, a kormányzó máris karon fogta, s azon nyomban bemutatta a kormányzónénak. Az újonnan jött vendég most sem vallott szégyent modorával: olyan bókot mondott, amely felettébb illendő volt a magafajta középkorú ember részéről, akinek hivatali rangja nem nagyon magas, de nem is különösen alacsony.

Mikor a párok felálltak a tánchoz, s a többiek mind a fal mellé szorultak, Csicsikov hátra-kulcsolta kezét, és vagy két percig nagyon figyelmesen szemlélte a társaságot. Sok hölgy igen szép és divatos öltözékben pompázott, sok viszont olyan ruhában volt; amelyet egy kormányzósági városban, isten segítségével, kapni lehet. A férfiak itt is, mint mindenütt, két csoportra oszlottak: karcsúbbakra és testesebbekre. A karcsúbbak állandóan a hölgyek körül sündörögtek. Voltak közöttük olyanok, akiket alig lehetett megkülönböztetni a péterváriaktól, ugyanolyan tisztán és gondosan ápolt, ízléssel fésült oldalszakálluk, vagy egyszerűen kellemes, teljesen simára borotvált tojásdad arcuk volt, ugyanolyan fölényesen ültek le a hölgyekhez, ugyanúgy társalogtak franciául és neveltették a hölgyeket, mint a péterváriak. A férfiak másik csoportjához a testesebbek tartoztak, meg az olyanok, mint Csicsikov, akik nem túlságosan kövérek, de nem is nagyon soványak. Ezek viszont igyekeztek távol tartani magukat a dámáktól, s minduntalan félresandítottak, hogy lássák, nem állították-e még fel a kormányzó inasai a zöld whistasztalt. Az ő arcuk telt, gömbölyű volt, némelyikén bibircsók is virított, sőt akadt köztük himlőhelyes is. Hajukat nem bodorították fürtösre, sem üstöküket bóbitásra, sem *diable m'emporte*² módra - ahogyan a franciák mondják -: vagy rövidre nyírátták a hajukat, vagy teljesen simára fésülték, arcvonásaik pedig legtöbbször kerekdedek és erősek voltak. Ezek közé tartoztak a város tiszteletre méltó hivatalnokai. Ó, jaj! A kövéreknek mindig inkább

---

² Ördög vigyen el engem.

sikerült zöld ágra vergődniük ezen a világon, mint a soványaknak. A soványak hivatalnoki működése rendszerint csak annyi, hogy egyes alkalmi megbízásokat teljesítsenek; olykor csak az előjegyzettek listáján szerepelnek, és állandóan ide-oda hányódnak, megélhetésük valamiképp a levegőben lóg és teljesen bizonytalan. A kövérek ellenben sosem vállalnak efféle alkalmi megbízásokat, hanem csak biztos állást, s ha azt egyszer elfoglalták, olyan biztosan és erősen beleülnek, hogy hamarabb összedőlhet a világ, beomolhat alattuk a föld, mintsem otthagynák a helyüket. Ők nem szeretik a külső ragyogást. A frakkjuk ugyan nem olyan jó szabású, mint a karcsúaké, ehelyett azonban pénzesládájukon isten áldása van. A karcsúnak három év múltán egyetlen lelke³ sem marad, mert valamennyit elzalogosítja, a kövér felől nyugodt lehet mindenki, máris van egy háza a város végén - ezt a felesége nevén vette -, majd feltűnik a város másik végén egy másik háza, azután a város közelében egy kis birtok, azután egy falu is, mindennel, ami kell. A kövér végül, miután eleget szolgált az istent és az uralkodót, s érdemessé tette magát a köztiszteletre, otthagyja hivatalát, falura költözik, és földbirtokos lesz, derék, igazi orosz úr, vendégszerető házigazda - és igen jól él. Karcsú utódai pedig - orosz szokás szerint - szédítő iramban verik el az egész apai vagyont.

Nem titkolhatjuk, hogy Csicsikovot körülbelül ezek a gondolatok foglalkoztatták, miközben a társaságot nézegette, ennek pedig az volt a következménye, hogy végül is a testesekhez csatlakozott, akiknek körében viszontláthatta csaknem valamennyi ismerősét: az ügyészt koromfekete, sűrű szemöldökével s kissé hunyorgó bal szemével, amellyel mintha intett volna: „Gyere a másik szobába, barátocskám; ott majd mondok neked valamit” - de valójában komoly, hallgatag ember volt; a postamestert, ezt az alacsony termetű, de elmés gondolkodót; a nagyon eszes és szeretetre méltó törvényszéki elnököt valamennyien úgy üdvözölték, mint régi ismerőst, mire Csicsikov meghajolt, kissé oldalvást, de nem minden kecsesség nélkül.

Itt mindjárt megismerkedett egy nagyon nyájas és előzékeny földbirtokossal, Manyilovval, s a kissé félszegnek látszó Szobakeviccsel, aki máris rálépett a lábára, aztán így szólt: „Bocsánatot kérek.” Ugyanitt azonnal whistezni hívták, s a meghívást az előbbihez hasonló udvarias meghajlással fogadta el. Azzal leültek a zöld asztalhoz, és vacsoráig már föl sem álltak. A társalgás azonnal abbamaradt, amint mindig történni szokott, valahányszor az emberek végre értelmes gyakorlati foglalkozásnak adhatják át magukat. A postamester ugyan beszédes természetű volt, de mihelyt kártyát vett a kezébe, arca komoly, töprengő kifejezést öltött, alsó ajkával befődte a felsőt, és így tartotta a játék egész ideje alatt. Ha filkót vágott ki, jó erősen az asztalhoz csapta, ha dámát, akkor azt mondta: „Kifelé, vén papné!”, ha királyt, akkor meg azt, hogy: „Ki veled, tambovi muzsik!” A törvényszéki elnök olykor felkiáltott: „Én kiráncigálom a bajuszánál fogva. Ki én!” Időnként, miközben csapkodták a lapokat, ilyen kifakadások hallatszottak: „Már akár így, akár úgy, nincs más hátra, ki kell dobnom a kárót!” Meg egyszerű felkiáltások: „Hát akkor pikk! Pikkecske! Pikula!” Sőt még inkább: „Treff”, azaz más szóval: „Treffentyű!” - ilyen nevekre keresztelték el maguk között a különféle kártyaszíneket. A játzmák végén vitatkoztak, szokás szerint elég hangosan. A mi újonnan érkezett vendégünk is vitatkozott, de valamiképp nagyon ügyesen intézte: valamennyien látták, hogy ellenvetése van, de mindenesetre nagyon megnyerően, tapintatosan vitatkozott. Sosem mondta: „Dobjon már!”, hanem: „Szíveskedjék dobni!”, „Bátorkodom elvinni az ön kettesét” és így tovább. Hogy bizonyos esetekben még jobban megnyerje magának ellenfeleit, minden alkalommal elébük tartotta zománcozott ezüst tubákosszelencéjét, amelynek aljába két ibolyaszálat tett, hogy a dohány illatos legyen.

---

³ Jobbágya.

Csicsikov figyelmét leginkább a fentebb említett két földbirtokos: Manyilov és Szobakevics kötötte le. Mindjárt tudakozódott is felőlük, oly módon, hogy néhány pillanatra félrehívta a törvényszéki elnököt és a postamestert. A hozzájuk intézett kérdésekből kiderült, hogy a vendég nemcsak tudnivágyó, hanem nagyon alapos is, mert mindenekelőtt az iránt érdeklődött, hogy melyiknek hány léleknyi jobbágysága van, milyen állapotban van a birtokuk - csak azután kérdezte meg apai és keresztnévüket. Rövid idő múltán mind a két földbirtokost sikerült tökéletesen elbájoznia.

Manyilov, aki még egyáltalában nem volt idős ember, és nevetés közben mindig hunyorgatta cukorédes tekintetű szemét, valósággal el volt ragadtatva a vendégtől. Igen sokáig szorongatta a kezét, és kérlelte, szerencséltesse látogatásával a falujában, amely - állítása szerint - mindössze tizenöt versztányira van a városi határsorompótól. Amire Csicsikov a legudvariasabb főhajrással és barátságos kézszorítással azt felelte, hogy nemcsak szíves örömet látogatja meg, hanem legszentebb kötelességének tartja elfogadni ezt a meghívást. Szobakevics is meghívta: „Hozzám is jöjjön el” - mondta kurtán, és összeütötte a bokáját; olyan hatalmas csizmát viselt, hogy abba illő lábat alig lehetne találni, különösen manapság, amikor már Oroszországban is kezdenek kiveszni a daliák.

Csicsikov másnap ebédre és estére a rendőrfőnökhöz volt hivatalos, ahol délután háromkor leültek whistezni, és éjjel két óráig játszottak. Ott megismerkedett többek között Nozdrjov földbirtokossal, egy igen fesztelen modorú, harminc év körüli fickóval, aki három-négy szó után már letegezte. A rendőrfőnökkel és az ügyésszel szintén tegeződött, és igen barátságos viszonyban volt velük, de amikor leültek a kártyaasztalhoz, és nagy tétekben játszottak, a rendőrfőnök és az ügyész rendkívüli figyelemmel kísérte minden ütését, s jól megnézett minden kártyát, amelyet Csicsikov kijátszott.

A következő estét Csicsikov a törvényszéki elnöknel töltötte, aki kissé zsírpecsétos háziköntösben fogadta vendégeit, közöttük két hölgyet. Azután estélyen volt az alkormányzó-nál, nagyszabású ebéden az adóbérlőnél; az ügyésznél kisebb ebéden, amely egyébként felért egy naggyal, mise után pedig a polgármesternél villásreggelin, amely szintén felért egy ebéddel. Elég az hozzá, egyetlen órát sem kellett otthon töltenie, s a fogadóba csak aludni járt.

A vendég, hogy, hogy nem, minden tárgykörben otthonos volt, és tapasztalt, világlátott embernek bizonyult. Bármiről folyt a társalgás, hozzá tudott szólni: ha lótenyésztésről volt szó, arról beszélt; ha fajkutyákról beszéltek; ehhez is igen szakavatott megjegyzéseket tudott fűzni; ha a pénzügyi kamara nyomozásairól esett szó, kiderült, hogy az igazságszolgáltatás terén sem tájékozatlan; ha biliárdjátékról folyt a vita, ő ahhoz is értett; ha a jótékonytságot emlegették, a jótékonytságról is igen helyénvalóan és szépen nyilatkozott, még könnyek is szöktek a szemébe; ha a pálinka minőségéről beszéltek, ő abban is szakértő volt; a vámházi felügyelőkről és vámhivatalnokokról úgy beszélt, mintha ő maga felügyelő is, hivatalnok is volna. De bámulatos, hogy mindezt bizonyos méltósággal cselekedte, és igen mértéktartóan, fegyelmezetten viselkedett. Nem beszélt hangosan, de túl halkán sem, hanem éppen úgy, ahogy illik. Egyszóval, akárhogy forgatjuk is a dolgot, mindenképpen nagyon rendes, derék ember volt. A hivatalnokok valamennyien örömmel fogadták. A kormányzó úgy nyilatkozott róla, hogy jó szándékú ember, az ügyész, hogy józan gondolkodású ember, a törvényszéki elnök, hogy szakavatott ember, a csendőr ezredes, hogy művelt ember, a rendőrfőnök, hogy udvarias és szívélyes ember, a rendőrfőnök felesége pedig, hogy a legszeretetre méltóbb és legudvariasabb ember. Még Szobakevics is, aki ritkán nyilatkozott valakiről kedvezően, most, amikor a városból hazatérve, elég későn, levetkőzött, és sovány felesége mellé feküdt, azt mondta: „Lelkecském, a kormányzónál voltam estélyen, ebéden pedig a rendőrfőnöknel, és

megismerkedtem Csicsikov miniszteri tanácsossal, igen rokonszenves ember!”, mire az asszony csak ennyit mondott: „Hm!”, és megbökte a lábával.

Ilyen hízelgő vélemény alakult ki a vendégről a városban, és ilyen is maradt mindaddig, amíg egy fölöttébb különös tulajdonsága és vállalkozása - mint vidéken mondani szokás: egy váratlan fordulat -, amelyről az olvasó rövidesen értesülni fog, a legnagyobb mértékben meg nem döbbentette úgyszólván az egész várost.

MÁSODIK FEJEZET

A vendég már több mint egy hete tartózkodott a városban, estélyekre és ebédekre járt, így aztán, mint mondani szokás, nagyon kellemesen telt az ideje. Végül elhatározta, hogy látogatásait a városon kívül eső helyekre is kiterjeszti, és felkeresi Manyilovot és Szobakevicset, mert megígérte nekik. Lehet, hogy erre más, komolyabb ok ösztökélte, valamely sokkal fontosabb, a szívéhez sokkal közelebb eső ügy... De erről majd idejében értesül az olvasó, ha egyáltalán türelme lesz, hogy végigolvassa ezt a nagyon hosszú elbeszélést, amely ezután még terjedelmesebbé válik, még szélesebb mederben fog hömpölyögni, mígnem közeledik a befejezés, amely felteszi a koronát a történetre.

Szelifan, a kocsis parancsot kapott, hogy kora reggel fogjon be az ismert csézába. Petruska, az inas meg parancsot kapott, hogy maradjon otthon, vigyázzon a szobára és a bőröndre. Nem lesz fölösleges, ha az olvasó megismerkedik hősünk e két jobbággyával. Igaz ugyan, hogy ők, természetesen, nem fontos személyek, még csak olyanok sem, akiket másod-, sőt harmadrendűnek neveznek, s igaz, hogy nem ők mozgatják a cselekmény rugóit és főbb szálait - talán csak itt-ott érintik, s néhol kissé összefonódnak velük; de a szerző mindenben rendkívül szereti a szabadságot, s ez alkalommal is, ámbár maga is orosz, alapos akar lenni, mint a német. Ehhez egyébként sincs szükség sok időre és helyre, mert nem sokat kell hozzátenni ahhoz, amit az olvasó már tud, hogy ugyanis Petruska uraságoktól levetett, kissé bő, barna kabátot viselt, s hogy mint a magafajtájúak közül a legtöbbnek, nagy orra és vastag ajka volt. Ami természetét illeti, inkább hallgatagnak lehetett mondani, mint beszédesnek, mi több: dicséretes buzgalommal igyekezett művelődni, azaz könyveket olvasni, amelyek tartalma azonban csöppet sem érdekelte: tökéletesen mindegy volt neki, szerelmes hősök kalandjairól szól-e a történet, vagy egyszerű ábécéskönyv vagy imakönyv van előtte, valamennyit egyforma figyelemmel olvasta; ha vegytankönyvet adnak a kezébe, azt sem utasítja vissza. Nem az tetszett neki, amit olvasott, hanem maga az olvasás, vagyis jobban mondva, az olvasás folyamata, mert lám, a betűből mindig valamiféle szó kerekedik, igaz; hogy néha csak az ördög tudja, mit jelent. Leginkább az előszobában végezte az olvasást, fekvő helyzetben, az ágyon, azon a matracon, amely éppen ennél a körülménynél fogva vált olyan lapossá és vékonyá, mint a palacsinta. Olvasási szenvedélyén kívül még két olyan szokása volt, amely lényét jellemezte: az első, hogy este vetkezetlenül feküdt le aludni, ugyanabban a felsőkabátban, amelyet egész nap viselt, a második, hogy mindenüvé magával hordozott valami állandó, jellegzetesen egyéni légkört, a saját bűzét, amely a lakott szobák áporodott szagára emlékeztetett, úgyhogy elég volt, ha ágyát, köpenyét és cókmókját bevitte bármely, mindaddig lakatlan helyiségbe, és máris úgy tetszett, mintha abban a szobában vagy tíz éve laknának. Amikor Csicsikov - mint finom szaglász és kényes ember - érzékeny orrával reggelenként az elsőt szippantotta ebből a levegőből, csak elfintorította az arcát, és fejcsóválva kifakadt: „Hallod-e, barátom, mi az ördög van veled, tán izzadsz, vagy mi... Legalább elmennél a fürdőbe...” Amire Petruska semmit se válaszolt, hanem sürgősen belefogott valami munkába; vagy gazdája kiakasztott frakkját kezdte kefélni, vagy egyszerűen nekiállt a takarításnak. Hogy mit gondolt, miközben így hallgatott? Talán ezt: „No hiszen, megvan rólad a véleményem, hát nem unod negyvenszer is elismételni ugyanazt?” - isten a megmondhatója; nehéz kitalálni, mire gondol a jobbágyszolga, miközben a gazdája korholja.

Szelifan, a kocsis, egész más ember volt... De a szerző már restelli is, hogy ilyen sokáig foglalkoztatja az olvasókat efféle alacsony sorból való emberekkel, tapasztalatból tudja, hogy nem szívesen ismerkednek az alsóbb osztályhoz tartozókkal. Már csak ilyen az orosz ember: valósággal töri magát, hogy a nála akár csak egy fokkal magasabb rangúval ismeretségbe

kerüljön, és a felületes, éppen csak a köszöntésig terjedő ismeretséget egy gróffal vagy herceggel többre értékeli, mint mással a legszorosabb barátságot. Éppen ezért a szerző kissé aggódik is hőse miatt, aki csak miniszteri tanácsos. Az udvari tanácsosok talán még hajlandók megismerkedni vele; de akik már a tábornoki rangot is elérték, azok talán olyan lenéző pillantást vetnek rá, amilyenrel a magunkfajta büszke emberek szokták sújtani a lábuk előtt nyüzsgő csőcseléket, vagy, ami még rosszabb - s a szerzőt igen fájdalmasan érintené -, gyilkos könnyel haladnak el mellette. De bármily elszomorító mind az egyik, mind a másik eshetőség - vissza kell térnünk hősünkhöz.

Csicsikov tehát, miután még előző nap kiadta a szükséges parancsokat, reggel igen korán felkelt, megmosakodott, és nedves szivaccsal tetőtől talpig ledörzsölte magát, amit csak ünnepnapokon szokott megtenni, s ez a nap véletlenül éppen vasárnap volt, azután megborotválkozott, oly gondosan, hogy arca sima és fényes lett, mint az atlasz, majd felöltötte áfonyaszínű spricelt frakkját, belebújt nagy medvebundájába, végül - a szolga támogatásával, aki hol jobbról, hol balról fogta karon - lement a lépcsőn, és a csészába ült.

Zajosan gördült ki a hintó a fogadó kapuja alól. Egy arra menő pópa kalapot emelt előtte; néhány mocskos ingű kisleány a kezét nyújtogatta felé e szavakkal: „Nagyságos úr, adj az árváknak.” A kocsis észrevette, hogy egyikük felkapaszkodott hátul a hágsóra, rázuhintott hát az ostorral, ezután a csésza nagyokat zökkenve tovadöcögött a köveken. Örültek, mikor a távolban megpillantották a csikos városi vámsorompót, mert ez azt jelentette, hogy a köves út, mint minden győtrelem, nemsokára véget ér; Csicsikov feje ugyan még jó néhányszor erősen nekiütődött a kocsi ernyőjének, de azután végre sima, puha földön robogtak tovább.

Alig hagyták maguk mögött a várost, az út mindkét oldalán a nálunk megszokott sivár látvány tárult eléjük: homokbuckák, tüskés cserjék, apró, gyér, fiatal fenyőbokrok, elperzselődött vadhanga és más hasonló gízgáz. Ezután nyílegyenes utcákból álló falvak tűnedeztek fel, farakás alakú, szürke fedelű parasztházakkal, amelyeket a kiakasztott, himzett törülközők mintáihoz hasonló fáfaragások díszítettek. A kapuk előtti lócákon báránybőr bekecses parasztlakók ültek, és szokásuk szerint ásitóztak. A kövér képű asszonyok, mellükön átkötött kendőben, a felső ablakokon nézegettek ki, az alsókon meg a borjak vagy a disznók. Egyszóval a szokásos kép.

Amikor már tizenöt versztányi utat megtettek, Csicsikovnak eszébe jutott, hogy Manyilov falujának, saját szavai szerint, valahol itt kell lennie, de már a tizenhatodik versztát is elhagyták, a faluból azonban csak nem láttak semmit sem, és ha történetesen nem találkoznak két muzsikkal, aligha sikerült volna eligazodniuk. Arra a kérdésre, hogy messze van-e még Zamanyilovka falu, a parasztlakók levették sapkájukat és egyikük - nyilván az okosabbik, akinek kecskeszakállja volt - így felelt:

- Talán Manyilovka, nem pedig Zamanyilovka?

- Az hát, Manyilovka.

- Manyilovka! Ha még egy versztát mentek, már ott is van, azaz egyenest jobbra.

- Jobbra? - kérdezte a kocsis.

- Jobbra - felelt a parasztlakó. - Ez az út visz Manyilovkába. De itt semmiféle Zamanyilovka nincs. Úgy hívják, hogy Manyilovka, vagy hát az a neve; de Zamanyilovka itt egyáltalában nincs. Amott egyenesen a dombon meglátsz egy kőépületet. Emeletes ház. Az az uraság háza, vagyis abban lakik az uraság. Hát ez Manyilovka, de Zamanyilovka, az itt egyáltalában nincs, nem is volt.

Újra nekiindultak, hogy megkeressék Manyilovkát. Mikor már két versztányit haladtak, a dűlőútra értek, aztán megtettek további két, három, négy versztát, de az emeletes kőház csak nem bukkant fel. Ekkor Csicsikovnak eszébe jutott, hogy ha az embert a barátja meghívja a tizenöt versztányira levő falujába, az azt jelenti, hogy a szóban forgó falu jó harminc versztányira van. Manyilovka fekvése nem nagyon bájолhatta el a szemlélőt. Az urasági ház egymagában állt a dombon; vagyis egy emelkedésen, kitéve a minden elképzelhető oldalról fűjdogáló szeleknek. A dombot rövidre nyírott pázsit borította, azon angol módra elszórva két-három virágágy, orgonabokrok és sárga akác; ezeken kívül öt-hat kis nyírfa nyújtogatta apró levelű, gyér lombjait. Két ilyen nyírfa alatt zöld kupolájú, lapos lugas állt, kékesszürke oszlopokkal és ezzel a felírással:

A magányos elmélkedés temploma

Lejjebb zöld békanyállal bevont tó volt, mindez egyébként nem ritkaság az orosz földbirtokosok angolkertjeiben. E domb lábánál - és részben a lejtőin is - gerendákból épült, szürke kis parasztházak húzódtak meg, amelyeket hősünk - nem tudni, mi okból - tüstént számlálni kezdett, és meg is számolt kétszáznál többet. Ezek között a kis házak között egyetlen fácska sem nőtt, semmiféle növény nem zöldellt, mindenütt csak szürke gerendák látszottak. A látványt két parasztasszony élénkítette meg, akik szoknyájukat körös-körül festői módon feltűrve, térdig gázoltak a tóban, két bottal szakadozott gyaloghálót vonszoltak maguk után, amelyben már két rák lapult, s egy csillogó veresponty fickándozott. Az asszonyok, mint látszott, valamiért megharagudtak egymásra, és veszekedtek. Kissé távolabb, oldalvást unalmas-kék fenyőerdő sötétlett. Még maga az időjárás is tökéletesen illett a tájhoz: sem derűs, sem borús nem volt a nap, hanem olyanféle fakószürke, amilyen a helyőrségi katonák régi köpenye; ezek a katonák egyébként igen békeszeretők, de vasárnaponként némelyik kissé felönt a garatra. Hogy a kép teljes legyen, nem hiányzott belőle a kakas sem, az időváltozások hírnöke, amely, bár a harcias vetélytárs kakasok szokásos viadalaikban csúnyán összevissza lyukasztották a fejét, igen harsányan kukorékolt, még csapkodott is a szárnyaival, amelyek olyan megtépázottak voltak, mint valami ócska, gubancos gyékény.

Mikor az udvarhoz értek, Csicsikov megpillantotta a tornác lépcsőjén a házigazdát, aki zöld kabátban állt ott, és kezét ernyőként tartotta a szeme fölé, hogy jobban lássa az érkező kocsit.

Mennél jobban közeledett a cséza a lépcsőhöz, annál inkább felderült a házigazda tekintete, annál szélesebben mosolygott.

- Pavel Ivanovics! - kiáltott fel végre, mikor Csicsikov kikászálódott a kocsiból. - Hát mégiscsak eszébe jutottunk?

A barátok igen melegen összecsókkolták egymást, azután Manyilov bevezette vendégét a szobába. Bár kissé rövid az idő, amíg a tornácon, előszobán és ebédlőn áthaladnak, próbáljuk meg, sikerül-e felhasználnunk arra, hogy elmondjunk egyet-mást a házigazdáról.

És most a szerzőnek be kell vallania, hogy az ilyen vállalkozás igen nehéz. Nagyobb szabású egyéniségek ábrázolása sokkal könnyebb: az ember egyszerűen tele kézzel csapkodja a festéket a vászonra - fekete, perzselő tekintetű szem, bozontos szemöldök, ráncokkal barázdált homlok, vállra vetett fekete vagy tűzvörös palást -, és megvan az arckép. Ámde az ilyen urakról, akikből oly sok van ezen a világon, akik látszatra nagyon hasonlítanak egymáshoz - de azért, ha jobban megfigyeljük őket, sok kifürkészhetetlen jellegzetességet fedezhetünk fel rajtuk; az ilyen urakról borzasztóan nehéz arcképet festeni. Az embernek nagyon meg kell feszítenie a figyelmét, hogy minden hajszálfinom, szinte észrevehetetlen vonást meglásson, kifinomult, érzékeny szem kell ehhez, amelyet a tapasztalat, a gyakorlat már élessé tett.

Hogy Manyilov milyenfajta ember volt, annak talán egyedül isten a megmondhatója. Vannak emberek, akikről azt szokták mondani, hogy se ilyen, se olyan: mint a közmondás tartja: se hideg, se meleg. Talán Manyilovot is ezek közé kell sorolni. Jó külsejű ember volt, arcvonásaiból nem hiányzott a szeretetreméltóság, de ez a szeretetreméltóság túlságosan édesnek, cukrozottnak tetszett; modorában s egész lényében volt valami rokonszenvet és barátságot kolduló hízélgés. Mosolya megnyerő, haja szőke, szeme kék volt. Ha az ember beszédbe ereszkedett vele, az első pillanatban okvetlenül azt gondolta: „Milyen kellemes, jóra való ember!”, a második pillanatban semmit sem gondolt, a harmadikban pedig azt gondolta: „Ördög tudja, mi dolog ez!” és odábbállt; ha mégis ott maradt, halálos unalom fogta el. Manyilovtól hiába várt az ember valami élénkebb érdeklődést eláruló szót, amelyet bárki mástól hallhatunk, ha olyasmiről folyik a beszéd, amihez ért.

Minden embernek van valami kedvtelése. Az egyiknek az, hogy vadászkutyákat tenyészt; a másoknak, hogy szenvedélyesen rajong a zenéért, amelynek minden mélységét csodálatra méltóan tudja átérezni; a harmadiknak, hogy nagyon szeret jól ebédelni; a negyediknek, hogy akár csak egyetlen fokkal jelentékenyebb szerepet játszassék, mint amilyen dukál neki; az ötödik kívánságai valamivel szerényebbek; ébren és alva álmodat lát, arról ábrándozik, milyen szép is lenne, ha ő egy szárnysegéddel sétálhatna végig valami nyilvános helyen, hogy barátait, ismerőseit, sőt az ismeretleneket is elkápráztassa; a hatodiknak olyan kéz adatott, amely ellenállhatatlan kívánságot érez, hogy letördelje egy káró ásznak vagy kettőnek a sarkát; a hetediknek olyan a keze, hogy valahol minduntalan rendet akar teremteni, össze akar barátkozni a postamesterrel vagy a postakocsisokkal - egyszóval mindenkinek van valami bogara, de Manyilovnak nem volt semmilyen. Otthon nagyon keveset beszélt, legtöbbször csak gondolkozott, töprengött, de hogy miről gondolkozott, annak is talán isten a tudója. Azt nem mondhatjuk, hogy foglalkozott a gazdaságával, hiszen soha még csak ki sem kocsikázott a földekre, a gazdaság valahogyan magától ment. Ha az intéző azt mondta neki: „Nagyságos uram, jó lenne ezt vagy azt csinálni”, rendszerint azt felelte: „Bizony, az nem lenne rossz”, aztán tovább pipázott; a pipázást még akkor szokta meg, amikor a hadseregnél szolgált, ahol úgy vélekedtek róla, hogy a legszerényebb, a legjobb modorú és legműveltebb tiszt. „Igen, az nem lenne rossz” - ismételte. Ha valamelyik paraszt járult elébe, és tarkóját vakargatva kérte: „Nagyságos úr, adj szabadságot, hogy megkereshessem az adóra valót”, ő azt felelte: „Hát menj”, és tovább pipázott; eszébe sem jutott, hogy a paraszt a szabadsággal élve, megy és leissza magát. Időnként a tornácról az udvarra és a tóra pillantván arról beszélt, milyen jó lenne sürgősen föld alatti utat ásni a háztól, vagy köhidat építeni a tó fölé, a hídon kétoldalt boltok lennének, azokban boltosok ülnének, és a parasztnak szükséges mindenféle apróságot árulnának. Ilyenkor a szemében rendkívüli édesség áradt el, és arca a legnagyobb megelégedettséget fejezte ki. Ezek a tervek egyébként mindvégig csak tervek maradtak. Dolgozószobájában mindig hevert valami könyv olvasójellel a tizennegyedik oldalon, amelyet már két év óta folyton olvasott. A háznál örökösen hiányzott valami; a fogadószobában díszes selyemmel kárpitozott, gyönyörű bútorok voltak - valószínűleg elég drágák -, de két karosszékre már nem futotta a kelméből, azokat egyszerűen durva vászonnal borították; a házigazda különben már évek óta mondogatta a vendégeknek: „Ne azokra tessék ülni még nincsenek behúzva.” Némelyik szobában egyáltalán nem volt semmiféle bútor, bár a házastársak már az esküvő utáni első napokban szóba hozták a dolgot, mondván: „Lelkecském, holnap intézkedni kell, hogy ezekbe a szobákba, ha csak ideiglenesen is, bútor kerüljön.” Esténként igen díszes bronz gyertyatartót állítottak az asztalra, három antik gráciával, szép, gyöngyház berakásos fényellenzővel, mellé meg faggyúcepppekkel borított, horpadt, elferdült, közönséges sárgaréz gyertyatartó-invalídisokat tettek, s mindez nem tűnt fel sem az úrnak, sem az asszonynak, sem a szolganak. A felesége... hát, ők tökéletesen meg voltak elégedve egymással. Bár több mint nyolcéves házasságok voltak, mindig hoztak egymásnak

valami apró ajándékot: egy kis almát vagy cukorkát, vagy diót, és meghatóan gyöngéd, igaz szerelmet kifejező hangon turbékolták: „Nyisd ki a szájacskádat, itt egy falatka alma.” Magától értetődik, hogy a szájacska ilyenkor nagyon bájosan nyílt ki. Születésnapok alkalmával is ajándékokkal lepték meg egymást, például üveggyöngyből készült kis fogpiszkálótokkal. Igen gyakran megtörtént, hogy amint a díványon üldögéltek, egyikük - nem tudni, mi okból - hirtelen letette a pipáját, a másik meg a hímzését, már tudniillik, ha akkor éppen azon dolgozott, és oly epedő, oly hosszú csókban forrtak össze, hogy azalatt kényelmesen el lehetett volna szívni egy kisebbfajta szivart. Egyszóval, azok közé tartoztak, akikről azt szokás mondani, hogy boldogok.

Persze, meg lehetne jegyezni, hogy a háznál sok más fontosabb tennivaló is akad, mint hosszan tartó csókokat váltani, és meglepetésnek szánt apró ajándékokat készíteni, és ezen a téren még sok más kérdés vetődhetne fel. Például: miért van olyan fejetlen kapkodás a konyhán? Miért van az, hogy az éléskamra meglehetősen üres? Miért tolvaj a kulcsárné? Miért olyan piszkosak és részegesek a szolgák? Miért alszik az egész ház népe oly irgalmatlanul sokat, s miért haszontalankodik, mikor ébren van. De hát mindezek igen alantas dolgok. Manyilova asszony viszont előkelő nevelésben részesült. Előkelő nevelést, mint tudjuk, nevelőintézetekben lehet kapni. A nevelőintézetekben pedig, mint tudjuk, három fő tantárgy az emberi erények alapja: a francia nyelv, amely elengedhetetlenül szükséges a családi élet boldogságához; a zongorázás, amellyel a férjnek kellemes perceket lehet szerezni; végül maga a tulajdonképpeni háztartástan: erszények és más meglepetések kötése, horgolása. Persze, különösen manapság, vannak különböző tökéletesítések és változtatások a metódusokban, mindez leginkább az intézet tulajdonosnőjének leleményességétől és képességeitől függ. Más intézetekben akképpen alakul a sorrend, hogy első a zongora, aztán következik a francia nyelv, végül a háztartástan. Van azonban úgy is, hogy első a háztartástan, vagyis a meglepetések horgolása, azután következik a francia nyelv és végül a zongora. Különbözik a metódusok. Még azt is meg lehetne jegyezni, hogy Manyilova... de bevallom, nagyon félek a hölgyekről beszélni, meg különben is ideje, hogy visszatérjek hőseimhez, akik már néhány perce állnak a fogadószoba ajtaja előtt, és mindegyik a másikat kéri, tessékeli, lépjen be.

- De nagyon kérem, miattam ne zavartassa magát, én majd ön után megyek be - mondta Csicsikov.

- Nem, Pavel Ivanovics, az nem lehet: ön vendég - felelte Manyilov az ajtóra mutatva.

- De igazán ne zavartassa magát a legkevésbé se. Kérem, lépjen be - erősködött Csicsikov.

- Nem, már bocsásson meg, de nem engedhetem, hogy ilyen kellemes és művelt vendég csak utánam lépjen be.

- Már hogy volnék én művelt?... Nagyon kérem, menjen előre.

- Azt már nem! Ön menjen előre.

- De hát miért?

- Hát csak azért! - felelte szeretetre méltó mosollyal Manyilov.

Végül mindketten egyszerre léptek be, oldalt fordulva s kissé az ajtófélfához szorítva egymást.

- Engedje meg, hogy bemutassam a feleségemnek - mondta Manyilov. - Szívecském: Pavel Ivanovics!

Csicsikov ekkor meglátott egy hölgyet, akit egyáltalában észre sem vett, mikor Manyilovval egymás előtt hajlongtak az ajtóban. Az asszony elég csinos volt, ruhája tetszetős: jól illett arcához a halványszürke selyemköntös; kicsi, finom kezéből gyorsan az asztalra dobott valamit, és

felkapta himzett szélű batiszt zsebkendőjét, aztán fölemelkedett a díványról. Csicsikov kedvtelve hajolt a keze fölé. A háziasszony kissé raccsolva kijelentette, hogy végtelenül örülnek látogatásának, s hogy férje minden áldott nap emlegette.

- Bizony igaz - szólalt meg Manyilov -, a feleségem folyton kérdezgette: „Ejnye, hát már sosem jön el a te barátod?” - „Várj, lelkecském, meglátod, eljön.” És lám, végre ön csakugyan megtisztelt bennünket a látogatásával. Lelkemre, nem is tudom kifejezni, milyen örömet szerzett nekünk ezzel, mintha májusi ünnep, szívünk névnapjának ünnepe köszöntött volna be...

Csicsikov mikor azt hallotta, hogy már a szívek ünnepét emlegetik, kissé zavarba esett, és szerényen felelte, hogy sem híres neve, sem említésre méltó rangja nincs.

- Önnek mindene van - vágott közbe Manyilov ugyanazzal a szeretetre méltó mosolyával -, mindene van, sőt annál is többje.

- Hogy tetszik önnek a mi városunk? - kérdezte Manyilova. - Kellemesen telik ott az ideje?

- Nagyon szép város, gyönyörű város - felelte Csicsikov -, és nagyon kellemesen töltöttem az időmet, az ottani társaság valósággal elragadó.

- És hogy tetszett a mi kormányzónk? - hangzott az asszony újabb kérdése.

- Nemde a legtiszteltelemtöbb és legrokonszenvesebb ember? - tette hozzá Manyilov:

- Tökéletesen igaz - felelte Csicsikov -, az elképzelhető legtiszteltelemtöbb ember. És mennyire átérti a hivatását, mennyire érti a dolgát! Bárcsak mennél több ilyen emberünk volna!

- Milyen ügyesen tud bánni mindenkivel, és milyen finom tapintat nyilvánul meg minden cselekedetében! - helyeselt Manyilov mosolyogva, és elragadtatásában szinte egészen lehunyta a szemét, mint a macska, mikor a füle tévét puha ujjak simogatják.

- Nagyon előzékeny és barátságos ember - folytatta Csicsikov -, és micsoda művész! Ezt aztán föl sem tettem volna róla! Milyen szépen tud különféle mintákat kihímezni! Mutatott nekem egy saját készítésű erszényt: még hölgyek között is ritkán akad, aki ilyen művészien tud hímezni.

- Hát az alkormányzó! Ugye milyen kedves ember az is? - kérdezte Manyilov, és kissé megint lehunyta a szemét.

- Nagyon-nagyon kiváló ember - felelte Csicsikov.

- S ha szabad kérdezni, hogy tetszett önnek a rendőrfőnök? Ugye, nagyon kellemes ember?

- Rendkívül kellemes... és milyen eszes, milyen olvasott ember! Az ügyésszel és a törvényszéki elnökkel egész kakasszóig nála whisteztünk. Nagyon-nagyon kiváló ember.

- No és mi a véleménye a rendőrfőnök feleségéről? - kérdezte Manyilova. - Ugye, nagyon szeretetreméltó asszony?

- Ó, egyike a legkiválóbb hölgyeknek, mindazok közül, akiket ismerek - felelte Csicsikov.

Ezután megemlítették a törvényszéki elnököt, majd a postamestert, úgyhogy sorra került a város csaknem valamennyi hivatalnoka, akik egytől egyig az elképzelhető legderekabb embereknek bizonyultak.

- Önök állandóan falun tartózkodnak? - fordult Csicsikov a házigazdához, hogy végre ő is kérdezzen valamit.

- Legtöbbnyire falun - felelte az. - Néha ugyan bemegyünk a városba, csak azért, hogy művelt emberekkel is találkozzunk. Mert, tudja, az ember egészen elvadul, ha mindig bezárkózva él.

- Igaz, igaz - mondta Csicsikov.

- Persze - folytatta Manyilov -, egészen másként állna a dolog, ha kellemes szomszédaink volnának, például olyan ember, akivel mindenféléről el lehetne beszélgetni, a rokonszenves modorról, a helyes viselkedésről, valamiféle tudományos kérdésekről, műveltségről, ami, hogy úgy mondjam, felrázza az embert, hogy fölemelkedjék...

Még valamit szándékozott mondani, de észrevette, hogy kissé elragadtatta magát, hát tétován belebökött a levegőbe, s csak azután folytatta:

- ...akkor persze a falusi életnek, az elvonultságnak is megvolnának a maga örömei. De itt nincs senki a világon. Minden szórakozásunk, hogy a *Hazafi*-t olvassuk néha.

Csicsikov tökéletesen egy véleményen volt Manyilovval, és hozzátette, hogy nincs is kellemesebb dolog, mint elvonultan éldegélni, élvezni a természet szépségeit, és néha valami könyvet olvasni...

- De mit ér mindez - mondta Manyilov -, ha nincs az embernek barátja, akivel megoszthatná gondolatait...

- Ó, milyen igaz! Tökéletesen igaz - helyeselt Csicsikov -, mit ér akkor a világ minden kincse! „Ne pénzed legyen, hanem jó barátaid legyenek, akikkel mindent megvitathatsz”, mondta egy bölcs.

- És tudja, Pavel Ivanovics - áradozott Manyilov, miközben arca oly édeskés, sőt túl édes kifejezést öltött, mint a szirup, amelyet az ügyes és előkelő orvos a gyógyszerhez kever, abban a hitben, hogy betegét megörvendeztetni vele -, olyankor az ember valamiféle magasabb szellemi gyönyörűséget érez... mint például most, amikor a sors abban a, mondhatni, rendkívüli szerencsében részesít, hogy beszélhetek önnel, és az ön magasröptű társalgását élvezhetem.

- Már engedjen meg: miféle magasröptű társalgást?... Hiszen olyan egyszerű, jelentéktelen ember vagyok... - tiltakozott Csicsikov.

- Ó, Pavel Ivanovics! Engedje meg, hogy nyíltan, őszintén beszéljek: én szívesen odaadnám vagyonom felét, ha félannyi kiváló tulajdonságom volna, mint önnek!...

- Én viszont szerencsémnek tartanám, ha az ön...

Nem tudni, meddig ragadtatta volna magát a két barát a kölcsönös érzelmi ömlengésben, ha be nem lép az inas, jelteni, hogy tálalva van.

- Kérem, fáradjon be - szólt Manyilov. - Elnézését kérjük, amiért nincs nálunk olyan ebéd, mint fényes palotákban és a nagyvárosokban, mi egyszerű orosz szokás szerint csak csíivel kínálhatjuk meg, de azt tiszta szívből adjuk. Esedezem, fáradjon be.

Kis ideig még vitatkoztak, hogy melyikük menjen elől, végül Csicsikov megint oldalozva a másik kettő előtt lépett be az ebédlőbe.

Az ebédlőben már ott állt két gyerek, Manyilov két kisleánya, akik abban a korban voltak, amelyben szokás ugyan asztalhoz ültetni őket, de magas székre. Mellettük a nevelő állt, aki udvariasan és mosolyogva hajolt meg. A háziasszony a levesestál előtt foglalt helyet: a vendéget a háziasszony és a házigazda közé ültették, az inas szalvétát kötött a gyerekek nyakába.

- Milyen kedves kis gyerekek - mondta Csicsikov, végignézte rajtuk. - És hány évesek?

- Az idősebbik nyolc lesz, a kisebbik éppen tegnap múlt hat - felelte Manyilova.

- Themisztokljusz! - fordult Manyilov az idősebb fiúhoz, aki igyekezett kiszabadítani az asztalkendőből az állát, mert az inas azt is belekötötte.

Mikor Csicsikov meghallotta a részben görög nevet - amelynek Manyilov, nem tudni, miért „ljusz” végződést adott -, kissé fölrántotta a szemöldökét, de aztán sietve vissza is erőltette szokott helyére.

- Themisztokljusz, mondd meg nekem, melyik Franciaország legszebb városa?

A nevelő most minden figyelmét Themisztokljuszra fordította.

Úgy látszott, mintha a fiú szemébe akart volna ugrani de végre teljesen megnyugodott, és helyeslően biccentett, amikor Themisztokljusz azt felelte, hogy: „Párizs.”

- Hát nálunk melyik a legszebb város? - fordult hozzá Manyilov újabb kérdéssel.

A nevelő ismét megfeszítette minden figyelmét.

- Pétervár - felelte Themisztokljusz.

- Hát még?

- Moszkva - felelte Themisztokljusz.

- A kis bölcs! - ámuldozott erre Csicsikov. - Helyes, fiacskám. De mondják csak kérem - fordult rögtön ezután a szülőkhöz meglepetten -, lehetséges ilyen fiatal korban ennyi ismeret? Ki kell jelentenem, hogy ebben a gyerekben nagy képességek szunnyadnak.

- Ó, ön még nem ismeri - felelte Manyilov. - Rendkívül éles eszű, a gyerek. A kisebbik, Alkid, az nem ilyen tehetséges, de ez? Ha meglát valamit, egy kis csigát vagy bogárkát, mindjárt felcsillan a szeme, mindjárt utanaszalad és nézi, figyeli. Nekem az a szándékom, hogy diplomáciai pályára adom. Themisztokljusz! - fordult megint a kisfiúhoz. - Akarsz nagykövet lenni?

- Akarok - felelte Themisztokljusz kenyeret rágcsálva és fejét jobbra-balra ingatva.

Ekkor a hátul álló inas gyorsan megtörölte a nagykövet orrát, és ezt nagyon jól tette, mert különben egy nem odavaló jókora csepp hullott volna a levesbe. Az asztalnál a nyugodt élet örömeiről folyt a társalgás, amelybe a háziasszony beleszótt a városi színházra és színészekre vonatkozó megjegyzéseit. A nevelő nagy figyelemmel nézte a beszélgetőket, s mihelyt észrevette, hogy nevetni készülnek, abban a pillanatban szélesebbre húzta a száját, és buzgón nevetett. Bizonyára háládatos lélek volt, és ezzel is viszonzni akarta a házigazda jó bánásmódját. Hanem azért egyszer mégis elkomorult az arca, villájával megkopogtatta az asztalt, és szigorú tekintettel meredt a vele szemben ülő gyerekekre. Meg is volt rá az oka: Themisztokljusz megharapta Alkid fülét, Alkid pedig szemét behunyva és száját kitátva, a legszívzaggatóbb módon üvölni készült, de eszébe jutott, hogy ilyesmiért az embertől megvonhatják az ételt, hát nagy nehezen becsukta a száját, és könnyezve kezdte rágni a báránycsontot, úgyhogy mindkét oldalán zsíros lett az arca. A háziasszony minduntalan e szavakkal fordult Csicsikovhoz:

- De igazán, ön semmit sem eszik; olyan keveset vett a tányérjára!

Amire Csicsikov mindannyiszor így felelt:

- Köszönöm alássan, jóllaktam, a kellemes társalgás jobb minden ételnél.

Végül felálltak az asztaltól. Manyilov rendkívül elégedett volt; karjával támasztotta meg vendége hátát, úgy akarta a fogadószobába vezetni, aki egyszerre csak igen jelentőségteljes arckifejezéssel kijelentette, hogy valami nagyon fontos dologról kíván beszélni vele.

- Akkor engedje meg, hogy az én dolgozószobámba vezessem - mondta Manyilov, és bevitte Csicsikovit egy kisebbfajta szobába, amelynek ablakai a kéklő erdőre nyíltak.

- Íme, az én kis zugom - szólt Manyilov.

- Kellemes szobácska - állapította meg Csicsikov, és körülnézett.

A szoba csakugyan elég kellemes volt: szürkéskékre festett falak, négy szék, egy karosszék, asztal, rajta az a bizonyos könyv - benne az olvasójel -, amelyről már említést tettünk, meg néhány teleírt papírszelet; de legtöbb volt a dohány, a legkülönbözőbb helyeken, sapkában, zacskókban, vagy egyszerűen az asztalra szórva, kis halmazokba púpozva. A két ablakdeszkán pipából kivert hamukupacok álltak, észrevehető igyekezettel elrendezett, takaros sorokban. Nyilvánvaló volt, hogy ez a rendezgetés a házigazda egyik kedvenc időtöltése.

- Engedje meg, hogy arra kérjem, foglaljon helyet a karosszékből - fordult vendégéhez Manyilov. - Úgy kényelmesebb lesz.

- Engedje meg, hogy egy székre üljek.

- Engedje meg, hogy ezt ne engedjem meg önnek - felelte mosolyogva Manyilov. - Már énnálam bizony úgy van, hogy ez a karosszék mindig a vendégé: ha tetszik, ha nem, abba kell ülnie.

Csicsikov leült.

- Engedje meg, hogy megkínáljam egy pipával.

- Köszönöm, én nem dohányzom - felelte Csicsikov nyájasan és kissé sajnálkozva.

- Miért? - kérdezte Manyilov szintén nyájasan és kissé sajnálkozva.

- Nem szoktam hozzá; félek. Azt mondják, hogy a pipázás kiszárítja a torkot.

- Engedje megjegyezmem, hogy ez csak előítélet. Sőt én szilárdan hiszem, hogy a pipázás sokkal egészségesebb, mint a tubakolás. Szolgált a mi ezredünkben egy főhadnagy, igen kiváló, rendkívül művelt ember, aki soha ki nem vette szájából a pipát, nemcsak az asztalnál, de - engedelemmel szólva - még más helyeken sem. És lám, most már elmúlt negyvenéves, de hála az úristennek, még most is olyan egészséges, mint a makk.

Csicsikov megjegyezte, hogy ilyesmire csakugyan akad példa, s hogy a természetben sok olyan jelenség van, amelyekre még a legpallérozottabb elmék sem találnak magyarázatot.

- De engedjen meg mindenekelőtt egy kérdést... - folytatta olyan hangon, amelynek különös, vagy majdnem különös színezete volt, azután meg, nem tudni, miért, hátranézett. Hátranézett Manyilov is, szintén nem tudni, miért. - Mikor méltóztatott utoljára beadni a revíziós jegyzéket?⁴

- Már jó régen; azaz tulajdonképpen nem is emlékszem, mikor.

- És sok lélek halt meg azóta?

- Nem tudom. Azt hiszem, ezt az intézőtől kell megkérdezni. Hé, te ott, küldd csak be az intézőt, úgy tudom, ma éppen itt van.

---

⁴ Revízió: a cári Oroszországban az adóköteles jobbágyok összeírása.

Előkerült az intéző. Negyven év körüli ember volt, borotválta a szakállát, kabátot viselt, és minden jel szerint nagyon nyugalmas élete lehetett, mert az arca gömbölyű volt, sárgás bőre és apró szeme pedig arra mutatott, hogy nagyon is jól tudja, mi az a tollas derékalj és a pehelydunna. Első pillantásra meglátszott rajta, hogy pályáját úgy futotta meg, mint valamennyi urasági intéző: eleinte csak mint írni-olvasni tudó fiút tartották a háznál, aztán feleségül vett holmi Agaskát, úrnője kedvencét, aki kulcsárnő volt; így hát maga lett a kulcsár, végül pedig az intéző. S mivel intéző lett, magától értetődik, hogy úgy tett, mint minden intéző: csak a falu módosabb embereivel érintkezett, azokkal cimborált, a terheket a szegényebbekre hárította, reggelente kilenckor kelt, várta a számovárt, és teázott.

- Hallod-e, kedves barátom, hány lelkünk halt meg azóta, hogy beadtuk a revíziós jegyzéket?
- Hogyhogy hány? Sok. Azóta sokan haltak meg - felelte az intéző, és kezét pajzsként emelve a szája elé, csuklott egyet.
- Hát bevallom, én magam is úgy gondoltam, hogy tudniillik sokan meghaltak - bólogatott Manyilov, azután Csicsikovhoz fordulva, ismételten kijelentette: - Úgy van, sokan meghaltak.
- De szám szerint hányan? - kérdezte Csicsikov.
- Igen: szám szerint hányan? - vette át tőle a szót Manyilov.
- Hát azt meg honnan tudhatnám én? Hisz nem lehet tudni, hányan haltak meg, senki sem számolta meg őket.
- Ez az - szólta Manyilov újra Csicsikovhoz fordulva. - Én is úgy vélem, hogy igen nagy volt a halandóság. Így aztán érthető, hogy senki sem tudja, hányan haltak meg.
- Hát számold meg őket - mondta Csicsikov az intézőnek -, jegyezd őket lajstromba, valamennyit, név szerint.
- Igen, valamennyit, név szerint - helyeselt Manyilov.
- Igenis - mondta az intéző, és elment.
- De hát mi célra kell ez önnek? - kérdezte ekkor Manyilov.

Ez a kérdés észrevehetően nyugtalanította a vendéget, s arcán olyan feszültség látszott - még bele is vörösödött -, hogy azt egyszerű szavakkal nem is lehet megfelelőképpen kifejezni. És valóban: Manyilov végül olyan furcsa és szokatlan dolgokról szerzett tudomást, amilyeneket emberi fül még sosem hallott.

- Ön azt kérdezi: mi célra kell ez nekem? Hát meg is mondom: lelkeket szeretnék vásárolni... - felelte Csicsikov, de itt megakadt és elhallgatott.
- De engedje megkérdeznem - szólalt meg Manyilov -, hogyan szándékozik lelkeket vásárolni: földdel együtt, vagy csak magukat a lelkeket, azaz föld nélkül?
- Nem, tulajdonképpen nem is egészen olyan lelkeket akarok én - mondta Csicsikov -, hanem halottakat...
- Tessék? Bocsásson meg, kissé nagyothallok, úgy értettem, mintha valami nagyon különös szót mondott volna...
- Holt lelkeket akarnék vásárolni, akik azonban a revíziós jegyzékben mint élők volnának feltüntetve - mondta Csicsikov.

Manyilov azon nyomban kiejtette szájából a pipát a földre, szája kerekre nyílt, és néhány percig tátva is maradt. A két barát, aki az imént még a jó szomszédi kapcsolatok kellemetességeit

fejtegette, most mozdulatlanra dermedt. Úgy meredtek egymás szemébe, mint két arckép, amelyet hajdanában a tükör két oldalán, egymással szemben volt szokás felakasztani. Manyilov végre felvette pipáját a földről, és alulról nézett fel barátja arcába, hogy kiokosodjék belőle, lássa, nincs-e valami huncut mosoly az ajka körül, nem tréfál-e. De semmi ilyesmit nem látott, sőt Csicsikov arca mintha a szokottnál is komolyabb lett volna; majd az jutott eszébe, hogy hátha vendége hirtelen megtévelylődött. Egy darabig rémülten, állhatatosan nézte, de a vendég szeme tökéletesen tiszta volt, nem lángolt benne az a vad, nyugtalan tűz, amely az örültek tekintetében szokott lobogni, semmi feltűnőt nem tapasztalt rajta, minden rendben volt. Akárhogy töprengett is Manyilov, hogy mi történjék most, mitévő legyen, nem telt tőle más, mint az, hogy a szájában maradt pipafüstöt igen vékony csíkban kieregette.

- Tehát azt óhajtanám tudni, adhat-e ön nekem ilyen, a valóságban nem élő, de a törvény formái szerint életben levő lelkeket, olyképpen, hogy eladja vagy átengedi őket, már ahogyan önnek jobban tetszik...

De Manyilov olyan szörnyű zavarba esett, hogy csak nézett rá.

- Úgy látom, habozik... - jegyezte meg Csicsikov.

- Én?... Nem, dehogy... csak hát... - motyogta Manyilov, - nem tudom felfogni... bocsásson meg... én persze nem részesülhettem az önéhez hasonló fényes nevelésben, amely önnek, hogy úgy mondjam, minden mozdulatán meglátszik, bennem nincs meg az a művészi képesség, hogy olyan magasröptűen fejezzem ki magam... Lehetséges, hogy itt... az iménti kijelentéseknek valami rejtett értelme van... hogy csak az ékesszólás kedvéért méltóztatott olyan különösen kifejezni magát?

- Nem - felelte Csicsikov. - Én úgy értettem a dolgot, ahogy mondtam, vagyis azokat a lelkeket akarnám megvásárolni, akik már meghaltak.

Manyilov most már teljesen elvesztette a lába alól a talajt. Érezte, hogy cselekednie kell, kérdeznie kell valamit, de hogy mit - ördög tudja. Végül azt cselekedte, hogy megint eregetni kezdte a füstöt, de ezúttal nem a száján, hanem az orrán át.

- Ilyenformán, ha nincs semmi akadály, isten nevében megköthetjük az adásvételi szerződést - mondta Csicsikov.

- Micsoda? Adásvételi szerződést, holt lelkekre?

- Dehogy! - felelte Csicsikov. - Azt írjuk, hogy életben van valamennyi, mint ahogyan a revíziós jegyzék mutatja. Mert én semmiben, sohasem szoktam eltérni a polgári törvények rendelkezéseitől, habár éppen emiatt sokat kellett szenvednem hivatali szolgálatom folyamán, de már bocsásson meg, a kötelesség számomra szent, s a törvény előtt elnémulok.

Manyilovnak ez utóbbi szavak nagyon tetszettek, de a dolog lényegébe mégsem tudott behatolni, és felelet helyett csak szitta szitta a pipáját, mégpedig olyan erősen, hogy a szópóka végül már úgy szörcsögött-dörmögött, mint a fagott. Úgy látszott, mintha abból akart volna véleményt kierőszakolni a példátlan esetre vonatkozóan; de a pipaszár csak szörcsögött, egyéb nem telt tőle.

- Önnek talán bizonyos kétségei vannak?

- Ó, isten őrizz, már hogy volnának? Amit most mondok, nem azt jelenti, mintha valamiféle bírálattal illetném vagy valamiféle előítéletem volna ön iránt, de engedje megkérdezni, nem lesz ez a vállalkozás, vagy még szabatosabb kifejezéssel: ez az ügylet ellentétben a polgári törvényekkel és Oroszország távolabbi terveivel?

Ekkor Manyilov kissé félrehajtotta a fejét és igen-igen jelentősen nézett Csicsikov szemébe, miközben minden arcvonása, keményen összeszorított szája olyan töprengő elmélyült kifejezést öltött, amilyent emberi arcon talán még sohasem láttak, legfeljebb valami nagyon éles eszű miniszterén, de azén is csak a legnagyobb fejtörés pillanatában.

Csicsikov azonban egyszerűen kijelentette, hogy a vállalkozás vagy ügylet semmiképpen sem kerül ellentétbe a polgári törvényekkel, sem Oroszország távolabbi terveivel, sőt, mint egy perc múlva hozzátette, a kincstárnak még haszna is származik belőle, mert megkapja a törvényes illetékeket.

- Ön tehát úgy véli...

- Én úgy vélem, hogy ez nagyon jó lesz.

- Hát ha jó lesz, akkor az egészen más, akkor nekem semmi kifogásom ellene - mondta Manyilov, és tökéletesen megnyugodott.

- Akkor most már csak a vételárban kell megegyeznünk.

- A vételárban! - kiáltott fel Manyilov, aztán néhány pillanatnyi hallgatás után folytatta: - Hát azt hiszi, hogy én öntől pénzt fogadok el olyan lelkekért, akik bizonyos értelemben megszűntek élni? Ha már önnek ilyen, hogy úgy mondjam, fantasztikus kívánsága van, hát én átadom őket ingyen, és még az adásvételi szerződést is magamra vállalom.

Az előadott események krónikása igen súlyos szemrehányást érdemelne, ha elmulasztaná megemlíteni, hogy Manyilov szavai hallatára a vendég örömeiben majd kibújt a bőréből. Bármily komoly és meggondolt ember volt is, alig tudta megállni, hogy ne ugrándozzék, mint a bakkecske; márpedig az ember tudvalevően csak kitörő örömeiben ragadtatja magát ilyesmire. Olyan hevesen fordult meg a karosszékekben, hogy az ülés gypjúhuzata beszakadt. Maga Manyilov kissé megrökönyödve nézett rá. A fellelkesült Csicsikov a hálálkodások olyan áradatát zúdította rá, hogy egészen zavarba esett, el is pirult, megrázta a fejét, többször elhárítóan, tagadóan intett, végül kijelentette, hogy mindez voltaképpen semmiség, ő igazában csak szeretne volna valami jelét adni szívbeli hajlandóságának, a lélek magnetizmusának, ami pedig a holt lelkeket illeti azokat úgyszólván említeni sem érdemes.

- De bizony nagyon is érdemes, nagyon is! - erősködött Csicsikov, és megszorította a másik férfi kezét. Most nagyon mély sóhaj szakadt föl a kebléből. Mintha vágyott volna rá, hogy kiöntse a szívét, s nem minden érzelem nélkül, a következő szavakat mondta:

- Ha tudná ön, milyen nagy szívességet tett ezzel a látszólag említésre sem érdemes dologgal egy sivár elhagyatottságban élő embernek! Ha tudná, mennyit kellett túrnöm és szenvednem! Miken mentem keresztül! Mint az örvénylő habok közt hánykódó sajka!... Hogy bántottak, hogy üldöztek, mennyi keserűségben volt részem! És miért? Azért, mert az igazság útján haladtam, mert a lelkiismeretem mindig tiszta volt, mert támogattam a védtelen özvegyeket és a szerencsétlen árvákat!...

Itt még zsebkendőjét is elővette, és könnycseppet törölte ki a szeméből.

Manyilov mélyen meg volt hatva. A jó barátok sokáig szorongatták egymás kezét, sokáig némán néztek egymás szemébe, amelyben előtörő könnyeket is láthattak. Manyilov sehogy sem akarta elereszteni hősünk kezét, s oly hévvel szorongatta, hogy amaz már nem is tudta, hogyan szabadítsa ki. Végül nagy nehezen, lassan sikerült kihúznia s azt mondta, hogy most már jó lenne, ha mennél előbb nyélbe ütnék azt az adásvételi szerződést, s ha ebben az ügyben ő maga járna el a városban. Aztán fogta a kalapját, és búcsúzni kezdett.

- Hogyan? Már el akar menni? - kérdezte hirtelen magához térve és szinte ijedten Manyilov.

Éppen ekkor lépett a szobába Manyilova.

- Lizocska - fordult hozzá kissé szomorúan Manyilov -, Pavel Ivanovics itt hagy bennünket.

- Mert már untattuk Pavel Ivanovicsot - mondta az asszony.

- Ó, úrnőm, itt, itt - mondta Csicsikov kezét a szívére téve, igen itt fogom őrizni emlékét azoknak a kellemes időknek, amelyeket az önök körében töltöttem. És higgye el, semmi sem tenne engem olyan boldoggá mint az, ha önökkel együtt élhetnék, ha nem is egyazon házban, de legalább a legközelebbi szomszédságban.

- Tudja, Pavel Ivanovics - szólt közbe Manyilov, akinek ez a gondolat nagyon megtetszett -, csakugyan nagyon jó lenne úgy együtt lakni, egyazon föld alatt, vagy valamely szilfa árnyékában elfilozofálgatni, belemélyedni a...

- Ó, az paradicsomi élet volna - bólogatott sóhajtva Csicsikov. - Isten önnel, asszonyom - folytatta és Manyilova asszony keze fölé hajolt. - Isten önnel, mélyen tisztelt, kedves barátom. Meg ne feledkezzék kérésemről.

- Legyen nyugodt - felelte Manyilov. - A mi elválásunk legföljebb két napra szól.

Kimentek az ebédlőbe.

- Isten veletek, kedves kicsikém! - mondta Csicsikov, megpillantva Themisztokljuszt és Alkidot; a gyerekek valami fahuszárral játszottak, amelynek már nem volt keze, sem orra. - Isten veletek, csöppségeim. Bocsássatok meg, hogy nem hoztam nektek ajándékot, de az igazat megvallva, azt sem tudtam, hogy a világon vagytok. Hanem legközelebb, ha megint eljövök, okvetlenül hozok nektek valamit. Neked kardot hozok. Akarsz kardot?

- Akarok - felelte Themisztokljusz.

- Neked pedig trombitát. Dobot vagy trombitát hozzak? - kérdezte Alkidhoz hajolva.

- Tjombitát - felelte Alkid súgva és fejét lehajtva.

- No jó, akkor neked trombitát hozok. De még milyen szép trombitát! Mindig így fog szólni: Tu-tu! tratá-tratá! Tratá-tratá! Isten veled, lelkecském, isten veled! - Megcsókolta a kisfiú fejét, aztán Manyilovékhoz fordult, olyan mosollyal, amilyennel általában a szülőknek szokás jelezni, hogy milyen édesek az ő gyerekeik, és milyen szerény kis kívánságaik vannak.

- Igazán, Pavel Ivanovics, maradjon még - mondta Manyilova, amikor már kiértek a tornácra -, nézze csak, milyen felhős az ég.

- Nem nagy felhők azok - felelte Csicsikov.

- De tudja-e az utat Szobakevicshez?

- Éppen meg akartam kérdezni öntől.

- Ha megengedi, mindjárt megmagyarázom a kocsisának.

És Manyilov a kocsist is szokott szeretetre méltó modorában igazította útnak, sőt egyszer magázta is.

A kocsis végighallgatta, hogy két útelágazás mellett el kell haladnia, s csak a harmadikra befordulnia, aztán azt mondta:

- Majd csak odatalálunk, nagyságos úr - azzal Csicsikov elhajtatott. Lábujihegyre ágaskodva a háziak még sokáig integettek, és kendőiket lengették feléje.

Manyilov sokáig állt a tornácon, tekintetével kísérve az egyre távolodó csészát, s mikor az már teljesen eltűnt szem elől, ő még egyre ott állt és pipázott. Végül bement a szobába, leült egy székre, és átadta magát az elmélkedésnek, lelke mélyén örvendezve, hogy vendégének egy kis szívességet tehetett. Aztán a gondolatai észrevétlenül átsiklottak más tárgyakra, végül pedig elkalandoztak, isten tudja, hova. Elgondolkozott a rokonlelkek között levő kapcsolatok kellemességeiről, meg arról, hogy milyen szép is lenne egy jó baráttal valamely folyó partján lakni, aztán gondolatban hidat épített a folyón, majd óriási házat, olyan magas kilátóval, hogy onnan Moszkvát is lehetett látni: milyen kellemes is lenne esténként ott teázni, a szabadban, és mindenféle kellemes tárgyról társalogni. Aztán arról, hogy ők ketten Csicsikovval, gyönyörű hintón valami társaságba hajtanak, és ott mindenkit elbűvölnek kellemes modorukkal, az uralkodó hallja, hogy milyen jó barátok ők, és mindkettőjüket kinevezi tábornokká; aztán még isten tudja, mi mindenről ábrándozott, végül már maga sem tudott kiigazodni abban, amit elképzelt. Egyszerre csak minden ábrándozását félbeszakította Csicsikov különös kérése, melynek lényegét egyáltalában nem tudta megérteni; bármilyen szempontból vizsgálta is, sehogy sem talált rá magyarázatot. Csak ült, üldögélt és pipázott - így töprengett egészen vacsoráig.

HARMADIK FEJEZET

Csicsikov ezalatt derűs hangulatban ült csézáján, amely már régen az országúton haladt. Az előző fejezetből már kiderült, mi volt ízlésének és törekvéseinek fő tárgya, milyen gondolat foglalkoztatta leginkább, nem csoda tehát, ha csakhamar testestül-lelkestül elmerült ebben a gondolatban. Hogy a tervek, a feltevések és az anyagi kilátások sikerrel kecsegtették, az látszott az arcán, amelyen pillanatonként újra és újra elégedett mosoly ragyogott fel. Mindez annyira elfoglalta, hogy nem is figyelt kocsisára, aki - emelkedett hangulatban lévén a Manyilovék cselédei részéről tapasztalt vendégszerető fogadtatástól - igen megszívlelendő utasításokat osztogatott a tarka, jobb oldali lógósnak. Ez a tarka ló módfelett ravasz volt, csak úgy tett, mintha húzna, a középső rudas pej és a sárga bal lógós azonban - amelyet Ülnöknek neveztek, mert valami ülnöktől vásárolták - csakugyan és teljes erejükből igyekeztek, annyira, hogy még a szemükből is sugárzott a becsületesen teljesített munka öröme.

- Csak ravaszkodj, ravaszkodj, ne félj, túravaszkodlak én téged! - méltatlankodott Szelifan, azzal felemelkedett, és ostorával végighúzott a lusta lovon. - No, törődj csak a magad dolgával, te cifra pantallós, te német! Inkább tanulnál a pejtől, az tisztességes ló, az rendesen végzi a kötelességét, annak szívesen is adok több abrakot. Mert az becsületes ló. Az Ülnök, az is jó ló... No, mit rángatod a füledet? Te buta, figyelj, ha hozzád beszélek! Én nem tanítalak rosszra, oktan jószág! No lám, már megint hova akar elcsatangolni.

Megint megsuhintotta az ostorral, és dörmögött:

- Te barbár! Te átkozott Bonaparte!

Ezután mind a három lóhoz intézte szavait:

- Hé, kedveskéim! - és mindegyikre rácsapott, de nem büntetésképpen, hanem annak jeléül, hogy meg van elégedve velük. Miután ily módon kifejezte nekik elismerését, megint a tarkához beszélt:

- Azt hiszed, eltitkolhatod a ravaszságodat? Szó sincs róla. Ha azt akarod, hogy becsüljenek, akkor viselkedj is becsületesen. Lám, azok az uraságok, ahol most voltunk, jóra való emberek. Én szívesen elbeszélgetek derék, jóra való emberekkel; aki jóra való ember, az nekem barátom, az jó cimbor. Leülök én azzal örömet, akár enni kell, akár inni, csak jóra való ember legyen. Az a fő. A jóra való embert mindenki becsüli. Lám, a mi urunkat mindenki tiszteli, hallod-e, mert ő állami hivatalban szolgált, és miniszteri tanácsos...

E fejtegetései közben Szelifan végül a legtávolabb eső, legelvontabb fogalmak területére csapott át. Csicsikov, ha odafigyel, sok apróságot tudhatott volna meg a maga személyére vonatkozóan, de annyira elfoglalták a gondolatai, hogy csak egy hirtelen, igen hangos mennydörgésre ocsúdott fel; amikor körülnézett, látta, hogy az egész égboltot sötét felhők borítják, s a poros országúton már esőcseppek koppannak. Végre másodszor is megdördült az ég, ezúttal még hangosabban és még közelebből, s hirtelen zuhogni kezdett az eső, mintha vederből öntötték volna. Eleinte ferdén hullt, és a kocsi egyik oldalát csapkodta, majd a másikat is, azután megváltoztatta irányát: egészen függőlegesen hullt, és egyenesen a kociernyő tetején dobolt, végül pedig az utas arcát kezdte paskolni. Csicsikov tehát lehúzta a bőrfüggönyt, amelyen két kis kerek ablak volt, hogy látni lehessen az utat, és parancsot adott Szelifannak, hogy gyorsabban hajtson. Szelifan, akit az eső éppen beszéde kellős közepén zavart meg, szintén úgy vélekedett, hogy nem szabad késlekednie, az ülés alól gyorsan előráncigált valami rongyos szürke posztókacabajkát, belebújt, aztán megragadta a gyeplőt, és nagyot kiáltott a

három lóra, amelyek igen lassan, lomhán poroszkáltak, mert a kocsis oktató szónoklata kellemesen elbágyasztotta őket. Arra azonban Szelifan már semmiképpen sem emlékezett, hogy két vagy három útelágazást hagyott-e el. Eltöprengve és kissé felidézve az utat, annyit bizonyosan tudott, hogy eddig már elég sok útelágazást elhagyott. S mivel az orosz ember a döntő pillanatokban nem vesztegeti az időt töprengéssel, hanem tudja, mit kell cselekednie, Szelifan a legközelebbi útelágazásnál tévovázás nélkül jobbra fordult, s nagyot rikkantva lovaira: „Gyia, tisztelt barátaim!”, vágatni kezdett, nem sokat törődve azzal, hogy hova visz a választott út.

Hanem az eső csak nem akart alábbhagyni. Az út porából egykettőre sár lett, s a lovak percről percre fáradtságosabban húzták a kocsit. Csicsikov már kezdett nagyon nyugtalankodni, hogy Szobakevics faluját csak nem találják. Számítása szerint már régen meg kellett volna érkezniük. Fürkészve tekingetett jobbra-balra, de hiába meresztgette a szemét: koromsötét volt.

- Szelifan! - szólt végre, kidugva fejét a kocsiból.

- Mi tetszik, nagyságos úr?

- Nézz csak körül, nem látszik még a falu?

- Nem, nagyságos úr, sehol sem látszik.

Azzal Szelifan suhintott egyet az ostorával, és rázendített valami nótafelére, de akár nóta volt, akár más: olyan hosszúra nyúlt, hogy sehogyan sem akart vége szakadni. Volt abban minden: noszogató és serkentő kiáltások, amelyekkel Oroszország-szerte tisztelik a lovakat, a legkülönbözőbb eredetű és fajtájú elnevezések, minden rendszer vagy válogatás nélkül, csak ahogyan éppen a nyelvére jöttek. Így aztán odáig fajult a dolog, hogy végül már szekretáriusnak nevezte a lovait.

Eközben Csicsikov kezdte észrevenni, hogy a kocsi előre és hátra, jobbra-balra dülöng, nagyokat zökken, s olyankor jókat lök rajta. Ebből arra következtetett, hogy nyilván letértek az útról, és a hepehupás, felszántott földön döcögnek. Úgy látszott, ezt Szelifan is észrevette, de nem szólt egy szót sem.

- Miféle úton hajtasz, te gazfickó? - förmedt rá Csicsikov.

- Hát mit csináljak, nagyságos úr, ha egyszer ilyen az idő? Hisz olyan sötét van, hogy az ostoromat sem látom.

E kijelentés után úgy félrebillentette a csészát, hogy Csicsikov kénytelen volt mindkét kezével megkapaszkodni. Csak most vette észre, hogy Szelifan becsípett.

- Vigyázz, hé, vigyázz! Kiborítasz! - kiabált rá.

- Dehogy, nagyságos úr, hogy lehet olyasmit csak gondolni is, hogy én kiborítom! - tiltakozott Szelifan. - Hisz kiborulni, az nem jó dolog, tudom én magam is; semmiképpen sem borítom én ki.

Ezután szépen, könnyedén meg akart fordulni a kocsival, fordította, fordította, végül egészen oldalára fordította a csészát. Csicsikov keze-lába csupa sár lett. De Szelifan most már legalább megállította a lovakat; különben megálltak volna azok maguktól is, mert nagyon elcsigázta őket az út. Ez a váratlan eset nagyon megdöbbentette Szelifant. Lecihelődött a bakról, és mindkét kezét csípőjére téve, állt a cséza előtt; eközben gazdája a sárban kapálózott, és minden erejével igyekezett feltápászkodni, majd rátámadt kocsisára:

- Na látod, hogy kiborítottál! Hiszen olyan részeg vagy, mint a kefekötő!

- Nem, nem, nagyságos uram, részeg az nem vagyok. Hogy volnék én részeg? Nem szép dolog a részegség. Tudom én azt. Csak beszélgettem a barátommal. Mert jóra való emberrel lehet beszélgetni, nem bűn az. Aztán együtt ettünk. Az evés nem bűnös cselekedet. Jóra való emberrel lehet falatozni.

- Mit mondtam én neked, mikor legutóbb berúgtál, mi? Elfelejtetted? - korholta Csicsikov.

- Dehogya, nagyságos úr: Olyan én nem teszek, hogy elfelejtsem. Tudom én, mi a kötelességem. Tudom, hogy a részegség nem szép dolog. Beszélgettem a jóra való emberrel, mert...

- Majd ha jól elpáhollak, akkor tudni fogod, hogyan kell jóra való emberekkel beszélgetni.

- Ahogy tetszeni fog a nagyságos úrnak - felelte Szelifan, készségesen beleegyezve mindenbe; ha elpáhol, hát elpáhol, én az ellen sem szólok semmit. Miért is ne páholna el, azért uraság, hogy elpáholjon. Kell is az néha; mert a paraszt helytelenkedik. Pedig hát rendet kell tartani. Ha rendetlenkedik, el kell páholni. Miért is ne páholnák el?

A gazda nem tudott mit felelni erre az okoskodásra. Ekkor azonban úgy látszott, maga a sors határozta el, hogy megkönyörül rajtuk. Messziről kutyaugatás hallatszott. Csicsikov nagyon megörült, és parancsot adott, hogy gyorsabban kell hajtani. Az orosz kocsis kitűnő érzékkel tud tájékozódni akkor is, ha nem látja az utat, ezért aztán néha behunyt szemmel is vágatva hajt, és végül mindig megérkezik valahová. Szelifan, noha a vaksötétségben semmit sem látott, oly egyenesen hajtotta lovait a falnak, hogy csak akkor állt meg, amikor a cséza rúdja egy kerítésnek ütközött, és semmiképpen sem lehetett továbbmenni. Csicsikov a sűrűn zuhogó esőn át csak olyasvalamit látott, ami egy háztetőhöz hasonlított. Elküldte Szelifant, hogy keresse meg a kaput, ami kétségkívül sokáig tartott volna, ha Oroszországban kapusok helyett nem dühös kutyákat tartanak, amelyek olyan éktelen ugatással jelentették be az érkezését, hogy kénytelen volt befogni a fülét. Egy ablakban fény villant, amelynek ködös sugara a kerítésig hatolt, és megmutatta utasainknak a kaput. Szelifan dörömbölni kezdett, mire rövidesen megjelent valami köpenyes alak a kiskapuban, aztán úr és kocsis rekedt asszonyi hangot hallottak:

- Ki dörömböl? Mi járatban vannak itt?

- Utasok vagyunk, matuska, engedj be éjszakára - felelte Csicsikov.

- Nézzék már, micsoda gyorsfutár vagy, hogy ilyen időben vágatsz ide? - zsémbelt az öregasszony. - Ez nem éjjeli szállás. Itt a földbirtok úrnője lakik.

- Mitévők legyünk, matuska, láthatod, hogy eltévedtünk. Ilyen időben nem tölthetjük az éjszakát a szabad ég alatt.

- Bizony, olyan sötét van, nagyon rossz idő ez! - tette hozzá Szelifan.

- Hallgass, ostoba! - szólt rá Csicsikov.

- Kiféle-miféle vagy? - kérdezte az öregasszony.

- Nemesember, matuska.

A nemesember szó mintha kicsit elgondolkoztatta volna az öregasszonyt.

- Várjanak, majd szólok az úrnőnek - mondta aztán, s vagy két perccel később már vissza is tért, kezében lámpással. A kapu kinyílt. Egy másik ablak is kivilágosodott. A cséza begördült az udvarra, és egy kis házikó előtt állt meg, amelyet a sötétben alig lehetett látni; az ablakokból kiszűrődő fény csak az egyik felét világította meg. Előtte pocsolya is volt, tisztán látszott, mert az ablakokból egyenesen rávetődött a fény. Az eső hangosan kopogott a háztetőn, és csörgedezve folydogált az eresz alá állított hordókba. Közben a kutyák minden elképzelhető

hangon ugattak; némelyik a fejét az égnek meresztve, olyan hosszan és olyan igyekezettel vonított, mintha isten tudja, milyen fényes fizetést kapna érte; egy másik sietve folytatta, mint a sekrestyés; egy fáradhatatlan diszkant - ez bizonyára fiatal kutyakölyök volt - szaporán vakkantott, mint a postakocsi csengője, végül mindezt mély basszus hang egészítette ki - ez viszont bizonyára valami kutyaerényekkel bőven megáldott öreg komondor lehetett, mert olyan rekedten hörgött, mint az énekkarban a kontrabasszus, mikor a koncert fénypontjához közeledve, a tenorok lábujjhegyre ágaskodva igyekeznek kivágni a magas hangot, s a többiek is valamennyien felfelé nyújtóznak, csak ő, a basszista, hajtja le a fejét; borotvátlan állát mélyen a nyakraalójába süllyeszti, leguggol csaknem a földre, onnan harsogtatja mély hangját, amelytől megrezdülnek az ablakok üvegtáblái. Már pusztán e kutyahangversenyből - amelyben oly kiváló tagok szerepeltek - megállapítható volt, hogy a falu meglehetősen nagy. A mi bőrig ázott és didergő hősünk azonban most semmire sem gondolt, csak az ágyra. A cséza jóformán még meg sem állt, ő már felugrott a tornácra, megtántorodott és majdnem elesett. A tornácra megint valami asszony jött ki, aki nagyon hasonlított az előbbihez, csak fiatalabb volt. Ez bevezette Csicsikovot a szobába.

A vendég futólag körülnézett: ódivatú csíkos tapétával bevont fal; madarakat ábrázoló képek; az ablakok között lombot utánzó fakeretbe foglalt régi kis tükrök; mindegyik tükör mögé vagy egy levél; vagy néhány kopott kártya, vagy egy harisnya gyömöszölve; falióra, a számlapján festett virágok... ennél többet nem tudott megjegyezni. Úgy érezte, hogy leragad a szeme, mintha mézzel kenték volna be.

Egy perc múltán belépett a háziasszony - éltebb nő - valami sebtében magára kapott hálófőköttében, nyakán flanelkendővel, kisbirtokosasszony, az a fajta, aki mindig panaszodik a rossz termés és a veszteségek miatt. A fejét kicsit félrebillentve tartja, közben pedig lassanként szép kis pénzecskéket rakosgat félre az erős vászonból varrt zacskókba, amelyeket a komód fiókjában őriz. Az egyik kis zacskó rubeles, a másik félrubeles, a harmadik negyedrubeles ezüstpénzzel van tele, noha az ember azt hinné, hogy a komódban semmi más nincs, mint fehérnemű, hálókabátok, fonálmatingok és szétfejtett köntösök, amelyeket idővel majd ruhává alakítanak át, ha a meglevők netán kiperzselődnének a különféle fűszeres ünnepi lepények sütése közben - vagy maguktól elrongyolódnak. A ruhák azonban nem perzselődnek ki és nem rongyolódnak el maguktól, jól vigyáz azokra az asszony, míg nem a végrendelet értelmében valamelyik unokatestvérre marad a többi lommal együtt.

Csicsikov mentegetődzött, amiért váratlan betoppolásával alkalmatlanságot okoz.

- Nem baj, nem baj - mondta a háziasszony. - Micsoda zivataros időben vezérelte hozzánk az isten! Micsoda vihar, micsoda felfordulás... ilyen utazás után bizony ennie kellene valamit, de hát már éjszaka van, nem lehet semmit készíteni.

A háziasszony szavait különös sziszegés szakította félbe, megijesztve a vendégét: a zaj olyan nagy volt, mintha az egész szobát kígyók özönlötték volna el - de mikor Csicsikov feltekintett, megnyugodott, mert felfedezte, hogy csak az ütni készülő falióra neszez. A sziszegést rögtön rekedt hörgés követte, végül az óra, minden erejét megfeszítve, kettőt ütött, olyan hangon, mintha valaki bottal vert volna egy repedt fazékra; ezután az inga ismét nyugodtan lengett jobbra-balra.

Csicsikov köszönetet mondott a háziasszonynak, kérte, hogy miatta ne fáradozzék, mert neki semmire sincs szüksége, egyetlen kívánsága, hogy ágyba kerüljön, s csak azt szeretné tudni, voltaképpen hova érkezett ő, és messze van e Szobakevics földbirtokos faluja. Az öregasszony azt felelte, hogy ezt a nevet ő még sosem hallotta, s hogy ilyen nevű földbirtokos egyáltalán nincs is.

- De Manyilovot csak tetszik ismerni? - kérdezte Csicsikov.
- Ki az a Manyilov?
- Az is földbirtokos, mátuska.
- Azt sem ismerem, nem hallottam felőle, nincs erre felé ilyen földbirtokos.
- Hát milyen van?
- Van Bobrov, Szvinyin, Kanapatyev, Harpakin, Trepakin, Plesakov.
- Gazdagok ezek?
- Nem, apám, nem valami gazdagok. Olyiknak van húsz lelke; akad, akinek harminc is van, de olyanok, akiknek százával volnának, erre felé nincsenek.

Csicsikov megállapította magában, hogy valami isten háta mögötti kis fészekbe vetődött.

- És a város messze van?
- Vagy hatvan versztányira. Ejnye, de sajnálom, hogy semmivel sem kínálhatom meg. Nem akarna legalább egy kis teát, bátyuska?
- Köszönöm, mátuska, nem kell nekem semmi, csak ágy.
- Hát igaz, ilyen út után nagyon kívánja az ember a pihenést. Itt mindjárt le is feketik, erre a díványra, bátyuska. Hé, Fetyinya, hozz csak be dunnát, párnát és lepedőt. Micsoda zivataros időt küldött ránk az isten: hogy dörög az ég! Nálam egész éjszaka égett a mécses a szentkép előtt. Ej, apám, hiszen az egész hátad és oldalad csupa sár, akár a vadkané. Hol méltóztattál így összemaszatolni magad?
- Még jó, hogy csak összemaszatoltam magam, hálát adhatok istennek, hogy be nem törtem az oldalamat.
- Mennybéli atyám, milyen szörnyűség! Nem kellene valamivel megkenenegetni a hátad?
- Köszönöm, köszönöm, ne fáradjon. Csak szíveskedjék szólni a szolgálójának, hogy majd szárítsa meg és tisztítsa ki a ruhámat.
- Fetyinya, hallod-e - fordult a háziasszony a másik nőhöz, aki érkezésükkor gyertyával világított nekik a tornácra, s aki már behozta a dunnát, meg is veregette kétfelől a tenyerével, mire az egész szoba tele lett röpködő pelyhekkkel; fogd az úr kaftánját meg az alsóruháját, és előbb szárítsd meg a tűznél, ahogyan a boldogult úrét szoktuk, aztán jól keféld ki és porold ki.
- Igenis, úrnő - felelte Fetyinya, miközben leterítette a lepedőt, és elrendezte rajta a dunnát meg a párnákat.
- No, készen van az ágyad - mondta a háziasszony. - Isten áldjon, bátyuska, nyugodalmas jó éjszakát kívánok. Nincs még valamire szükséged? Talán megszoktad, hogy esténként vakargassák a talpadat, apám? Az én boldogultam enélkül semmiképp sem tudott volna elaludni.

De a vendég még erről az élvezetről is lemondott. A háziasszony kiment, ő pedig tüstént sietve hozzálátott a vetkőzéshez, és gyorsan ledobta ruháit - mind a felsőket mind az alsókat -, átadta Fetyinyának, aki szintén jó éjszakát kívánt, és elcipelte az összevissza ázott holmit.

Csicsikov most egyedül maradt, és elégedett pillantást vetett az ágyára, amely csaknem a mennyezetig dagadozott. Látszott, hogy Fetyinya mesterien ért a dunnák és párnák elrendezéséhez. Mikor a vendég egy székre állva felmászott az ágyra, az csaknem a padlóig süppedt alatta, s a helyükről kiszorított pelyhek megint szanaszét röpködtek a szoba minden részében.

Eloltotta a gyertyát, magára húzta a kartontakarót, és kifliformára görbülve abban a pillanatban elaludt.

Másnap reggel elég későn ébredt fel. A nap az ablakon át egyenesen a szemébe tűzött, s a legyek, amelyek az este nyugodtan aludtak a falakon s a mennyezetten, most őt lepték el: egyik az ajkára ült, a másik a fülére, a harmadik meg éppenséggel a szemére; azt azonban, amelyik olyan meggondolatlan volt, hogy közvetlenül az orrnyílása mellé telepedett, félálmban beszippantotta az orrába, aminek következtében igen nagyot prüsszentett, ettől aztán teljesen felébredt. Körülnézett a szobában, és megállapította, hogy nem mindegyik kép ábrázol madarakat; az egyikről Kutuzov arcása tekintett le rá, egy másikról meg - ez olajfestmény volt - valami öreg katonáé, olyan vörös hajtókékkal és kézelőkkel, amilyeneket Pavel Petrovics cári idejében hordtak. Az óra megint sziszegő, hörgő hangokat hallatott, és tizedet ütött. Az ajtónyíláson egy női fej pillantott be, de tüstént vissza is húzódott, mert Csicsikov, hogy mennél jobban aludjék, teljesen meztelenre vetkőzött. A fej, amely az imént bekukkantott az ajtón, egy kissé ismerősnek látszott. Töprengeni kezdett, vajon ki lehet az, végre eszébe jutott, hogy a háziasszony. Felvette ingét; ruhája, immár szárazon és kitisztítva, az ágy mellett volt. Felöltözött, a tükör elé állt, és megint akkorát tüsszentett, hogy egy pulykakakas, amely éppen abban a pillanatban állt meg a rendkívül alacsony ablak előtt, azonnal ijedten rikkantott oda neki valamit a maga különös nyelvén, valószínűleg azt, hogy „kedves egészségére!”, mire Csicsikov bolond jószágnak nevezte. Aztán az ablakhoz lépett, és szemügyre vette az elébe táruló látványt; az ablak alighanem a tyúkólra nézett, legalábbis az előtte levő szűk kis udvar tele volt szárnyasokkal és különféle háziállatokkal. Temérdek pulyka és tyúk kapargált ott, közöttük büszkén és méltóságosan lépkedett egy kakas, rázogatta a taraját, oldalt fordítgatta a fejét, mintha valamire fülelne, ott volt egy disznó is családostul, a koca a szemétkben turkált, közben csak úgy mellékesen bekapott egy csirkét, aztán mintha mi sem történt volna, mohón falta tovább a dinnyehéjat. Ezt a kis baromfiudvart deszkakerítés vette körül; azon túl nagy veteményeskert terült el, káposztával, hagymával, krumplival és más főzelékfélével beültetve. A veteményesben elszórtan almafák és más gyümölcsfák is voltak, hálóval letakarva a szarkák és verebek elől, ez utóbbiak egész ferde rajokban röpködtek egyik helyről a másikra. Ugyancsak a gazdasági növények megvédése céljából hosszú rudakra erősített, kiterjesztett karú madárijesztőket állítottak fel; egyikük fején magának a háziasszonynak hálófölkötője díszlett. A kertek mögött a jobbágyok házai következtek, s ezek - noha szanaszét szórva, nem szabályos utcává sorakoztatva épültek -, Csicsikov megállapítása szerint arra mutattak, hogy lakóik kielégítő viszonyok között élnek, mert a házakat jó karban tartják, ahogy dukál, a tetők elkorhadt deszkái helyett mindenütt újakat raktak, a kapuk sehol sem düledeztek, s az ablakból látható földött kocsiszínekben egy-egy, sőt némelyikben két, csaknem új szekér állt.

„Nem is olyan jelentéktelen falucska ez” - gondolta magában, és azonnal elhatározta, hogy közelebbről is megismerkedik a háziasszonnyal, és elbeszélget vele.

Átnézett az ajtó résén, ahol az imént a háziasszony bekukkantott, és látta, hogy az most a teázóasztalnál ül; vidám és barátságos mosollyal tépett be hozzá.

- Jó reggelt, bátyuska, hogy aludt? - kérdezte az asszony, fölemelkedve a helyéről. Jobban volt öltözve, mint előző este, sötét ruhát viselt, s már nem volt rajta hálófölkötő, de a nyakára most is rátekert valamit.

- Jól, nagyon jól - felelt Csicsikov, és leült egy karosszékre. - Hát maga, matuska?

- Rosszul, apám.

- Ugyan miért?

- Álmatlanságban szenvedek. Fáj a derekam meg a bokám, meg még följebb is, a sípcsontom, csak úgy hasogat.

- Majd elmúlik, matuska, majd elmúlik. Nem kell vele törődni.

- Adná isten, hogy minél előbb elműljék. Kenegtettem én már disznózsírral is, terpentinnel is. De mivel issza a teát? Ebben a kis üvegben gyümölcspálinka van.

- Nem rossz az, matuska, iszom én szívesen gyümölcspálinkával is.

Azt hiszem, az olvasó már észrevette, hogy Csicsikov ezzel az asszonnyal - minden nyájassága ellenére - sokkal fesztelenebbül beszélt, mint Manyilovval, és nem sokat teketóriázott. Meg kell állapítanunk, hogy mi itt, Oroszországban - bár némely dologban még nem tudunk lépést tartani a külföldiekkel -, a viselkedés tudományában messze elhagytuk őket. A mi érintkezés-módunk valamennyi árnyalatát és finomságát nem is lehet számon tartani. A francia vagy a német meg sem érti, sőt még csak észre sem veszi ezeknek az árnyalatoknak finomságát és változatait. A franciák és a németek csaknem ugyanazon a hangon, ugyanabban a modorban beszélnek a milliomossal, mint valamely jelentéktelen dohányárussal, bár lelkük mélyén természetesen az előbbit többre tartják. Nálunk ez nem így van. Nálunk az embereknek olyan pompás érzékük van ezekhez a dolgokhoz, hogy a kétszáz lélekkel rendelkező földbirtokossal egészen másképpen beszélnek, mint az olyannal, akinek háromszáz jobbágya van, ezzel viszont másképpen, mint azzal, akinek ötszáz van; ötszáz jobbágy birtokosával ismét csak másképpen beszélnek, mint azzal, aki nyolcszázat mondhat magáénak és így tovább, akár a millió lelket számlálókig, mindig eltalálják a megfelelő árnyalatokat. Tegyük fel például, hogy van egy iroda - nem itt, hanem valahol hetedhét országon túl -, abban az irodában pedig, mondjuk, egy irodavezető. Tessék csak megnézni ezt az irodavezetőt, amint ott ül az alárendeltjei között - az ember rémületében egy szót sem tudna kinyögni előtte! Ugye, micsoda büszkeséget, nemesiséget és isten tudja, még mi mindent fejez ki az arca? Ecsetet kell ragadni és lefesteni: Prométheusz ő, valóságos Prométheusz! Tekintete, mint a sasé, járása könnyed, délceg. De ugyanez a sas, mihelyt kilép szobájából, s főnöke szobájához közeledik, iratait hóna alatt szorongatva, sietve és szerényen tipeg, mint a fogolymadár. Társaságokban és estélyeken, ahol nincsenek jelen magasabb rangúak, Prométheusz megmarad Prométheusznak, de mihelyt csak valamicskével magasabb rangú vendég érkezik, Prométheuszon olyan metamorfózis, olyan változás megy végbe, amelyet még Ovidius⁵ sem tudna kigondolni: kicsiny lesz, mint a légy, vagy még a légynél is kisebb, valóságos porszemmé zsugorodik! „Hiszen ez nem Ivan Petrovics! - mondja az ember, ha meglátja. - Ivan Petrovics sokkal magasabb növésű, ez alacsony is, vézna is; az hangos, bűgő, mély hangon beszél, és sosem nevet, ez meg, ördög tudja, csak csipog, mint valami kismadár, és folyton heherész.” Az ember közelebb megy hozzá, jobban megnézi: mégis ő az, Ivan Petrovics. „Lám-lám!” - gondolja magában az ember...

Hanem most már térjünk vissza a szereplő személyekhez. Csicsikov, mint már láttuk, elhatározta, hogy nem sokat fog teketóriázni, ezért hát egyszerűen kezébe vette teáscsészéjét, gyümölcspálinkát töltött bele, és így szólt:

- Egész csinos kis faluja van, matuska. Vajon hány lélek lehet benne?

- Hát, kevés híján nyolcvan lélek, apám - felelt az asszony -, csak az a baj, hogy nehéz időket élünk, tavaly is olyan rossz termés volt, hogy attól isten őrizzen mindenkit.

---

⁵ Utalás Ovidius római költő (i. e. 43-i. sz. 17) *Metamorphoses* (Átváltozások) című művére.

- No, azért úgy látom, a muzsikok izmosak, a kunyhók épek... De szabad tudnom a becses nevét, mátuska? Olyan szórakozott vagyok... nem csoda, éjjel érkeztem ide...

- A nevem Korobocska, kollégiumi titkárné.

- Köszönöm alássan. Hát keresztneve és apai neve?

- Nasztaszja Petrovna.

- Nasztaszja Petrovna? Nasztaszja Petrovna, az nagyon szép név. Van egy kedves nagynéném, anyám nővére, az is Nasztaszja Petrovna.

- Hát önt hogy hívják? - kérdezte a háziasszony. - Ön bizonyára valami ülnök?

- Nem, mátuska - felelt Csicsikov mosolyogva -, nem vagyok ülnök, csak a saját ügyeimben utazgatok.

- Akkor hát bizonyára kereskedő! Ejnye de sajnálom, hogy olyan olcsón adtam el a mézet a kupeceknek, biztosan te is szívesen megvetted volna, apám.

- Azt nem, mézet nem vettem volna.

- Hát valami mást? Talán kendert? Ámbátor most kenderem is kevés van, összesen talán fél pud.

- Nem, mátuska, másfajta árut keresek én. Mondja csak, sok jobbágya halt meg?

- Ó, bátyuska, tizenhét ember! - felelt az öregasszony sóhajtva. - És csupa erős férfi, jó munkás! Igaz, hogy azután született is néhány, de az meg mind olyan aprócska, olyan hitványka. A kerületi ülnök persze azért csak jön, és azt mondja: fizess adót a lelkek után. Ha meghaltak is, hiába, azért csak fizetni kell értük, mintha élnének. A múlt héten meg halálra égett a kovácsom, micsoda ügyes kovács volt az, még a lakatosmesterséghez is értett!

- Talán tűzvész volt erre, mátuska?

- Ó, isten óvjon ilyen csapástól! A tűzvész még rosszabb lett volna. Csak úgy magától égett el, apám, valamiképpen kigyulladt a belső része, merthogy rettentő sokat ivott. Csak hirtelen kék lángocska csapott ki belőle, az terjedt, egyre terjedt, ő aztán megfeketedett, akár a szén, pedig micsoda ügyes kovács volt! Én meg most be sem foghatok a kocsiba, mert nincs, ki megpatkolja a lovakat.

- Nyugodjunk meg isten akaratában, mátuska - mondta sóhajtva Csicsikov -, isten bölcsessége ellen senkinek sem szabad felemelnie szavát... Adja át nekem őket, Nasztaszja Petrovna.

- Kiket, bátyuska?

- Hát ezeket mind, akik meghaltak.

- Hogy érti, hogy adjam át?

- Hát csak egészen egyszerűen. Vagy, ha úgy tetszik, adja el őket. Megfizetek én értük.

- Hát én ezt semmiképpen sem tudom felfogni. Netalántán ki akarod ásni őket a földből?

Csicsikov látta, hogy az öregasszonyt túlságosan messzire ragadja a képzelete, s hogy okvetlenül meg kell magyarázni neki a dolgot.

Röviden elmondta neki, miről van szó, és megértette vele, hogy az átadás vagy vásár csak papirosra marad, s a lelkeket úgy fogják feltüntetni, mintha élnének.

- De mire kellenek azok neked? - kérdezte az öregasszony kimeresztett szemmel.

- Az már az én dolgom.

- De hiszen azok mind meghaltak!

- Hát ki mondta, hogy élnek? Hiszen éppen ebből származik a kára: hogy meghaltak, és mégis fizetnie kell értük. Én pedig most megszabadítom ettől a gondtól meg a fizetési kötelezettségtől. Tetszik érteni? De nemcsak megszabadítom, hanem mindezekon felül még én adok önnek tizenöt rubelt. No most már világos a dolog?

- Igazán nem tudom - felelte tartózkodóan az öregasszony. - Hiszen én még sohasem adtam el holtakat.

- Nem hát! Az lett volna igazán furcsa, ha valakinek holtakat adott volna el. Vagy azt hiszi tán, hogy azokból csakugyan valami haszna származhatik?

- Nem, azt nem hiszem. Miféle hasznom is származhatnék belőlük? Nem, haszonra nem is gondolok. Csak hát sehogy se fér az eszembe, mi értelme az egésznek, ha egyszer már meghaltak.

„No, úgy látszik, nehézfejű asszony ez” - gondolta Csicsikov.

- Hallgasson ide, mátuska. Gondolja csak meg jól: hiszen veszteség éri miattuk, fizetnie kell értük az adót, mintha élnének...

- Ó, apám, ne is juttasd eszembe - kapott szavába a földbirtokosasszony. - Alig három hete fizettem értük százötvenet, azonkívül az ülnököket is megkentem.

- No, látja, mátuska?! Most fontolja meg, hogy többé már nem kell az ülnököket megkenetetnie, mert ezután már én fizetem értük az adót, nem maga. Én vállalom magamra minden terhet. Még az adásvételi szerződés költségét is én viselem. Érti már?

Az öregasszony elgondolkozott. Láttá, hogy a dolog csakugyan előnyös - de túlságosan új és szokatlan, éppen azért nagyon félt, hogy ez a kereskedő még be találja csapni, hisz isten tudja, honnan jött, s ráadásul éjnek idején!

- No, mátuska? Beleegyeznek? - erősködött Csicsikov.

- Igazán, apám, holtakat én még sosem adtam el... Élőket igen, ezelőtt három évvel is átadtam az esperesnek két leányt, száz rubelével, és nagyon meg is köszönte, híres jó cselédek váltak belőlük, maguk szövik az asztalkendőket is.

- Igen igen, csak hogy nem élőkről van szó, az isten áldja meg őket. Nekem holtakra van szükségem.

- Az ám, de én félek, hogy valami veszteségem lesz miattuk. Hátha, te, apám megcsalsz engem... hátha azok... hogy is mondjam... többet érnek...

- Ugyan menjen már, mátuska... milyen különös maga! Hát mit érhetnek azok?! Gondolkozzék csak egy kicsit; hiszen azok már csak hamvak. Érti? Már por és hamu valamennyi. Vegyünk bármiféle haszontalan lomot, például egyszerűen valami rongydarabot, még a rongynak is van értéke, még azt is megveszik, mondjuk a papírgyárak; de ezek semmire sem kellenek. No mondja hát, kinek kellenek a halottak?

- Hát... ez igaz... Igaz is, kinek kellenének? Hisz már semmire se jók. Nekem éppen azért nem fér az eszembe a dolog, merthogy már meghaltak.

„Hű, micsoda konok tökfő ez a vénasszony! - gondolta Csicsikov már-már türelmét veszítve. - Ezzel próbáljon zöld ágra vergődni az ember megizzaszt ez az átkozott boszorkány.” Elővette zsebkendőjét, és törölgetni kezdte a homlokát, amelyen csakugyan kiütközött a verejték.

Egyébként Csicsikov haragja igazságtalan volt, mert üzleti ügyekben néha a legtiszteletreméltóbb emberek, sőt még az államférfiak viselkedése is szakasztott olyan, mint Korobocskáé. Ha valamit a fejükbe vesznek, azt onnan ki nem veri senki, hiába sorolja fel az ember előttük a napnál világosabb érveket - az mind visszapattan róluk, mint a gumilabda a falról.

Csicsikov letörölte arcáról a verejtéket, és elhatározta, hogy megkísérli valami más úton-módon jobb belátásra bírni az asszonyt.

- Mátuska - fordult hozzá -, maga vagy nem akarja megérteni az én szavaimat, vagy szándékosan mond ilyeneket, csak éppen hogy beszéljen... Én pénzt adok magának: tizenöt rubelt... bankjegyekben. Érti? Hiszen ez csinos összeg. Talált pénz. Csakhogy ennyit nem találna az utcán. No, vallja be, mennyiért adta el a mézet?

- Pudját tizenkét rubelével.

- Most egy kis bünt vett a lelkére, mátuska. Tizenkét rubelt nem kapott érte.

- Bizony isten annyit kaptam.

- Hát jó. De viszont az méz volt. Talán egy évig is bajlódott, vesződött, amíg valahogy összegyűjtötte azt a mézet. Járkált, fáradozott, gondozta a méheket, egész télen etette őket a pincében... a holt lelkek meg nem evilági dolgok. Erre az ügyre semmiféle fáradságot nem kellett fordítania; a jobbágyok pedig isten akaratából hagyták el a világot; ezzel még meg is károsították a maga gazdaságát. Amikor a mézet adta el, a fáradságáért, a munkájáért kapott tizenkét rubelt, ha pedig ezeket adja el, kap ingyen, semmiért - nem is tizenkét, hanem tizenöt rubelt, mégpedig nem is ezüstben, hanem csupa kék hasú bankjegyben.

E meggyőző érvelés után Csicsikov úgyszólván már nem is kételkedett abban, hogy az öregasszony végre beadja a derekát.

- Igen ám - mondta a földbirtokosnő -, csakhogy én olyan tapasztalatlan özvegyasszony vagyok! Mégis inkább várnék egy kicsit, hátha jönnek a kupecsek, és jobb árat kínálnak.

- Ez már mégiscsak sok, mátuska! Ilyen képtelenség! Gondolja csak meg, miket beszél! Hát kinek juthat eszébe megvenni magától a holt lelkeket? Mit kezdene velük, mi hasznukat vehetné?

- Lehetséges, hogy a gazdaságban valami hasznukat tudják venni... - kockáztatta meg a feltevést az öregasszony, de be sem fejezte a mondatot, és nyitva felejtett szájával, szinte rémülten meredt Csicsikovra, várta, hogy ehhez mit szól.

- Halottaknak a gazdaságban? Micsoda gondolat! Talán éjszakánként a verebeket akarja elijeszteni velük a veteményeskertből? Mi?

- Szent atyám, ne hagyj el! Milyen borzasztó dolgokat beszélsz! - sopánkodott az öregasszony, és keresztet vetett.

- Hát mit gondol, mi egyébre lehetne őket felhasználni? Különben is a csontjuk meg a sírjuk itt marad a helyükön, az átvétel csak papiroson történik. No, hát mi lesz? Legalább feleljen!

Az öregasszony megint töprengeni kezdett.

- Ugyan mi van ezen annyi gondolkoznivaló. Nasztaszja Petrovna?

- Igazán, sehogy se tudom, mitévő legyek; mégis inkább kendert adnék el...

- Kell is nekem a kender! Az isten áldja meg: én itt egészen mást kérek, maga meg a kenderrel hozakodik elő. Hagyjuk most a kendert. Ha legközelebb eljövök, megveszem a kenderét is. No, mit határozott, Nasztaszja Petrovna?

- Jaj, istenem, ilyen különös portéka... teljességgel szokatlan...

Csicsikov most már végképp elvesztette a türelmét, dühösen felpattant a székéről, s odakiáltotta az öregasszonynak, hogy vigye el az ördög.

Az ördög nevének pusztá hallatára szörnyű ijedség fogta el az asszonyt.

- Jaj, ne emlegesd, mentsen tőle az isten - kiáltott fel egészen elsápadva. - Tegnapelőtt egész éjszaka arról az átkozotról álmodtam. Az esteli imádság után jutott eszembe kártyát vetni, és úgy látszik, isten büntetésképpen róttá rám, hogy róla álmodtam. Hű, de fertelmes volt! A szarva meg hosszabb, mint a bikáé.

- Csodálom, hogy nem tucatszám jelennek meg az álmában! Engem a tiszta keresztényi emberszeretet vezérelt... látom, hogy egy szegény öregasszony vesződik, szükségét szenved... de most már bánom is én: pusztuljon el, egész falujával együtt!

- Jaj, milyen csúnyán tudsz szitkozódni! - fakadt ki az öregasszony, és elszörnyedve nézett rá.

- Mert magával nem lehet zöld ágra vergődni. Olyan, mint, zokon ne vegye, a házőrző komondor: fekszik a szénán, ő maga nem eszik belőle, de másnak sem engedi hogy egyék belőle... Akartam én különféle gazdasági terményeket is vásárolni magától, mert kincstári megbízásokat is teljesítek...

Csicsikov ebben hazudott - csak úgy mellékesen és minden további cél nélkül; de ez a hazugság váratlanul jó eredménnyel járt. A kincstári szállítások említése mély hatást tett Nasztaszja Petrovnára, legalábbis erre mutatott az, hogy most már csaknem bocsánatkérő hangon mondta:

- De hát miért haragudtál meg olyan nagyon? Ha tudom hogy ilyen haragos természetű ember vagy, a világért sem ellenkezem veled.

- Van is miért haragudni! Az egész dolog egy lyukas garast sem ér hát még majd haragudni fogok miatta!

- Akkor jó! Hát hajlandó vagyok neked átengedni őket tizenöt rubelért, bankóban, csak aztán ami azokat a kincstári szállításokat illeti, ha gabona vagy árpaliszt kell, vagy korpá, vagy vágómarha, ne feledkezz meg rólam, apám.

- Nem feledkezem meg, mátuska - felelte Csicsikov, és törölgette az izzadságot, amely patakokban folyt arcáról. Megkérdezte az öregasszonytól, nincs-e a városban valami megbízottja vagy ismerőse, akit felhatalmazna az adásvételi szerződés megkötésére és minden egyébre, ami szükséges.

- Hogyne volna - felelte Korobocska. - Az esperesnek, Kirill atyának a fia ott szolgál a törvényszéken.

Csicsikov megkérte az asszonyt, hogy akkor írjon annak egy meghatalmazást, és a netáni nehézségeket elkerülendő, ő maga fogalmazta meg az írást.

„Jó lenne - gondolta közben Korobocska - ha lisztet és marhát vásárolna tőlem a kincstár számára, hát a kedvében kell járnom: sütemény még van tegnap estéről. Megmondom Fetyinyának, süssön palacsintát. Jó lenne e kis édes, hajtogatott pirog is, nálunk azt nagyon jól csinálják, és nem kell sok idő az elkészítéséhez.”

A háziasszony kiment, hogy megvalósítsa szándékát a hajtogatott pirogra vonatkozóan, és bizonyára, hogy a sütőasszony és szakácsnő más alkotásaival is kiegészítse a készletet. Csicsikov meg kiment a vendégszobába, ahol az éjszakát töltötte, hogy előkeresse utiládikájából a szükséges iratokat. A vendégszobát már régen kitakarították, a pompás dunnákat kivitték, a

dívány előtt leterített asztalka állt. Csicsikov a ládikát az asztalra tette, aztán kicsit megpihent, mert érezte, hogy valósággal fürdik az izzadságban, mintha a folyóba esett volna: minden ruhadarabja, kezdve az ingétől a harisnyájáig, csuromvíz volt.

- Tyű, hogy meggyötört ez az átkozott vénasszony! - dörmögte, miután kissé kipihente magát. Azután kinyitotta a ládikát.

A szerző bizonyos benne, hogy vannak olyan kíváncsi olvasók, akik ennek a ládikának még a belső berendezését is szeretnék megismerni. Hát csak tessék: miért ne teljesednék ez az óhajuk. Íme, a belső berendezés: középen van a szappantartó; amögött hat-hét keskeny rekesz a borotvák számára, azután négyszögletű rekeszek a tintatartó és porzótartó számára, közöttük csónak formájú mélyedés, ez a tollak, a pecsétviasz és általában a hosszabb szerszámok helye; azután mindenféle födeles és födél nélküli rekesz, ezekben a rövidebb, laposabb tárgyak vannak, mint: cédulák, névjegyek, gyászjelentések, színlapok és hasonlók, csupa olyasmi, amit emlékül szokás elrakni. A ládika egész felső részét valamennyi rekeszével együtt ki lehet emelni, alatta egy papírlapokkal telerakott hely következett, végül egy titkos kis fiók a pénznek. Ezt a kis fiókot a ládika oldalán észrevétlenül ki lehetett húzni. Gazdája mindig olyan gyorsan húzta ki és tolta vissza, hogy nem lehet bizonyosan megmondani, mennyi pénz van benne. Csicsikov azonnal munkához látott, meghegyezte a pennát, és írni kezdett. Ebben a pillanatban lépett be a háziasszony.

- Milyen szép ládikád van, apám - mondta, és leült Csicsikov mellé. - Bizonyosan Moszkvában vetted.

- Moszkvában - felelte Csicsikov, és írt tovább.

- Mindjárt gondoltam; ott nagyon szép és jó portékát lehet kapni. Három évvel ezelőtt a nővérem meleg csizmacskákat hozott onnan a gyerekeknek. Olyan tartós holmi, még most is hordják. Nicsak, milyen sok bélyeges papiros van itt! - folytatta, a ládikába pillantva. És csakugyan volt ott okmánybélyeges papír bőven.

- Ajándékozhatnál nekem legalább egy ívecskét. Nálam ilyesmire mindig olyan nagy szükség van; ha valami kérvényt kell benyújtani, sosincs mire írni.

Csicsikov megmagyarázta neki, hogy ez nem olyan papír, erre csak adásvételi szerződéseket lehet írni, nem kérvényeket. Egyébként pedig, hogy megnyugtassa, adott neki valami ívet, egy rubel értékben. Mikor befejezte a levelet, aláírta az asszonnyal, és a muzsikok névjegyzékét kérte tőle. Kiderült, hogy a földbirtokosnő semmiféle jegyzéket nem vezetett róluk, de csaknem valamennyiük nevét emlékezetből tudta. Csicsikov mindjárt le is diktáltatta vele a neveket. Némelyik paraszt neve, még inkább a csúfneve, kissé meglepte; ezek hallatára mindannyiszor szünetet tartott, csak azután folytatta az írást. Különösen meglepte Pjotr Szaveljev - Faragatlan Tekenő, ennél a névnél ki is kívánczozott belőle a megjegyzés: „Hű, de hosszú!” Egy másiknak az volt a csúfneve, hogy Tehéntégla, egy harmadiké egyszerűen: Kocsikerék-Ivan. Mikor elkészült az írással, orrát a levegőbe emelve szimatolni kezdett, valami vajás sütemény csábító illatát érezte.

- Kérem alássan, tessék hozzálátni - szólt a háziasszony.

Csicsikov körülnézett, és látta, hogy az asztal már meg van rakva gombával, fánkka, tükörtojással, túrós táskával, murokkal palacsintával, lepényekkel és mindenféle süteménnyel: hagymások, mákosok, túrósok, tejszínesek, és ki tudná felsorolni, még mi minden.

- Tessék, egy kis tojásos édestészta - kínálta a háziasszony.

Csicsikov hozzálátott a tojásos édestésztához, mindjárt meg is ette csaknem a felét, és nagyon dicsérte. És joggal, mert a tészta, amely különben is elsőrendű volt, a háziasszonnyal való viaskodás után még ízletesebbnek tetszett.

- Egy kis palacsintát? - ajánlotta a háziasszony.

Csicsikov válaszképpen összegöngyölt egyszerre három darabot, jól megmártogatta vajban, bekapta az egészét, azután megtörölte a száját és kezét az asztalkendőben. Ezt még vagy háromszor megismételte, végül megkérte a háziasszonyt, rendelkezék, hogy fogjanak be a csézába. Nasztaszja Petrovna azonnal ki is küldte Fetyinyát, s egyúttal még egy porció forró palacsintát hozatott be.

- Mátuska, a maga palacsintái igazán nagyon ízletesek - állapította meg Csicsikov, miközben hozzálátott az újabb adaghoz.

- Igen, nálam ezt rendszerint jól készítik - felelte az asszony -, csak az a baj, hogy rossz a termés, így aztán a liszt sem olyan, mint lennie kéne... De mi az, bátyuska, miért siet úgy? - kérdezte, mikor látta, hogy Csicsikov már a sapkájáért nyúl. - Hiszen még be sincs fogva.

- Meglesz az is, mátuska, meglesz. Az én kocsisomnál gyorsan megy a befogás.

- Aztán csak meg ne feledkezzék rólam, ha a szállításokra kerül sor.

- Nem feledkezem meg, sose féljen - nyugtatta meg Csicsikov, és kilépett a pitvarba.

- Szalonnát nem vásárolna? - kérdezte a háziasszony, mögötte tipegve.

- Miért ne vásárolnék? Vásárolok biz én, de csak később.

- A karácsonyi ünnepekre már lesz szalonnám.

- Megvesszük, megvesszük, mindent megveszünk, a szalonnát is.

- Nem kellene ágytoll is? Fülöp-napi böjt idején ágytollam is, lesz.

- Nagyon helyes, nagyon helyes - mondta Csicsikov.

- No látod, apám: még be sincs fogva a csézádba - mondta a háziasszony, mikor kiléptek a tornácra.

- Meglesz az hamarosan. Csak azt magyarázza el nekem, hogyan lehet innen kijutni az országútra?

- Hogy is kezdjek hozzá? - töprengett a háziasszony. - Elmagyarázni bajos, mert sok a keresztút. Hanem talán adnék melléd kíséruil egy lányt, hogy megmutassa az utat. Hiszen bizonyára lehet helyet szorítani neki a csézád bakján?

- Hogyne lehetne.

- Hát akkor adok egy leánykát, az jól ismeri az utat. De figyelmeztetlek: nehogy elvidd magaddal! Egyet már elvittek a kupeczek.

Csicsikov biztosította, hogy ő nem tesz olyat, mire Korobocska megnyugodott, és szokott módján, kutatva nézett körül az udvarában, átható pillantást vetett a kulcsárnéra, aki fábódönben mézet hozott ki az éléskamrából, egy muzsikra, aki a kapuban bukkant fel - és lassanként teljesen visszatért gazdasszonyi teendőihez. De mi értelme ily sokáig foglalkozni Korobocskával? Mit nekünk Korobocska, mit nekünk Manyilov, gazdasszonyi teendők vagy nem gazdasszonyi teendők - félre velük! Csodálatos dolgok vannak a világon: a vidámság, ha sokáig vizsgáljuk, könnyen szomorúsággá változik, s akkor isten tudja, mi minden jut eszünkbe. Talán még olyasmit is gondolunk: vajon Korobocska csakugyan olyan alacsony

áll-e az emberi tökéletesedés végtelen lajtörjáján? Csakugyan olyan széles szakadék választja el attól az asszonytól, aki megközelíthetetlenül zárkózik el jó illatú, főúri házába, díszes öntöttvas lépcsők, csillogó rézveretek, mahagóni bútorok és pompás szőnyegek közé, ahol félig olvasott könyvek mellett ásítozva várja elmés, nagyvilági látogatóit; ahol az a dolga, hogy elmességét ragyogtassa, és beszajkózott eszméket hirdessen; olyan eszméket, amelyek, a divat törvényeinek megfelelően, egy teljes héten át foglalkoztatják a várost; olyan eszméket, amelyek nem azzal foglalkoznak, hogy mi történik a háznál meg a gazdasági hozzáértés híján szétszűllött, tönkrement birtokon, hanem azzal, hogy milyen politikai fordulat várható Franciaországban, milyen irányban halad a divatos katolicizmus. De félre mindezzel! Mi értelme beszélni róla? Miért van az, hogy a gondtalan vidámság perceiben is egyszerre csak valami különös hangulatváltozás következik: a nevetés még jóformán el sem hagyta az arcot, s az arc - ugyanazok között az emberek között - máris egészen más kifejezésű; vonásait egészen más fény világítja meg?...

- No, itt van már a cséza! Itt a cséza! - kiáltott fel Csicsikov, megpillantva a végre előgördülő fogatot. - Mit piszmogtál vele ilyen sokáig, te mamlasz! Úgy látszik, a tegnapi részegségtől még most is kóvályog a fejed!

Szelifan erre nem felelt semmit.

- Isten vele, mátuska! No, hol van hát az a leányka?

- Hé, Pelageja! - kiáltott a háziasszony egy körülbelül tizenegy éves kislánynak, aki háziszőtt ruhában, mezítláb ácsorgott a tornác előtt, s akinek meztelen lábát friss sár borította, olyan vastagon, hogy messziről csizmának lehetett volna nézni. - Mutasd csak meg az utat az uraságnak!

Szelifan felsegítette a bakra a kislányt; az előbb fél lábával a kocsi hágcsójára lépett, s jól besározta, úgy kapaszkodott fel a bakra a kocsis mellé. Utána maga Csicsikov is fellépett a hágcsóra - s ezzel, elég testes lévén, a kocsit jobb oldalra billentette -, beült és szólt:

- No! Most rendben volnánk. Isten vele, mátuska!

A lovak elindultak.

Szelifan az egész úton komor volt, ugyanakkor nagyon ügyelt a hajtásra is, ami olyankor szokott megtörténni vele, ha bűnösnek érezte magát valamiben, vagy ha berúgott. A lovakat csodálatosan tisztára csutakolta. Egyikük hámját, amely mindaddig rongyos volt, annyira, hogy a kócbélés kilógott a bőr alól, művészien megvarrta. Az egész úton hallgatott, csak az ostorát suhogtatta, de a lovakhoz nem intézett oktató beszédeket, pedig a tarka, természetesen, nagyon szeretett volna valami tanulságos szónoklatot hallgatni, mert a beszédes természetű kocsis olyankor mindig csak lazán fogta a gyeplőt, és az ostort is csak a forma kedvéért futkároztatta a lovak hátán. Ezúttal azonban szigorú volt, és egyhangúan, ridegen kiáltozta: „Ne, te ne, Varjú! Csak ásítózz, csak ásítózz!”, egyebet semmit. Még a pej és az Ülnök is elégedetlen volt, mert egyszer sem hangzott fel a „kedveskéim” és a „tisztelt barátaim” megszólítás. A tarkának pedig igen kellemetlen ütésekkel kellett elszenvetnie testének gömbölyű és széles részein. „Tyűha, milyen harapós kedvében van! - gondolta magában, s közben kissé hegyezte a fülét. - És tudja ám, hova üssön! Nem egyenesen a hátamra csap, hanem kikeresi a legérzékenyebb helyeket: a fülem közé csördít vagy a hasam alá.”

- Most jobbra? - kérdezte szárazon Szelifan a mellette ülő kislánytól, ostorával az esőtől megfeketült útra mutatva, amely üde zöld, felfrissült mezőkön vezetett át.

- Nem, nem, majd én megmutatom - felelte a leányka.

- Hát merre? - kérdezte Szelifan, mikor közelebb értek az úthoz.

- Erre ni! - mondta a kislány, és kinyújtotta a kezét.

- Ó, te, te! - fakadt ki Szelifan. - Hiszen ez éppen hogy jobbra van! Azt se tudod, merre van jobbra, merre balra.

Bár az idő már tökéletesen kiderült, a föld továbbra is olyan csatakos volt, hogy a kocsikerekeket nemsokára vastag sárréteg fedte, mintha posztóhuzattal vonták volna be, s ez lényegesen megnehezítette a haladást; azonkívül a talaj agyagos és szokatlanul tapadó volt. Így aztán délnél hamarabb nem tudtak kikecmeregni a dűlőútra. A kislány nélkül még ez is nehezen sikerült volna nekik, mert az utak minden irányba elágaztak, mint ahogyan az összefogott rákok másznak szanaszéjjel, mikor kiöntik őket a zsákból. Szelifan itt önhibáján kívül is eltévedhetett volna. A leányka nemsokára egy távoli, feketéllő épületre mutatott, és azt mondta:

- Arra van az országút.

- És az az épület micsoda? - kérdezte Szelifan.

- Az fogadó.

- No, most már magunk is odatalálunk - mondta Szelifan; mehetsz haza.

Megállította a kocsit, és lesegítette róla a kislányt. - Te, te fekete lábú - dörögte a foga között.

Csicsikov egy rézgarast adott a kislánynak, s az futott hazafelé, neki már az is öröm volt, hogy a bakon ülhetett.

NEGYEDIK FEJEZET

A fogadó elé érve, Csicsikov megállította a kocsit, két okból. Először is azért, hogy a lovak pihenhessenek, másodsor meg, hogy ő maga is egyék valamit, és erőt gyűjtsön.

A szerző bevallja, hogy módfelett irigyli az effajta emberek étvágyát és gyomrát. Őt egyáltalában nem azok a Pétervárott és Moszkvában élő előkelő urak foglalkoztatják, akik egész idejüket azzal töltik, hogy töprengjenek: mit is egyenek holnap, és miféle ebédet kellene összeállíttatni holnaputánra, s akik úgy fognak hozzá az ebédhez, hogy előbb pirulákat nyelnek, étvágygerjesztőül osztrigát, tengeripókot s más ilyen szörnyeket fogyasztanak - azután Karlsbadba vagy a Kaukázus gyógyhelyeire járnak. Nem, ezek az urak sosem keltettek irigységet a szerzőben. Hanem azok a középosztálybeli emberek, akik az egyik állomáson sonkát esznek, a másikon malacot, a harmadikon jókora szelet tokot vagy hatalmas adag hagymás sült kolbászt kebeleznek be, aztán, mintha mi sem történt volna, a nap bármely szakaszában asztalhoz ülnek, és mohón szürcsölik a menyhalból, kecsegeből és haltejből készült kecsgelevest, akkorákat harapnak a kövér folyami harcsával töltött kalácsból, hogy a láttára másnak is megjön az étvágya; ezek az urak csakugyan irigylésre méltó adományt nyertek a mindenhatótól. Nem egy magas rangú úr szívesen odaadná jobbágysai és - mind elzálogosított, mind el nem zálogosított, külföldi vagy orosz módszerekkel megjavított - birtokai felét, azért, hogy gyomra olyan legyen, mint ezeknek a középosztálybeli uraknak; a baj csak az, hogy nincs a világnak az a pénze, sem olyan - javított vagy nem javított - birtoka, amelyért cserébe olyan gyomrot lehetne szerezni, mint amilyen ezeknek a középosztálybeli uraknak van.

A viharverte, fából épült csárda, amelynek keskeny, de vendégszerető tornácát ódon templomi gyertyatartóhoz hasonló, faragott kis oszlopok tartották, befogadta Csicsikovot. A csárda afféle orosz kunyhó volt, csak kissé nagyobb méretű. A tető alját és az ablakokat friss fából faragott, díszes párkány szegélyezte, amely élénken, vidáman tarkállott a fekete falakon; az ablakok fatábláin festett virágos kancsók pompáztak.

Csicsikov szűk falépcsőn kapaszkodott fel a tágas pitvarba, de ott egy színes kartonruhas kövér öregasszony jött elébe, kitérte a nyikorgó ajtót, és így szólt:

- Ide tessék.

A szobában a jól ismert tárgyak ötlöttek szembe, amelyek az országutak mentén szép számban sorakozó, valamennyi kis csárdában fellelhetők, nevezetesen: a fényevesztett szamovár, a simára gyalult fenyőfa falak, az egyik sarokban háromszögletű pohárszék teáskannákkal és csészékkel, a szentképek előtt kék és vörös szalagra aggatott aranyozott kis porcelán tojások, egy nemrégien megfiadzott macska, tükör, amely két szem helyett négyet mutat, arc helyett pedig valami lepényt, végül pedig a szentképek mögé csomóstul dugdosott illatos füvek és szegfűszálak, ezek azonban már annyira kiszáradtak, hogy ha valaki megszagolja őket, csak tüszent, de semmiféle illatot nem érez.

- Van-e malac? - volt Csicsikov első kérdése az előtte álló öregasszonyhoz.

- Van.

- Tormával és tejföllel?

- Tormával és tejföllel.

- No hát akkor ide vele!

Az öregasszony elment, keresgélni kezdett, aztán tányért hozott, asztalkendőt - de azt úgy kikeményítették, hogy fölgaskodott, mint a száraz fakéreg -, egy kést, amelynek csontnyele teljesen megsárgult, pengéje pedig már olyan vékony volt, mint egy zsebkés, továbbá egy kétágú villát és egy sótartót, amelyet semmiképpen sem lehetett egyenesen felállítani az asztalon.

Hősünk - szokása szerint - rögtön szóba ereszkedett az öregasszonnyal: megkérdezte, ő maga-e a csárda tulajdonosa, vagy van-e gazda is a háznál? Mennyit jövedelmez a csárda? Velük laknak-e a fiaik is? Legényember-e még az idősebbik fiú vagy házasság-e már? Miféle asszony a menyecske? Rendes hozományt kapott-e vagy sem? Elégedett volt-e az após, nem haragudott-e, hogy kevés volt a nászajándék? Mint látjuk, mindenre kiterjedt a figyelme. Természetesen az iránt is tudakozódott, miféle földbirtokosok laknak a környéken; megtudta, hogy vannak többen is: Blohin, Pocsitajev, Milnoj, Cseprakov ezredes, Szobakevics.

- Á! Hát ismered Szobakevicset? - kérdezte Csicsikov, és mindjárt meghallhatta; hogy az öregasszony nemcsak Szobakevicset, hanem Manyilovot is ismeri, és hogy Manyilovnak előkelőbb szokásai vannak, mint Szobakevicsnek, mert amaz mindjárt főtt csirkét meg borjúpecsenyét rendel; ha van báránymáj, akkor azt is, de mindegyiket éppen hogy csak megízleli, Szobakevics ellenben csak egyfélért rendel, hanem azt mind megeszi, sőt még ráadást is követel ugyanazért az árért.

Így társalgott, miközben a malacpecsenyét ette, s már éppen az utolsó falatot vette a szájába, amikor egyszerre csak közeledő kocsi kerekeinek zörgését hallotta. Kinézett az ablakon, és látta, hogy három igen szép ló húz egy könnyű homokfutót, amely aztán meg is áll a csárda előtt. A kocsiról két férfi szállt le. Az egyik világosszőke és magas termetű, a másik valamivel alacsonyabb és feketés hajú. A szőkén sötétkék bekecs volt, a feketén egyszerű, csíkos zeke. Mögöttük egy másik, üres kocsi zötyögött, négy hosszú szőrű, kócos ló vontatta, rongyos hámban, kötélgyeplővel. A szőke azonnal fölszaladt a lépcsőn, a fekete meg lenn maradt; tapogatózva keresgélt valamit a csészában, s miközben a szolgával beszélgetett, ugyanakkor az utánuk cammogó kocsi felé integetett. Csicsikovnak úgy rémlett, ismeri ezt a hangot. Jobban meg akarta nézni a feketét, de ezalatt a szőke már megtalálta az ajtót, és benyitott. Magas termetű, sovány arcú, vagy mint mondani szokás, nyüzött képű ember volt, kis vöröses bajusszal. Barna arcáról arra lehetett következtetni, hogy tudja, mi a füst - ha nem is a puskaporé, de legalább a dohány füstje. Csicsikovot udvarias meghajlással üdvözölte, amelyet az hasonlóval viszonzott. Néhány perc múltán már bizonyára jól ismerték volna egymást, és élénk társalgást folytattak volna, mert a kezdeten már túl is jutottak, és mindketten csaknem ugyanabban a pillanatban jelentették ki: milyen örömdetes, hogy a tegnapi eső teljesen elmosta az út porát, s most már elég hűvös van ahhoz, hogy kellemes legyen az utazás - ekkor azonban belépett a fekete útitárs, lekapta sapkáját, és az asztalra hajította, aztán hetykén felborzolta sűrű, fekete haját. Középtermetű, arányos testalkatú, jóvágású legény volt; telt, piros az arca, hófehér a foga és koromfekete az oldalszakállja. Pirosposzgás, majd kicsattant az egészségtől.

- Á, á, á! - kiáltott fel hirtelen Csicsikov láttán, és széttárta karjait. - Hogy kerülsz te ide?

Csicsikov megismerte: Nozdrjov volt, ugyanaz, akivel az ügyésznél ebédelt, s aki néhány perc múltán már meghitt barát módjára viselkedett vele, olyannyira, hogy letegezte, noha ő erre semmiféle okot nem adott.

- Hova utazol? - kérdezte Nozdrjov, s a feleletet be sem várva folytatta: - Én a vásárról jövök, pajtás. Gratulálhatsz: játszottam, és elvesztettem az utolsó fityingemet is. Hiszed-e, hogy még soha életemben nem silányítottam így tönkre? Ide is parasztkocsin kellett jönnöm. Nézz csak ki az ablakon! - kiáltotta, és úgy lenyomta Csicsikov fejét, hogy majdnem nekiütötte a párkány-

nak. - Láthatod, micsoda rozzant taliga! Alig tudták ide vonszolni azok az átkozott dögök. Hát bizony át is ültem az ő csészájába - mondta Nozdrjov, és útitársára mutatott. - De ti még nem ismeritek egymást. A sógorom. Mizzsujev. Egész délelőtt rólad beszéltünk. „Meglátod - mondom neki -, találkozunk Csicsikovval.” - No, barátom, ha tudnád, milyen gyalázatosan kifosztottak! Nemcsak a négy szép versenylovamat veszítettem el, hanem - akár hiszed, akár nem - egyszerűen mindenemet. Láthatod: már az óráim, a láncom sincs meg.

Csicsikov ránézett, és látta, hogy csakugyan nincs rajta se óra se lánc. Sőt, mintha Nozdrjov oldalszakállának egyik fele rövidebb és kevésbé sűrű lett volna, mint a másik.

- Pedig ha csak húsz rubel van a zsebemben - folytatta Nozdrjov -, nem több, mint húsz: mindent visszanyertem volna, sőt azon kívül, becsületszavamra mondom, még harmincezret rakhattam volna a tárcámba.

- Akkor is így beszéltél - jegyezte meg a szőke -, mégis, mikor ötven rubelt adtam neked, tüstént elvesztetted.

- Pedig nem vesztettem volna el, esküszöm, nem vesztettem volna el! Ha én magam el nem követek akkor egy ostobaságot, semmiképpen sem veszíthetem el. Ha arra az átkozott hetesre nem mondok dupla vagy semmit, fölrobbanthattam volna az egész bankot.

- Csakhogy nem robbantottad fel - mondta a szőke.

- Persze hogy nem, mert nem a kellő időben tettem a hetesre. Azt hiszed tán, hogy az a te őrnagyod jól játszik?

- Már akár jól, akár nem, annyi bizonyos, hogy téged megkopasztott.

- De nagyra vagy vele! - mondta Nozdrjov. - Így én is megkopaszthatnám őt. De próbálna csak meg duplettban kiállni velem, akkor meglátnám, milyen játékos, akkor kiderülne, mit tud! Hanem azért, barátocskám, milyen remekül mulattunk az első napokban! Igaz, hogy pompás volt a vásár. Maguk a kupecok is mondták, hogy még sohasem volt a vásár ilyen élénk és népes. Minden, amit csak behoztak a falumból, a lehető legjobb áron kelt el. Hű, barátom, micsoda nagy mulatozásokat csaptunk! Ha rágondolok, még most is... ejnye ördög vigye, de kár, hogy te nem voltál ott. Képzeld csak, a várostól három versztányira egy dragonyosezred állomásozott. Hát, ha hiszed, ha nem, valamennyi tisztjük, negyven ember: az egész tisztikar, mind bejött a városba. Akkor kezdődött csak igazán az ivás, barátocskám!... Pocolujev lovaskapitány... micsoda derék ember!... ekkora bajusza van... A bordeaux-it egyszerűen löttynek⁶ nevezi. „Hozz csak egy üveg löttyöt, barátom!” azt mondja. Hát még Kuvsinnyikov főhadnagy!... Az elképzelhető legkedvesebb ember! Arról aztán bízást el lehet mondani, hogy ért az italhoz és mindenfajta mulatozáshoz... Állandóan együtt voltunk. És micsoda bort kaptunk Ponomarjovnál! Róla tudnod kell, hogy nagy gazember, és az ő boltjában semmit sem lehet vásárolni, a borába mindenféle szemetet kever; szantálfestéket, égetett parafát és bodzát is tesz bele a gyalázatos. De ha aztán előhoz egy palackkal onnan a hátsó kis kamrából, amelyet ő különszobának nevez, hát attól, barátom, a hetedik mennyországban érzi magát az ember. Ami pedig a pezsgőnköt illeti... Mi ahhoz képest a kormányzó pezsgője? Egyszerűen kvasz. Gondold csak meg, nem is Cliquot hanem valamiféle Cliquot-matradura, vagyis dupla Cliquot. Aztán adott még egy kis üveg francia pezsgőt is, annak Bonbon a neve. Az illata? Mint a rózsáé. Hát volt is ott olyan dáridó, hogy... Később valami herceg érkezett a városba. Elküld a boltba pezsgőért, egyetlen palackkal sem kapott az egész városban. Mind megitták a tiszték. Elhiszed-e, hogy egy ebéd alatt csak én magam tizenhét üveg pezsgőt ittam meg?

---

⁶ Szójáték: burdeska (lötty).

- No, tizenhét üveggel nem tudsz meginni - jegyezte meg a szőke.

- Becsületszavamra mondom, hogy annyit ittam meg! - felelt Nozdrjov.

- Beszélhetsz, amit akarsz, én azt mondom, hogy még tíz üveggel sem tudsz meginni.

- Fogadsz velem, hogy megiszom?

- Nem én!

- Fogadjunk az új puskádba, amelyet a városban vettél.

- Eszemben sincs.

- No de mégis... próbáld meg!

- Megpróbálni sem akarom.

- Persze, mert elvesztenéd a puskádat, de még a sapkádat is. Ejnye, Csicsikov pajtás, de sajnálom, hogy nem voltál ott. Tudom, soha el nem váltál volna Kuvsinnyikov főhadnagytól. Nagyon megbarátkoztatok volna egymással. Mert az nem olyan ám, mint az ügyész meg a többi kormányzósági fukar akik csak úgy reszketnek minden kopejkáért. Az, barátom, játszik mindent, még baccarat-t is, amit csak akarsz. Látod, Csicsikov, milyen könnyen eljöhettél volna te is. No, mindegy, csókolj meg lelkem, borzasztóan szeretlek! Nézd, Mizensjev; bennünket a sors hozott össze. Mert mi ő nekem, vagy mi vagyok én neki? Ő idejött, isten tudja, honnan, én meg itt lakom... Aztán mennyi kocsi volt ott barátom, és valamennyi *en gros*.⁷ Részt vettem egy szerencsejátékban is, nyertem is két tégely pomádét, egy porcelán csészét meg egy gitárt. Aztán még egyszer megjátszottam a számot, akkor elvesztettem mindent, s a tetejébe - nem szörnyűség? - még hat ezüstrubelt is... Nahát, ha ismernéd azt a gézengúz Kuvsinnyikovot! Mi ketten csaknem valamennyi bálba elmentünk. Láttunk egy agyoncicomázott dámát: csak úgy repkedett rajta a sok fodor meg bodor, meg fene tudja, mi minden... Én csak annyit gondoltam magamban: „Vigyen el az ördög!” de ez a szoknyavadász Kuvsinnyikov, az a betyár, odaült mellé, és franciául mondogatta neki a bókokat... Ha hiszed, ha nem, még az egyszerű parasztasszonyokkal is kikezdi. Ezt ő úgy nevezi, hogy „az epret le kell szedni...” A vásáron remek halat is lehetett kapni. Egy pérhalat hoztam is magammal, szerencse, hogy akkor jutott eszembe megvenni, amikor még volt pénzem. Te most hova tartasz?

- Egy ismerőshöz - felelte Csicsikov.

- Minek neked az az ismerős, hagyd a fenébe, és gyere inkább hozzám.

- Nem lehet, dolgom van.

- Még hogy dolga van! Miket ki nem találsz! Te, te Csudakenőcs Ivanovics!

- Igazán dolgom van, mégpedig fontos.

- Fogadni mernék, hogy füllentesz. Csak annyit mondj meg, hogy kihez készülsz?

- No hát megmondom: Szobakevicshez.

Erre Nozdrjov olyan csengőn felkacagott, ahogyan csak vidám, egészséges embertől telik, teljes, cukorfehértégű fogsorát mutatva, a nevetéstől rángó arccal és olyan harsogva, hogy a harmadik szobában alvó szomszéd is felriadhatott volna, dühösen kimeresztett szemmel dörmögve: „Ez tán megőrült!”

---

⁷ Nagyban. (francia)

- Mi nevetnivaló van ezen? - kérdezte Csicsikov, kissé meg is neheztelve e kitörő vidámság miatt.

Nozdrjov azonban teli torokból nevetett tovább, és mondogatta:

- Jaj, könyörülj már rajtam! Igazán, megpukkadok nevetemben.

- Nincs ezen semmi nevetnivaló; megígértem neki.

- De hisz mihelyt odaérkezel hozzá, még az élettől is elmegy a kedved. Ismerem én a te természetedet, és tudom, hogy kegyetlen csalódás vár rád, ha azt reméled, hogy ott hozzájuthatsz egy kis kártyázáshoz vagy egy pohárka Bonbon pezsgőhöz. Hallgass rám, pajtás: hagyd az ördögbe Szobakevicset, és gyere hozzám! Micsoda remek pérhalat kapsz nálam! Az a semmirekellő Ponomarjov búcsúzáskor kijelentette, hogy csak nekem adja el, azt mondta: „Olyat hiába keresne az egész vásárban.” Hanem azért nagy csaló. Meg is mondtam a szemébe: „Te; meg a mi adóbérlőnk - mondom - a legnagyobb gazemberek vagytok.” Az a pokolra való meg csak nevet, és simogatja a szakállát. Én és a Kuvsinnyikov mindennap az ő boltjában reggeliztünk. Igaz is, pajtás, elfelejtettem szólni neked: tudom, hogy nem leszel hajlandó lemondani róla, de előre kijelentem, hogy tízezerért sem adom oda. Hé, Porfirij! - kiáltott ki az ablakon a legényének, aki egyik kezében bicskát, a másikban kenyérhéjat és egy falat pérhalat tartott, amelyet sikerült suttyomban leszelnie, miközben valamit kivett a kocsiból. - Hé, Porfirij - kiáltott Nozdrjov -, hozd csak ide a kutyakölyköt! Micsoda pompás kis kutya! - folytatta, Csicsikovhoz fordulva. - Igaz, hogy lopott jószág, mert a gazdája semmiképpen sem akarta ideadni. Én a pej kancámat ígértem érte, emlékszel: amelyiket Hvosztirjovtól kaptam cserébe...

Csicsikov soha életében nem látta sem a világos pej kancát, sem Hvosztirjovot.

- Nagyságos úr! Nem akarna valami harapnivalót? - kérdezte Nozdrjovtól az öregasszony, s odalépett hozzá.

- Nem, semmit! Hej, barátom, milyen pompás dáridókat rendeztünk! Különben adj egy pohár pálinkát. Milyen pálinkád van?

- Ánizs - felelte az öregasszony.

- Hát akkor adj ánizst - rendelkezett Nozdrjov.

- Nekem is egy pohárkával - szólalt meg a szőke.

- Volt a színházban valami huncut kis színésznő, az úgy énekelt, mint egy kanárimadár. Kuvsinnyikov, aki mellettem ült, mondta is: „Látod, pajtás – mondja -, itt epret kellene szedni.” A vásáron, úgy hiszem, csak komédiásbódé lehetett vagy ötven. Fenardi négy órán át forgott, mint a szélmalom. - Ekkor kivette a pohár pálinkát az öregasszony kezéből, aki ezt mély meghajlással köszönte meg. - Á! - kiáltott fel Nozdrjov, megpillantva Porfirijt, aki a kutyakölyköt behozta. - Add csak ide!

Porfirij a gazdájához hasonlóan öltözködött: rajta is valami vattázott, de kissé zsírpecsétesebb zeke volt.

- Hozd közelebb, tedd le ide a földre!

Porfirij letette a padlóra a kis állatot, s az mind a négy lábát szétterpesztve, szaglászni kezdte a földet.

- Nézd, micsoda pompás kutyakölyök! - mondta Nozdrjov, és háta bőrénél fogva felemelte a kiskutyát, mire az panaszos vinnyogást hallatott.

- Hanem látom, nem tetted meg, amit mondtam - fordult Nozdrjov Porfirijhoz miközben figyelmesen nézegette a kiskutya hasát -, eszedbe sem jutott, hogy megkeféld.

- Dehogynem jutott. Megkeféltam én.

- Akkor miért van benne annyi bolha?

- Azt én nem tudom. Talán a kocsiból másztak bele.

- Hazudsz, hazudsz: eszedbe sem jutott megkefélni, te semmirekellő. Nézd már, Csicsikov, micsoda fül, nézd, tapogasd csak meg.

- Minek az, úgyis látom, hogy fajkutya.

- Azért mégiscsak tapogasd meg a fülét.

Csicsikov, hogy Nozdrjov kedvében járjon, megtapogatta a kis állat fülét, és kijelentette:

- Igen. Jó kutya lesz belőle.

- És érzed, milyen hideg az orra? Érintsd csak meg!

Csicsikov nem akarta megsérteni Nozdrjovot, hát megtapogatta a kölyök orrát is.

- Jó szimatja van.

- Fajtiszta komondor. Bevallom, már régen fáj a fogam egy komondorra. No, Porfirij, most már vidd ki innen.

Porfirij felnyalábolta a kutyát, és kivitte a kocsiba.

- Hallgass ide, Csicsikov: most feltétlenül el kell jönnöd hozzám. Az út mindössze öt verszta, egykettőre ott vagyunk, azután már, nem bánom, ellátogathatsz Szobakevicshez is.

„Ebben is van valami - gondolta magában Csicsikov; csakugyan elmegyek Nozdrjovhoz is. Mennyivel rosszabb ő a többinél? Csakolyan ember, mint más, és még vesztett is kártyán. Látszik rajta, hogy mindenre kapható, tehát valószínűleg ingyen is ki lehet csalni tőle egyet-mást.”

- No, jó - mondta fennhangon -, de aztán nehogy tartóztass, mert az én időm drága.

- Nagyszerű! Látod, ezt már szeretem! Gyere, megcsókollak érte! - Összecsókolódtak. - Kitűnő. Hármában fogunk továbbrobogni!

- Én semmi esetre sem. Kérlek, engedj el - mondta a szőke -, nekem haza kell mennem.

- Szamárság, pajtás. Dehogynem engedlek el!

- Komolyan mondom: megharagszik a feleségem. Hisz most már átülhetsz ennek az úrnak a csészájára.

- Nem, nem, nem! Erről szó sem lehet!

A szőke olyanfajta ember volt, aki első pillantásra konok természetűnek látszik. Még ki sem nyithattad a száját, az ilyen ember már kész vitatkozni. Látszik rajta, hogy sosem ismer el olyasmit, ami nem egyezik az ő gondolkozásmódjával, hogy sosem nevezi okosnak az ostobát, és legkivált, hogy semmiképpen sem hajlandó úgy táncolni, ahogy mások fütyülnek; a végén azonban kiderül, hogy a természetében nagyon is sok az engedékenységgel, hogy hajlandó elismerni éppen azt, amit az imént még tagadott, okosnak mondja az ostobát, és a legkészségesebben úgy táncol, ahogy mások fütyülnek, vagyis: tilalommal kezdi, vigalommal végzi.

- Ostobaság! - felelte érvelésére Nozdrjov, aztán egyszerűen a szőke fejébe nyomta a sapkát, mire az elindult velük együtt.
- Nagyságos úr, a pálinkát nem fizették ki... - szólalt meg az öregasszony.
- Jól van, jól van, matuska. Ide hallgass, sógorka. Kérlek, fizesd ki, egyetlen kopejka sincs a zsebemben.
- Mennyi jár neked? - kérdezte a kocsmárosnétól a sógorka.
- Semmiség, bátyuska, összevissza hatvan kopejka.
- Hazudsz, hazudsz! Adj neki egy félrubelt, az is bőven elég.
- Ez bizony kevés, nagyságos úr - jelentette ki az öregasszony, de azért hálásan fogadta el a pénzt, sőt hanyatt-homlok sietett az ajtót is kinyitni a vendégek előtt. Nem is érte veszteség, mert négyszer annyit kért, mint amennyibe a pálinka került.

Az utasok kocsiba ültek. Csicsikov csészája a másik mellett haladt, amelyben Nozdrjov ült a sógorával, ilyenformán egészen kényelmesen beszélgethettek az úton. Mögöttük, folyton el-elmaradozva, kocogott Nozdrjov kis bricskája, a sovány parasztlovakkal. Abban Porfirij ült a kutyakölyökkel.

Mínthogy a társalgás, amelyet az utasok folytattak, bizonyára nem nagyon érdekelné az olvasót, jobban tesszük, ha inkább elmondunk egyet-mást Nozdrjovról, aki, úgy lehet, éppenséggel nem utolsó szerepet fog játszani hőskölteményünkben.

Arca már félig-meddig ismerős az olvasónak. Effajta emberekkel valamennyien gyakran találkozunk. Az ilyeneket már gyerekkorukban talpraesett, vidám fickónak nevezik, és az iskolában is jó pajtás hírében állnak, hanem azért mégis gyakran és fölöttebb fájdalomosan elpáholják őket. Arcukon mindig egyenesség, nyíltság és bátorság látható. Könnyen ismerkednek, és még körül sem nézhetsz, máris tegeznek. Örök időkre szóló barátságot kötnek, de csaknem minden esetben az történik, hogy az új baráttal még aznap este - az első kedélyes vacsora közben - összeverekszenek. Egyébként valamennyien beszédes, mulató kedvű, vakmerő, jó külsejű emberek.

Nozdrjov harmincöt éves korában is olyan volt, mint tizennyolc vagy húszéves korában: szeretett vígan élni. A házasság semmit sem változtatott rajta, annál kevésbé, mert a felesége korán elköltözött e világból, két gyereket hagyva maga után, akikre Nozdrjovnak határozottan semmi szüksége nem volt. A gyerekekre egy csinos dajka ügyelt. Nozdrjov soha egy napnál tovább ki nem bírta otthon. Finom orrával néhány tucat verszta távolságból is megszimatolta, hol van vásár, mindenféle összejövetellel, bállal: úgyszólván pillanatok alatt a zöld asztalnál termett, civakodott és zűrzavart idézett elő, mert - mint a magafajtájúak mindannyian - szenvedélyes kártyás volt. És, mint az első fejezetben már láttuk - éppen mivel nagyon is sok ravasz cselt és különböző fortélyt alkalmazott; nem egészen feddhetetlenül kártyázott, ezért a játszma nagyon gyakran azzal végződött, hogy vagy csizmasarokkal látták el a baját, vagy úgy megtépázták rendkívül szép, sűrű oldalszakállát, hogy olykor csak fél szakállal tért haza, és az is elég gyér volt. De egészséges, telt arcának bőre oly szerencsés alkatú volt, és annyi termelőképesség halmozódott fel benne, hogy a szakáll hamarosan újra kinőtt, sőt még szebb lett, mint annak előtte. És ami a legkülönösebb, s ami csak Oroszországban történhetik meg, hősünk rövid idő múltán ismét a legjobb barátságban volt ugyanazokkal a cimborákkal, akik úgy elpáholták, tovább is zavartalanul találkozott velük, mintha mi sem történt volna: ő sem haragudott, s azok is elfelejtették a dolgot.

Nozdrjov bizonyos értelemben történelmi személy volt. Amely összefüggésben ő részt vett, az sohasem zajlott le valamiféle „történelmi” nélkül, vagy csendőreket vezették ki a helyiségből a karjánál fogva, vagy tulajdon barátai voltak kénytelenek kilépni. Ha sem erre, sem arra nem került sor, akkor valami egyéb történt vele, mégpedig olyasmi, ami mással semmiképpen meg nem történhetik: vagy úgy benyomult a szobába, hogy egyre csak nevetgált, vagy olyan képtelenségeket hazudott összevissza, hogy végül már ő maga is szégyellte. És minden érthető ok nélkül szokott hazudni. Például egyszerre csak elkezd mesélni, hogy volt neki valamikor egy kék vagy rózsaszín szőrű ló, vagy más efféle bárgyúságot, úgyhogy hallgatói lassanként mind elszállingóznak mellőle, és megjegyzik: „No, komám, úgy látszik, megint rád jött a hazudozás.”

Vannak emberek, akiknek abban telik kedvük, hogy felebarátaikat - rendszerint minden ok nélkül - bemocskolják. Még némelyik, érdemrendekkel borított, előkelő külsejű, magas rangú hivatalnok is megteszi, hogy kezét szorítja veled, mély értelmű, elgondolkoztató dolgokról beszélget, aztán egyszerre csak - a szemed láttára, a füled hallatára - csúffá tesz. Mégpedig egyáltalán nem olyan módon, ahogy egy rendjelekkel ékes, előkelő emberhez illenék, aki magasröptű eszméivel gondolkodóba ejt, hanem úgy, mint valami egyszerű kollégiumi iktató; úgyhogy csak állunk és bámulunk... aztán vállat vonunk, azzal vége. Éppen ilyen különös szenvedélye volt Nozdrjovnak is. Mennél szorosabb barátságot kötött valakivel, annál jobban befeketítette, s olyan képtelen híreket terjesztett róla, hogy azoknál bolondabbakat még kieszelni is nehéz: készülők házaságokat tett tönkre, kereskedői egyezségeket hiúsított meg, s ugyanakkor eszébe sem jutott, hogy az illető ellenségének tartsa magát. Sőt, ha a véletlen összehozta őket, megint baráti módra viselkedett vele, még szemrehányással is illette: „Micsoda gazfickó vagy! Meg sem látogatsz soha!”

Nozdrjov bizonyos értelemben sokoldalú ember volt, vagyis mindenre vállalkozott. Egy és ugyanazon pillanatban felajánlotta, hogy elutazik, ahova csak kívánják, akár a világ végére is, vagy belefog bármilyen vállalkozásba, vagy cserél akármit akármire. Puska, kutya, ló - mindezeket hajlandó volt cserélni, de egyáltalán nem a nyereség kedvéért, csak agyafürtsége, nyughatatlan, élénk vérmérséklete hajtotta rá. Ha szerencséje úgy hozta, hogy a vásáron valami hiszékeny fickó akadt az útjába, és sikerült jól megkopasztania, akkor összevásárolt mindent, amit előzőleg látott a boltokban: lószerszámot, díszgyertyákat, keszkenőt a dajkának, csikót, mazsolát, ezüst kézmosó tálat, hollandi vásznat, finom búzalisztet, dohányt, pisztolyokat, heringet, festményeket, köszörűszerszámot, csizmát, fajanszedényeket - ameddig utolsó garasa is el nem fogyott. Igen ritkán esett meg, hogy mindezeket haza is vitte. Rendszerint még aznap átmentek valamely szerencsésebb játékos tulajdonába, ráadásul néha még saját pipáját is át kellett engednie, szopókáस्तul, dohányzacskóstul, úgyhogy ilyenkor rövid kabátban vagy zekében indulhatott felkutatni valami barátot, akinek a kocsiján hazajuthat. Ilyen volt Nozdrjov. Talán lesznek, akik azt fogják róla mondani, hogy képtelen jellem, vagy akik kijelentik, hogy ma már nincsenek Nozdrjovok. Akik így beszélnek, azoknak sajnos nincs igazuk. A Nozdrjovok még sokáig nem vesznek ki a világból. Itt vannak köztünk a képtelenül könnyelmű, korlátolt emberek, de mivel más a köntösük; másnak tűnnek ők maguk is.

Eközben a három kocsis megérkezett Nozdrjov házához, a tornác elé. A háznál természetesen semmiféle előkészület nem történt fogadtatásukra. Az ebédlő közepén kecskelábak voltak, azokon két muzsik állt, és valami vég nélküli nótát dúdolva meszelte a falat: a padlót már telefröcskölték mésszel. Nozdrjov azonnal kiharcolta a muzsikokat, az állványokat kihordatta, és szaladt a másik szobába, hogy utasításokat adjon. A vendégek hallották, amint a szakácsnál megrendelte az ebédet. Csicsikov, akinek már egy kissé megjött az étvágya, kiszámította, hogy öt óránál korábban nem ülhetnek asztalhoz. Nozdrjov visszatért, és elcipelte vendégeit, hogy nézzenek körül a falujában. Több mint két óra alatt mindent apróra megmutogatott nekik,

ezután már semmi mutogatnivaló nem maradt. Legelőször a lóistállót tekintették meg, ott két kancát láthattak, egy almásszürkét, meg egy sárgát, továbbá egy pej csikót, amely elég hitványka volt, de Nozdrjov esküdözött, hogy tízezret fizetett érte.

- Nem adtál te ezért tízezret - jegyezte meg a sógor. - Egyeztet sem ér.

- Bizonyísten tízezret adtam érte! - erősködött Nozdrjov.

- Nekem esküdözhetsz, amennyit akarsz - mondta a sógor.

- No hát fogadjunk! - ajánlotta Nozdrjov.

De a sógor nem akart fogadni.

Nozdrjov megmutatta az üres állásokat, valamikor azokban is szép lovak álltak. Volt az istállóban egy bakkecske is; a régi néphit szerint ugyanis a lóistállóban elengedhetetlenül szükséges bakkecskéket tartani; ez az itteni nyilvánvalóan jó barátságban volt a lovakkal, nyugodtan és otthonosan mászkált a hasuk alatt. Nozdrjov ezután egy láncra kötött farkaskölyköt mutatott meg a vendégeinek.

- Ez farkaskölyök - magyarázta. - Szándékosan nyers hússal táplálom, azt akarom, hogy igazi vadállat váljék belőle.

Továbbmentek, megnézték a tavat, amelyben Nozdrjov szerint olyan nagy halak tenyésznek, hogy két ember is csak nehezen tud a partra vonszolni egyet. A sógor ezt az állítást is leplezetlen kétkedéssel fogadta.

- Csicsikov, most mutatok neked néhány kutyát. Csodálatosan izmosak, a szőrük olyan, mint a sörte - mondta Nozdrjov, és elvezette vendégeit egy igen szépen épített házikóhoz, amelyet minden oldalról kerítéssel szegélyezett nagy udvar vett körül. Bementek az udvarra, ahol mindenféle kutyát láttak: sűrű nyakszőrűeket és fajtisztákat, minden elképzelhető színűt és fajtát, barnásfeketét, vörhenyes foltos feketét, világostarkát, róttarkát, vöröstarkát, fekete fülűt és szürke fülűt. A nevük többnyire valami parancsszó volt: Keresd, Vigyázz, Fogdmeg, Rajta, Tűzvész, Rohanj, Vitéz, Kergesd, Nehagyd, Förgeteg, Csillag, Szélvész. Nozdrjov tökéletesen úgy viselkedett köztük, mint egy apa a családja körében. Mihelyt meglátták, azonnal nekiiramodtak, egyenesen a vendégek elé rohantak, és farkcsóválva üdvözölték őket. Vagy tízen Nozdrjovot vették körül, mellső lábaikat a vállára rakták. Vigyázz ugyanilyen módon fejezte ki barátságát Csicsikov iránt, sőt hátsó lábaira emelkedve, megnyalta a vendég ajkát, úgyhogy az rögtön nagyot köpött. Sorra megnézték a kutyákat; valóban bámulatosan izmos, igen szép állatok voltak. Aztán továbbmentek, hogy megnézzenek egy krími nőtényt, amely már megvakult, és Nozdrjov szerint a végét járta, de két évvel előbb még pompás szuka volt. Megnézték hát a szukát, a szuka csakugyan vak volt.

Továbbmentek, megnézték a vízimalmot: annak hiányzott az a része, amelyre a felső malomkövet kell erősíteni, s amely sebesen forog, suhan a hengerben, amint az orosz muzsik olyan kifejezően mondja.

- Mindjárt a kovácsműhelyhez érkezünk - mondta Nozdrjov.

Alig haladtak néhány lépésnyire, csakugyan meglátták a kovácsműhelyt is.

- Ezen a mezőn - mondta Nozdrjov, arrafelé mutatva - annyi a szürke nyúl, hogy nem látni tőlük a földet. Én magam is kézzel fogtam egyet, a hátulsó lábánál fogva.

- No, kézzel te nem fogsz szürke nyulat - jegyezte meg a sógor.

- De igenis, fogtam! Akartam, hát fogtam! - jelentette ki Nozdrjov. - Most aztán - folytatta Csicsikovhoz fordulva - megmutatom neked a birtokom határát.

Elindult vendégeivel a mezőn át, amely sok helyen igen hepehupás volt. A boronált föld barázdái között, buckák között kellett botorkálniuk. Csicsikov már kezdett elfáradni. A talaj olyan mély fekvésű volt, hogy sok helyütt víz buggyant ki a lábuk nyomában. Eleinte vigyáztak, és óvatosan lépkedtek, de aztán látták, hogy az úgysem használ, hát toronyiránt nekivágtak, s nem törődtek a sárral. Amikor aztán jó nagy utat megtettek, végül csakugyan meglátták a határt, amelyet kis faoszlop és keskeny árok jelzett.

- Hát ez itt a határ - mondta Nozdrjov. - Minden, amit az innenső oldalon látsz, az enyém. Sőt még a túlsó oldalon is az az erdő, amelyik ott kéklik, és ami azon túl van, az is mind az enyém.

- Mióta tied az erdő? - kérdezte a sógor. - Talán megvetted? Mostanában? Hisz nem volt a tied?

- Igen, nemrégén vettem meg - felelte Nozdrjov.

- Hogy sikerült ilyen gyorsan nyélbe ütnöd a vásárt?

- Miért ne sikerült volna? Tegnapelőtt vettem meg, mégpedig nagyon drágán, ördög vinné.

- De hiszen tegnapelőtt a vásáron voltál.

- Ej, te bölcs Salamon! Talán bizony nem lehetséges, hogy az ember a vásáron van, és ugyanakkor erdőt is vesz? Nahát: én a vásáron voltam, azalatt pedig idehaza az intézőm vette meg az erdőt.

- No, persze, ha az intéződ... - dörögte a sógor, de szemlátomást ezúttal is kételkedett, és csóválta a fejét.

Megfordultak, és ugyanazon a sáros úton tértek vissza a házhoz. Nozdrjov bevezette őket a dolgozósobájába, ahol egyébként nyoma sem volt a dolgozósobák szokásos kellékeinek, azaz könyveknek vagy papirosoknak, csak kardok függtek a falon és két puskát: az egyik háromszáz, a másik nyolcszáz rubelbe került. A sógor megnézte a puskákat, és megint csak a fejét csóválta. A házigazda ezután megmutogatta török jatagánjait, amelyek egyikére tévedésből a következő orosz szavakat vették: „Készítette Szavelij Szibirjakov.” Ezután a sipládát nézték meg. Nozdrjov ott mindjárt hajtani kezdte a forgatónyelet, valami dalt játszott vendégeinek. A sipláda hangja elég kellemes volt, de egyszerre csak nyilván valami baja történt a szerkezetének, mert a mazurkát ezzel a dallal fejezte be: „Marlborough elmegy csatába...” ebből meg váratlanul valami elcsépett keringőbe csapott át. Nozdrjov már régen abbahagyta a forgatást, de a hangszerben volt egy túlbuzgó síp, az sehogy sem akart elhallgatni, és még azután is sokáig fújta a maga szólamát, egyedül. Ezután a pipák kerültek sorra: kiszívott és nem kiszívott, fa-, cserép-, és tajtékpipák, szarvasbőr tokkal és anélkül, egy nemrégiben nyert borostyán szopókás csibuk, egy dohányzacskó, valami grófnő hímzésével, aki fülig beleszeretett Nozdrjovba egy postaállomáson, s akinek kezecskéje - Nozdrjov szavai szerint - a leglégiesebb superflu volt; ez a szó nála valószínűleg a tökéletesség legmagasabb fokát jelentette.

A pérhalból álló előétel után, öt óra tájban asztalhoz ültek. Látszott, hogy Nozdrjov életében az ebéd nem tartozik a döntő jelentőségű események közé; az egyes fogások nem játszottak fontos szerepet, némelyik teljesen odaégett, némelyik meg félig nyers maradt. A szakácsot nyilván inkább valami sugallat vezérelte munkájában, azt tette az ételbe, ami éppen a keze ügyébe került. Ha a borsot érte el leghamarabb, akkor borsot szórt a tálba, ha a káposztát, akkor káposztát gyömöszölt bele, leöntötte tejjel, borsot meg sonkát tett hozzá, egyszerűen összevissza kevert mindent, a fontos csak az volt neki, hogy ez a habarék úgy-ahogy megfőjön, íze meg majd csak lesz valamilyen. A borra ellenben nagy gondot fordított Nozdrjov. Még a levest sem szolgálták fel, máris töltött a vendégeknek egy-egy nagy pohár portóit, azután *haut-*

sauterne-et, mert a kormányzósági és járási székhelyeken egyszerű *sauterne* nincs is. Majd behozatott egy üveg madeirát, amelynél jobbat még maga a marsall sem ivott. És valóban, a madeira csak úgy égette a torkukat, mert a kupecsek, akik már ismerték a madeirakedvelő földesurak ízlését, irgalmatlanul sok rumot kevertek bele, sőt néha még királyvizet is, abban a reményben, hogy az orosz gyomor mindent kibír. Nozdrjov később még egy palack különleges bort hozatott be, amelyben - az ő szavai szerint - burgundi és champagne-i is volt. Buzgón töltögetett belőle jobbra is, balra is, Csicsikovnak is, a sógornak is; Csicsikov azonban észrevette, hogy ő a maga poharába mindig nagyon keveset tölt. Ez a körülmény arra indította, hogy résen legyen, és mihelyt Nozdrjov valamiképpen belefeledkezett a társalgásba vagy a sógorának töltött, ő a maga poharának tartalmát tüstént kiöntötte a tányérjára. Azután nemsokára berkenyepálinkát hoztak be, amely, Nozdrjov szavai szerint, olyan ízű volt, mint a legfinomabb tejszín, de meglepő módon csak a lehető legsilányabb bundapálinka íze érzett rajta. Aztán valami balzsamot ittak: a tulajdonképpeni nevét nagyon nehéz lett volna megjegyezni, különben pedig másodszorra már maga a házigazda is más néven nevezte.

Az ebéd régen véget ért, s már minden bort végigkóstoltak, de a vendégek továbbra is az asztalnál ültek. A fő dolgot Csicsikov nem a sógor jelenlétében akarta szóba hozni Nozdrjov előtt. A sógor mégiscsak idegen ember, a kérdéses ügyet pedig csak barátságosan, bizalmas kettesben lehet megbeszélni. Egyébként a sógor aligha lehetett volna veszedelmes, mert szemlátomást ugyancsak felöntött a garatra; bóbiskolva üldögélt, és minduntalan előrecsuklott a feje. Ő maga is észrevette, hogy nagyon bizonytalan a tartása, s végül kezdett hazakéredz-kedni, de olyan lusta, bágyadt hangon, mintha - mint az orosz mondja - harapófogóval húzná a lóra a hámat.

- Nem, arról szó sem lehet, nem eresztelek - mondta Nozdrjov.

- Ne, ne bánts meg, barátom - tiltakozott a sógor -, komolyan mennem kell. Igazán nagyon megbántasz.

- Ugyan, micsoda ostobaság! Haszontalan beszéd! Azonnal leülünk baccarat-t játszani.

- Nem, testvér, csak játssz magad, én nem tehetem; a feleségem nagyon rossz néven venné. Várja, hogy elbeszéljem neki, mi volt a vásáron. Ezt a szívességet igazán meg kell tennem neki, testvér. Ne is próbálj tartóztatni.

- Eh, vigye el a feleségedet az... hisz a fontos dolgot lényegében majd együtt csináljátok!

- Hidd el, testvér, olyan hű és becsületes asszony! Olyan készséges... olyan jó hozzám... a szemem is könnybe lábad, ha rá gondolok. Nem, ne tartóztass... máris megyek... becsületemre mondom... ebben a dologban a lelkiismeretem szavára hallgatok...

- Engedd már, hadd menjen, mit kezdenénk vele? - mondta Nozdrjovnak halkán Csicsikov.

- Igazad van - felelte amaz. - Ki nem állhatom az efféle ömlengéseket - majd fennhangon így szólt: - Hát akkor vigyen el az ördög, menj haza a feleségeddel cicázni, te mulya!

- Ejnye, testvér, ne csúfolj engem mulyának - méltatlankodott a sógor -, életem végéig hálával tartozom neki... igazán, olyan jóságos olyan kedves, úgy elhalmoz gyöngédséggel... sírni tudnék... kérdezi, mit láttam a vásáron... hát hogyan mondanám el neki... el kell mondanom, bizony... ha egyszer olyan édes...

- No, hát akkor csak siess hozzá... hazudj össze neki mindenféle ostobaságot, menj! Itt a sapkád!

- De testvér, nem szabad így beszélned róla... egyáltalában nem illik... ezzel, hogy úgy mondjam, engem sértesz meg... ő olyan édes... igazán...

- Na, akkor fuss hozzá, takarodj, de máris!

- Megyek is testvér... és aztán ne vedd zokon, hogy nem maradok... Örömet maradnék én, testvér, de nem tehetem.

A sógor még sokáig ismételte bocsánatkérő szavait, észre sem vette, hogy már régen a kocsiján ül, már régen kigördültek a kapun, már régen a néptelen mezőn haladnak. El lehet képzelni, hogy felesége nem sok részletet tudott meg tőle a vásárról.

- Silány fickó! - mondta Nozdrjov az ablaknál állva s a távozó kocsi után nézve. - Az egyik lógós lova nem rossz, már régen szerettem volna megkaparintani tőle. De hát ez olyan szemét ember... nem lehet ezzel okosan beszélni. Mulya, egyszerűen mulya!

Ezután átmentek a másik szobába, Porfirij gyertyákat hozott be. Csicsikov észrevette, hogy Nozdrjov kezében - nem tudni, honnan került elő - egy csomag kártya van.

- No, pajtás - szólt Nozdrjov, miközben összeszorította és kissé meghajlította a csomagot, úgyhogy a papírburok meghasadt és lepattant róla -, most időtöltésül háromszáz rubeles bankot adok.

Csicsikov úgy tett, mintha nem hallaná, miről van szó, és azt mondta, mintha hirtelen jutott volna eszébe:

- Igaz is, el ne felejtsem: kérésem van hozzád.

- Halljuk.

- De előbb ígérd meg, hogy teljesíted.

- Hát mi az a kérés?

- Előbb add a szavadat.

- Szavamat adom.

- Becsületszavadat?

- Becsületszavamat.

- No, akkor megmondom, mi a kérésem: neked bizonyára van sok olyan holt jobbágyod, akiket még nem töröltek a revíziós lajstromról.

- Van. No és?

- Írasd azokat rám, az én nevemre.

- Mi szükséged neked azokra?

- Szükségem van rájuk...

- De miért?

- Csak. Szükségem van rájuk. Az már az én dolgom, elég az, hozzá, hogy kellenek.

- Bizonyosan valami turpisság van a dologban. Valld be: mi az?

- Ugyan miféle turpisság volna benne? Ilyen semmiségből nem is érdemes akkora húhót csapni.

- Hát akkor miért olyan fontos neked?

- No nézzék már! Milyen kíváncsi! Minden semmiséget szeretne megtapogatni, sőt még az orrát is beleütni!

- Miért nem akarod megmondani?

- Mi hasznod belőle, ha megtudod? Hát: csak úgy eszembe jutott. A fejembe vettem.

- No, akkor hallgass ide: amíg meg nem mondod, nem teljesítem a kérésedet.

- Ejnye, látod, ez nem becsület. Szavadat adtad, most meg visszavonod...

- Beszélhetsz, amíg csak tetszik. Ha meg nem mondod, mit akarsz, nem teljesítem a kérésedet.

„Mit is kellene mondani neki?” - töprengett Csicsikov, majd néhány pillanatnyi gondolkodás után kijelentette, hogy a holt lelkekre azért van szüksége, mert valamelyes tekintélyt akar szerezni a társaságban, neki ugyanis nincsenek nagy birtokai, hát egyelőre hadd higgyék az emberek, hogy legalább néhány lelkecskéje van.

- Hazudsz, hazudsz! - vágott a szavába Nozdrjov. - Bizony, pajtás, hazudsz!

Csicsikov maga is rögtön ráeszmélt, hogy nem valami ügyes érvet eszelt ki, s hogy az ürügy meglehetősen gyenge.

- No hát akkor - mondta jobban nekigyürkőzve - nyíltan beszélek. Csak aztán, kérlek, nehogymondd valakinek. Tudd meg, hogy házasodni készülök. De azt is tudnod kell, hogy menyasszonyom szülei igen nagyratörő emberek. Olyan bajban vagyok velük, igazán bánom már, hogy lekötöttem magam. Ők mindenáron azt akarják, hogy a vejüknek legalább háromszáz léleknyi jobbágysága legyen, minthogy pedig nekem ehhez csaknem százötven hiányzik...

- De hiszen hazudsz, megint hazudsz! - kiáltott fel Nozdrjov ismét.

- No, ebben már igazán ennyicske hazugság sincs - erősködött Csicsikov, hüvelykujjával a kisujja legkisebb ízére mutatva.

- A fejemet teszem rá, hogy hazudsz!

- Ez már mégis nagy sértés! Hát mi vagyok én tulajdonképpen, milyen jogon gondolod, hogy okvetlenül hazudtam?

- Mert jól ismerlek. Nagy gazember vagy; már csak engedd meg, hogy így, egész barátságosan a szemedbe mondjam. Ha én a fölöttesed volnék, felköttenélek az első fára.

Ezt a kijelentést Csicsikov sértőnek érezte. Mindig kínosan érintette a legkevésbé is nyers, vagy a jóízűleg legkevésbé is sértő kifejezés. Még azt sem szerette, ha bármilyen alkalomból, bizalmaskodó modorban beszéltek vele, kivéve, ha a bizalmaskodó valamely különösen magas rangú ember volt. Éppen ezért most mélységesen megsértődött.

- Bizony isten felköttenélek - ismételte Nozdrjov -, megmondom neked őszintén, úgy, ahogy van: nem azért, hogy megbántsalak, hanem egyszerűen barátságból.

- Mindennek van határa - méltatlankodott Csicsikov. - Ha ilyen gorombán akarsz beszélni, menj a kaszárnnyába - mondta, aztán hozzátette: - Ha nem akarsz ajándékba adni, add pénzért.

- Pénzért! De hiszen ismerlek én téged! Amilyen gazfickó vagy, bizonyosan olcsón akarnál a portékához jutni!

- Ejnye, de furcsa vagy! Legyen már eszed! Hát mi az a portéka? Gyémánt, vagy mi?

- Itt van, ni! Megmondtam én, hogy jól ismerlek.

- No de kedves barátom, mi dolog ez? Alkudozol, mint valami zsidó! Hisz egyszerűen ideadhatnád ingyen.

- No hát, ide hallgass. Hogy bebizonyítsam neked: nem vagyok én olyan köszívű, hát odaadom ingyen. Ha megveszed tőlem a méncsikómat, odaadom a holt lelkeket ráadásul.

- De minek nekem az a méncsikó? - kérdezte Csicsikov őszintén elképedve ezen az ajánlaton.
- Hogy minek? Gondold csak meg: én tízezret fizettem érte, és neked odaadom négyezerért.
- De minek nekem a te méncsikód? Nincs nekem méntelepem.
- Figyelj jobban, nem értettél meg: hisz most csak háromezret kell ideadnod, a fennmaradó ezret megfizetheted később is.
- De ha egyszer nekem nem kell a csikód, értsd meg végre.
- Hát akkor vedd meg a sárga pej kancámat.
- A kanca se kell.
- A kancáért és a szürkéért, amelyet nálam az istállóban láttál; mindössze kétezret kérek tőled.
- De ha nincs szükségem lovakra!
- El is adhatod; az első vásáron háromszoros árat kaphatsz értük.
- Hát, ha az a meggyőződésed, hogy háromszoros pénzt lehet kapni értük, legokosabb lenne, ha te magad adnád el.
- Tudom, hogy annyit kapnék, de azt akarom, hogy neked is hasznod legyen rajta.

Csicsikov megköszönte a jóindulatot, és kereken visszautasította mind a szürkét, mind a pej kancát.

- Hát akkor vegyél tőlem kutyákat. Olyan kutyákat adok én neked, hogy láttukra beleborzongsz a gyönyörűségbe. Szakállasak, bajuszosak, a szőrzetük felmered, mint a sörte, a mellkasuk olyan hatalmas, hogy az elképesztő, a lábuk futás közben szinte nem is éri a földet.
- De mit kezdjek én kutyákkal? Nem vagyok vadász.
- Azt akarom, hogy legyenek kutyáid. Hanem hallod-e, ha semmiképpen sem akarsz kutyákat, akkor vedd meg a sípládámat. Csodás hangszer! Becsületszavamra mondom, hogy másfél ezerért vettem; neked odaadom kilencszáz rubelért.
- Aztán minek nekem a sípláda? Nem vagyok én német, hogy síplárával a nyakamban kujtorogjak az országúton, és kéregessek.
- Hisz ez nem olyan sípláda, amelyet a németeknél látni. Ez orgona. Nézd csak meg jobban: mahagóni fából van az egész. No, még egyszer megmutatom!

Azzal Nozdrjov megragadta Csicsikov kezét, és a másik szoba felé vonszolta. Akármilyen erősen vetette meg a lábát a padlón Csicsikov, akárhogy bizonygatta, hogy már hallotta a sípládát, kénytelen volt még egyszer meghallgatni, hogyan ment Marlborough a csatába.

- Ha nem akarsz pénzt adni a síplááért, hallgass ide, ajánlok valami mást; odaadom neked ajándékba a sípládát és valahány holt lelkem csak van, mindet, te meg add nekem a csézát és ráadásul háromszáz rubelt.
- Hát még mit nem? Akkor én min utazom innen tovább?
- Adok én neked egy másik bricskát. Gyere, menjünk a kocsiszínbe, megmutatom. Csak átfesteted, és csodaszép bricska lesz belőle.

„Micsoda nyughatatlan ördög szállta meg!” - gondolta magában Csicsikov, és elhatározta, hogy megszabadul minden bricskától, sípládától, valamint az összes elképzelhető kutyáktól, tekintet nélkül elképesztően hatalmas mellkasukra és a földet sem érintő gyors lábukra.

- No tehát: a bricska, a sípláda és a holt lelkek, együtt.
  - Nem kell - felelte Csicsikov.
  - Miért nem kell?
  - Csak; egyszerűen nem kell, és kész.
  - Ej, milyen vagy te! Már látom, veled nem lehet úgy megférni, mint jó baráttal, pajtással... mondhatom, nagyon különös... Mindjárt látszik, hogy kétszínű ember vagy!
  - De hát mit gondolsz, bolond vagyok én? Ítéld meg magad: mi értelme lenne, hogy olyan dolgokat vásároljak össze, amikre semmi szükségem nincs?
  - No de ilyeneket aztán ne mondj, kérlek. Most már nagyon jól ismerlek. Micsoda hitvány fickó! No, hallgass ide: ha akarod, kártyázhatunk. Fölteszek mindent a kártyára, a holt lelkeket is, a sípládát is.
  - Kártyára tenni azt jelenti, hogy az ember aláveti magát a véletlennek - mondta Csicsikov, és közben a szeme sarkából a Nozdrjov kezében levő kártyára sandított. Mindkét csomag nagyon is gyanús volt neki: mintha a hamiskártyások jelzéseit látta volna a lapokon.
  - Miért a véletlennek? - mondta Nozdrjov. - Véletlenről itt szó sincs. Csak szerencséje legyen az embernek, akkor pokolian sokat nyerhet. Lám, itt van! Itt a szerencse! - mondta és már osztani is kezdett, hogy érdeklődést keltsen. - Lám, lám, milyen szerencse! Nézd, hogy kötekedik velem! Ehol az az átkozott kilences, amelyiken mindent elvesztettem! Éreztem, hogy veszíteni fogok, de behunytam a szemem, és azt gondoltam: „Ördög vigyen, már azt sem bánom, ha tönkrejuttatsz, átkozott!”
- Miközben Nozdrjov ezt mondta, Porfirij egy palackot hozott be. Csicsikov azonban kereken visszautasította az italt is, a kártyát is.
- Miért nem akarsz játszani? - kérdezte Nozdrjov.
  - Egyszerűen azért, mert nincs kedvem. És őszintén szólva, én egyáltalában nem szeretek kártyázni.
  - Miért nem?
- Csicsikov csak vállat vont, és így felelt:
- Csak. Mert nem szeretek.
  - Ejnye, de silány fickó vagy!
  - Mit tehetek róla? Ilyennek teremtett az isten.
  - Micsoda mulya! Eleinte azt gondoltam, hogy legalább úgy-ahogy elboldogulok veled, de hát neked fogalmad sincs a rendes modorról. Nem tudsz te viselkedni, veled nem lehet úgy beszélni, mint jó baráttal... semmi nyíltság, semmi őszinteség! Éppen olyan hitvány fráter vagy, mint Szobakevics.
  - Mit gyalázol engem folyton? Talán bűn az, hogy nem kártyázom? Add el nekem a holt lelkeket, de csak azokat, add pénzért, ha már olyan kapzsi vagy, hogy még az efféle értéktelen semmiségekért is reszketsz.
  - Hogyisne! Kapsz tőlem fityfenét! Oda akartam adni, ingyen adtam volna, de most már eszem ágában sincs. Ha három országot adnál értük, akkor sem! Te akasztanivaló, te piszkos fráter! Ettől a perctől kezdve többé semmi dolgom veled. Porfirij, menj, mondd meg az istállófiúnak, hogy a vendég lovainak ne adjon zabot, jó lesz azoknak a széna is.

Ezt a fejleményt Csicsikov igazán nem várta.

- Legjobban tennéd, ha egyáltalán nem is kerülnél a szemem elé - mondta Nozdrjov.

Hanem azért, e kínos összezőrdülés ellenére is, vendég és házigazda együtt vacsorázott, igaz, hogy ezúttal nem szolgáltak fel cikornyás nevű italokat; az asztalon mindössze egyetlen palack, valami ciprusi bor búslakodott, de az a fajta, amely általában közönséges vinkó néven ismeretes.

Vacsora után Nozdrjov bevezette Csicsikovot az oldalszobába, ahol már vetett ágy várta a vendéget, és így szólt hozzá:

- Itt az ágyad! De én még csak jó éjszakát sem kívánok neked.

Nozdrjov távozása után Csicsikovot igen nyomasztó gondolatok gyötörték. Mérgelődött, szidta magát, hogy miért is jött el ide, s miért pazarolta az idejét hiábavalóságokra. De még jobban haragudott magára azért, hogy a maga ügyéről beszélt vele: olyan vigyázatlan volt, mint egy gyerek, mint egy félkegyelmű, hisz az ő ügye nem olyan természetű, hogy azt Nozdrjov orrára lehetne kötni; Nozdrjov aljas fickó, még kiszimatol valamit, felfújja, összekuszálja az esetet, ördög tudja, miféle bonyodalmak származhatnak a dologból... Nem jó ez így, sehogy sem jó.

„Egyszerűen bolond vagyok” - állapította meg magában.

Éjjel nagyon rosszul aludt. Valami folyton izgó-mozgó, apró férgek kegyetlenül csípték, annyira, hogy mind a tíz körmével kaparta a megmart helyeket, miközben dühösen mormogta:

„Hogy az ördög vinne el a gazdáttal együtt!”

Reggel korán ébredt. Mihelyt csizmát húzott, és felöltötte hálókabátját, első dolga volt, hogy az udvaron át az istállóba ment, és megparancsolta Szelifannak, hogy azonnal fogjon be. Visszatérőben az udvaron Nozdrjovval találkozott, aki szintén hálókabátban volt, s a foga közt pipát szorongatott. A házigazda barátságosan üdvözölte, és megkérdezte tőle, hogy aludt.

- Tűrhetően - felelte zordul Csicsikov.

- Nekem meg testvér, egész éjjel olyan borzasztó álmaim voltak, hogy még elmondani is szörnyű, - panaszkodott Nozdrjov; szájam pedig olyan a tegnapiak után, mintha egy egész lovasszázad töltötte volna benne az éjszakát! Képzeld, azt álmodtam, hogy szörnyen ellazsnakoltak! Húha! És mit gondolsz, kik? No, ezt semmiképpen sem találod ki: Pocelujev lovaskapitány és Kuvsinnyikov.

„Bárcsak ébren is jól elagyabugyalnának!” - gondolta Csicsikov.

- Bizony isten, elverték! Mégpedig kegyetlenül. Felébredek, hát, ördög vinné, csakugyan mindenem viszket. Bizonyosan azok az átkozott bolhák csipkedtek össze. Hanem most menj, öltözz fel, mindjárt megyek hozzád én is. Csak előbb le kell hordanom azt a gazember intézőt.

Csicsikov bement a szobájába, megmosakodott és felöltözött. Mikor elkészült, belépett az ebédlőbe; ott már az asztalon várta őket a tea és egy üveg rum. A szobában az előző napi ebéd és vacsora nyomai voltak láthatók: a padlót nyilvánvalóan nem is érte seprű. A föld tele volt kenyérhéjjal, és mindent pipahamu borított, még az abroszt is. Hamarosan megjelent a házigazda is: hálókabátja alatt nem volt semmi, a nyitott gallér alól kilátszott meztelen, szőrös melle. Amint egyik kezében a csibukot, a másikban csészéjét tartva szűrölte teáját, jó minta lett volna olyan festőknek, akik nem szeretik a borbélyok cégtábláin látható félelmetesen simára nyalt vagy göndörített, hullámos frizurájú alakhoz hasonló modelleket.

- No, hogy gondolod? - kérdezte rövid hallgatás után. - Nem akarsz kártyázni? A tét: a lelkek.

- Megmondtam már, barátom, hogy nem játszom. Megvenni megveszem őket, ha akarod.
- Eladni nem akarom. Az nem barátság. Nem szándékozom én senki fiát lekopasztani, mikor ilyen semmiségről van szó. Kártyán nyerni, az egészen más. No? Játsszunk el legalább egy partit.
- Mondtam már, hogy nem.
- Cserélni sem akarsz?
- Nem akarok.
- Hát akkor ide hallgass: játsszunk dámát. Ha megnyered a játszmát, valamennyi holt lélek a tied. Hisz nagyon sok olyan van, akit törölni kell a revíziós listáról. Hé, Porfirij, hozd csak be a dámajátékot.
- Hiábavaló fáradság. Nem játszom.
- Hiszen ez nem hazárdjáték. Ebben nem a szerencse dönt, és nem lehet csalni, minden az ügyességtől függ. Sőt előre megmondom azt is, hogy én egyáltalában nem tudok játszani, úgyhogy remélem, adsz valamelyes előnyt.
- „Leülök vele - gondolta magában Csicsikov; valamikor egészen jól játszottam, és itt bajosan lesz módjában csalni.”
- Hát jó - mondta fennhangon; játszhatunk.
- A lelkek értéke száz rubel.
- Miért? Ötven is elég lesz.
- Nem, nem, ötven rubel... nem pénz. Inkább megtoldom a tétet valami közepesfajta kutyakölyökkel vagy egy óraláncra való arany pecsétnyomóval.
- Isten neki - egyezett bele Csicsikov.
- Hány lépés előnyt adsz? - kérdezte Nozdrjov.
- Természetesen egyet sem. Miért is adnék?
- Akkor legalább engedd meg, hogy az első két lépés az enyém legyen.
- Nem tehetem. Magam is rosszul játszom.
- Ismerlek én téged! Tudom, milyen rosszul játszol! - mondta Nozdrjov, és már lépett is.
- Jó régen nem játszottam én dámát - jegyezte meg Csicsikov, és ő is lépett egyet.
- Ismerlek! Tudom, milyen régen játszottál - felelte Nozdrjov, ismét lépve, de ugyanakkor kabátja kezélőjével előretolt egy másik figurát is.
- Jó régen nem játszottam én... hohó! Mi ez, barátom! Told csak vissza azt a követ! - kiáltozta Csicsikov.
- Miféle követ?
- Azt, ni! - mondta Csicsikov; s abban a pillanatban csaknem az orra előtt meglátott egy másikat is, amely, mint látszott, már annyira előretört, hogy már-már dáma lett. Hogy honnan került oda, annak csak isten a tudója. - Nem! - fakadt ki Csicsikov és fölkelt az asztaltól -, veled nem lehet játszani! Nem szokás egyszerre három követ lépni!
- Hogyhogy hárommal? Ez tévedés. Egy kő véletlenül előrecsúszott, azt visszahúszom, tessék.

- Hát a másik hogy került ide?
  - Miféle másik?
  - Ez itt, amelyik mindenáron dáma akar lenni.
  - Ez? Mintha nem tudnád?
  - Nem, barátom, én figyeltem minden lépést, és valamennyire emlékszem. Azt te csak most suttyomban toltad előre; annak ott a helye, ni!
  - Már hogy volna ott a helye! - tiltakozott elvörösödve Nozdrjov. - Úgy látom, pajtás, te mesemondó vagy!
  - Én meg úgy látom, pajtás, hogy te vagy a mesemondó, csak hogy a meséd nem sikerült.
  - Ejnye, kinek nézel te engem? - méltatlankodott Nozdrjov. - Hát talán csalok én?
  - Nem nézlek én senkinek, csak nem játszom veled tovább.
  - Olyan nincs! - pattant fel indulatosan Nozdrjov. - Megkezdett játékot nem lehet abbahagyni!
  - Jogom van abbahagyni, mert te nem úgy játszol, mint tisztességes emberhez illik.
  - Hazudsz! Ilyet nem mondhatsz!
  - Te hazudsz!
  - Én nem csaltam, hát nem hagyhatod abba a játékot; végig kell játszani!
  - Arra te engem nem kényszeríthetsz - mondta Csicsikov hidegvérrel, azzal a táblához lépett, és összekeverte a köveket.
- Nozdrjov dühösen felpattant, és olyan szorosan Csicsikov elé állt, hogy az vagy két, lépést hátrált.
- Márpedig én kényszerítlek; nem baj az sem hogy összedöntötte a köveket, én minden lépésre emlékszem. A köveket visszaállítjuk a helyükre.
  - Nem, barátom, az én elhatározásom végleges; veled többé nem játszom.
  - Egyszóval nem akarsz játszani!
  - Magad is beláthatod, hogy veled nem lehet.
- Nozdrjov még közelebb lépve kérdezte:
- Ne kertelj: mondd meg egészen nyíltan: nem akarsz játszani?
  - Nem akarok! - felelte Csicsikov, de azért, minden eshetőségre számítva kezét az arca elé emelte, mert a helyzet valóban fenyegetőnek látszott. Ez az elővigyázatosság igen helyénvalónak bizonyult, mert Nozdrjov karja nagyot lendült... és könnyen megeshetett volna, hogy hősünk rokonszenves, telt arcának egyik felét lemoshatatlan gyalázat éri. Ő azonban szerencsésen elhárította az ütést, megragadta és erősen tartotta Nozdrjov mindkét kezét.
  - Porfirij! Pavluska! - kiáltott dühödten Nozdrjov, miközben igyekezett kiszabadítani a kezét.
- E kiáltás hallatára Csicsikov - aki egyrészt nem akarta, hogy a cselédek tanúi legyenek a díszes jelenetnek, másrészt érezte, hogy úgyis hiába igyekszik féken tartani Nozdrjovot - elengedte házigazdája kezét. Ebben a pillanatban lépett be Porfirij, mindjárt utána pedig Pavluska, egy markos legény, akivel csöppet sem lett volna tanácsos összetűzni.
- Szóval nem vagy hajlandó befejezni a játszmát? - kérdezte Nozdrjov. - Felelj, kertelés nélkül.

- Semmiképpen sem tehetem - felelte Csicsikov, és kipillantott az ablakon. Meglátta csészáját, amely már teljesen útra készen állt, és Szelifan, úgy látszott, csak intésre vár, hogy a tornác elé gördüljön, de a szobából nem lehetett kimenni: a két markos jobbágy elállta az ajtót.

- Hát egyszerűen nem akarsz végigjátszani a játszmát? - ismételte meg kérdését Nozdrjov lángoló arccal.

- Ha tisztességesen játszánál, mint becsületes emberhez illik... de így nem játszom.

- Úgy! Szóval nem játszol, gazfickó! Mikor látod, hogy nem te fogsz nyerni, akkor egyszerre csak nem játszol! Üssétek! - kiáltott örvongva Porfirijnak és Pavluskának, ő maga pedig egy meggyfa pipaszárat kapott fel. Csicsikov halálosan elsápadt. Mondani akart valamit, de érezte, hogy nem jön ki hang a torkán.

- Üssétek! - ordította Nozdrjov, és előreugrott, kezében a pipaszárral, izzadva és böszülten, mintha bevehetetlen várat akarna megrohamozni. - Üssétek! - kiáltotta olyan hangon, mint nagy támadás idején az egyszeri rettenthetetlen főhadnagy, akinek eszeveszett vakmerősége olyan híres volt, hogy katonái külön parancsot kaptak: tartsák vissza a kezénél fogva, mikor az ütközet tetőpontján azt kiáltja: „Előre, fiúk!” De a főhadnagyot már elragadta a harc heve, minden összekavarodott a fejében. Előtte vágtat Szuworov, nagy tettekre készen. „Előre, fiúk!” - kiáltja ő, és csak száguld, nem gondol arra, hogy megzavarja a gondosan megtervezett együttes támadást, hogy a bevehetetlen vár felhőkbe magasodó falai mögül millió puska csöve mered rájuk, hogy tehetetlen csapata szétszóródik, mint levegőben a pehely, s már sivítva repül felé a golyó, hogy szétroncsolja kiáltozó torkát. Nozdrjov úgy viselkedett, mint az a féktelen, vakmerő, vesztébe rohanó főhadnagy az ostrom alatt, ám a vár, amely ellen támadásra indult, egyáltalában nem hasonlított ama bevehetetlen erődhöz. Ellenkezőleg, ez a vár annyira megrémült, hogy úgy érezte, minden bátorsága az inába szállt. A széket, amellyel védekezni akart; a jobbágyok már kivették a kezéből, már lehunyt szemmel, mint aki se eleven, se holt, készült arra, hogy közelebbi érintkezésbe kerül a házigazda cserkesz pipaszárával, és isten tudja, mi történt volna... de a sorsnak úgy tetszett, hogy megmentse hősünk oldalát, vállát és minden nemesebb testrészét a fenyegető vésztől, egyszerre csak, mintha a felhők közül hangzott volna, váratlan csilingelés csendült, és közeledő kocsikerekek zöreje hallatszott. Trojka állt meg a ház előtt, a felhevült lovak nyerítésének, prüsszkölésének, nehéz zihálásának zaja behatolt a szobába is.

Valamennyien önkéntelenül kinéztek az ablakon; a szekérről bajszos ember kászálódott le, valami egyenruhafélében. Az előszobában kérdezősködött, majd benyitott a szobába, éppen abban a pillanatban, amikor Csicsikov, akinek sehogyan sem sikerült magához térnie rémületéből, olyan szánalmas helyzetben volt, amilyenben halandó ember csak lehet.

- Szabad tudnom, melyik itt Nozdrjov úr? - kérdezte az ismeretlen bizonyos megütközéssel nézve Nozdrjovra, aki pipaszárat tartott felemelt kezében, és Csicsikovra, aki csak most, nagy nehezen kezdett magához térni kétségbeejtő helyzetéből.

- Szabad előbb megtudnom, hogy kihez van szerencsém? - kérdezte Nozdrjov, közelebb lépve az ismeretlenhez.

- A járási rendőrkapitány vagyok.

- És mi tetszik?

- Azért jöttem, hogy közöljem: ön bírói eljárás alatt áll, s ameddig ügyében a bíróság végzést nem hoz, felügyelet alatt marad.

- Micsoda zagyvaságot beszél? Miféle ügyről van szó?

- Ön részt vett abban a cselekményben, amelynek során önök Makszimov földbirtokost ittas állapotukban, vesszőkkel, testileg bántalmazták.

- Hazudik! Makszimov földbirtokost nem is ismerem, sosem láttam!

- Tisztelt uram, engedje meg, hogy figyelmeztessem: én tiszt vagyok. Így ön beszélhet a szolgájával, de velem nem!

E szavak után Csicsikov, be sem várva Nozdrjov feleletét, gyorsan felkapta sapkáját, és a járási rendőrkapitány háta mögött kiosont a tornácra, kocsijába vágta magát, és ráparancsolt Szelifanra, hogy hajtson lóhalálában.

ÖTÖDIK FEJEZET

Hősünk kedélyét ugyancsak feldúlták a kiállott izgalmak. Bár a kocsi szélesebben száguldott, és Nozdrjov faluja már rég eltűnt a mezők, lankák és dombok mögött, Csicsikov még egyre rettegetve nézegetett hátra, mintha attól félne, hogy üldözőbe vették és rajtaüthetnek. Nehezen zihálva lélegzett, s mikor megpróbálta mellére szorítani a kezét, úgy érezte, hogy nyugtalanul dobogó szíve vergődik, mint fűj a kalitkában.

- Tyű, ez aztán jól befűtött nekem!! Micsoda féktelen fickó!

Csicsikov most súlyos átkokat szórt Nozdrjovra, szidalmaiba még egyetlen szavak is vegyültek. De mi mást tehetett volna? Orosz ember volt, ráadásul hirtelen haragú. Azonkívül egyáltalán nem tréfadolog, ami történt.

„Hát bizony - gondolta magában; ha az a rendőrkapitány be nem toppan, talán soha többé meg nem látom az isten napját. Végem lett volna, mint a buborékoknak, nyomtalanul, utódok nélkül, leendő gyermekeimre nem hagyhattam volna sem vagyont, sem tisztességes nevet.”

Hősünk roppantul szíven viselte utódai sorsát.

„Hű, micsoda gonosz úr volt ez! - gondolta Szelifan. - Ilyen gyalázatosat még nem is láttam. Bizony megérdemelné, hogy szembeköpjék. Már csak inkább az embereket koplaltasd, nyavalyás, de a lovaknak adj enni, mert a ló szereti a zabot. Mert az az ő eledele. Ami nekünk, teszem azt, a kenyér, az neki a zab. Az az ő tápláléka.”

A lovak, úgy látszott, szintén bizonyos nehezteléssel gondoltak Nozdrjovra. Nemcsak a pej és az Ülnök, hanem még a tarka is kedvetlen volt. Pedig a tarka megszokta, hogy neki mindig a legkevesebb és legsilányabb zab jut, és Szelifan még azt is többnyire úgy önti elébe a jászolba, hogy közben szidja: „Te, te gazfickó!”, de azért az mégiscsak zab volt, nem pedig egyszerűen széna, hát a tarka mindig nagy élvezettel ropogtatta; hosszú pofáját gyakran nyújtogatta társai jászlába is, hogy megízlelje, milyen az ő abrakjuk. Ezt legkivált olyankor kockáztatta meg, mikor Szelifan nem volt az istállóban. De most csak szénát kaptak... igazán nem járja. Valamennyien elégedetlenek voltak.

A duzzogók méltatlankodásának nemsokára egy hirtelen és teljesen váratlan esemény vetett véget. Mindnyájan - maga Szelifan is - csak akkor tértek magukhoz és ámultak el, amikor egy száguldva közeledő hatlovas fogat egyenesen nekik rohant, s ők csaknem a fejük fölött hallották a hintóban ülő dámák sikoltozását meg az idegen kocsis szidalmait és fenyegetéseit:

- Hé, te semmirekellő! Hiszen kiabáltam torkom szakadtából: „Jobbra hajts, te málé!” Berúgtál, vagy mi!

Szelifan érezte, hogy ő a ludas, de mivel az orosz ember nem szereti mások előtt bevallani a hibáját, hát feszesen kihúzta magát, és hetykén vetette oda:

- Te meg mit vágatsz olyan bolondul? Tán zálogban hagytad a szemed a kocsmárosnál, vagy mi?

Ezután kezdte csézáját visszakoztatni, hogy ily módon kiszabaduljon az idegen kocsi szerzései közül: csak hogy az nem volt olyan egyszerű, és még jobban összegabalyodtak. A tarka lógós kíváncsian szagolgatta új pajtásait, amelyek tőle jobbra és balra álltak. A hintóban ülő dámák mindezt rémült tekintettel nézték, arcuk dermedt volt az ijedségtől. Az egyik nő már idősebb volt, a másik egészen fiatal, talán tizenhat éves leányka, akinek kis fejét igen tetszetősen fésült és bájosan elrendezett aranyfényű haj koszorúzta. Üde arcának kerekded kör-

vonala és gyöngéd fehérsége olyan volt, mint a friss tojásé, amelyet a kulcsárnő barna kezében a világosság felé tartva vizsgál, s amelyen áttetszenek a napsugarak; finom kis füle is áttetsző volt a meleg fényben. Az ijedségtől kissé nyitva felejtett száj, a könnyesen csillogó szem: mindez olyan bájos volt, hogy hősünk percekig nem tudta levenni róla a tekintetét, nem is hederített a lovak és kocsisok között folyó zajos jelenetre.

- Hátrálj, te mafla! - kiáltott az idegen kocsis.

Szelifan dühösen ráncigálta visszafelé a gyeplőt, az idegen kocsis ugyanehhez az eljáráshoz folyamodott, mire a lovak kissé hátráltak, de aztán megint csak összegabalyodtak, átléptek az istrágon. Ez alkalomból a tarka lógósnak úgy megtetszett új ismerőse, hogy tapodtat sem volt hajlandó mozdulni arról a helyről, ahova a kifürkészhetetlen sors rendeléséből került; fejét új barátja nyakára hajtotta, úgy látszott, súg neki valamit a fülébe, bizonyára valami szörnyű ostobaságot, mert az idegen ló állandóan rángatta a fülét.

A nagy zajra parasztok siettek oda a faluból, amely szerencsére nem volt messzire. Minthogy az efféle látvány a muzsiknak valóságos élvezet, olyan, mint a németnek az újság vagy a klub, nemsokára már seregesen csődültek a hintó köré, a faluban csak az öregasszonyok és a kisgyerekek maradtak. Az istrángokat leszedték, a tarkát néhány könnyed orrbavágással rábírták, hogy hátráljon, egyszóval szétválasztották a két fogatot. Az idegen lovak azonban, talán bánatukban, amiért elválasztották őket a barátaiktól, vagy egyszerűen csak szeszélyből - bármennyire csapkodták is őket az ostorral a kocsisok - meg sem moccantak, csak álltak, mint a cövek. A muzsikok közreműködése hihetetlen mértékűvé fokozódott. Egymással vetélkedve osztogatták a tanácsokat:

- Eredj csak, Andrijuska, vezesd a lógóst azt ott, a jobb oldalon, Mityaj bácsi meg üljön fel a rudasra. Üljl föl, Mityaj bácsi!

A vörös szakállú szikár, hosszú Mityaj bácsi felkapaszkodott a rudasra; olyan volt, mint a falusi harangláb, vagy még inkább, mint a horgas bot, amellyel a vödröt felhúzzák a kútból.

A kocsis a lovak közé csapott, de hiába, Mityaj bácsi sem tudott segíteni.

- Állj! Állj! - kiáltoztak a muzsikok. - Most. Mityaj bácsi, te ülj a lógósra, te pedig, Minyaj bácsi, a rudasra.

A szénfekete szakállú, széles vállú Minyaj bácsinak akkora pocakja volt, mint valami óriás szamovár, amelyben egy egész fagyoskodó piac számára elegendő mézes, fűszeres teát lehet forralni. Örömmel ült fel a rudasra, amely csaknem összeroskadott alatta.

- Most már jó lesz! - kiáltozták a muzsikok. - Noszogasd! Húzz rá az ostorral a fakóra, mit áll ott egy helyben, mért cövekeli meg magát, mint a koramoraszúnyog.⁸ Ám látták, hogy ez is hiábavaló, az ostorcsapások sem használtak, hát Mityaj bácsi is, Minyaj bácsi is a lógósra ült, aztán Mityaj bácsi meg Minyaj bácsi is átült a rudasra, a lógósra meg felültették Andrijuskát. A kocsis végül, türelmét veszítve, elkergette Mityaj bácsit is, Minyaj bácsit is, és nagyon jól tette, mert a lovakról már úgy dőlt az izzadság, mintha száguldva; egy szuszra tették volna meg az utat egyik postaállomástól a másikig. A kocsis néhány percnyi pihenőt engedélyezett nekik, majd azok elindultak maguktól.

---

⁸ Koramora - nagy, hosszúkás szúnyog; olykor berepül a szobába is, és letelepszik a falra. Nyugodtan oda lehet menni hozzá, és meg lehet fogni a lábát, akkor is csak még jobban odatapad a falhoz, vagy mint a nép mondja: megcövekeli magát. *(A szerző jegyzete)*

Miközben mindez lezajlott, Csicsikov igen nagy érdeklődéssel szemlélte az ismeretlen fiatal leánykát. Többször is megkísérelte, hogy beszédbe elegyedjék vele, de sehogy sem sikerült. A hölgyek tovarobogtak, a kedves kis fej, a finom vonású, bájos arcocska, a kecses termet eltűnt, mint valami látomás; maradt megint csak az országút, a cséza, a három ló, amelyeket az olvasó már ismer, valamint Szelifan, Csicsikov s a környező földek pusztasága.

Minden ember - tartozzék bár a nyomorúságban sínylő, durva és ápolatlan szegények közé, vagy az egyhangúan hűvös, unalmasan ápolt előkelők magasabb köreihez - életében legalább egyszer okvetlenül találkozik valamely, mindaddig nem tapasztalt jelenséggel s ez - ha csak egyetlenegyszer is - olyan érzést kelt benne, amely teljességgel különbözik életének minden addigi s minden későbbi érzésétől. A szomorúságok és bajok közepette, amelyből életünk szövődik, legalább egyszer felragyog valami boldogító öröm, vidáman suhan felénk, mint ahogyan néha egy elhagyott, eldugott, szegény kis faluban, amely mást, mint parasztszekeret még sosem látott, hirtelen és váratlanul egy üvegektől csillogó, aranyos szerszámú, pompás paripák röpítette fényes hintó száguld végig; a muzsikok meg csak állnak, sokáig, levett sapkával, nyitva felejtett szájjal, bámeszkodva, pedig a csodaszép hintó már régen elrobogott, és továtűnt a távolba. Éppen így, ilyen váratlanul bukkant fel elbeszélésünkben a szőke leány, és ugyanígy el is tűnt. Ha akkor Csicsikov helyett húszéves ifjú kerül az útjába - huszár, diák vagy pályája kezdetén levő fiatalember -, úristen! micsoda érzések ébredtek volna annak a szívében, micsoda felindulás, micsoda bűvölet kerítette volna hatalmába! Sokáig állt volna ott, moccanás nélkül, egy helyben, távolba meredő tekintettel, feledve útját, nem törődve a késése miatt rá váró korholással, megfélekezve önmagáról, a szolgálatról, mindenről a világon.

Ám hősünk már középkorú volt, körültekintő és higgadt. Ő is eltűnődött, gondolkozott, de sokkal határozottabban, nem olyan képzelgően, sőt az ő gondolatai legnagyobbbrészt igen gyakorlatiasak voltak.

„Bájos leányzó! - gondolta magában, miközben szelencéjéből egy csipet burnótot szippantott. - De mi a legvonzóbb benne? Az, hogy amint látszik, éppen most jött ki valami nevelőintézetből, még nincs benne semmi úgynevezett asszonyi vonás, vagyis éppen az, ami a nőkben a legkellemetlenebb. Most még olyan, mint a gyermek: mesterkéletlen és egyszerű, azt mondja, amit gondol, akkor nevet, amikor nevetni való kedve van. Most még minden lehet belőle: nagyszerű teremtés vagy silány teremtés - de silány teremtés lesz! Most majd munkához látnak a mamák és a nénik. Telebeszélük a fejét mindenfélével, és egy év alatt úgy megváltoztatják, hogy a tulajdon édesapja sem ismer rá. Felfuvalkodott lesz és kényeskedő, hozzászoktatják, hogy betanult szölamokat daráljon; töri a fejét, töpreng, hogy kivel, mennyit és hogyan kell beszélni, kire és hogyan nézzen, állandóan félni fog, és igyekszik, nehogy a kelleténél többet mondjon, végül mindent összezavar, egész életén át hazudozni fog, és ördög tudja, mi lesz belőle.”

Itt egy kis szünetet tartott az elmélkedésben, aztán eszébe jutott még valami:

„Hanem érdekes lenne megtudni, kinek a lánya, kiféle-miféle az apja? Gazdag, tiszteletre méltó, jó erkölcsű földbirtokos, vagy egyszerűen csak valami jóra való polgár, aki hivatali szolgálata folyamán némi tőkét szerzett? Mert ha, tegyük föl, ennek a leánykának vagy kétszázezrecskét adnának hozományul, akkor igen-igen finom kis falat lenne. Ez, hogy úgy mondjam, megalapozhatná egy jóra való ember szerencsáját és boldogságát.”

A kétszázezrecske olyan csábító volt, és annyira foglalkoztatta a képzeletét, hogy kezdett haragudni magára, amiért a fogatok összeütközése után nem tudakolta meg a fullajtártól vagy a kocsistól, hogy kicsodák a hintó utasai. De megpillantotta Szobakevics faluját, ez másfelé terelte gondolatait, s most ismét minden figyelmét állandó elfoglaltságára összpontosította.

A falu elég nagynak látszott; jobb és bal oldalán, mint két szárny, két erdő: az egyik sötétebb, a másik világosabb, az egyik fenyő-, a másik nyírfaerdő. A közepen fából épült, félemeletes urasági ház emelkedett, vörös tetővel és sötétszürke, helyesebben: nyers falakkal, olyanféle ház, amilyeneket nálunk a katonai települések és a német kolonisták számára szokás építeni. Meglátszott rajta, hogy miközben készült, az építőmester állandóan harcolt a gazda ízlése ellen. Az építőmester pedáns volt, és ragaszkodott a szimmetriához, a tulajdonos meg a kényelmi szempontokat tartotta fontosabbnak, így aztán egyik oldalon valamennyi ablakot befalaztatta, s helyükre csupán egyetlen apró ablakot vágatott, bizonyára valamely sötét éléskamra megvilágítására. A homlokzat sem került a ház közepére, bármennyire akarta is az építőmester, mert a tulajdonos megparancsolta, hogy az egyik oldalon távolítsanak el egy oszlopot, így hát nem négy oszlop tartotta a homlokzatot, mint eredetileg tervezték, hanem három. Az udvart rendkívül vastag, erős léckerítés vette körül. A tulajdonos nyilvánvalóan legfőként a tartósságra törekedett. Az istállókat, csűröket és a konyhát szinte elpusztíthatatlan nehéz, vastag gerendákból építették. A kis parasztházak is csodálatra méltóak voltak; falaikon nem díszlettek faragott minták, sem egyéb cikornyák, de minden részüket jó erősen illesztették össze, amint kell. Még a kút kávája is olyan hatalmas tölgygerendákból állt, amilyeneket csak malmok és hajók építéséhez szoktak használni. Egyszóval, amire csak nézett az ember, minden valami esetlen rendben, megingathatatlanul, szilárdan, erősen állt.

A tornác elé érve Csicsikov észrevette, hogy az ablakban, csaknem egyszerre, két arc jelenik meg: egy asszonyé, hosszú és keskeny, mint az uborka, fején főkötő, és egy férfié, széles és kerek, mint a moldáviai tök, amelyből Oroszországban könnyű, kéthúrú balalajkát készítenek, nagy mulatságára és örömére némely húszéves helyre legénynek, kikent-kifent gézengúz, aki büszkén feszítve kacingat és fütttyentget a fehér keblű, fehér nyakú leányzóknak, mikor azok köréje gyülekeznek, hogy hallgassák a halkan pengő muzsikaszót. A két arc, alighogy kitekintett, rögtön el is tűnt. A tornácra inas lépett ki kék, felálló galléros szürke kabátban, és bevezette Csicsikovot az előszobába, ahová már maga a házigazda is kijött, és mikor vendégét megpillantotta, akadozva csak ennyit mondott: „Tessék!” - azzal bevezette a belső szobába.

Csicsikov futólag, a szeme sarkából pillantott rá, és ezúttal olyannak látta, mint valami közepes nagyságú medvét. A hasonlóságot még szembetűnőbbé tette, hogy Szobakevicsen hosszú-nadrág és teljesen medveszínű, hosszú ujjú frakk volt. Csámpásan befelé fordított talpakkal cammogott, és minduntalan rálépett másik lábára. Arcának megpörkölt és izzított színe volt, mint a rézpetáké. Tudvalevő, hogy sok olyan arc van a világon, amelynek megmunkálásával a természet nem sokat vesződött, a kidolgozáshoz nem használt finomabb szerszámokat, mint amilyenek például a véső, ráspoly és így tovább, egyszerűen csak nagyjából, nyersen faragta meg; egyet suhintott a szekercével: megvolt az orr, még egyet suhintott: megvoltak az ajkak, nagy fűrővel szemeket vájt bele, aztán azonmód csiszolatlanul világgá eresztette, mondván: „Élj!” Hát éppen ilyen erőteljesen, nyersen megformált arca volt Szobakevicsnek is, fejét inkább lefelé, mint fölfelé tartotta, a nyakát egyáltalában nem forgatta, és legtöbbször nem arra nézett, akivel beszélt, hanem a kályha szögletébe vagy az ajtóra.

Amikor végigmentek az ebédlőn, Csicsikov még egyszer rápislantott szeme sarkából: ez bizony valóságos medve! Tökéletesen olyan volt, mint a medve! És milyen különös véletlen: még a neve is Mihail Szemjonovics!⁹ Csicsikov már tudta róla, hogy szokása mások lábára tiporni, hát nagyon óvatosan lépkedett, és előreengedte a házigazdáját. Úgy látszott, Szobakevics maga is tudatában volt e hibájának, és azonnal megkérdezte:

---

⁹ Az oroszok Miskának nevezik a medvét.

- Nem okoztam kellemetlenséget önnek?

Csicsikov azonban udvariasan megnyugtatta, hogy még semmiféle kellemetlenség nem történt.

A fogadószobába érve, Szobakevics egy karosszékre mutatott, és megint azt mondta: „Tessék!” Csicsikov leült, és végignézett a falakon meg a képeken. A festmények csupa kiváló embert ábrázoltak, csupa görög hadvezért,¹⁰ valamennyi teljes életnagyságban. Ott feszített Mavrokordatosz vörös nadrágban és köpenyben, orrán szemüveggel, Kolokotronisz, Miaulisz, Kanarisz, s mindezen hősöknek olyan vastag combjuk és olyan hihetetlenül marcona bajuszuk volt, hogy láttukra az ember hátán végigfutott a hideg. Nem tudni, mi módon és mi okból került e hatalmas termetű görögök közé az elképzelhető legkeskenyebb rámában a sovány, vézna Bagration,¹¹ a lábánál apró zászlókkal és ágyúkkal. Aztán ismét egy görög hősnő, Bobelina következett, akinek fél lába is vastagabb volt, mint egész teste azoknak a piperkőcöknek, akikkel manapság tele vannak a vendéglők. Mivel maga a házigazda erős, egészséges ember volt, nyilván azt akarta, hogy szobája falait is erős, egészséges emberek képmásai díszítsék. Bobelina mellett, egészen az ablaknál, kalitka függött, amelyből fehér foltos feketerigó kandikált ki, s az szintén nagyon hasonlított Szobakevicshez.

Vendégnek és házigazdának alig volt ideje két percig hallgatni, amikor nyílt az ajtó, és belépett a háziasszony, igen magas dáma, fejkötőjének szalagjait házilag festették. Lassan, méltósággal vonult be, magasra tartott fejjel, egyenesen, mint a pálma.

- Ez az én Feodulija Ivanovná - mondta Szobakevics.

Csicsikov Feodulija Ivanovna keze fölé hajolt, amelyet az csaknem vendége szájába gyömöszölt, s amelyről Csicsikovnak módjában volt megállapítani, hogy az asszony uborkalében mosta meg.

- Lelkecském, bemutatom neked Pavel Ivanovics Csicsikovot - folytatta Szobakevics. - A kormányzónál és a postamesternél volt szerencsém megismerkedni vele.

Feodulija Ivanovna kérte a vendéget, hogy foglaljon helyet, ő is úgy mondta: „Tessék!”, és a fejével olyan mozdulatot tett, mint a színésznők, amikor királynőt személyesítenek meg. Ezután a díványra ült, merinő kendőjébe burkolózott, és többé meg se mozdult, szemöldöke se rándult, pillája se rebbent.

Csicsikov pedig megint föltekintett, és megint látta a vastag combú és végtelen bajszú Kanarist, továbbá Bobelinát, és a rigót a kalitkában.

Csaknem teljes öt percen át mindhárman hallgattak, csak a rigó csőrének kopogása hallatszott, amint a fakalitka fenekén morzsákat és magvakat keresgélt. Csicsikov még egyszer megnézte a szobát és benne minden egyes tárgyat: valamennyi a legnagyobb mértékben erős, tartós és vastag volt, és valami különös hasonlatosságot mutatott magával a házigazdával. A szögletben diófa íróasztal állt négy elképesztően vastag lábon: valóságos medve. Asztal, karosszékek, székek: valamennyi nehézkes, otromba formájú; mintha minden tárgy, minden szék azt kiabálta volna: „Én is Szobakevics vagyok!” vagy: „Én is nagyon hasonlítok Szobakevicshez!”

- A múlt csütörtökön sokat emlegettük önt Ivan Grigorjevicsnél, a törvényszéki elnöknel - szólalt meg végül Csicsikov, látva, hogy senki sem hajlandó megkezdeni a társalgást. - Nagyon kellemesen éreztük ott magunkat.

---

¹⁰ Az 1821-1829. évi görög nemzeti szabadságharc vezérei.

¹¹ Pjotr Ivanovics Bagration: orosz hadvezér (1765-1812), Napóleon ellen harcolva Moszkva védelménél esett el.

- Igen, akkor én nem voltam az elnöknel - felelte Szobakevics.

- Kiváló ember!

- Kicsoda? - kérdezte Szobakevics a kályhaszögletbe nézve.

- Az elnök.

- Hát lehet, hogy ön annak látta; de voltaképpen valóságos szabadkőműves, és olyan buta, amilyet még nem látott a világ.

Csicsikovit kissé megdöbbenette ez a bizonyos mértékben éles megállapítás, de aztán összeszedte magát, és folytatta:

- No persze, nincs ember hiba nélkül, de viszont micsoda remek ember a kormányzó!

- A kormányzó remek ember?

- Remek bizony. Ugye, igazam van?

- A világ legnagyobb haramiája.

- Hogyan? A kormányzó... haramia? - ámuldozott Csicsikov, és sehogy sem tudta megérteni, miképpen lehetséges, hogy a kormányzó haramia. - Bevallom, ezt sosem hittem volna - folytatta. - De engedje megjegyeznem: a viselkedésén ez egyáltalán nem látszik, ellenkezőleg, igen sok lágyság van benne.

Itt megemlítette még az erszényeket is, amelyeket a kormányzó saját kezűen hímzett; igen dicsérően nyilatkozott gyöngéd arkifejezéséről is.

- Még az arca is olyan, mint egy haramiáé - mondta Szobakevics. - Csak kést kell a kezébe adni, aztán kiengedni az országútra. Legyilkol az bárkit, egy kopejkáért képes ölni! Ő meg az alkormányzó: Góg és Magóg.

„Úgy látszik, nincs velük jóban - gondolta Csicsikov. - Talán jobb lesz, ha a rendőrkapitányról beszélek neki? Azzal úgy látszik, jó barátságban van.”

- Egyébként, ami engem illet - mondta fennhangon -, be kell vallanom, hogy nekem mindegyiknél jobban tetszik a rendőrkapitány. Micsoda kiváló jellem! Nyílt, őszinte. Az arcán látszik, hogy egyszerű és jóindulatú.

- Csaló gazember - jelentette ki hidegvérrel Szobakevics -, elárulja, megcsalja az embert, aztán képes nyugodtan ebédelni vele. Jól ismerem én őket, valamennyien gazemberek, az egész város csupa gazember, egyik olyan, mint a másik. Mind istentagadó, júdás. Mindössze egy tisztességes ember van köztük: az ügyész, de őszintén szólva, még az is nagy disznó.

E dicsőítő, bár kissé rövid jellemrajzok után Csicsikov már látta, hogy jobb lesz, ha a többi hivatalnokot meg sem említi, s eszébe jutott, hogy Szobakevics senkiről sem szeret jót mondani.

- No, lelkecském - fordult Szobakevicshez a felesége -, hát akkor menjünk ebédelni.

- Tessék - mondta Szobakevics.

Az asztalkához lépve, amelyen az ízelítők álltak, vendég és házigazda egy-egy pohárka vodkát ivott, amint illik, azután ettek - mint ez egész Oroszország valamennyi városában és falujában szokásos - a mindenféle sózott és egyéb étvágygerjesztő falatból, végül valamennyien az ebédlőbe vonultak, lefelől, mint úszó liba, a háziasszony haladt.

A közepes nagyságú asztal négy személyre volt megterítve. A negyedik helyen rövidesen megjelent egy nehezen meghatározható jellegű dáma vagy leány, vagy rokon, vagy házvezetőnő, vagy egyszerűen a háznál éledegelő teremtes, harminc év körüli nő, főként nélkül, tarka kendőben. Vannak a világon személyek, akik nem mint önálló lények léteznek, hanem mint idegen pettyecskék vagy foltocskák más lényeken. Mindig ugyanazon a helyen ülnek, fejüket mindig egyformán tartják, az ember már csak bútordaraboknak tekinti őket, és azt hinné róluk, hogy születésük óta nem hagyta el szó az ajkukat, pedig valahol a cselédszobában vagy az éléskamrában kiderül róluk, hogy úgy pereg a nyelvük, mint... ohohó, de még hogy!

- No, lelkecském - szólalt meg Szobakevics, miközben a scsít kanalazta, és óriási adag „dajkát” vett magának a tálról (közismert étel ez, amelyet a scsí mellé szokás felszolgálni, báránygyomorból, lábból, velőből és hajdinakásából készítenek); ma nagyon jó a scsí. Ilyet nem eszik a városban - fordult Csicsikovhoz -, ott, ördög tudja, miket kotyvasztanak össze.

- A kormányzó konyhája azonban igazán nem rossz - jegyezte meg Csicsikov.

- Nem is sejti, miből főznek ott! Ha tudná, képtelen volna tovább enni.

- Hogy mit miből főznek, arról fogalmam sincs, nem mondhatok róla ítéletet, de a sertéskotlett és a puhára főtt hal pompás volt.

- Azt csak úgy gondolja. Tudom én, miket vásárolnak azok a piacon. Az a disznó szakács, aki egy franciánál tanulta a mesterséget, vesz egy macskát, megnyúzza, és azt adja fel az asztalra nyúl helyett.

- Fúj, milyen undorító! - fakadt ki a háziasszony.

- De hát, lelkecském, nem én vagyok a hibás: náluk ez így szokott lenni. Én nem tehetek róla, náluk és valamennyiüknél így van ez. A hulladékot, amit nálunk Akulina - megkövetem alássan - a moslékba dobna, ők mind a levesbe hajigálják. A levesbe vele!

- Mindig ilyeneket beszélsz az asztalnál! - korholta ismét a felesége.

- Ejnye, lelkecském - mentegetőzött Szobakevics -, még ha én követném el ezeket, de nyíltan megmondom a szemedbe, hogy én mindenféle undokságot bizony nem eszem. Például békahúst - még ha teleszórod is cukorral - én ugyan nem veszek a számba; osztrigát sem eszem, jól tudom én, mihez hasonlít az osztriga. Vegyen abból a báránysültből - fordult Csicsikovhoz; jó bárányborda, kásával. Ez nem afféle frikasszé, nem olyan, mint amelyet az előkelő urak konyháján készítenek a piacon négy napig is heverő bárányhúsból! Mindezt a német és francia orvosok találták ki, de fel is akasztanám őket, fel én! Ezek találták ki a diétát is, koplaltatással gyógyítanak! Azt hiszik, hogy ami jó az ő kákabelű német természetüknek, az az orosz gyomornak is megfelel. Pedig hát arról szó sincs; ez mind csak olyan kitalálás, ez mind csak... - itt Szobakevics már dühösen rázta a fejét. - Felvilágosultságról fecsegnek, hajtogatják, hogy felvilágosultság így, haladás úgy... felvilágosultság, az ám, nyavalya... Erősebb szót is mondhatnék rá de hát asztalnál nem illik. Nálam ez másképp van. Nálam, ha disznóhús az ebéd: hát ide az egész disznóval, ha bárány: az egész báránnyal, ha liba: az egész libával! Inkább csak két tál ételt eszem, de abból aztán eleget, amennyit a lelkem megkíván.

Szavainak tettekkkel adott nyomatékot: fél bárányoldalt vett ki a tányérjára, és megette az utolsó falatig, lerágta, leszopta a legkisebb csontocskákat is.

„No - gondolta Csicsikov -, ennek sincs rossz ízlése!”

- Bizony, nálam nem úgy van - folytatta Szobakevics, és megtörölte kezét az asztalkendőben -, nálam nem úgy van, mint holmi Pljuskinnál: nyolcszáz lelke van, mégis rosszabbul él, kevesebbet eszik, mint az én disznópásztorom!

- Ki az a Pljuskin? - kérdezte Csicsikov.

- Zsivány - felelte Szobakevics. - Olyan zsugori, hogy olyat még elképzelni is nehéz. Még a börtönbe zárt rabok is jobban élnek, mint ő. Halálra éhezeti az embereit.

- Csakugyan? - kérdezte mohó érdeklődéssel Csicsikov. - Egyszóval azt mondja, hogy az ő emberei közül sokan halnak meg?

- Hullanak, mint a legyek.

- Csak nem? Mint a legyek! És szabad kérdezni, milyen távolságra lakik innen?

- Öt versztányira.

- Öt versztányira! - kiáltott fel Csicsikov, és úgy érezte, hogy kissé hevesebben dobog a szíve.

- De ha az ember kihajtat az ön kapuján, merre kell indulni, jobbra vagy balra?

- Azt tanácsolom önnek, hogy még az utat se kívánja ismerni ahhoz a kutyához - mondotta Szobakevics. - Rossz hírű házba elmenni is megbocsáthatóbb dolog, mint az, hogy őt keresi fel.

- Hiszen nem is azért kérdezem, mintha különösen érdekelné, csak mert szeretek megismerni mindenféle helyet... - felelte Csicsikov.

A báránysült után túrós táska következett - mindegyik sokkal nagyobb volt, mint egy tányér; azután borjúnagyságú pulyka, megtöltve mindenféle jóval: tojással, rizzsel, májjal s tudja isten, még mivel, s mindez alaposan megfeküdte a gyomrot. Ezzel az ebéd véget is ért, de mikor felálltak az asztaltól, Csicsikov egy teljes puddal nehezebbnek érezte magát.

Átmentek a fogadószobába, ahol kis tálakon már különféle befőttek várták őket: szilva, körte és más gyümölcsökből, amelyekhez egyébként nem nyúlt sem a vendég, sem a házigazda. A háziasszony kiment, hogy még más befőtteket is hozzon be. Csicsikov az ő távollétét felhasználva, Szobakevicshez fordult, aki egy karosszékből terpeszkedett el, s a bőséges ebéd után csak pihegett, csuklás és egyéb értelmetlen hangok törtek elő szájából, amelyet pillanatonként eltakart a kezével, és keresztet vetett magára. Csicsikov a következő szavakkal fordult hozzá:

- Fontos ügyről szeretnék beszélni önnel.

- Tessék még egy kis befőtt - szólalt meg a háziasszony, aki újabb tállal tért vissza -, mézben főtt retek.

- Majd később - felelte Szobakevics. - Most menj a szobádba, mi Pavel Ivanoviccsal levetjük a frakkunkat, kicsit pihenünk.

A háziasszony kijelentette, hogy azonnal vánkosokért, pehelypárnákért küld, de a férje azt mondta:

- Nem szükséges. Majd pihenünk így is, a karosszékből - erre az asszony kiment.

Szobakevics kissé előrehajtott a fejét, készült meghallgatni, mi is hát az a fontos ügy.

Csicsikov valahogy egészen messziről kezdte: érintette általánosságban az egész orosz birodalmat, amelynek nagy kiterjedéséről igen elismerően nyilatkozott, kijelentette, hogy még a római birodalom sem volt ilyen nagy, s hogy ez a külföldieket joggal ejti ámulatba... Szobakevics mindezt előrehajtott fejjel, figyelmesen hallgatta. S hogy ebben az országban, amelyhez hasonlóan dicső nincs az egész világon, a fennálló rendelkezések értelmében a revízió alá eső lelkek, akik már bevégezték földi pályafutásukat, a következő revízióig éppen olyan elbírálás alá esnek, mint az élők, nehogy az illetékes hatóságokat mindenféle aprólékos, értelmetlen helyreigazítások terheljék, s nehogy az államgépezet amúgy is bonyolult működése még

bonyolultabbá válják... Szobakevics továbbra is előrehajtott fejjel figyelt... s hogy bármilyen helyesek is az említett rendszabályok, sok földesúrnak gyakran igen nehéz a helyzete, mert a holt lelkekért éppen úgy meg kell fizetniük az adót, mint az élőkért, s hogy ő a Szobakevics iránt érzett tiszteletből még arra is hajlandó lenne, hogy részben magára vállalja ezt a valóban terhes kötelezettséget. A lényeget illetően Csicsikov rendkívül óvatosan fejezte ki magát: az elhalálozott jobbágyokat a világért se nevezte holt lelkeknek, csak nem létezőknek.

Szobakevics tovább is előrehajtott fejjel hallgatta mindezt, és az arca teljesen kifejezéstelen maradt. Mintha ebben a testben egyáltalában nem lakoznék lélek, vagy ha lakozik is, nem ott, ahol kellene, hanem mint a halhatatlan mesebeli vén zsugorié, valahol elérhetetlen távolságban, olyan vastag kéreggel földve, hogy bármi zajlik is le a mélyén, a felületén semmi sem moccan.

- Tehát? - kérdezte Csicsikov, és nem minden izgalom nélkül várta a választ.

- Önnek holt lelkekre van szüksége? - kérdezte Szobakevics igen egyszerűen, a legcsekélyebb meglepetés nélkül, mintha gabonáról lett volna szó.

- Igen - felelte Csicsikov, és ezúttal is enyhítve a kifejezést, hozzátette: - nem létezőkre.

- Akadnak, mért ne akadnának...

- Ha vannak, akkor önnek bizonyára... kellemes lesz megszabadulnia tőlük?

- Kérem, szívesen eladom őket - mondta Szobakevics most már kissé följebb emelve a fejét; észrevette, hogy a vevőnek ebből a dologból alkalmasint valami haszna származik.

„Ördög vigye - gondolta magában Csicsikov; ez már eladást emleget, mielőtt én egy mukkot szólaltam volna róla.”

Fennhangon pedig így szólt:

- És ami az árat illeti?... noha természetesen... hát... ez olyan dolog, hogy ennél igazán furcsa árról beszélni.

- Hát hogy túl sokat ne kérjek, darabja, mondjuk, száz rubel.

- Száz rubel! - kiáltott fel Csicsikov. Elképedésében még a száját is nyitva felejtette, úgy bámult egyenesen Szobakevics szemébe, nem tudta: ő hallott-e rosszul, vagy Szobakevics nehezen forgó nyelve botlott-e meg, és nem azt a szót mondta ki, amelyet akart, hanem egy másikat.

- Mi az? Talán drágállja? - kérdezte Szobakevics, aztán hozzátette: - Hát ön milyen árra gondolt?

- Milyen árra? Úgy látszik, nem egészen értjük egymást, vagy tévedünk, és elfelejtettük, hogy tulajdonképpen miről van szó. A kezemet a szívemre téve, őszintén mondom, úgy, ahogy gondolom: darabjáért nyolcvan kopejka a lehető legelőnyösebb ár!

- Ugyan! Hová gondol? Nyolcvan kopejka?!

- Az én véleményem szerint többet nem is lehet, nem is szabad adni értük.

- De hiszen én nem bocskorokat adok el!

- De nem is embereket, ezt önnek magának is be kell látnia.

- Azt gondolja; talál olyan bolondot, aki hajlandó lesz önnek nyolcvan kopejkáért revíziós lelkeket eladni?

- De bocsánat, miért nevezi őket revíziós lelkeknek? Hisz azok már rég meghaltak, csak az emléküik maradt meg. Egyébként pedig, hogy elejét vegyem a további vitának, adok darabjáért másfél rubelt, ha tetszik. Többet semmiképpen sem adhatok.

- Ezt még kimondani is szégyen: de hát ön csak alkudozik. Mondjon végre rendes árat.

- Nem tehetem, Mihail Szemjonovics, higgyen nekem, lelkemre mondom, többet nem adhatok: ami nem lehet, az nem lehet - jelentette ki Csicsikov; hanem azért egy félrubellel megtoldotta az árat.

- De hát mit fukarkodik? - mondta Szobakevics. - Én igazán nem kértem sokat. Más az én helyemben, valami gazember, még becsapná, és nem lelkeket adna el önnek, hanem mindenféle szemetet, az enyim pedig mind egészséges, mint a makk, csupa válogatott legény, ha nem mesterember, akkor valami más, jóra való muzsik. Nézze csak, itt van például Mihejev, a kocsigyártó! Hiszen az soha nem is készített mást, mint csupa rugós hintót. De nem olyanokat ám, mint a moszkvai munka, hogy csak egy órára való, hanem erőset, tartósat, ő maga kárpította is, maga lakkozta is!

Csicsikov már kinyitotta a száját, hogy megjegyezze: hiszen Mihejev már régen elköltözött az élők sorából, de Szobakevicset már, mint mondani szokás, elragadta a szónoki hév, és felbuzdultan folytatta:

- És Probka Sztjepan, az ács? Levágatom a fejemet, ha valahol talál hozzá hasonlót. Micsoda vasgyűrű volt az! Ha a testőrségnél szolgál, isten tudja, mi lehetett volna belőle, hatalmas szál ember volt, három rőf egy hüvelyk magas!

Csicsikov megint szerette volna megjegyezni, hogy már Probka sincs a világon; de Szobakevicset szemlátomást elragadta a hév; csak úgy ömlött belőle a szó, még hallgatni is sok volt.

- És Miluskin, a tégláégető! Micsoda kályhát tudott az rakni bármilyen házban! Aztán Makszim Tyeljatnyikov, a csizmadia! Amihez az csak hozzányúlt az árjával, abból csizma lett, mégpedig remek! Aztán ha csizmadia volt is, sosem itta le magát. Hát Jeremej Szorokopljohin! Az egymagában felért valamennyi muzsikkal. Moszkvában szatócskodott, és évente ötszáz rubel váltságdíjat fizetett. Hát ilyenek ezek mind! Nem olyanok, amilyeneket holmi Pljuskinok adnának el önnek.

- De már engedjen meg - tört ki végre Csicsikov, elámulva ettől a szóáradattól, amelynek, úgy látszott, se vége, se hossza -, miért sorolja föl minden tulajdonságukat? Nincs ennek most semmi értelme, hiszen azok már valamennyien halottak. Márpedig holttesttel legföljebb a kerítést lehet megtámasztani, tartja a közmondás.

- Hát persze, halottak - mormolta elgondolkozva Szobakevics, mintha rádöbrent volna, hogy azok már csakugyan meghaltak. - Különben pedig - csattant fel -, mi a haszon azokból, akik életben vannak? Miféle népség ez? Nem emberek, hanem legyek.

- De ezek mégis léteznek, azok meg csak álmoképek.

- Azt már nem! Bizony, hogy nem álmoképek! Annyit mondhatok önnek, hogy olyan embert, amilyen Mihejev, nem egyhamar lehet találni! Olyan hatalmas termetű volt, hogy ebben a szobában alig fért el. Ez bizony nem álmokép! Erősebb volt az, mint egy ló! Szeretném én tudni, hol találna ön másutt ilyen álmoképet?

Ez utóbbi szavakat már Bagration és Kolokotronisz arcképeire bámulva mondta; gyakran tesznek így a beszélgetők, olyankor, mikor egyikük hirtelen, nem tudni, miért, nem ahhoz a személyhez fordul, akihez szavait intézi, hanem valamely más, váratlanul érkezett harmadikhoz,

még ha az nem is ismerőse, és nem várhat tőle sem választ, sem véleményt, sem támogatást, de mégis olyan tekintettel néz rá, mintha közvetítésre hívná fel, a kissé feszengő idegen pedig az első percben nem tudja, nyilatkozzék-e hát az ügyről, amelyet egyáltalában nem ismer, vagy az udvariasság szabályaihoz alkalmazkodva, csak álldogáljon egy ideig, aztán menjen el.

- Nem, két rubelnél többet nem adhatok - jelentette ki Csicsikov.

- No, nem akarom, hogy azt mondhassa: sokat kérek, és nem akarok önnek semmiféle szívességet tenni, hát tessék, odaadom darabját hetvenöt rubelért, de bankjegyekben! igazán csak azért, mert jó ismerősök vagyunk.

„Vajon mit akar ez? - gondolta magában Csicsikov. - Tán bolondnak tart engem, vagy mi?” - aztán fennhangon folytatta:

- Igazán nagyon különös: olyannak rémlik az egész, mint valami színházi előadás, vagy mintha mi ketten komédiát játszanánk; másképpen nem tudom megmagyarázni magamnak... Az én véleményem szerint ön elég értelmes ember, azonkívül művelt is. A szóban forgó dolog pedig egyszerűen semmiség. Mi értéke van annak? Kinek kell az?

- De hiszen ön is meg akarja venni, tehát van, akinek kell.

Csicsikov az ajkába harapott; erre nem tudott mit felelni. Családi dolgokról kezdett beszélni, de Szobakevics minderre egyszerűen csak annyit mondott:

- Nekem nem fontos, hogy ismerjem az ön körülményeit: családi ügyekbe nem avatkozom, az az ön dolga. Önnek lelkekre van szüksége, nekem pedig vannak eladó lelkeim: majd bánni fogja, hogy nem vette meg.

- Két rubelt adhatok darabjáért - mondta Csicsikov.

- No hiszen! „Csak egy szót tanult meg a Jákob szarkája, mindétig azt csörgi, az a tudománya”, hangzik a közmondás. Hát ön is megmakacsolta magát kettőnél, és mindétig csak azt hajtogatja. Mondjon már valamiféle elfogadható árat.

„Hát vigye el az ördög - gondolta magában Csicsikov; adok még fél rubelt a kutyának.”

- Jól van, no - mondta fennhangon -, fél rubellel megtoldom.

- No, hát akkor én is kimondom az utolsó szót: ötven rubel. Igazán veszítek a dolgon, ilyen kitűnő jobbágyságot sehol nem kap ilyen olcsón!

„Micsoda kapzsi fráter!” - gondolta magában Csicsikov, aztán fennhangon folytatta, kissé már bosszúsan:

- De hát tulajdonképpen mit képzel?... Mintha bizony valami komoly értékről volna szó... ezt a portékát én máshol ingyen is megkaphatom. Sőt, mindenki szíves örömet engedné át, hogy mennél hamarabb megszabaduljon tőle. Vagy talán nem bolondság holt lelkeket tartogatni, és még adót is fizetni értük?

- Az ám, de tudja-e, hogy az efféle portéka vásárlása... erre csak így magunk között, barátságból figyelmeztetem... nem mindig megengedhető, s ha valakiről ilyesmit, akár tőlem, akár mástól, megtudnának ahhoz az emberhez többé senkinek sem lenne bizalma, mikor szerződésekre kerülne a sor, azzal többé nem lépnének alkura, és nem kötnének vele előnyös vásárokat.

„Ejha, mikre célozgat a gazfickó!” - gondolta Csicsikov, és rögtön felelt is neki, mégpedig látszólag a legnagyobb hidegvérrel:

- Cselekedjék tetszése szerint. Én nem azért akarok holt lelkeket vásárolni, mert valami hasznot remélek a dologból, mint ön gondolja, hanem csak úgy, kedvtelésből. Ha két és fél rubel sem elég önnek, akkor búcsúzom is.

„Ezzel nem megy az ember semmire, szörnyen konok!” - gondolta Szobakevics.

- No hát, isten neki, adjon darabjáért harmincat, és valamennyi a magáé.

- Nem. Látom már, hogy nem is akarja eladni. Ajánlom magam.

- Várjon, várjon! - szólt Szobakevics, azzal karon fogta, és az ebédlőbe vezette, nem engedte el a vendége kezét, és közben rálépett a lábára, mert hősünk megfedkezett arról, hogy óvatosnak kell lennie, ennek büntetésekként aztán kénytelen volt felszisszenni és fél lábra állni.

- Bocsánatot kérek! Úgy látszik, kellemetlenséget okoztam önnek. Tessék, üljön le ide. Kérem!

- Azzal leültette Csicsikovit a karosszékbe, mégpedig elég ügyesen, mint az olyan medve, amelyet már idomítottak, tud forogni, tudja különböző mutatványokkal szórakoztatni a nézőt, ha ráparancsolnak: „Na, Misa, lássuk, hogyan fürdenek az asszonyok?” vagy: „Mutasd meg, Misa, hogyan lopnak borsót a kisgyerekek.”

- Igazán csak hiába vesztegettem az időmet. Sietnem kell.

- Maradjon még egy percre, mondok egy kellemes szócskát.

- Szobakevics közelebb lépett hozzá, és halkán súgta a fülébe, mint valami titkot: - Adom darabját egy csücsököért... akarja?

- Vagyis huszonöt rubelért? Nem, nem, nem! A csücsöknek még negyedrészt sem adom, egy árva kopejkával sem adok többet.

Szobakevics elhallgatott. Csicsikov is. Ez a hallgatás vagy két percre tartott. A sasorrú Bagration rendkívüli érdeklődéssel figyelte a falról ezt az alkut.

- Hát mi az ön utolsó ára? - kérdezte végül Szobakevics.

- Kettő és fél.

- Egyszóval ön szerint az emberi lélek csak annyit ér, mint a főtt répa. Adjon legalább három rubelt.

- Nem adhatok.

- No, látom már, hogy önnel sehogyan sem boldogulok; hát tessék, kettő és félért! Sokat veszíték rajta, de hát olyan kutya természetem van, hogy felebarátaimtól nem tudok megtagadni semmi szívességet. Hiszen, úgy gondolom, az adásvételi szerződést is meg kell kötni, hogy minden rendben legyen?

- Magától értetődik.

- No tessék, akkor hát be kell utaznunk a városba.

Így kötötték meg a vásárt. Elhatározták, hogy már másnap mindketten a városban lesznek, és intézkednek az adásvételi szerződés ügyében is. Csicsikov kérte a jobbágyok jegyzékét. Szobakevics szívesen teljesítette ezt a kívánságát, azonnal az íróasztalához ült, és elkezdte saját kezűn összeírni az elhunyt jobbágyokat, mégpedig nemcsak név szerint, hanem feltüntette mindegyikük dicséretre méltó tulajdonságait is.

Csicsikov pedig mögötte állt, és nem lévén egyéb dolga, azzal szórakozott, hogy figyelmesen szemügyre vette Szobakevicset teljes terjedelmében. Amint nézegette a hátát, amely széles

volt, mint a vjatkai zömök igáslovaké, a lábát, amely a gyalogjáró szélére állított öntöttvas oszlopokra emlékeztetett, nem állhatta meg, hogy magában föl ne kiáltson: „No, ezt igazán erős alkattal áldotta meg az isten! Erre csakugyan illik a mondás: rosszul szabták, de jól megvarrták!... Vajon ilyen medvének születél-e, vagy csak ebben a távol eső zugban töltött élet, a szántás-vetés, a parasztokkal való vesződés medvésített el, ezektől lett belőled olyan ember, akit kuláknak szokás nevezni? Nem, nem. Azt hiszem, ugyanilyen volnál akkor is, ha divatos nevelésben részesülsz, ha Pétervárott élsz, nem pedig ebben az isten háta mögötti kis fészekben. Az egész különbség csak annyi, hogy most megeszel egy ültődben fél bárányt kásával, hozzá tányér nagyságú lepényt, ott pedig valami kotlettet ennél szarvasgombával. Itt parasztok ura vagy, jól megfőrsz velük, és természetesen nem nyúzkod őket, hiszen a tied valamennyi, hát neked volna károd belőle; de ott hivatalnokok volnának az alárendeltjeid, azokat irgalmatlanul gyötörnéd, abban a tudatban, hogy hisz azok nem a te jobbágyaid, vagy dézsmálnád a kincstárt. Nem, aki már ilyen, az meg nem változik, s ha megpróbálja, annál rosszabb. Kutyából nem lesz szalonna. Ha az ilyen embernek sikerül elérnie, hogy egy csöppecskét konyítson valamilyen tudományhoz, akkor ezt - mihelyt magasabb állásba kerül - tüstént orra alá dörgöli mindazoknak, akik valóban értenek hozzá. Sőt valószínűleg így biztatja magát: «Most aztán megmutatom, ki vagyok én!» És olyan zavaros, bonyolult rendeletet hoz, hogy sokan beleizzadnak, mégsem tudnak kiigazodni benne... Ej, legjobb lenne, ha az effajta fickók valamennyien...”

- Elkészült a jegyzék - jelentette Szobakevics hátrafordulva.

- Elkészült? Kérem, adja ide - mondta Csicsikov. Átfutotta a listát, és elcsodálkozott, hogy milyen pontos és részletes. A nevek mellett nemcsak a mesterség, szaktudás, életkor és családi állapot volt feltüntetve, hanem a margón még külön megjegyzések nyújtottak tájékoztatást az egyesek magaviseletére, józanságára vonatkozóan, egyszóval öröm volt látni.

- Most tessék egy kis foglalócskát adni - mondta Szobakevics.

- Minek önnek a foglaló? A városban megkapja egy összegben az egész pénzt.

- De hát tudja, ez már így szokás - felelte Szobakevics.

- Nem is tudom, hogy adjak önnek pénzt, mert nem hoztam magammal. De mégis, van nálam tíz rubel.

- Ugyan már! Tíz! Adjon legalább ötvenet!

Csicsikov húzódozott, mondván, hogy annyija nincs, Szobakevics azonban olyan határozottan állította, hogy de bizony van neki, hogy még egyszer elővette a tárcáját:

- Hát jó, tessék, itt van még tizenöt rubel, tehát összesen huszonöt. Hanem kérek róla egy kis írást.

- Minek önnek az írás?

- Hát mégiscsak jó egy kis írás. Sohasem lehet tudni... annyi minden történhetik.

- Jól van. Hát akkor adja ide a pénzt.

- Miért adnám oda? Hiszen itt van ni, a kezemben. Mihelyt megírja róla a nyugtát, abban a percben átveheti.

- De már engedjen meg: miért írnék nyugtát a pénzről, mielőtt átvettem?

Csicsikov odaadta a bankjegyeket Szobakevicsnek, az meg odalépett az asztalhoz, bal keze ujjával letakarta a pénzt, a másik kezével pedig felírta egy darabka rongyos papírra, hogy az eladott revíziós telkekért foglalóképpen huszonöt rubelt állami bankjegyekben hiánytalanul fölvelt. Mikor elkészült a nyugtával, még egyszer megvizsgálta a bankjegyeket.

- A papírja elég kopottacska - jelentette ki, miközben egyet a világosság felé tartott -, kicsit szakadt is, no de barátok közt ilyesmi nem számít.

„Kapzsi fráter - gondolta magában Csicsikov -, és ráadásul minden hájjal megkent csaló!”

- És asszonyokat nem akarna?

- Nem, köszönöm.

- Pedig olcsón adnám. Mint jó ismerősnek, egy rubelért darabját.

- Nem, asszonyokra nincs szükségem.

- No, ha nincs, akkor ne is beszéljünk a dologról. Az ízlések különbözők. A közmondás is úgy szól, hogy kinek a pap, kinek a papné.

- Még meg akartam önt kérni arra, hogy ez az üzlet köztünk maradjon - mondta Csicsikov búcsúzóban.

- Az magától értődik. Miért is kellene ebbe egy harmadikat beavatni. Ami kölcsönös bizalom alapján, közeli barátok között történik, az nem tartozik senki másra. Isten önnel! Köszönöm, hogy meglátogatott; kérem, ne feledkezzék meg rólam ezután se. Ha akad egy-egy szabad órácskája, jöjjön el hozzánk ebédre, időtöltésül. Lehet, hogy valamivel szolgálatára lehetünk egymásnak.

„Hogyisne! Van eszemben! - gondolta Csicsikov, miközben csészájába ült. - Két és fél rubelt préselt ki belőlem egy-egy holt lélekért, ördögadta kulákja!”

Elégedetlen volt Szobakevics eljárásával. Mert akár így, akár úgy, mégiscsak jó ismerős, találkoztak a kormányzónál is, a rendőrkapitánynál is, mégis úgy viselkedett, mint valami idegen; értéktelen semmiségért pénzt fogadott el! Amikor a kocsí kigördült az udvarról, Csicsikov visszanézett, és látta, hogy Szobakevics még a tornácon áll; úgy rémlett neki, hogy figyelni, és szeretné tudni, hova hajt az.

„A gazember még ott áll!” - mormogta Csicsikov a foga közt, s megparancsolta a parasztházak felé kanyarodó Szelifannak: úgy hajtson tovább, hogy az urasági lak felől ne lehessen látni a kocsit.

Pljuskinhoz szeretett volna menni, akinek a jobbágysai - Szobakevics szava szerint - úgy hullanak, mint a legyek, de nem akarta, hogy Szobakevics tudjon erről a szándékáról. Mikor a cséza már a falu végére ért, Csicsikov magához intette az első parasztot, aki valahol az úton felszedett egy rettentő gerendát, a vállára emelte, s mint valami fáradhatatlan hangya, cipelte a háza felé.

- Hé, te szakállas! Hogy lehetne innen Pljuskinhoz jutni, de úgy, hogy ne kelljen elhaladni az urasági ház előtt?

A muzsiknak láthatóan nagyon nehezére esett válaszolnia erre a kérdésre.

- No, mi az? Nem tudod?

- Nem, nagyságos úr, nem tudom.

- Ejnye no! Már ősz a hajad, aztán mégis olyan tudatlan vagy! Hát nem ismered a zsugori Pljuskit, aki éhezteni a jobbágyságot?

- Ahá! A Foltos! A Foltos! - kiáltott fel a paraszt. A „Foltos” szó után egy igen találó főnév is következett, amely azonban a művelt társaságban nem alkalmazható, hát mi is elhagyjuk. Egyébként ez a kifejezés különösen találó lehetett, mert - bár a muzsik már régen eltűnt mögöttük, s jó darabot haladtak azóta - Csicsikov a csészában ülve egyre nevetett.

Az orosz nép erős kifejezéseket használ. S ha valakinek egyszer tréfás csúfnevet adományoz, az rászáll az illető rokonságára is, öröklök az utódai is, magával viszi hivatalába, rajta ragad nyugalmazott korában, elkíséri Pétervárra is, a világ végére is. És bármennyire ravaszodik, bármennyire iparkodik szépíteni a dolgot, még ha kölcsönvett pénzen felbérelt írócskák kisütik is róla, hogy ősrégi fejedelmi nemzetségből származik - hiába minden: maga a gúnynév hangos, csúfondáros hollókarogással hirdeti, és rámutat, melyik fészekből repült ki a madár. Az ilyen pontosan találó elnevezés kimondva is olyan, mint írásban: fejszével sem lehet kipusztítani. Márpedig elmés és találó minden elnevezés, amely Oroszország mélyéből kerül ki, ahol nincsenek se németek, se finnek, se más idegen nemzetiségűek, hanem csak őseredeti, tősgyökeres oroszok, élénk, gyors eszű emberek, akik nem mennek a szomszédba a szóért, nem költögetik, mint a kotlós a csirkét, hanem azonnal megtalálják a legkifejezőbbet, és ráragasztják arra, akit illet, mint az egész életre szóló útlevelet, amelyhez többé nem kell hozzáírni, hogy tulajdonosának milyen az orra, a szája, mert az elnevezés egyetlen vonással lerajzolta tetőtől talpig!

Amilyen megszámlálhatatlanul sok a kupolás, tornyos, keresztes templom és monostor a szent és istenfélő Oroszországban, éppen olyan megszámlálhatatlanul sok nép, törzs és nemzetség tolong, tarkállik és nyüzsög a föld felszínén. És minden nép, amelyben megvan az erő záloga, tele van a lélek sajátos, ragyogó, alkotó képességeivel és más isteni adománnyal - sajátosan különbözik beszédében a többitől; bármit fejezzen is ki, a kifejezésben egyúttal a saját jellemének egy részecskéje is tükröződik. Emberismeret és életbölcesség jellemzi a britek beszédét; könnyedén, tetszetősen, csillogva röppen a francia gyorsan enyésző szava; szellemesen megfontolt, nem mindenki számára érthető a német okosan száraz beszéde; de nincs szó, amely oly lendületes és kifejező, olyan szívből fakadó, oly elevenen pezsgő, olyan találó volna, mint a kertelés nélkül kimondott orosz szó.

HATODIK FEJEZET

Valamikor nagyon régen, soha vissza nem térő ifjúságom idején, gyermekkorom visszahozhatatlanul elsuhant éveiben nagy szórakozás volt számomra, ha első ízben jártam ismeretlen helyeken; mindegy volt nekem, hova kerültem: aprócska faluba, szegényes járási városkába, községbe, telepre - a gyermeki szem mindenütt sok érdekeset fedezett fel. Minden szerkezet, épület, bármi, aminek valamely észrevehetően jellegzetes tulajdonsága volt, megragadta a figyelmemet. Lehetett az a szokásos építészeti jellegzetességeket mutató, felerészben vakablakos kincstári kőépület, amely komoran, egyes-egyedül meredezett a faragott gerendákból rótt, földszintes, polgári házacsok csoportjai között; vagy fehér bádoglemezzel bevont, kerek, szabályos kupola a hófehérre meszelt új templom fölött; vagy piactér; vagy a városban felbukkanó, környékbeli piperkőc - semmi sem kerülte el friss, éles figyelmemet; kidugtam orromat a döcögő szekér ernyője alól, és megcsodáltam valamely, még sosem látott szabású kabátot, meg a messziről sárgálló, kénnel, mazsolával, szappannal, szöggel telt faládikákat, s az összeszáradt moszkvai cukorkákat tartalmazó üvegeket a szatócs kirakatában; megnéztem egy arra menő gyalogos katonatisztet is - isten tudja, melyik kormányzóságból vetődött az unalmas járási városkába -, megnéztem egy bérkocsiban tovarobogó hosszú kaftános kupecet is, és képzeletben elkísértem őket szegényes, sivár életük színhelyére.

Ha egy járási hivatalnok haladt el mellettem, már arra gondoltam: vajon hova megy. Talán vacsorára valamelyik barátjához, vagy egyenesen haza, ott félóráig üldögél a tornácon, s mikor alkonyodik, korai vacsorához ül anyjával, feleségével, sógornőjével, egész családjával. Azon is gondolkoztam, vajon miről beszélgetnek, mikor a szolgáló - akinek nyakát pénzfűzér ékesíti - vagy a kurta, nehéz bekecset viselő szolgálégény a leves után behozza a faggyúgyertyát a házi készítésű, karos gyertyatartóban? Ha valamely földbirtokos falujába érkeztünk, kíváncsian nézegettem a fából készült magas, keskeny haranglábat vagy a széles, sötét, régi fatemplomot. A távolban, a zöld lombokon keresztül feltűnt és hívogatóan integetett az urasági ház, vörös tetejével, fehér kéményeivel, s én türelmetlenül vártam, hogy elmaradjanak mögöttünk a házat minden oldalról körülvevő kertek; mikor végre megpillantottam a házat - amelyet akkor még, ó jaj! nem láttam izléstelennek -, arról próbáltam kitalálni, milyen lehet maga a földesúr? Talán kövér, és fiai vannak, vagy nem kevesebb, mint hat leánya, akik lányosan csengő hangon kacagnak, játszanak, a legfiatalabb testvér a legszebb, és talán valamennyi fekete szemű; vajon az apjuk is vidám-e vagy komor, mint szeptember a vége felé; nézi a kalendáriumot, rozsról, búzáról beszél, ami untatja a fiatalokat.

Most egykedvűen hajtatok az ismeretlen falvakba, egykedvűen nézem, milyen sivár képet nyújtanak, lehűlt tekintetem már nem talál bennük sem menedéket, sem szórakozást, s ami valamikor érdeklődést ébresztett bennem, megnevettetett, arcomat élénkké, beszédemet vidámmá tette - az most mind hatástalanul siklik el fölöttem, s mozdulatlan ajakkal, közömbösen hallgatok. Ó, én ifjúságom! Ó, én fogékony frissességem!

Csicsikov magában még egyre nevetett a csúfnéven, amelyet a muzsikok Pljuskinnak adtak, és észre sem vette, hogy egy parasztházak és utcák tömkelegéből álló, nagy faluba érkezett. Ezt azonban hamarosan tudtára adta egy hirtelen erős zökkenés, amelyet a kocsiút hepehupás gerendaburkolata idézett elő, amelyhez képest a városi kövezet semmiség volt. Egyenetlenül sorakoztak a gerendák, s mint a zongora billentyűi, hol kiálltak, hol bemélyedtek, úgyhogy a vigyázatlan utas hol a tarkójára kapott egy daganatot, hol a homlokára egy kék foltot, olykor pedig saját fogával harapott le egy darabkát a tulajdon nyelvéből. Csicsikov megállapította, hogy a faépületek mind rendkívül rozogák, a gerendák megfeketedtek és régiek, sok tető

lyukas, mint a szita, némelyikből csak a tetőgerinc látszik meg a csupasz oldalgerendák, mint csontvázon a bordák. A deszkákat és a zsindelyeket nyilván gazdáik maguk szedték le róluk, úgy vélekedvén - és persze joggal -, hogy az eső ellen úgysem nyújtanak védelmet, vödörrel nem lehet felfogni a becsepegő vizet, hát mi értelme a kunyhóban gunnyasztani, mikor van elég hely a kocsmában vagy az országúton, egyszerűen mindenütt, ahol csak tetszik. A házikók ablakaiból hiányzott az üveg, némelyiket rongyokkal tömködték be, vagy valami ócska gúnyával. A tetők alatti fakorlátos kis erkélyek - nem tudni, mi szükség van rájuk némely orosz parasztházon - félredültek, megfeketedtek, és még csak nem is nyújtottak festő látványt. A házak mögött sok helyütt óriási gabonaasztagok sorakoztak, amelyek nyilvánvalóan már régen állottak ott. Színük olyan volt, mint a rosszul égetett, ócska, málladozó tégláé. Tetejükön mindenféle gaz burjánzott, az oldalukon meg bokrok is nőttek. A gabona nyilván az uraságé volt. Az asztagok és a rozzant háztetők mögöl - hol jobbról, hol balról, aszerint, hogy a cséza merre kanyarodott - egymás mellett két falusi templom bukkant fel a tiszta levegőben. Az egyik fából épült, a másik kőből, mindkettő pusztulófélben volt: az egyiknek korhadozott a fája, a másiknak sárgás, szennyes falairól hullott a vakolat. Most már egyre több látszott az urasági házból, végül pedig előtűnt a maga egészében, ott, ahol a parasztházak sora véget ért, és helyenként kitöredezett, alacsony kerítéssel szegélyezett, beépítetlen területek következtek, ezek valamikor bizonyára veteményes- vagy káposztáskertek voltak. Ez a furcsa kastély - irdatlan, mértéktelen hosszúságában - valamely különös kórságban szenvedő rokkontra emlékeztetett; néhol földszintes volt, néhol emeletes; a sötét tetőn, amely nem mindenütt védte kielégítően a roskatag épületet, egymással szemközt két kilátótorony meredt a magasba, de már mindkettő dűledezett, s a festék is lekopott róluk. A ház, amelynek falairól sok helyütt teljesen lemállott a vakolat, szemmel láthatóan sokat szenvedett az időjárás viszontagságaitól, az esőtől, a viharoktól és őszi időváltozásoktól. Az ablakok közül csak kettő volt nyitva, a többi csukott fatáblák fedték, sőt némelyiket bedeszkázták. De még az a két nyitott ablak is már félig megvakult, s az egyiket háromszögű, sötétkék cukorpapirossal ragasztották be.

A házat körülvevő régi, tágas kert a falu határán túl húzódott, aztán beleveszett a mezőségbe; a nagy falunak ez az elvadult, dúsan tenyésző növényzet volt az egyetlen üde foltja, ez volt az egyetlen ékessége is a maga festői rendezetlenségében. Mint zöld felhők és rezgő levelekből álló szabálytalan kupolák rajzolódtak az égre a szabadon felnőtt fák összeérő koronái. Egy hatalmas fehér nyírfatörzs - amelynek csúcsát vihar vagy villám törte le - mint szabályos, csillogó márványoszlop emelkedett ki e zöld sűrűséből a tiszta levegőbe, hegyben végződő, ferde törési felülete oszlopfőnek tetszett, és úgy sötétlett a hófehér fatörzs tetején, mint valami sapka, vagy mint fekete madár. A bodza-, berkenye- és erdei mogyoróbokrokat keresztül-kasul komló fonta be; azokról felkúszott a palánk tetejére, amelyet egészen beborított, végül magasan a csonka nyírfatörzsre csavarodott, de csak a feléig, ott megváltoztatta irányát, visszacsüngött, és már más fák ágaiba akaszkodott, vagy - szívós, vékony kacsait gyűrűvé kunkorítva - könnyedén himbálta őket a levegő. A zöld sűrűség homályát helyenként eloszlatta a napfény, s a megvilágított részek között, mint valami fenevad torka, sötét mélység tátongott, amelynek fekete árnyékából csak nagyon halványan tűnt elő a törött korlátokkal szegélyezett, keskeny ösvény, mellette dűledező lugas, meg egy korhadt, odvas fűzfa, a fűz mögöl sűrű tüskékkel borított, magányosan álló szürke bokor, a szörnyű rengetegben elfonnyadt, összegabalyodott, összekuszálódott levelek és indák, végül, valahol oldalt fiatal jávorfaágak nyújtogatták zöld levél-tenyereiket egyikük alá - isten tudja, miképp - behatoltak a napsugarak, és ezt a kis tájrészletet a környező sűrű sötétség közepett hirtelen áttetsző, izzó, csodálatos fénnel árasztották el. A kert legszélén a többiekénél hasonlíthatatlanul magasabbra nőtt nyárfákon óriási varjófészek sötétlettek a rezgő ágak között. E fák némelyikén letört, de nem egészen levált, száraz levelekkel borított ágak fityegtek. Egyszerűen mindez szép volt, amilyet sem a természet, sem a művészet nem tud kitalálni, amilyen csak akkor jöhet létre, amikor

természet és művészet együtt dolgozik, amikor az ember zűrzavaros és gyakran értelmetlen munkáján a természet a maga vésőjével végzi az utolsó simításokat, megszabadítja a súlyos tömegektől, megszünteti az otrombán merev szabályosságot és a szálnalmas hézagokat, amelyeken át leplezetlenül látszik a csupaszc tervszerűség - és csodálatos melegséget sugároz mindabba, ami a szigorú tisztaság és rend hideg légkörében keletkezett.

Két vagy három kanyarodó után hősünk végre megérkezett a ház elé, amely most még szomorúbb képet nyújtott. A kerítés meg a kapu korhadt fáját már zöld penész borította. Az udvaron egész sereg feltűnően rozoga épület volt: cselédházak, magtárak és vermek. Ezekből jobbra és balra látszottak a többi udvarba vezető kapuk. Minden arra vallott, hogy valamikor nagyszabású gazdálkodás folyt itt, most azonban nagyon sivárnak tetszett minden. Semmi sem tette élénkebbé ezt a képet, sem nyíló ajtók, sem jövő-menő emberek, semmiféle eleven sürgés-forgás a ház körül. Csak a főkapu volt nyitva, az is csak azért, mert egy paraszt hajtott be rajta gyékénnyel letakart, megrakott szekeren, mintha csak szándékosan történt volna, hogy kissé élénkebbé tegye a kihalt udvart; máskor ez is szorosan be volt zárva; hiszen a retesz vasgyűrűjén óriási lakat lógott. Csicsikov az egyik épületnél nemsokára észrevett egy alakot, aki pörölni kezdett a szekeren érkező paraszttal. Sokáig nem tudta megállapítani erről az alakról, hogy férfi-e vagy nő. A ruhájáról sem lehetett biztonsággal megmondani, hogy mifajta, bár leginkább női köntöshöz hasonlított, fejét olyan sapka fedte, amelyet a falusi cselédasszonyok hordanak, de a hangja kissé erősebb volt, mint az asszonyoké. „Asszony ez! - gondolta Csicsikov, de mindjárt megmásította véleményét: - Mégsem asszony. Hát persze hogy asszony!” - mondta végül, miután figyelmesebben megnézte az alakot. Az szintén figyelmesen nézte őt. Úgy látszott, a vendég szokatlan volt neki, mert nemcsak őt mustrálgatta végig, hanem Szelifant is; sőt a lovakat is, fejüktől a farkukig. A derekán függő kulcsomóról ítélve, meg abból, hogy eléggé pergő szavakkal szidta a parasztot, Csicsikov arra következtetett, hogy alighanem a kulcsárné.

- Hallod-e, matuska - szólította meg Csicsikov, miközben leszállt a kocsiról -, az urat hol...

- Nincs itthon - szakította félbe a kulcsárné, be sem várva a kérdés végét, aztán egy perc múlva hozzátette: - Mit akar tőle?

- Dolgom van vele.

- Menjen be a házba - mondta a kulcsárné, azzal hátat fordított neki; csupa liszt volt a háta, a köntöse alsó részén pedig egy nagy lyuk éktelenkedett.

Csicsikov belépett a sötét, tágas pitvarba, ahonnan olyan hideg lehelet áradt felé, mint valami pincéből. A pitvarból egy szobába jutott, az is sötét volt, csak az egyik ajtó alatti széles résen át szivárgott be némi fény. Mikor ezt az ajtót kinyitotta és belépett, végre teljes világosságba ért. Meghökken az eléje táruló rendetlenségtől. Úgy látszott, mintha az egész házban a padlókat súrolnák, s addig ide raktak be minden bútort. Az egyik asztalon még egy törött szék is állt, mellette pedig egy óra, amelynek mozdulatlan ingájához egy pók már hozzáerősítette hálóját. Volt ott egy - oldalával a falnak támasztott - szekrény is, benne régi ezüst, apró üvegkancsók, kínai porcelán. Az íróasztalon - amelyet gyöngyház mozaikberakás díszített, de a gyöngyházdarabkák helyenként már kihullottak, s csak sárgás enyvvvel megtöltött üregeket hagytak maguk után - mindenféle apróság hevert: parányi betűkkel teleírt halom papiros, rajta egy megzöldült, tojás formájú márványnehezék, tetején apró tojással, mellette valami bőrkötésű, vörös szélű régi könyv; teljesen összeszáradt, diónál nem nagyobb citrom; egy karosszék letört karja; likőröspohárka, benne valami folyadék és három légy, rajta egy levél; egy darabka pecsétviasz; egy valahol felszedett rongydarabka; két betintázott lúdtoll,

kiaszottak, mintha hektikásak volnának; egy teljesen megsárgult fogpiszkáló, gazdája talán még a franciák moszkvai betörése előtt tisztítgatta vele a fogát.

A falon minden rendszer nélkül, igen szorosan egymás mellé aggatott festmények: valami ütközetet ábrázoló hosszú, megsárgult metszet, óriási dobok, háromszögletű kalapok, ordító katonák vízben fuldoló lovak; üveg nem volt rajta, vörös fakeretét keskeny bronzszalag szegélyezte, négy sarkát kis bronzkelyhek díszítették. Mellette a fél falat elfoglaló megfeketedett, óriási olajfestmény függött, amely virágokat, felvágott görögdinnyét, gyümölcsfákat, egy vadkanfőt és egy fejjel lefelé csüngő kacsát ábrázolt. A mennyezet közepéről porvédő vászonburokba bújtatott csillár függött, olyan volt mint a gubójában kuporgó selyemhernyó. A szoba sarkában a földön egy halom közönségesebb holmi hevert, amely nem volt méltó arra, hogy az asztalon kapjon helyet. Hogy tulajdonképpen mi volt ebben a halomban, azt nehéz lett volna megállapítani, mert olyan vastag porréteg borította, hogy aki hozzányúlt volna, annak nyomban valóságos porkesztyű rakódik a kezére. Leginkább szembetűnt, mert kilátszott a többi lom közül, egy falapát letört darabja és egy ócska csizmatalp. Semmiből sem lehetett volna arra következtetni, hogy ebben a szobában élőlény lakik ha nem tanúskodik erről egy viseltes süveg, amely az asztalon hevert. Mialatt Csicsikov ezt a furcsa berendezést nézegette, nyílt az oldalajtó, és belépett rajta ugyanaz a kulcsárné, akivel az udvaron találkozott. Most azonban úgy látta, hogy az mégis inkább kulcsár, mert a kulcsárné legalábbis nem borotválja a szakállát, ez viszont borotválta, mégpedig alkalmasint elég ritkán mert álla és arcának alsó része olyan volt, mint a drótkefe, amellyel az istállóban a lovakat vakarják. Arcán kérdő kifejezéssel, Csicsikov türelmetlenül várta, hogy mit akar mondani a kulcsár. Az meg várta, hogy mit akar mondani Csicsikov. Végül az utóbbi, megütközve ezen az érthetetlen tétovázáson, rászánta magát hogy megszólal:

- Hol a gazda? A szobájában van, mi?

- Itt a gazda - felelte a kulcsár.

- Hol?

- Maga talán vak, bátyuska? - csattant fel a másik. - Én vagyok a gazda!

Hősünk önkéntelenül hátrahőkölt, és elképedve bámult a házigazdára. Sokféle embert látott már életében, még olyanokat is amilyeneket mi, olvasóim, talán sose fogunk látni, de ilyennel még nem találkozott. Ennek az arca ugyan nem volt feltűnő, nemigen különbözött a legtöbb sovány öregemberétől, csak az álla ugrott túlságosan előre, úgyhogy mindannyiszor kendővel kellett letakarnia, nehogy leköpjé; apró szeme még nem vesztette el fényét, és fűgén futkosott bozontos szemöldöke alatt, mint az egér, mikor sötét lyukából kidugja hegyes orrát, aztán fülét hegyezve, bajuszát mozgatja, és kutatva néz körül, nem rejtőzik-e a közelben macska vagy valami pajkos kisfiú, és gyanakodva szaglássza a levegőt. Sokkal szembeszökőbb volt az öltözeke: semmilyen módon, semmiféle erőfeszítéssel nem lehetett volna kideríteni, miből volt összetákolva a köntöse: az ujjai és felső részei már úgy bezsírozódtak és kifényesedtek, mint a bagariabőr; hátul két kabátszárny helyett négy lötyögött, s azokból nagy csomókban bújt elő a gyapotbélés. A nyakára is olyasmi volt kötve, amiről, nem lehetett megállapítani, harisnya-e, harisnyakötő-e, haskötő-e - de nyakkendő semmi esetre sem. Egyszerűen, ha így kiöltözve Csicsikov meglátja egy templomajtó előtt, bizonyára ad neki egy rézgarast, mert, hősünk becsületére legyen mondván, könyörületes szíve volt, és semmiképpen sem tudta volna megállni, hogy a szegény embernek egy rézgarast ne adjon. Most azonban nem koldus állt előtte, hanem földesúr. Ennek a földesúrnak több mint ezer lelke volt, és alig akadt földbirtokos, akinek oly gazdag gabona-, mag- és lisztkészletei, olyan dúsan megrakott kamrai, csürei, aszalói, oly tömördek vászonnal, posztóval, kikészített és nyers báránybőrökkel és mindenféle zöltséggel,

gombával, gyümölcscsel telezsúfolt raktárai voltak, mint neki. Ha valaki benézne tágas műhely-udvarára, ahol a legkülönfélébb - de használatba soha nem kerülő - faeszközöket, faedényeket készítettek, azt képzelhetné, hogy a moszkvai faárupiacra tévedt, ahová mindennap igyekeztek a fürge asszonyok; nyomukban a szakácsnővel, hogy bevásárolják a háztartásban szükséges eszközöket, s ahol óriási halmazokban fehérlettek a mindenféle gyalult, faragott és fonott faárúk: hordók, talpdeszkák, puttynyok, ászokfák, gerebenek, csobolyók orral és orr nélkül, dézsák, áztatóteknők, amikbe az asszonyok a mosnivalót és mindenféle szennyest rakják, sajtárok hajlékony, vékony nyárfavesszőből, kerek fatálak és hánckosarak, kupák és még sok egyéb amire a gazdag és szegény Oroszországnak szüksége van.

De Pljuskinnak vajon mi szüksége volt ilyen töméntelen sok holmira? Hiszen azokat egy egész életen át sem lehetett volna elhasználni, még kétakkora birtokon sem, mint az övé. Ő azonban még ezt is kevesellte. Nem elégedett meg mindezzel, hanem még a faluja utcáit is bejárta mindennap, benézett a kis hidak alá, a keresztgerendák alá, s ami csak útjába akadt - ócska csizmatalp, rongyok, vasszög, agyagcserép -, azt mind hazacipelte magával, és a szoba padlóján tornyosuló lomhalmazra tette, amelyet Csicsikov látott „Ahá indul már a halász!” - mondogatták a parasztok, mikor látták, hogy elindult zsákmányszerző útjára. És az utcákat, amelyeket ő végigkutatott, valóban teljesen fölösleges volt seperi: ha egy arra kocsizó katonatiszt elvesztette a sarkantyúját, az is egykettőre a már említett lomhalmazra került; ha egy parasztasszony a kútnál elbámészkodott, és ottfelejtette vödrét, ő a vödröt is hazacipelte. Egyébként, ha ilyen alkalmakkor valamely éberebb paraszt tetten érte, ő nem vitatkozott, hanem visszaadta az elorzott holmit, de ha az egyszer már az ő kacsái közé került, akkor mindennek vége volt, esküdözött, hogy az övé ekkor meg ekkor, ettől meg ettől vásárolta vagy az öregapjától örökölte. Szobája padlójáról fölszedett mindent, amit csak látott: egy darabka pecsétviaszt, a legkisebb papírfoszlányt, lehullt tollat és mindezt az íróasztalra vagy az ablakpárkányára rakta.

Pedig valamikor régen csak takarékos gazda volt! Asszony és család vette körül, a szomszéd át-átkocsizott hozzájuk, bőséges ebédhez ültek, s a szomszéd figyelmesen hallgatta szavát, tanult tőle okosan, takarékosan gazdálkodni. A munka élénken, de a józanul megszabott iramban folyt: dolgoztak a malmok és kallók, a posztókészítő-, asztalos- és szövőműhelyek; a gazda mindenre éber szemmel figyelt, s mint hálóján a serény pók, igyekvően, fűrgén futkosott ide-oda gazdaságának egyik végétől a másikig. Arcvonásain nem tükröződtek erősebb érzelmek, de szeméből értelem sugárzott, beszéde tapasztalatról és életismeretről tanúskodott, vendége szívesen hallgatta. A nyájas és beszédes háziasszony híres volt vendégszeretetéről. A vendégek elé két bájos, szőke kislány futott, üdék voltak, mint a rózsza, kiszaladt a pajkos fiúcska is, és mindenkit megcsókolt, nem sokat törődött azzal, hogy a vendég örül-e a csóknak vagy sem. A ház minden ablaka nyitva volt. A félemeleten a francia nevelő lakott, aki gyönyörűen borotválkozott, és pompás vadász volt, ebédre mindig hozott foglyot vagy vadkacsát, néha meg verébtojásokat, amelyekből magának csináltatott rántottát, mert azt az egész háznál senki más nem ette. Ugyancsak a félemeleten lakott honfitársnője is, a két leányka nevelőnője. Maga a házigazda kissé kopottas, de kifogástalanul rendes kabátban szokott megjelenni az asztalnál, a kabát könyöke ép volt, sehol szakadás vagy folt nem látszott rajta. A derék háziasszony azonban meghalt, a kulcsok s azokkal együtt az apró házi gondok a gazdára maradtak; Pljuskin lassanként egyre ingerlékenyebb - s mint az özvegyemberek általában; gyanakvóbb és fősvényebb lett. Idősebb leányában, Alekszandra Sztjepanovnában nem bízott meg teljesen, és igaza is volt, mert Alekszandra Sztjepanovna rövidesen megszökött egy, tudja isten, melyik lovasezredhez tartozó törzskapitánnyal, akivel gyorsan megesküdött valami falusi templomban, tudva, hogy apja különösen elfogult a katonatisztekkel szemben, nem szereti őket, mert meggyőződése, hogy valamennyi katonatiszt kártyás és tékozló. Az apa átkokat

küldött leánya után, de azzal nem fáradt, hogy kerestesse. A ház még üresebb lett. A gazda hajában feltünetező ősz szálak, a fősvénység hűséges kísérői és barátai, még jobban kifejllesztették ezt a tulajdonságát.

A francia nevelőt elbocsátotta, mert már ideje volt, hogy a fiú hivatalba lépjen; a madame-ot elkergette, mert kisült róla, hogy bizonyos mértékig segítségére volt Alekszandra Sztjepanovának a szökésben. A fiú, akit azért küldött a kormányzósági székhelyre, hogy ott valami - az apja véleménye szerint - fontos hivatalba jusson, ahelyett belépett egy ezredbe, s apjának csak ezután írt, pénzt kért tőle katonai felszerelésre; egészen természetes, hogy erre csak azt kapta, amit a nép egyszerű nyelvén úgy hívnak, hogy: fiftyfene. Végül az otthon maradt kisebbik leány meghalt, s az öreg magára maradt mint vagyonának egyedüli őrzője, kezelője és birtokosa. A magányos élet bőséges táplálékot nyújtott fősvénységének, márpedig a zsugoriság tudvalevően farkasétvágyú: mennél többet zabál, annál telhetetlenebb. Amúgy sem igen mély emberi érzéseinek ereje percről percre csökkent, ebben az agyonkopott roncsban pedig mindennap semmivé foszlott valami. Egy ilyen percben értesült arról is, a katonához fűződő előítéleteinek mintegy bizonyításul, hogy fia sokat vesztett kártyán: lelke mélyéről fakadt apai átkait küldte neki, és soha többé még csak nem is érdeklődött az iránt, hogy él-e a fia vagy sem. Minden évben bezáratott néhány ablakot; végül már csak kettő maradt használatban, s azok közül is az egyik, mint az olvasó már tudja, papirossal volt beragasztva. Évről évre kevésbé foglalkoztatták a gazdaság legfontosabb dolgai, figyelmét már csak a jelentéktelen apróságok kötötték le: a papírdarabkák, tollacskák, amelyeket a szobájába gyűjtött össze. Egyre konokabb módon bánt a bevásárlókkal, akik azért keresték fel, hogy gazdasági termékeket vegyenek tőle: egy darabig alkudoztak, alkudoztak, de aztán végképp otthagyták, mondván, hogy ördög ez, nem ember. Szénája, gabonája elrothadt, a kazlak, asztagok trágyává fülledtek, akár káposztát lehetett volna termelni rajtuk; lisztje a pincékben kőkemény rögökké állt össze, úgyhogy fejszével kellett feldarabolni; a posztókhöz, vásznakhoz, háziszőttekhez nyúlni sem lehetett, mert nyomban porrá váltak. Már maga is elfelejtette, miből mennyije van, csak arra emlékezett, hogy melyik szekrényében, hol áll a kis pálinkásüveg valami maradék párlattal, amelyre saját kezűen tett jelet, nehogy valaki orvul igyék belőle; ezenkívül még csak azt tudta, hol az írótolla meg a darabka pecsétviasza. Eközben pedig a gazdaság jövedelmét éppen úgy behajtották, mint azelőtt: a jobbágnak ugyanannyi pénzt, a jobbágyasszonynak ugyanannyi diót kellett beszołgáltatnia, a szövőasszonynak ugyanannyi vég vásznat kellett megszőnie. Mindez a raktárakba vándorolt, mindből rothadék és szemét lett, végül maga a gazda is olyanná vált, mint valami rothadó kelevény az emberiség testén.

Alekszandra Sztjepanovna vagy kétszer ellátogatott hozzá a kisfiával, hogy megpróbálja, nem kaphatna-e valamit. Úgy látszott, a vándorélet a törzskapitánnyal nem volt olyan kellemes, mint amilyennek az esküvő előtt ígérkezett. Pljuskin ugyan megbocsátott leányának, sőt kis unokájának játékszerrel kedveskedett: egy gombbal az asztalról - de pénzt nem adott. Másodszor Alekszandra Sztjepanovna már két kisgyermekével kereste fel, és teához való kalácsot meg egy új hálóköntöst hozott neki, mert az öregember köntöse már nemcsak szájalmas, hanem szégyenletes látványt nyújtott. Pljuskin megcirógatta két kis unokáját, egyiket a jobb, a másikat a bal térdére ültette, és ringatta őket, mintha lovon ülnének; a kalácsot és a köntöst elfogadta, de a leányának egy árva garast sem adott; így utazott el Alekszandra Sztjepanovna.

Íme, ilyen földbirtokos állt Csicsikov előtt! Meg kell jegyezni, hogy ritka az ilyen jelenség Oroszországban, ahol mindenki inkább terjeszkedni szeret, mint összehúzódní; ez a jelenség annál feltűnőbb, mert már a legközelebbi földbirtokos szomszéd olyan dáridókat csap, hogy arra csak igazi nagyra törő orosz úr képes, aki, mint mondani szokás, élvezni tudja az életet. Háza előtt meglepve áll meg az arra haladó idegen utas, el nem tudja képzelni, micsoda

uralkodó herceg telepedett le itt hirtelen a kis jelentéktelen birtokosok között. Fehér kőháza - a számtalan kéménnyel, erkéllyel, kilátótoronnyal, szélkakassal, szárnyépületekkel és mindenféle helyiséggel a vendégek számára - valóságos kastély.

Van ott minden: színielőadások, bálók. Egész éjjel fényben úszik a lampionokkal díszített, muzsikától zengő kert. A fél kormányzóság ott sétálgat a lombok alatt, vidáman, kiöltözötten, és ebben az egész erőltetett ragyogásban senki sem látja vadnak és fenyegetőnek a mesterséges fény által megvilágított, természetadta élénkzöld színétől megfosztott s a fák sűrűjében színpadiasan előreugró ágat, ámde fent sötétebbnek, komorabbnak, hússzorta fenyegetőbbnek rémlik az éjszakai ég az ágakon át, s messze a magasban, rezgő leveleikkel még mélyebben olvadnak a moccsatlan homályba, méltatlankodva rázzák komor koronájukat a hatalmas fák, a tövüket lent megvilágító hazug ragyogás láttán.

Pljuskin már néhány perce állt Csicsikov előtt, s egyetlen szót sem szólt, Csicsikovnak pedig csak nem jött ki hang a torkán, annyira bámulatba ejtette a házigazda külseje és mindaz, amit a szobában látott. Sokáig nem sikerült kieszelnie semmit, amivel látogatását megokolja. Már olyasmit akart mondani, hogy sokat hallott Pljuskin jótekonyságáról és ritka lelki tulajdonságairól, ezért kötelességének tartotta, hogy személyesen tegye tiszteletét nála; de aztán észbe kapott, látta, hogy ez mégiscsak túlzás lenne. A szeme sarkából még egy pillantást vetett a szobára, a felhalmozott lomra, és úgy érezte, hogy „jótekonyság” és „ritka lelki tulajdonságok” helyett sikeresen lehetne alkalmazni a „takarékoság” és a „rend” szavakat, mondanivalóját tehát ilyen értelemben fogalmazta meg, s a beszélgetést azzal kezdte, hogy sokat hallott Pljuskin takarékoságáról és gazdaságának ritka jó vezetéséről, ezért kötelességének tartotta, hogy megismerkedjék vele, és személyesen tisztelegjen nála. Persze, lehetett volna valami meggyőzőbb okkal is előállnia, de akkor éppen más nem jutott eszébe.

Erre Pljuskin motyogott valamit az ajkai között - mert fogai nem voltak; hogy mit, azt nem lehet tudni, de az értelme minden bizonnyal ez volt: „Vinne el az ördög a tisztelgéseddel együtt!” Mivel azonban nálunk a vendégszeretet olyan mélyen gyökerező szokás, hogy törvényeit még a zsugori sem szegheti meg, mindjárt hozzátette, most már valamivel érthetőbben:

- Kérem alássan, tessék leülni. Én már jó régen nem fogadok vendégeket - folytatta -, mert, őszintén szólva, nem sok hasznát látom. Az emberek felvették azt a helytelen és illetlen szokást, hogy egymáshoz járogatnak; ennek a gazdaság látja kárát... azután még a lovaikat is meg kell etetni szénával! Én már régen megebédeltem. A konyhám egyébként gyalázatos, a kémény is teljesen beomlott, ha befütene az ember, tán még a ház is kigyulladna.

„Hát egyszóval ilyen ember ez! - gondolta magában Csicsikov. - Még szerencse, hogy Szobakevicsnél jóllaktam túrós táskával és báránypecsenyével.”

- Az is csúnya história, hogy az egész háznál nem akad egy csipetnyi széna - folytatta Pljuskin.

- De honnan is volna? A földcském kicsiny, a paraszt lusta, dolgozni nem szeret, csak azon töri a fejét, hogyan szökhetnék a kocsmába... félő, hogy vénségemre még koldusbotra jutok.

- Pedig azt hallottam, hogy több mint ezer léleknyi jobbágysága van - jegyezte meg szerényen Csicsikov.

- Ki mondta? Szemébe kellett volna köpnie annak, aki ezt mondta önnek, bátyuska. Az valami csúfolódó fickó lehetett, nyilván meg akarta tréfálni! Még hogy ezer lélek! Ilyeneket fecsegnek! Ha az ember összeszámolná őket, kisülne, mekkora hazugság ez! A legutóbbi három év alatt az az átkozott forróláz tömérdek jobbágyomat pusztította el.

- Valóban? És sok halt meg? - kérdezte Csicsikov részvevő érdeklődéssel.

- Bizony, sok.

- Szabad tudnom: szám szerint mennyi?
  - Vagy nyolcvan lélek.
  - Ugyan! Lehetséges ez?
  - Nem szoktam hazudni, bátyuska.
  - Engedjen meg még egy kérdést: ezek mind a legutóbbi revízió óta haltak meg?
  - Hiszen ha csak annyian haltak volna meg! Hálát adnék az istennek. De a revízió óta legalább százhusz pusztult el.
  - Csakugyan? Olyan sok? Százhusz? - kiáltott fel Csicsikov, és meglepetésében még a száját is nyitva felejtette.
  - Öreg vagyok én már ahhoz, hogy hazudjam, bátyuska, a hetvenes éveimet taposom - dörmögte Pljuskin; látszott, hogy bosszantja ez a csaknem örvendező felkiáltás. Csicsikov is tudatára ébredt, hogy valóban nem illik részvétlennek mutatkoznia mások baja iránt, ezért sürgősen felsóhajtott, és őszinte együttérzését fejezte ki.
  - Az együttérzést nem lehet bugyellárisba tenni - felelte Pljuskin. - Lakik itt, közvetlenül mellettem, egy kapitány, fene tudja, honnan került ide, azt állítja, hogy rokonom, „bácsikám így, bácsikám úgy”, még kezét is csókol; ha az együtt érez, olyan óbégatást visz véghez, hogy majd megsüketülök tőle: az arca mindig vörös, gondolom, a mértéktelen pálinkaivástól. Bizonyosan elvesztette minden pénzét, vagy katonatiszt korában kártyázta el, vagy valami színésznőre költötte el, most aztán mindig együtt érez.
- Csicsikov igyekezett megmagyarázni, hogy az ő együttérzése egyáltalában nem olyan természetű, mint a kapitányé, ezt hajlandó bebizonyítani, mégpedig nem üres szavakkal, hanem tettekkel, és minden halogatás nélkül kereken kijelentette, hogy kész magára vállalni a kötelezettséget, melynek értelmében ő fizeti az oly szerencsétlenül elpusztult lelkek után a jobbagyadót. Úgy látszott, ez az ajánlat valósággal elképeszti Pljuskint. Kimeresztett szemmel sokáig bámult Csicsikovra, aztán végre megszólalt:
- Mondja, bátyuska, nem volt ön katonatiszt?
  - Nem - felelte nyájas mosollyal Csicsikov -, én polgári hivatalban teljesítettem szolgálatot.
  - Polgári hivatalban? - ismételte Pljuskin, és valósággal csámcsogott, mintha valamit eszegetne.
  - De hát..., nem értem. Hiszen ez önnek veszteséget jelentene?
  - Hogy szívességet tehessek önnek, kész vagyok a veszteséget is vállalni.
  - Ó, bátyuska! Ó, te jótevőm - kiáltott Pljuskin, és nagy örömében észre sem vette, hogy az orrából - egyáltalában nem festői módon - kilóg a sűrű kávéaljhoz hasonló tubák, s hogy köntöse szétnyílt szárnyai alól mutogatásra nem való ruhadarab látszik ki. - Lám, így megvigasztal egy szegény öregembert! Ó, uram isten! Ó, szentséges atyám!...
- Pljuskin nem is tudott beszélni, elakadt a szava. De alig egy perc múltán ez az öröm, amely oly hirtelen villant fel a vénember faarcán, ugyanolyan hirtelen ki is lobbant, mintha soha ott se lett volna, és helyét elfoglalta az aggodalom. Az öreg előbb homlokát törölgette csomóba gyömöszölt zsebkendőjével, majd a felsőajkát kezdte dörzsölni vele.
- No de... szíves engedelmével... világért sem akarom megsérteni: ön vállalja, hogy minden évben megfizeti értük az adót? Vagy hogyan... És a pénzt nekem fizeti vagy a kincstárnak?
  - Majd úgy intézzük, hogy a holt lelkekre vonatkozóan adásvételi szerződést kötünk, mintha élők volnának, és eladná nekem őket...

- Igen... adásvételi szerződést - motyogta Pljuskin elgondolkozva, és megint csámcsogni kezdett. - Csakhogy az adásvételi szerződés pénzbe kerül ám! A kincstári hivatalnokok olyan szemtelenek! Régebben az ilyesmit megcsinálták fél rubelért vagy egy zsák lisztért, most még egy egész szekér darát kérnek, s a tetejébe még egy vörös tízrubelest is, olyan telhetetlenek! Nem is tudom, miért nem fordítanak erre nagyobb figyelmet a pópák! Miért nem oktatják őket a jóra? Hiszen akárki akármit mondjon is, az istenes szóra mindenki hallgat.

„De te bezzeg nem!” - gondolta magában Csicsikov, és kijelentette, hogy Pljuskin iránt érzett tiszteletből még a szerződés költségeit is hajlandó magára vállalni.

Mikor az öreg meghallotta, hogy Csicsikov még az adásvételi szerződés költségeit is hajlandó viselni, arra a következtetésre jutott, hogy vendége nyilván bolond, és csak úgy mondja, hogy polgári hivatalban teljesített szolgálatot, valójában bizonyára katonatiszt volt, és színésznők után szaladgált. Hanem az örömét mégsem tudta titkolni, és minden elképzelhető jót kívánt neki és gyermekeinek, meg se kérdezve tőle, hogy vannak-e gyermekei vagy nincsenek. Az ablakhoz lépett, megkocogtatta az üveget, és kikiáltott:

- Hé, Proska!

Egy perc múltán hallani lehetett, hogy valaki lihegve beszalad a pitvarba, ott sokáig szöszmötöl és kopog csizmájával; végül kinyílt az ajtó, és belépett Proska, egy tizenhárom év körüli fiú, olyan óriási csizmában, hogy szinte lemaradt a lábáról, valahányszor lépett egyet. Hogy miért volt Proskának olyan nagy csizmája, azt mindjárt megtudjuk: Pljuskinnál az egész udvari cselédségnek - lehetett az bármilyen nagyszámú - együttesen mindössze egyetlen pár csizmája volt, amelynek mindig a pitvarban kellett állnia. Ha egy cselédet beszólítottak az urasági lakosztályba, akkor az rendszerint mezítláb ugrándozott végig az egész udvaron, de mihelyt a pitvarba ért, felhúzta a csizmát, és úgy lépett be a szobába. Amikor kiment a szobából, levetette a csizmát, a pitvarban hagyta, és megint a saját talpán ment végig az udvaron. Ha valaki őszi időben néz ki, különösen, amikor reggelenként már dér képződik, láthatta volna az ugrándozó cselédeket oly magasra szökellni, hogy még a legügyesebb színházi táncosok is aligha tudnák túlszárnyalni őket.

- Nézze, bátyuska, micsoda pofa! - mondta Pljuskin a vendégének, Proska arcára mutatva. - Buta, mint a tők, de azért próbáljon csak az ember valamit kint hagyni, tüstént ellopja! No, miért jöttél, te ostoba? Felelj! - itt Pljuskin rövid szünetet tartott, mire Proska is hallgatott. - Gyűjts be a szamováriba, hallod? Itt a kulcs, add oda Mavrának, hogy menjen be a kamrába: ott a polcon kétszersült van abból a kalácsból, amelyet Alekszandra Sztjepanovna hozott, mondd meg neki, hogy azt adja be a teához... várj! Hová szaladsz? Ostoba fajankó! Micsoda tökfilkó vagy te! Talán bizony mehetnéked van már? Talán az ördög csiklandozza a lábadat? Előbb hallgasd végig, amit mondok: lehet, hogy a kétszersült héja már megromlott, ha igen, akkor kaparja le késsel, de a morzsákat ne dobja el, vigye ki a tyúkoknak. Hanem te, barátom, vigyázz, nehogy bemenj a kamrába, mert ízelítőt adok neked a nyírfavesszőből, tudod? Hiszen neked úgyis nagyon jó étvágyad van, hát hadd legyen még jobb, merészelj csak a kamrába menni! Egész idő alatt nézni foglak az ablakból! Nem lehet ezekben megbízni - folytatta Csicsikovhoz fordulva, mikor Proska már kiment a nagy csizmában. Ezután Csicsikova is gyanakodva kezdett nézegetni. Egyre valószínűtlenebbnek tartotta ezt a szokatlan nagylelkűséget, és magában így gondolkozott: „Az ördög ismeri! Talán egyszerűen csak henceg, mint az efféle pazarlók valamennyien; hazudik, csakhogy éppen beszéljen és teát kapjon, aztán odábbáll.” Éppen ezért, részint óvatosságból, részint mert szerette volna próbára tenni vendégét, azt mondta neki, hogy legjobb lenne a szerződést mentől előbb megírni, mert sosem lehet tudni, mi történhetik: ma élünk, holnap meghalunk.

Csicsikov kijelentette, hogy hajlandó megírni a szerződést akár azonnal is, csak a parasztok névjegyzékét kérte.

Ez megnyugtatta Pljuskit. Látni lehetett, hogy gondolkozik, készül valamire - és csakugyan: kulcsot vett elő, a szekrényhez ment, kinyitotta, sokáig motoszkált a poharak és csészék közt, végül megszólalt:

- Ejnye, sehogy se tudom megtalálni... pedig olyan kitűnő likőröm volt... ha ugyan ki nem itták, hisz tolvajok valamennyien! Vagy talán ez volna az? - Csicsikov egy kis palackot látott a kezében, amelyre vastag porréteg tapadt, mint valami huzat. - Ezt még a boldogult feleségem készítette - folytatta Pljuskint, az a mihaszna kulcsárné már csaknem kiöntötte az egészet, és be sem dugaszolta a semmirekellő. Tele is lett mindenféle belehullott kis bogárral meg más piszokkal, de én kihálászta belőle minden szemetet, és most, lám, egészen tiszta; töltök önnek egy pohárával.

Csicsikovot azonban a legkevésbé sem csábította ez a likőr, és buzgón szabadkozott, hogy ő már evett is, ivott is.

- Már evett és ivott! - kiáltott fel Pljuskint. - Hiába, meglátszik, hogy jó társaságba való ember: nem is eszik, mégis jóllakott. Bezzeg a tolvajfélét mindig csak etetni kéne... Az a kapitány is... jön, alig lép be, már azt mondja: „Bácsikám - azt mondja -, adjon valamit enni.” Pedig hát úgy vagyok én az ő bácsikája, mint ahogy ő az én öregapám. Odahaza bizonyosan nincs mit ennie, azért csavarog mindenfelé. Hanem ön azoknak a naplopóknak a névjegyzékét kérte. Meg is van; amennyire tudtam, mindegyikük nevét felírtam külön papirosra, hogy ha jön a legközelebbi revízió, töröltessem őket.

Pljuskint pápaszemet tett fel, és elkezdett kutatni a papírai között. Mindenféle iratsomót oldozott ki, s a belőlük felszálló por megtűszögtette vendégét. Végre előhúzott egy mindkét oldalán teleírt papirost, amelyet a parasztok nevei olyan sűrűn leptek el, mint az apró legyek. Volt ott mindenféle név: Paramonov, Pimenov, Pantyelejmonov, sőt egy Grigorij Hajts-nem-érsz-oda is. Összesen száz-egynéhány. Csicsikov elégedetten mosolygott. Zsebre tette a jegyzéket, és közölte Pljuskinnal, hogy a szerződés megkötése céljából szükséges lesz a városba utaznia.

- A városba? Csak nem?... Kire hagyjam a házat? Hisz az én embereim vagy tolvajok vagy csalók. Egy nap alatt ellopnak itt mindent, még a kabátomat sem lesz mire felakasztani.

- Hát nincs valami ismerőse?

- Ugyan ki volna! Az én ismerőseim mind meghaltak, vagy megszakadt köztünk az ismeretség. Ah, bátyuska! Mit is beszélek! Dehogyan nincs ismerősöm! Hogyne volna! - kiáltott fel. - Hiszen maga a törvényszéki elnök is ismerősöm, valamikor járt is hozzám. Hogyne ismerném. Egykorúak vagyunk, együtt másztunk kerítésekre! Hogyne volnánk ismerősök! De még milyen jó ismerősök! Talán írhatnék neki?

- Természetes, hogy írhat!

- Persze. Ilyen jó ismerősnek! Az iskolában jó pajtások voltunk.

S az öregember faarcán egyszerre csak meleg fény suhant át, ha nem is érzélem, de ahhoz hasonló, olyasféle jelenség, mint mikor a hullámok közt fuldoló váratlanul felbukkan a víz színén, s a parton összecsdült tömeg örömkáltásokba tör ki; de a parton örvendezők hiába dobnak be kötelet, hiába várják, hogy újra felbukkanjon szerencsétlen embertársuk háta vagy a küzdelemtől ellankadt keze - soha többé nem látják. Minden csöndes; a víz felszíne teljesen

elsimult, s ezután még félelmetesebbnek, még pusztábbnak látszik. Így Pljuskin arca is még érzéketlenebbnek, még visszataszítóbbnak rémlett az érzélem pillanatnyi felvillanása után.

- Volt itt az asztalon egy negyedív papiros - mondta Pljuskin -, nem tudom, hova tűnhetett; az én cselédeim olyan semmirekellők! - Kutatni kezdett az asztal alatt is, az asztalon is, végül elkiáltotta magát: - Mavra! Hé, Mavra!

A hívásra belépett egy asszony, kezében tányér, azon pedig az olvasó előtt már ismeretes kétszersült. Ezután a következő párbeszéd folyt le közöttük:

- Hova tetted a papirost, te zsvány?

- Bizony isten, nagyságos úr, nem láttam mást, mint azt a kis darabot, amelyikkel a poharat tetszett betakarni.

- De én a szemedből látom, hogy elsinkófáltad.

- Már mér sinkófáltam volna el? Mire kéne az nekem? Hiszen nem tudok írni-olvasni.

- Hazudsz, elvitted bizony, odaadtad a sekrestyésnek, az tud firkálni, hát odaadtad neki.

- Szerez magának a sekrestyés, ha papiros kell neki. Színét se látta az a nagyságos úr papirosának.

- No megállj! Az ítélet napján az ördögök ezért tüzes vasakkal fognak sütögetni. Majd meglátod!

- Már mér sütögetnének, mikor még csak nem is nyúltam ahhoz a papiroshoz. Valami más asszonyi gyöngeségért talán érhet szemrehányás, de lopással engem még senki nem gyanúsított.

- Jó, jó, majd sütögetnek ám az ördögök! Majd szidnak: „Nesze neked, te ilyen-olyan, amiért a gazdádát megcsaltad!” - és izzó vassal fognak sütögetni.

- Én meg majd azt mondom: „Ártatlan vagyok én, isten bizony nem vettem el azt a...” De hiszen ott fekszik az asztalon! Mindig ok nélkül tetszik gyanúsítani.

Pljuskin meglátta a papirost - csakugyan az asztalon volt -, egy pillanatig hallgatott, csámcsogott, aztán megszólalt:

- No és mért vagy mindjárt úgy oda? Nézzék már! Milyen fenn hordja az orrát! Csak egy szót szóljon neki az ember, mindjárt tízzel felel! Eredj csak, hozz gyertyát, hogy lepecsételjük a levelet. De várj, várj, nehogy faggyúgyertyát hozz! Az nagyon gyorsan olvad, egykettőre vége, aztán csak károsodik az ember, hozz inkább forgácsot.

Mavra kiment, Pljuskin pedig karosszékre ült, tollat fogott, sokáig forgatta a negyedív papírt, töprengett, nem lehetne-e megmenteni belőle egy nyolcadívet, végül megállapította, hogy nem lehet; bemártotta a tollát a tintatartóba, amelynek fenekén valami megpenészedett folyadék és számos légy volt, aztán belefogott az írásba.

Hangjegyekhez hasonló betűket rótt, közben pillanatonként szünetet tartott, hogy fékezze nekiiramodott, rángatózó kezét, amely ide-oda ugrált az egész papíron. Szűken összepréselt sorokat írt, s a végén nem minden sajnálkozás nélkül gondolt arra, hogy így meg mennyi hely maradt üresen, kihasználatlanul.

Hát ilyen hitvány aprólékosságig, ilyen visszataszító kicsinyességig is süllyedhet az ember? Ennyire megváltozhatnak? Lehetséges, hogy mindez igaz? Lehetséges bizony, mert az emberrel minden megtörténhetik. A mostani lángolóan lelkes ifjú irtózáttal hőkölne hátra, ha megmutatnák neki majdani öregkori arcképét. Vigyetek hát magatokkal mindent az útra, amelyen a

zsenge ifjúság éveiből a sivár, rideg férfikor felé haladtok, vigyetek magatokkal minden emberi jó tulajdonságot, útközben ne hagyogassatok el semmit, mert soha többé fel nem szedhetitek! Félelmetes és kegyetlen a ránk váró öregkor, semmit sem ad vissza. A sír irgalmasabb, a sír fölött ez olvasható: „Itt ember nyugszik!” De az embertelen öregség hideg, érzéketlen vonásaiból nem olvashattok semmit.

- Hát olyan ismerőse nincs, akinek szökött lelkek kellenének? - kérdezte Pljuskin, miközben összehajtogatta a levelet.

- Hogyan, önnek szökött lelkei is vannak? - kérdezte gyorsan Csicsikov.

- Hisz éppen az, hogy vannak. A vőm nyomozta őket, és azt mondja, se hírük, se hamvuk. Hanem hát ő katonatiszt, csak sarkantyúpengetéshez ért. De talán a bíróság útján lehetne valamiképp...

- Szám szerint hányan lehetnek?

- Lesznek vagy hetvenen.

- Ne mondja!

- Bizony isten, így van. Hiszen minden évben megszökik egynéhány. Szörnyen falánk népség ez, a semmittevésben mindig csak zabálnának, de hát nekem magamnak sincs mit ennem... Ezeket a szökevényeket nagyon olcsón adnám. Ajánlja valamelyik barátjának, mert ha csak tízet is sikerül elcsípnie, már csinos összeget nyer rajtuk. Hiszen egy revíziós lélek ötszáz rubelt ér.

„Nem, ebből a barátok nem esznek” - gondolta magában Csicsikov, aztán elmagyarázta, hogy ilyen barátot ő nem talál, hisz ennél az ügynél maga a költség több, mint amennyit az egész megér, mert ha a perköltségeket meg akarja fizetni az ember, még a tulajdon kabátja szárnyait is le kell vágatnia, aztán mehet tovább, kisémmizve; de ha Pljuskin csakugyan olyan nagyon meg van szorulva, akkor ő, Csicsikov, merő részvétből hajlandó a megszököttekért is adni valamit... de olyan csekélységet, hogy arról beszélni sem érdemes.

- És mennyit adna? - kérdezte Pljuskin mohón, még a keze is reszketett.

- Huszonöt kopejkát lelkenként.

- Kézpénzben?

- Igen, mindjárt ki is fizetném.

- De bátyuska, tekintettel lehetne az én nagy szegénységre és adhatna negyven kopejkát!

- Mélyen tisztelt barátom - kezdte Csicsikov -, adnék én szívesen nemcsak negyven kopejkát, hanem ötszáz rubelt is! Örömet adnék annyit is, mert látom, hogy ön tiszteletre méltó, derék öregember, aki saját jólelkűségének áldozata.

- Bizony isten, így van! Bizony isten, igaz! - kiáltott fel Pljuskin bánatosan ingatva lehorgasztott fejét. - Mindennek az én jólelkűségem az oka.

- No látja, én mindjárt tisztán láttam az ön jellemét. Hát mért ne adnék én ötszáz rubelt is egy lélekért... de hát nincs módomban; hajlandó vagyok még öt kopejkával megtoldani az árat, vagyis lelkenként harminc kopejkát adni.

- No, bátyuska, legalább két kopejkát tegyen még hozzá.

- Jól van, megtoldom még két kopejkával, legyen meg a kívánsága... Hányan is vannak? Úgy emlékszem, az előbb hetvenet mondott.

- Nem, lesznek azok hetvennyolcan is.

- Hetvennyolc, hetvennyolc... Lelkenként harminc kopejka... ez annyi, mint... - hősünk itt egy pillanatig, nem tovább!, gondolkozott, aztán hirtelen kijelentette: - az huszonnégy rubel s kilencvenhat kopejka. - Erős oldala volt a számtan. Azonnal kiállította a jegyzéket Pljuskinnal, s oda is adta neki a pénzt; az mindkét kezével vette át, úgy vitte az íróasztalhoz, oly végtelenül óvatosan, mintha valami folyadékot vinne, s attól félne, hogy bármely percben kiloccsanthatja. Mikor az íróasztalhoz ért, még egyszer jól megnézte a pénzt, aztán megint csak végtelenül óvatosan betette egy fiókba, ahol valószínűleg az a sors várt rá, hogy ott legyen eltemetve, mígnem Karp és Polikarp atya, a falu két lelkésze, őt magát is eltemeti, vejének, lányának s talán a kapitánynak is leírhatatlan öröme, aki rokonának tartja magát. Pljuskin tehát eltette a pénzt, és leült a karosszékébe, látszott rajta, hogy már nem sikerül beszédtemát találnia.

- Mi az, már menni készül - kérdezte, mikor észrevette, hogy Csicsikov kissé felemelkedik, noha az csak azért mozdult meg, hogy elővegye a zsebkendőjét.

Ez a kérdés eszébe juttatta a vendégnek, hogy csakugyan nincs miért tovább maradnia.

- Igen, ideje, hogy menjek, sietős utam van! - felelte, s már vette is a kalapját.

- Hát a tea?

- Most nem, majd máskor.

- Máskor? De hiszen már begyűjtattam a szamovárba. Bár én, őszintén szólva, nem vagyok híve a teának: nagyon drága ital, és a cukor ára is irgalmatlanul fölment. Proska! Nem kell a szamovár! A cukrot vidd vissza Mavrának, hallod? Mondd meg neki, hogy tegye vissza ugyanarra a helyre... vagy nem... add ide, majd elteszem én magam. Bátyuska, ég vele, áldja meg az isten. A leveleket adja át az elnöknek. Igen. Hadd olvassa el, nagyon régi ismerősöm. Egyívásúak vagyunk.

Így búcsúzott el vendégétől ez a furcsa jelenség, ez az összeszáradt öregember, kikísérte az udvaron át a kapuig, amelyet aztán mindjárt be is záratott. Majd végigjárta a kamrákat, raktárakat, hogy lássa, helyükön vannak-e az örök; mert minden szögleten örök álltak, akik jeladásképpen nem drága vaslemezeket kongattak és kopogtattak, hanem gazdaságosabb módon kis falapátokkal üres hordókra veregettek. Ezután a konyhába ment, ahol azzal az ürüggyel, hogy személyesen akar meggyőződni róla, jól főznek-e a cselédségnek, teleette magát kásás káposztalevelessel, végül valamennyi emberét lehordta, szemükre lobbantva, hogy tolvajok és szemtelenek, azzal visszatért a szobájába. Ott gondolataiba merült, és még azon is törte a fejét, hogyan is hálálhatná meg vendégének ezt a valóban páratlan nagylelkűségét.

„Neki ajándékozom a zsebórámat - gondolta magában -, nagyon szép, valódi ezüst, nem holmi tombak vagy bronz. Igaz, hogy nem jár, de majd megjavíttatja. Ő még fiatal ember, szüksége van zsebórára, hogy jobban tessen a menyasszonyának. Különböleg mégsem - tette hozzá kis töprengés után -, inkább a végrendeletemben hagyom rá, hogy emlékezzék rám halálom után.”

A mi hősünk azonban zsebóra nélkül is kitűnő hangulatban volt. A nem várt szerzeményt valósággal ajándéknak tekintette. És minden oka megvolt erre: nemcsak holt lelkek, hanem még szököttek is, összesen kétszáz-egynéhány ember! Hiszen érezte ő már a Pljuskin falujához vezető úton, hogy valami nagy nyereségre fog szert tenni, de ilyen ragyogó eredményre semmiképpen sem számított. Egész úton szokatlanul vidám volt, füttyöresztett, dúdolt, kezét, mint valami kürtöt, szája elé tartotta, és trombitált, végül olyan furcsa nótára zendített, hogy maga Szelifan is csak hallgatta, hallgatta, álmélkodva csóválta a fejét, és dűnnyögve mondta:

- No lám, lám, hogy danol az úr!

Mire a városba visszaérkeztek, már leszállt a szürkület. Árnyék és világosság teljesen egybeolvadt, s úgy látszott, a tárgyak is egybeolvadtak. A tarka sorompó határozatlan, elmosódott színt vett fel, az őrt álló katona bajusza szinte a homlokára csúszott, a szeménél jóval magasabbra, orra meg mintha egyáltalán nem is lett volna. A kocszi zörgéséből és zökkenéseiből is észrevehető volt, hogy már kövezeten döcögnek. Az utcai lámpák még nem égtek, a házak ablakai csak itt-ott kezdtek kivilágosodni, a mellékutcákon és sikátorokban olyan jelenetek és beszélgetések folytak, amilyenek így estefelé láthatók és hallhatók minden városban, ahol sok a katona, a bérkocsis és a munkás, s ahol bizonyos piros kendős, papucsos, harisnya nélküli nőszemélyek, mint a denevérek, csaponganak az utcakeresztezések körül. Csicsikov észre sem vette őket, sem a sétatálcát suhogtató cingár hivatalnokokat, akik bizonyára kirándulást tettek a szabadba, a külvárosba, és valószínűleg éppen hazafelé tartottak. Csak néha jutott el a füléig egy-egy női kiáltás: „Hazudsz, részeg disznó, tőle sem türtem soha ilyen durvaságot!” vagy: „Ne szemtelenkedj, te szemérmetlen, gyere az őrszobára, ott majd megkapod!”... Mindez úgy hat valamely húszéves fiatalemberre - aki málázva hazafelé tart a színházból, és a feje spanyol utcák, bűvös éjszakák, göndör fürtű, gitározó, csodaszép nők képével van tele -, mintha forró szurokkal öntenék le. Micsoda fennkölt ábrándok töltik be az ilyen ifjú lelkét! A mennyországban jár, Schiller látja vendégül... ekkor hirtelen durva, rekedt kiáltás hangzik fel mellette, s rádöbben, hogy megint csak a földön van, mégpedig a Szénapiacon, sőt egy csapszék közelében, s az életet megint a maga megszokott, hétköznapi mivoltában látja.

A cséza végre, hatalmas zökkenés után, gyorsan gördült lefelé, mint valami verembe, és befutott a fogadó kapuján. Csicsikov elé kisietett Petruska, egyik kezével összefogta kabátja szárnyait, mert nem akarta, hogy szétnyíljanak, a másikkal meg lesegítette gazdáját a kocsiról. A pincér is kiszaladt, kezében gyertyát tartott, vállára szalvétát csapott.

Hogy Petruska örült-e gazdája megérkezésének, az nem derült ki, de Szelifannal összenézett, és rendszerint oly mogorva tekintete mintha kissé felcsillant volna.

- Sokáig méltóztatott távol maradni - jegyezte meg a pincér, és megvilágította a lépcsőt.

- Igen - felelte Csicsikov, és elindult fölfelé. - Hát te hogy vagy?

- Hála istennek, megvagyok - felelte a pincér tisztelettudóan meghajolva. - Tegnap valami főhadnagy érkezett ide, a tizenhatosban lakik.

- Főhadnagy?

- Nem tudom, miféle. Rjazanyból jött, pej lovakkal.

- Úgy. Helyes. Hát aztán csak ezentúl is jól viselkedj - búcsúzott tőle Csicsikov, és ment befelé a szobájába. Mikor az előszobába lépett, elfintorította orrát, és szemrehányóan fordult Petruskához.

- Legalább olykor-olykor kinyithattad volna az ablakokat!

- Nyitogattam én eleget - felelte Petruska, de nem mondott igazat.

Csicsikov is tudta, hogy hazudott, de már nem akart civakodni vele. Nagyon kifárasztotta a hosszú utazás. A legegyszerűbb vacsorát rendelte - amely mindössze malacpecsenyéből állt -, azután rögtön levetkőzött, a takaró alá bújt, s a következő pillanatban már aludt is, olyan mélyen, olyan édesdeden, ahogyan csak azok a boldog emberek tudnak aludni, akik nem ismerik sem az aranyeret, sem a bolhát, sem a túl magas szellemi képességeket.

HETEDIK FEJEZET

Boldog az az utas, aki hosszú, unalmas utazás után - amelynek folyamán esőtől, hidegtől kellett szenvednie, latyakon, sáron átvergődnie, álmukból fölvert postamesterekkel pörölnie, késlekedő postakocsisokkal, kovácsokkal és mindenféle, az útjába kerülő gazfickókkal civakodnia - végre megpillantja az ismerős háztetőt, a kivilágított, hívogató ablakokat, s már ott áll az ismerős szobák előtt, már hallja az elébe kiszaladó háznép örvendező kiáltásait, a gyermekek zajongását és futkosását, majd a megnyugtató, lágy szavakat, amelyeket forró csókok szakítanak meg, elűzve minden nyomasztó gondolatot. Boldog a családos ember, akinek ilyen meghitt fészke van. Az agglegény sorsa azonban szomorú.

Boldog az az író, aki - tudomást sem véve az unalmas vagy visszataszító, a maguk elszomorító létezésével megdöbbentő jellemekről - csak olyan jellemeket ábrázol, amelyekben magasrendű emberi méltóság nyilvánul meg, aki az alakok örvénylő sokaságából csak néhány rendkívülit választ ki, aki egyszer sem árulta el lírája magasztos emelkedettségét, aki saját egyénisége magas csúcsáról nem kénytelen leszállni szegény, jelentéktelen felebarátai szintjére, s a földet nem is érintve, maradéktalanul beleéli magát a földtől messze elszakadt és felmagasztosított hőseinek életébe. Kétszeresen irigylésre méltó az ő sorsa: hősei között otthon érzi magát, közben pedig messzire és hangosan terjed dicsősége. Mámorító füst fátyolát borítja az emberek szemére; csodálatosan hízeleg nekik, eltakarja az élet árnyoldalait, csak a kiváló embereket ábrázolja. Mindenki tapsolva tolong a nyomában, s rohan diadalszekere után. Világhírű, nagy költőként magasztalják, aki mint a sas a többi magas röptű madár fölött, magasan lebeg a földkerekség minden más lángelméje fölött. Neve pusztán említésére is megdobbannak a hevülékeny, fiatal szívek, könny csillan a szemekben... Nincs hozzá fogható, ő maga az isten! Bezzeg egészen más a sorsa annak az írónak, aki elég vakmerő, hogy azt hozza felszínre, ami állandóan előttünk van, de amit a közömbös szemek mégsem látnak: a hínárként körénk fonódó, semmiségnek látszó, de szörnyű és megrendítő jelenségeket, a szenvtelen, kicsinyes hétköznapi jellemeket, amelyek csak úgy hemzsegek a mi - gyakran sivár és keserves - földi pályánkon, s aki olyan vakmerő, hogy mindezt világosan és élesen kidomborítva tárja a világ szeme elé! Őt nem fogadja ország-világ tapsa, ő nem lát könnyet, amelyet műve fakasztott, lelkesedést, amelyet az ő műve keltett; az elé nem futnak repesve tizenhat éves, elragadtatott, rajongó fiatal lányok; ő nem élvezheti önfeledten a maga keltette hatás hangjainak édes bővületét; végül nem menekülhet korának bírától, e képmutató, érzéketlen bírától, akik az ő legkedvesebb műveit értéktelennek, alacsonyrendűnek ítélik, az emberiséget megcsúfoló írók között jelölnek ki neki szégyensarkot, felruházzák őt azoknak az alakoknak tulajdonságával, amelyeket éppen ő alkotott, elveszik tőle még a szívet, a lelket is, a tehetség isteni tüzét is. Mert manapság a bíróság nem ismeri el, hogy az üveglencsék, melyeken át akár a napfény, akár az észrevehetetlen rovarocskák mozgása megfigyelhető - egyformán csodálatosak; mert manapság a bíróság nem ismeri el, micsoda lelki mélység kell ahhoz, hogy a lenézett életből vett képet megvilágítsuk és az alkotás gyöngyévé tegyük; mert manapság a bíróság nem ismeri el, hogy a hangos, elragadtatott kacaj ugyanannyit jelenthet, mint a magas fokú lírai elragadtatás, s hogy mély szakadék választja el a vásári komédiás silány mókázásaitól! Mindezt nem ismeri el manapság a bíróság, s vádat, szemrehányást kovácsol belőlük az el nem ismert író ellen, akinek nincs kivel megosztania bánatát, méltánylás és ösztönzés híján, családtalan vándorként magára marad az út közepén. Gyötrelmes az ő pályája, és fájdalmasan érzi elhagyatottságát.

A sors rendeltetéséből még sokáig kell kézen fogva haladnom különös hőseimmel, szemlélnem a viharosan zajló életet, vizsgálnom a mindenki által látható nevetésen s a titkolt könnyeken át. És messze még az az idő, amikor szent borzadály és ragyogó fény közepett más forrásból tör elő az ihlet, és más szövegek fenséges zúgásában nyilatkozik meg...

Fel tehát! Tovább! Simuljon ki a redőkbe vont homlok, derüljön fel az elkomorult arc! Rögtön és hirtelen vessük magunkat az életbe, a dobok és csörgők tompa zenebonájába, és nézzük, mit művel Csicsikov.

Hősünk felébredt, nagyot nyújtózott, s úgy érezte, hogy jól kialudta magát. Hátán fekvő még vagy két percig hevert, aztán csettintett, és arca felragyogott: eszébe jutott, hogy neki most kevés híján négyszáz léleknyi jobbágya van. Tüstént kiugrott az ágyból, még a tükörbe sem nézett, hogy futó pillantást vessen az arcára, amely pedig őszintén tetszett neki, legkivált az állában szokott elgyönyörködni, dicsérgette is barátai előtt, különösen, ha olyankor voltak jelen, amikor ő borotválkozott:

- Nézd csak - mondta ilyenkor, és megsimogatta állát -, micsoda állam van nekem! Tökéletesen gömbölyű!

Most azonban nem nézegette sem az állát, sem az arcát, hanem gyorsan felhúzta tarka mintás szattyánbőr csizmáját, amilyenekkel Torzsok városa, kiaknázva az orosz ember költekező hajlamát, élénk kereskedést folytat; majd pedig megfélemlítve a korához illő méltóságról, skót módra, egy szál kurta ingben néhányszor nagyot ugrott, s közben csizmája sarkát fölöttébb ügyesen csapkodta az ülepéhez. Ezután haladéktalanul munkához látott: ládikája előtt kedvtelve dörzsölte a kezét, mint a vizsgálatra kiküldött, megvesztegethetetlen zemsztvo-bíró, mikor villásreggelivel kínálják - és a megfelelő rekeszből rögtön előszedte iratait. Mennél gyorsabban szeretett volna végezni, nem akarta halogatni az ügyet. Maga szándékozta megszo-vegezni, leírni és lemásolni a szerződéseket, nehogy fizetnie kelljen az írnoknak. A szokásos formákat tökéletesen ismerte, fürgén, nagy betűkkel írta a keltezés: Ezernyolcszáz-ennyi-meg-ennyi; azután apróbb betűkkel: alulírott Ezmegez földbirtokos, és így tovább, ahogyan kellett. Két óra alatt mindennel elkészült. Mikor azután egy pillantást vetett ezekre a lapokra, ezekre a parasztnevekre, amelyeknek viselői valamikor csakugyan parasztok voltak, dolgoztak, szántottak, részegeskedtek, fuvaroztak, megcsalták a gazdáikat, de talán jóra való parasztok voltak - akkor különös, érthetetlen érzés fogta el. Mintha minden egyes jegyzéknek s ezzel minden jobbágnak meglelt volna a maga külön jellegzetessége. Korobocska jobbágjai például csaknem valamennyien ragadvány- és csúfnevet viseltek. Pljuskin névjegyzéke a rövidítésekkel tűnt ki; némely névnek csak a kezdő szótagjai voltak leírva, azután két pont következett. Szobakevics listáját feltűnő pontosság és részletesség jellemezte: nem maradt ki abból egyetlen parasztnak egyetlen dicséretes tulajdonsága sem; az egyikről azt írta: „jó asztalos”, a másikról: „érti a dolgát, és nem részegeskedik”. Ugyanilyen pontosan és részletesen beszámolt a jegyzék arról is, hogy melyiknek ki az apja, anyja és milyen magaviseletűek; csak bizonyos Fedotovról lehetett ezt olvasni: „apja ismeretlen, anyja Kapitolina, gazdasági cseléd, hajadon, de jó erkölcsű és nem tolvaj”. Mindezek a részletek valami sajátságos elevenség látszatát keltették: mintha azok a parasztok még tegnap is éltek volna. Sokáig nézegette a neveket, végül meghatva felsóhajtott:

- Ó, ó, bátyuskáim, milyen sokan vagytok! Vajon milyen volt a sorsotok, kedveseim? Hogyan vergődtek át az életen?

Tekintete megakadt egy néven, bizonyos „Vályúkerülgető Pjotr Szaveljev”-én, aki valamikor Korobocska földbirtokosasszony jobbágya volt. Most sem állhatta meg, hogy ne kiáltson:

- Tyű, milyen hosszú vagy! Az egész sort elfoglaltad! Mesterember voltál, vagy csak egyszerű muzsik? És miben haltál meg? A kocsmában ütöttek le? Vagy elaludtál az országúton, s valami ügyetlen kocsis elgázolt a szekérével?... „Probka Sztyepan, ács, példásan józan...” Aha! Ez az a Probka Sztyepan, az a dalia, aki gárdistának is bevált volna! Ez, gondolom, bejárta az egész kormányzóságot, övében szekercével, vállán a csizmájával, egész napi eledele egy garas ára kenyér, két garas ára szárított hal volt, hanem azért a pénzes zacskóban minden alkalommal vitt magával haza vagy száz ezüstrubelt, sőt talán ezres bankót is, amelyet vászonnadrágjába varrt be, vagy csizmájába rejtett. Hol pusztultál el? Talán jó pénzért a templom kupoláján dolgoztál, sőt talán a kereszti is felkapaszkodtál, ott lecsúsztál a gerendáról, és lezuhantál a földre, a melletted álló Mihej bácsi pedig csak vakargatta a tarkóját, aztán megszólalt: „No, Ványa, te ugyan megjártad!”, azzal körülövezte a derekát a kötéllel, és felmászott a helyedre. Makszim Tyeljatnyikov, csizmadia. Hehe, csizmadia! Iszik, mint a csizmadia, hangzik a szállóige. Ismerlek én téged, galambocskám, jól ismerlek! Ha akarod, elmondom az egész históriádat. Egy németnél tanultál, aki, ha gondatlanságon ért, végigvert a szíjjal a hátadon, nem engedett ki az utcára csintalankodni, csoda voltál te, nem csizmadiainas, a mestered nem győzött dicsekedni veled, mikor a feleségével vagy a kamerádjával beszélgetett. Azután inaséveid véget értek. „No most magam nyitok műhelyt - mondottad -, de nem úgy vezetem majd, mint a német, aki kopejkáinként rakosgatta össze a pénzt, hanem egykettőre meggazdagodom.” Majd tetemes úrbért fizetvén kis boltot nyitottál, tömegesen kaptad a megrendeléseket, és dolgoztál. Valahol szereztél harmadáron ócska repedezett bőrt, és csakugyan minden pár csizmán kétszeres nyereséged volt; hanem a csizmaid egy-két hét múltán kiszakadtak, s téged lehorrtak, csalónak, gazembernek neveztek. Erre a boltocskádba többé senki be sem tette a lábát, te pedig ivásnak adtad a fejedet, az utcákon ödöngtél, s azt hajtogattad: „Hej, nehéz boldogulni ezen a világon! Az orosz ember nem élhet meg, minden a németnek jut!”... Hát ez miféle muzsik? Jelizaveta Vorobej! Hű, a kórság essék beléd, hisz ez asszony! Hogy került ez ide? Ez a galád Szobakevics becsapott. - Csicsikov eltalálta: csakugyan asszony volt. Hogy miként került a jegyzékbe, nem tudni, de az írás olyan ügyesen megtévesztő volt, hogy messziről férfinévnek tűnt, a keresztnév nem a-val, hanem t-vel végződött, vagyis nem úgy volt írva, hogy Jelizaveta, hanem úgy, hogy Jelizavet. Csicsikov azonban ezt nem vette figyelembe, és a nevet kitörölte a jegyzékből.

- Grigorij Hajts-nem-érsz-oda! Hát te miféle ember voltál? Talán fuvarozó? Befogtad három lovat ekhós szekeredbe, és örökre elhagytad otthonodat, a meghitt, kedves zugot, aztán mentél a kupecekkel kóborolni vásárról vásárra? Az úton adtad vissza lelkedet a teremtőnek, vagy tulajdon cimboráid ütöttek agyon valami telt idomú, piros képű katonafeleség miatt? Vagy megtetszettek bőrkesztyűid és alacsony, de erős lovaidd az erdei csavargóknak? Vagy talán hevertél fekhelyeden, és elgondolkoztál, tűnődöttél, aztán egyszerre csak, se szó, se beszéd, berohantál a kocsmába, onnan kijövet pedig egyenesen a befagyott folyón tátongó lékbe, és véged volt. Ej, ezek az oroszok! Nem szeretnek természetes halállal meghalni!... Hát ti, galambocskáim? - folytatta, a Pljuskín szökevényeinek nevét feltüntető jegyzéket nézegetve. - Ti ugyan még az élők sorában vagytok, de mi haszon belőletek? Csak annyi, mint a holtakból. Most hova, merre visz benneteket gyors lábatok? Túlságosan rossz dolgotok volt Pljuskinnál, vagy pusztán csak kedvtelésből kódorogtok az erdőkben, és fosztogatjátok az utasokat? Tömlöcben ültök-e, vagy más urasághoz szegődtetek, és művelitek a földet? Jeremij Karjakin, Nyikita Volokita és fia, Anton Volokita... ezeknek már a neve is arra mutat, hogy jó futók. Popov, udvari cseléd, ez valószínűleg tud írni-olvasni is: kést, gondolom, nem fogott senkire, csak lopott, s mikor rajtavesztett, vitézül viselte sorsát. Hiába, elcsíptek, mert nem volt igazolványod. - „Ki jobbágya vagy?” - kérdezi a rendőrkapitány, és néhány igen erős kifejezéssel illet. - „Ezé-meg-ezé a földbirtokosé” - feleled fürgén. - „Mért vagy itt?” - kérdezi a kapitány. - „Elbocsátottak úrbérre” - feleled szemrebbenés nélkül. - „Hol az igazolványod?” -

„A szállásadómnál, Pimenov polgárnál.” - „Hívjátok Pimenovot.” - „Te vagy Pimenov?” - „Az vagyok, Pimenov.” - „Átadta neked ez az ember az igazolványát?” - „Nem, semmiféle igazolványt nem adott át nekem.” - „Hát mit hazudozol, te!” - förméd rád a kapitány, és ismét néhány erős kifejezéssel illet. - „Az csakugyan igaz, hogy nem adtam át neki - feleled te habozás nélkül -, mert nagyon későn jött haza, hát odaadtam Antyip Prohorovnak, a harangozónak, hogy őrizze meg.” - „Hívjátok a harangozót!” - „Odaadta neked ez az ember az igazolványát?” - „Nem adott az nekem semmiféle igazolványt.” - „Miért hazudtál megint?” - csattan fel a rendőrkapitány, és szavainak ezúttal is néhány erős kifejezéssel ad nyomatékot. „Hol az igazolványod?” - „Volt énnékem igazolványom - feleled te rögtön -, de úgy látszik, útközben valahogy elvesztettem.” - „Hát a katonaköpenyeget miért loptad el? - kérdi a rendőrkapitány, és néhány rendkívül erős kifejezést fűz szavaihoz - meg a paptól a rézpénzzel telt kis perselyt?” - „Nem vettem el én egyiket sem - feleled változatlan nyugalommal; tolvajlásban én még sosem voltam vétkes.” - „Akkor hogy lehet az, hogy megtalálták nálad a köpenyt?” - „Azt én nem tudhatom. Bizonyosan odahozta valaki.” - „Te gyalázatos fickó?” - kiált a rendőrkapitány, felháborodottan csóválja a fejét, kezét csípőre teszi, úgy adja ki a parancsot: - „Vasat a lábára, és börtönbe vele” - „Csak tessék! Megyek én, nagyon szívesen!” - mondd te. Kiveszed zsebedből a tubákszelencédet, nyájasan megkínárod a két invalidust, akik vasra vernek, megkérdezed tőlük, régen hagyták-e már ott a katonaságot, és milyen háborúban vettek részt. Aztán elégedsz a börtönben, amíg a törvényszék letárgyalja az ügyedet. Később rendelet érkezik a törvényszéktől, hogy szállítsanak Carevo-Koksajszkából, ennek-meg-ennek a városnak a börtönébe, az ottani törvényszék elrendeli, hogy szállítsanak át valami Veszjegonszkba, te pedig utazgatsz egyik börtönből a másikba, s új lakhelyeden körülnézve, megállapítod: - „Bizony, a veszjegonszki börtön különb, mint ez, olyan tágas, hogy akár pitykézni lehet benne, meg a társaság is népesebb...” - Abakum Firov! Hát te miféle szerzet vagy, barátocskám! Ugyan merre csavarogsz most? Talán a Volgára vetődtél, és úgy megszeretted a szabad életet, hogy beálltál a burlakok közé?...

Ekkor Csicsikov abbahagyta a névjegyzékek tanulmányozását, és eltűnődött. Vajon miről gondolkozott? Abakum Firov sorsáról, vagy csak úgy általánosságban a sorsról, mint ahogy minden orosz, bármilyen korú, állású és vagyoni helyzetű is, eltűnődik, ha eszébe jutnak az élet furcsaságai és szertelenségei. Csakugyan: hol lehet most Firov? Talán élénken, vidáman mulatozik a gabonaszállító hajók kikötőjében, talán kupeczekhez szegődött be? Felpántlikázott, felvirágozott kalapban zajosan nevetgélnek a burlakok, búcsúzkodnak kedvesüktől, feleségüktől, a sudár, természetes, szalagokkal és nyakláncokkal ékeskedő lányoktól, asszonyoktól, itt is, ott is körtáncot lejtenek, énekszó hangzik, az egész tér csak úgy pezseg, a nagy zenebonában pedig teherhordók kiáltoznak, szitkozódnak, nógatják egymást, kampókkal kilencpudos zsákokat emelnek a hátukra, és lármásan zúdítyák a borsót és búzát a hajók mély üregeibe, zabbal és darával teletömött, hatalmas zsákokat hengergetnek, távolabb, a piacon pedig nagy halmokban állnak a zsákok, gúlákba rakva, mint az ágyúgolyók, míg végül ez az egész gabonaarzenál a mély hajókamrákba kerül, s a végtelen flotta libasorban elindul a tavaszi vizeken úszkáló jégtáblákkal, együtt... Ott aztán belegebedtek a munkába, burlakok! Együtt, mint ahogy az előbb tomboltatok, vigadtatok, vállaljátok a munkát és a verejtéket, és vonszoljátok a kötelet egyetlen dalra: amely végtelen, mint Oroszország...

- Ejha! Már tizenkét óra? - kiáltott fel Csicsikov, órájára pillantva. - Milyen sok idő telt el! Hiszen, ha legalább valami hasznos dologra fordítottam volna, de csak összevissza fecsegttem magamban mindenféle badarságot, azután meg elméláztam. Milyen ostoba vagyok!

Ezután skót öltözékét európai ruhával cserélte fel, kidomborodó pocakját csatokkal jó szorossá fűzte, kölnivizet hintett magára, ellenzős meleg sapkát fogott a kezébe, hóna alá csapta iratait, és elindult a polgári törvényszékre, hogy a szerződéseit hitelesíttesse. Nem azért sietett,

mintha félt volna, hogy baj lesz, ha elkésik, nem félt ő az elkéséstől, mert az elnök ismerőse volt, s az tetszése szerint meghosszabbíthatta vagy megrövidíthette a hivatalos órákat, mint Homérosz Zeusza, aki meghosszabbította a napokat, és megkurtította az éjszakákat, aszerint, hogy kedvenc hősei civakodásának véget akart-e vetni, vagy lehetővé akarta tenni nekik, hogy tovább verekedjenek. Csicsikov azért sietett, mert ő maga kívánta, hogy ügyét minél hamarabb dűlőre juttassa, addig mindent nyugtalanítónak, bizonytalannak érzett. Zavarta a gondolat, hogy azok a lelkek mégsem egészen igaziak, s hogy hasonló esetekben legtanácsosabb az efféle terhet mennél hamarabb levetni válláról.

E gondolatokba merülten, medveprémmel bélelt, barna posztókabátjában alig lépett ki a kapun, az első utcaszögletnél beleütközött egy ugyancsak medveprémmel bélelt, barna posztókabátot és meleg, fülvédős sapkát viselő úrba. Az úr felkiáltott: Manyilov volt. Ott azonnal egymás karjaiba omoltak, s vagy öt percen át álldogáltak az utcán ebben a helyzetben. Olyan viharosan és erősen csókolták össze egymást, hogy mindkettőnek csaknem egész nap fájtak az elülső fogai. Manyilovnak a nagy örömtől csak az orra meg a szája maradt változatlanul a helyén, a szeme teljesen eltűnt. Már negyedórája fogta két kezében Csicsikov kezét, és a kelleténél is jobban átmelegítette. A legkellemesebb és legfinomabb fordulatokkal ékes fogalmazásban mondta el, mennyire sietett, szinte repült, hogy mennél előbb megölelhesse Pavel Ivanovicsot. Beszédét olyan bókkal fejezte be, amelyet talán csak fiatal lányoknak szokás mondani, mikor táncba viszi őket az ember. Csicsikov szóra nyitotta a száját - maga sem tudta, miként mondjon köszönetet -, mikor Manyilov hirtelen elővett a bundája alól egy összegöngyölt, rózsaszínű szalaggal átkötött irattekercset.

- Mi ez?

- A jobbágyok.

- Á! - Csicsikov rögtön szétbontotta a tekercset, átfutotta a sorokat, és elragadtatva állapította meg az írásról, hogy milyen szép, milyen tiszta. - Gyönyörű írás! - kiáltott fel. - Nem is szükséges lemásolni. És még cifrázatok is vannak a szegélyén! Ki rajzolta ilyen művésziessen ezt a díszkeretet?

- Azt már ne is kérdezze - mondta Manyilov.

- Talán ön?

- A feleségem.

- Ó, istenem! Igazán furdal a lelkiismeret, amiért ennyit fáradozott miattam.

- Önért, Pavel Ivanovics, semmi fáradtság nem sok.

Csicsikov hálásan meghajolt. Manyilov, mikor megtudta, hogy Csicsikov a törvényszékre megy, hitelesíttetni a szerződéseket, felajánlotta, hogy elkíséri. A két jó barát karonfogva ment tovább. Manyilov minden kis emelkedésnél vagy kis lépcsőn támogatta Csicsikovot, szinte felemelte, miközben kellemes mosollyal jelentette ki: semmiképpen sem engedheti, hogy Csicsikov lábának baja essék. Csicsikov nem tudta, hogyan mondjon köszönetet, restelkedett, mert érezte, hogy kissé nehézkesen jár. Efféle kölcsönös udvariaskodások közt érkeztek a nagy térre, ahol a hivatalos helyiségek voltak egy nagy, kétemeletes kőházban; a ház fehér volt, mint a kréta, talán annak kifejezésül, hogy a benne dolgozó hivatalnokok lelkiismerete is olyan fehérén tiszta. Ezzel az óriási kőházzal nem volt arányban a tér többi épülete, úgymint: egy őrházikó, amely mellett fegyveres katona állt két-három bérkocsiállomás, végül hosszú kerítések, a szokásos felírásokkal és a szokásos kréta- meg szénrajzokkal. Más semmi sem volt ezen az elhagyatott - vagy mint nálunk mondják - szép téren. Az első és második emeleti ablakokból Themis megvesztegethetetlen papjai dugták ki fejüket, és tüstént vissza is húzták,

valószínűleg éppen akkor lépett a szobába a hivatalfőnök. A két jó barát nem egyszerűen lépkedett, hanem futott a lépcsőn fölfelé, mert Csicsikov, igyekezve kiszabadítani karját az őt támogató Manyilovéból, meggyorsította lépteit, mire Manyilov is rohanni kezdett, nehogy Csicsikov kifáradjon, így aztán mindketten erősen lihegtek, mikor feljutottak egy sötét folyosóra. Sem a folyosókon, sem a szobákban nem fogadta őket tisztaság. Akkoriban még nem fordítottak valami nagy gondot a tisztaságra: ami piszkos volt, az piszkos is maradt; nem törekedve arra, hogy kellemesebb látványt nyújtson. Themis úgy, amint volt, hálóköntösben, pongyolában fogadta vendégeit.

Most leírást illenék adni az irodai helyiségekről, amelyeken hőseink áthaladtak, de a szerző rettentően fél minden hivaltaltól. Még ha úgy esett is, hogy ragyogóan tiszta irodákban kellett megfordulnia, ahol fényezett padlók és asztalok voltak, mindig igyekezett onnan - szerényen, szemlesütve - mentől hamarabb kijutni, így hát egyáltalában nem tudja, hogyan fejlődik és virágzik ott minden.

Hőseink sokféle iratot, okmányt láttak, lehajtott fejeket, széles tarkókat, frakkokat, vidéki szabású kabátokat, sőt valami egyszerű, világosszürke zekét is, amelynek viselője, oldalra hajtott fejét csaknem a papírra fektetve, szorgalmasan és fürgén másolt valami jegyzőkönyvet, pörrel szerzett földekről vagy birtokról, téves átírásról, melyet valamely békés földesúr kaparintott meg, és miközben folyt ellene a bírósági eljárás, nyugalomban végigélte rajta az életét, megszédte magát, gazdaggá tette gyermekeit is, unokáit is - a törvény védelme alatt. A hivatalszobában olykor rövid, rekedt kiáltások hangzottak: „Fedoszej Fedoszejevics, kérem a 368. számú ügyiratot!” - „Ön mindig elrakja valahová a kincstári tintatartó dugóját!” Néha méltóságteljesebben, parancsolóbban hangzott a kiáltás, bizonyára valami főnöktől származott! „Nesze! Ezt másold le! Különben lehúzatom a csizmádat, és egy hétig maradsz idebent étlen-szomjan!” A tollak zajos percegése úgy hangzott, mint mikor száraz rózsét szállító szekerek haladnak az erdőben rőfnyi vastagságú avarrétegen.

Csicsikov és Manyilov az első asztalhoz lépett, amelynél két fiatal hivatalnok ült; megkérdezték:

- Szíveskedjenek megmondani, kihez kell itt fordulni adásvételi szerződések ügyében?
- Miért, mi tetszik? - kérdezte mindkét hivatalnok.
- Kérvényt kell benyújtanom.
- Mit tetszett vásárolni?
- Előbb azt szeretném tudni, hol van az adásvételi szerződések asztala, itt vagy máshol.
- Előbb tessék megmondani, mit vásárolt és mennyiért, akkor megmondjuk, hol, másképp nem.

Csicsikov mindjárt látta, hogy a hivatalnokok egyszerűen csak kíváncsiak, mint minden fiatal hivatalnok, és szeretnék mind magukat, mind hivatali állásukat mennél fontosabbnak, tekintélyesebbnek feltüntetni.

- Hallgassanak ide, kedves barátaim - mondta Csicsikov - én nagyon jól tudom, hogy minden adásvételi ügyet, tekintet nélkül a vételárra, ugyanegy helyen szoktak intézni, mutassák hát meg azt az asztalt, ha pedig nem tudnak útbaigazítani bennünket, majd máshoz fordulunk.

A hivatalnokok erre nem válaszoltak, hanem egyikük csak az ujjával bökött a szoba túlsó szöglete felé, ahol öreg hivatalnok ült az íróasztalánál, és okmányokat rendezgetett. Csicsikov és Manyilov az asztalok között egyenesen odament. Az öreg mélyen el volt merülve munkájába.

- Szabad tudnom - fordult hozzá Csicsikov, és meghajolt -, itt intézik az adásvételi szerződések ügyét?

Az öreg feltekintett, és kimérten mondta:

- Nem itt intézik.

- Hát hol?

- A szerződések expedíciójában.

- És hol van a szerződések expedíciója?

- Ivan Antonovicsnál.

- És hol található Ivan Antonovics?

Az öreg a szoba másik szöglete felé bökött. Csicsikov és Manyilov odament Ivan Antonovicsához. Ivan Antonovics már odaérkezésük előtt fél szemmel hátrasandított, és látta őket, de ugyanabban a pillanatban még mélyebben belemerült az írásba.

- Szabad tudnom - fordult hozzá Csicsikov, és meghajolt -, itt van az adásvételi szerződések asztala?

Ivan Antonovics, mintha nem is hallotta volna a kérdést, beletemetkezett irataiba, és egy szót sem felelt. Mindjárt meglátszott, hogy ez már érett korú, tapasztalt ember, nem afféle fecsegő, fontoskodó mitugrász. Szemlátomást jóval túl volt már a negyvenen. Fejét sűrű, fekete haj borította, arcának egész középső része előreugrott, és orrban csúcsosodott ki, egyszerűen olyan volt, amelyet a diákokthoz köcsögpopának szokás nevezni.

- Szabad tudnom, itt hitelesítik a szerződéseket? - ismételte meg kérdését Csicsikov.

- Itt - felelte Ivan Antonovics, köcsöggépét hátrafordítva, aztán megint nekilátott az írásnak.

- Az én ügyem a következő: az itteni járás több földbirtokosától jobbágyokat vásároltam áttelepítésre. A szerződés megvan, csak hitelesíteni kell.

- Jelen vannak az eladók?

- Némelyik jelen van, a többiektől meghatalmazásom van.

- A kérvényt elhozta?

- El. Nagyon szeretném, ha... Ugyanis nagyon sietek... Nem lehetne az ügyet például még ma elintézni?

- Még ma! Azt már nem. Ma nem lehet - felelt Ivan Antonovics. - Előbb ki kell deríteni, nincse még valami akadály.

- Egyébként, ami az ügy mielőbbi elintézését illeti... Ivan Grigorjevics, az elnök, nekem jó barátom...

- A dolog nem csupán Ivan Grigorjevicsstől függ - jegyezte meg mogorván Ivan Antonovics. - Vannak itt mások is...

Csicsikov megértette a furfangos célzást, és megnyugtatta Ivan Antonovicsot, mondván:

- A többiek sem fognak károsodni; magam is hivatalnok voltam, ismerem a szokásokat...

- Menjenek Ivan Grigorjevicshez - mondta Ivan Antonovics, most már valamivel barátságosabb hangon -, adja ki ő a rendeletet a megfelelő közegnek, nálunk a dolog nem fog fennakadást szenvedni.

Csicsikov kivett a zsebéből egy bankjegyet, és letette Ivan Antonovics elé, aki azt egyáltalában nem vette észre, úgy, hogy azonnal rá is tett egy könyvet. Csicsikov szerette volna felhívni rá a figyelmét, megmutatni neki, de fejének egy mozdulatával Ivan Antonovics értésére adta, hogy nincs szükség a figyelmeztetésre.

- Ez a hivatalnok majd bevezeti önöket az elnöki irodába - mondta Ivan Antonovics, az istenség egyik szerény papja felé bólintva, aki éppen a közelben volt, s olyan buzgó áldozatkészséggel szolgálta Themist, hogy kabátjának mindkét könyöke kilyukadt, bélése kilógott, amiért annak idején el is nyerte a kollégiumi iktatói rangot. Most készségesen barátai szolgálatára állt, vezette őket, mint egykor Vergilius Dantét, elkísérte az elnöki irodába, ahol csupa öblös, kényelmes karosszék volt, s az egyikben, szemben a tükörrel, két vastag könyv között, az asztalnál ült az elnök, egyedül, mint a nap. Ezen a helyen az új Vergilius olyan mélységes áhítatot érzett, hogy a világért nem merészkedett volna belépni, így hát az ajtónál visszafordult, s ekképpen látható lett kabátja háta, amely olyan kopott volt, mint a letaposott gyékényszőnyeg, s valahol még tyúkpehely is tapadt rá.

A barátok, mihelyt beléptek, látták, hogy az elnök nincs egyedül, ott ül nála Szobakevics, akit egészen eltakart a tükör. A vendégeket örvendező kiáltások fogadták, az állami karosszék zajosan perdült hátrább. Szobakevics is felállt eldugott helyéről, és most már mindenfelől lehetett látni teljes nagyságában. Az elnök megölelte Csicsikovot, s a hivatali helyiség csókok harsány cuppanásától volt hangos. Egymás egészsége felől kérdezősködtek, kiderült, hogy mindkettőjüknek fáj a dereka, s ott nyomban megállapították, hogy ezt az ülő életmód okozza. Az elnök már nyilván értesült az adásvételről Szobakevicsától, mert szerencsekívánatokkal halmozta el Csicsikovot, ami hősünket kissé zavarba ejtette, különösen, mikor látnia kellett, hogy Szobakevics és Manyilov, a két eladó, akivel ő titokban kötött üzletet - most szemtől szembe áll egymással. Hanem azért megköszönte az elnök szerencsekívánatait, aztán rögtön Szobakevicshez fordult:

- Hát az ön egészsége?

- Hála istennek, nincs okom panaszkodni - felelte Szobakevics.

És csakugyan nem volt oka panaszkodni: a vas hamarabb hülhetett volna meg és köhöghetett volna, mint ez a bámulatos szervezetű ember.

- Bizony, ön mindig híres volt arról, hogy milyen kitűnő egészségnek örvend - mondta az elnök -, boldogult édesapja is ilyen erős ember volt.

- Igen, mindig egyedül vadászott medvére - felelte Szobakevics.

- Azt hiszem, ön is leterítené a medvét, ha kedve kerekednék rá - jelentette ki az elnök.

- Nem, én nem tudnám leteríteni - ingatta a fejét Szobakevics -, boldogult apám erősebb volt, mint én. - Aztán sóhajtva fűzte hozzá: - Bizony, most már nincsenek olyan emberek. Itt vagyok például én, itt van az én életem: hát micsoda élet az? Á, nem is érdemes...

- Hát az ön élete talán nem szép? - kérdezte az elnök.

- Nem jó, nem jó! - felelte Szobakevics bánatosan rázva a fejét. - Ön maga is megítélheti, Ivan Grigorjevics: már az ötvenes éveimet taposom, és még egyetlenegyszer sem voltam beteg. Ha legalább a torkom fájt volna, valami kelésem vagy kiütésem lett volna... Nem, ennek nem lesz jó vége! Ezt valamikor drágán kell majd megfizetnem! - jósolta búskomoran.

„Lám csak, miket ki nem talál! - gondolta Csicsikov is, az elnök is. - Kinek jutna eszébe ilyesmi miatt panaszkodni!”

- Hoztam önnek egy levelet - mondta Csicsikov, és elővette zsebéből Pljuskintól levelét.
- Kitől? - kérdezte az elnök; felbontotta a borítékot, és fölkiáltott: - Á, Pljuskintól! Hát az még most is tengődik ezen a világon! Milyen a sors! Milyen okos és gazdag ember volt az! Most meg...

- A kutya! - szólalt meg Szobakevics. - A gazember, halálra éhezeti az embereit.

Az elnök elolvasta a levelet, aztán így szólt:

- Helyes, helyes. Szívesen vállalom a megbízatást. Mikor kívánja hitelesíttetni a szerződést, most vagy később?

- Most - felelte Csicsikov -, sőt, ha csak lehet, még ma, mert holnap már szeretnék elutazni a városból. Elhoztam a szerződéseket is, a kérvényt is.

- Nagyon helyes, de csak nem gondolja, hogy ilyen hamar eleresztjük innen! A szerződések hitelesítése még ma meglesz de azért ön itt marad nálunk. Azonnal kiadom a rendeletet - mondta, és kitárta a szomszéd irodahelyiségbe nyíló ajtót; ez a terem tele volt hivatalnokokkal, akik lépesmézen nyüzsgő szorgalmas méhecskékre emlékeztettek, ha ugyan az irodai munka mézgyűjtéshez hasonlítható.

- Ivan Antonovics itt van?

- Itt! - felelt egy hang a teremből.

- Küldjék be hozzám.

Ivan Antonovics, a köcsöggépű, akit az olvasó már ismer, belépett az elnöki irodába, és tisztelettel meghajolt.

- Itt vannak ezek a szerződések, Ivan Antonovics, fogja...

- De ne feledje, Ivan Grigorjevics - szólt közbe Szobakevics -, hogy tanúk is kellenek, mindegyik szerződő fél részéről legalább kettő. Küldjön el máris az ügyészért, az sosem dolgozik, bizonyosan most is otthon lebzsel, helyette mindent Zolotuha ügyészhelyettes csinál, akinél nagyobb tolvaj nincs az egész világon; az egészségügyi felügyelő is naplopó, az is bizonyosan otthon ül, ha ugyan nem ment el valahová kártyázni, de akad még itt elég, közelebb is, például Truhacsevszkij, Beguskin, ezek mind semmittevők, csak terhére vannak a földnek.

- Úgy van! Úgy van! - helyeselt az elnök, és mindjárt elszalajtott értük egy írnokot.

- Még arra kérném - szólt Csicsikov -, küldjön el annak a földbirtokosasszonynak megbízottjáért is, akivel szintén vásárt kötöttem; a megbízottja Kirill esperes fia, aki itt, ebben a hivatalban teljesít szolgálatot.

- Hogyne, elküldünk őérte is - felelte az elnök -, minden meglesz, a hivatalnokoknak pedig ne adjon semmit, egyiknek se, erre nyomatékosan kérem. Az én barátaimnak nem kell fizetniük! - jelentette ki.

Nyomban ezután valami rendeletet adott ki Ivan Antonovicsnak, akinek az szemlátomást nem tetszett. A szerződésekről igen kedvező véleménye lehetett az elnöknek, különösen, mikor látta, hogy a teljes vételár csaknem százezer rubel. Néhány pillanatig igen elégedetten nézett Csicsikov szemébe, végül így szólt:

- Nagyon helyes! Így is kell, Pavel Ivanovics! Ez igazán szép szerzemény.

- Szép - felelte Csicsikov.

- Derék dolog, üdvös dolog.

- Igen, magam is látom, hogy ennél üdvösebb dolgot nem is cselekedhettem volna, mert hiába, akárhogy vesszük is: az ember nem érhet célt, ha nem teremt magának szilárd alapot, amelyen biztos lábbal áll; holmi fiatalos ábrándozással semmire sem lehet jutni.

Itt kapóra jött neki az alkalom, hogy ócsárolja a liberalizmust és az ifjabb nemzedéket. Szavain azonban mégis megérezett valami bizonytalanság, mintha önmagának azt mondta volna: „Ejnye, barátocskám, hiszen hazudsz, mégpedig, mintha könyvből olvasnád!” Nem is mert Szobakevicsre és Manyilovra nézni, mert attól tartott, hogy olyan kifejezést lát meg az arcukon, amely kellemetlenül érintené. De félelme alaptalan volt: Szobakevics arca változatlan maradt, Manyilovot pedig úgy elbűvölték a cikornyás szólamok, hogy elragadtatásában csak helyeslően bólogatott, élvezettel hallgatta, mint a zenerajongó, mikor az énekesnő, művészetét fitogtatva, és még a hegedűt is túlszárnyalva, olyan magas és vékony hangon csipog, hogy arra semmiféle madártorok nem képes.

- De hát miért nem mondja el Ivan Grigorjevicsnek, hogy tulajdonképpen mit vásárolt? - szólalt meg Szobakevics. - Ön pedig, Ivan Grigorjevics, miért nem kérdezi meg, hogy mit vásárolt Pavel Ivanovics? Pedig micsoda emberek azok! Aranyat ér valamennyi! Hiszen én még Mihejevet is eladtam neki, a kocsikészítőt.

- Micsoda? Még Mihejevet is? - kérdezte csodálkozva az elnök. - Én ismerem a kocsikészítő Mihejevet: nagyszerű mester az, ő alakította át a kocsimat. De engedjen meg, hogy lehet az... Hisz azt mondta, hogy Mihejev meghalt...

- Kicsoda? Mihejev? Szó sincs róla - felelt Szobakevics, s egy csöppet sem esett zavarba. - A bátyja halt meg, ő maga él, mint hal a vízben, és egészségesebb, mint valaha. A napokban olyan bricskát készített, hogy ahhoz foghatót még Moszkvában sem látni. Neki csak a cár számára kellene dolgoznia.

- Igen, Mihejev nagyszerű mester - ismételte az elnök -, csodálom is, hogy tudott megválni tőle.

- Hiszen, ha csak Mihejevtől váltam volna meg! Hát Probka Sztjepan, az ács! Miluskin, a téglaegető! Makszim Tyeljatnyikov, a csizmadia!... Ezeket is mind eladtam.

Az elnök megkérdezte, miért adta el őket, mikor valamennyien olyan nélkülözhetetlenek a ház körül és a műhelyekben, mire Szobakevics csak könnyedén legyintett, és azt felelte:

- Á, egyszerűen szeszélyből. Gondoltam magamban: eladom én ezeket, és bolond fővel el is adtam. - Aztán lehajtotta a fejét, mintha már megbánta volna a dolgot, és hozzátette: - Lám, megőszültem már, még sincs magamhoz való eszem!

- Hanem bocsásson meg, Pavel Ivanovics - szólott az elnök -, mi célból vásárol ön jobbágyokat föld nélkül? Talán áttelepítésre?

- Úgy van, áttelepítésre.

- No, ha áttelepítésre, az más. És hova telepíti őket?

- Hogy hova... hm... a herszoni kormányzáságba...

- Ó, ott nagyszerű a föld, a lakosság sem túl sűrű - mondta az elnök, aztán dicsérni kezdte az ottani buján tenyésző réteket.

- És van elég földje?

- Van annyi, amennyi elég a vásárolt jobbágyoknak.

- Hát folyó vagy tó?

- Folyó. Különben tó is van.

Miközben Csicsikov ezt mondta, pillantása véletlenül Szobakevics arcára tévedt, amelyről - bár továbbra is kifejezéstelenül meredt rá - mintha azt lehetett volna leolvasni: „Hű, mekkorát hazudsz! Nem hiszem én, hogy ott folyód és tavad van, bizonyára még földed sincs!”

Mialatt ez a beszélgetés folyt, lassanként beszállingóztak a tanúk, akiket az olvasó már ismer: a hunyorgó ügyész, a közegészségügyi felügyelő, Truhacsevszkij, Beguskin és mások, akik Szobakevics szavai szerint csak terhére vannak a földnek. Némelyiket Csicsikov egyáltalán nem is ismerte. A hiányzó tanúk helyett néhány törvényszéki hivatalnokot állítottak elő, még többet is a kelletténél. Előkerítették nemcsak Kirill esperes fiát, hanem magát Kirill esperest is. Mindegyik tanú feltüntette neve mellett rangját is, állását is, ki hátradőlt írással, ki egyenesen felfelé meredő, ki csaknem fejtetőn álló vonásokkal, némelyik meg olyan betűket kanyarított, amilyenek az orosz ábécében nincsenek is. Ismerősünk, Ivan Antonovics igen hamar elkészült a munkával: a szerződéseket beiktatták, keltezték, bevezették a nyilvántartó könyvbe és ahová még kell, fél százalékot levontak a Hivatalos Közlönyben megjelenendő értesítés fejében, és Csicsikovnak a lehető legmérsékeltebb díjat kellett fizetnie. Az elnök még azt is elrendelte, hogy az illetéknek csak a felét számítsák fel neki, a másik felét, nem tudni, mi módon, valamely más kérvényezőre hárították át. Mikor ez megtörtént, az elnök így szólt:

- Így hát most már csak az a dolgunk, hogy a szerződésecskére áldomást igyunk.

- A legnagyobb örömmel - felelte Csicsikov. - Csak azt tessék megmondani, mikor. Szép is lenne tőlem, ha ilyen kellemes társaságnak nem bontatnék néhány palackocska pezsgőt!

- Nem, ön nem jól értette, amit mondtam: a pezsgőt mi adjuk - jelentette ki az elnök. - A mi dolgunk ez, a mi kötelességünk. Ön a vendégünk, tehát mi vendégeljük meg önt. Tudják mit, uraim? Addig is, míg ez irányban intézkedünk, menjünk el valamennyien így, amint vagyunk a rendőrkapitányhoz. Az csodákat tud művelni: csak egyet hunyorít, miközben elhalad a halárusok bódéi vagy a borpincék előtt, nála remek falatokhoz jutunk! És ebből az alkalomból egy kis whistecskét is játszhatunk.

Ilyen csábító ajánlatot senki sem utasíthatott vissza. A tanúk már a halasbódék puszta említésére hirtelen étvágyat éreztek; abban a pillanatban valamennyien a sapkájukért nyúltak, s a hivatalos óra véget ért. Mikor az irodán áthaladtak, Ivan Antonovics, a köcsöggépű, tisztelettel meghajolt Csicsikov előtt, és suttogva így szólt hozzá:

- Ön százezer rubel ára jobbágyokat vásárolt, a mi fáradságunkért pedig csak huszonöt rubelt adott.

- Igen ám, de micsoda jobbágyok azok! - felelte szintén suttogva Csicsikov. - Olyan ringy-rongy, hasznavehetetlen népség, hogy még a felét sem éri meg.

Ivan Antonovics ebből megértette, hogy a vevő szilárd jellemű ember, és többet nem ad.

- Hát Pljuskintól mennyiért vásárolta a lelkek darabját? - súgta Csicsikov másik fülébe Szobakevics.

- Hát Vorobejt miért írta be a jegyzékbe? - kérdezte Csicsikov felelet helyett.

- Miféle Vorobejt? - csodálkozott Szobakevics.

- Azt az asszonyt, Jelizaveta Vorobejt; még az a-t is elhagyta a keresztnéve végéről, hogy azt higgyem: férfi.

- Én nem írtam be semmiféle Vorobejt - jelentette ki Szobakevics, azzal odábbállt, s a többi vendéghez csatlakozott.

A vendégek csoportja végre megérkezett a rendőrkapitányhoz. Az csakugyan csodákat tudott művelni: mihelyt meghallotta, miről van szó, azonnal beszélgette a kerületi rendőrfelügyelőt, egy lakkcsizmában díszelgő, fürge fiatalembert, valamit súgott a fülébe - mindössze egy-két szó lehetett; és csak annyit tett hozzá: „Értetted?” Röviddel azután pedig, mialatt még a vendégek whisteztek, a másik szobában már megjelent az asztalon a tömérdek halféle: fehér viza, tok, lazac, sajtolt ikra, friss ikra, hering, ponty, azonkívül sajtok, füstölt nyelv és páchal, mindez a halasbódékból. Ráadásul asztalra kerültek a házilag készült ínycsalatok: kilencpudos tok feje húásával és porcogójával töltött pirog, azután különféle pirogok rizikegombával, olajbogyóval, hússal bélelve.

A városbeliek a rendőrkapitányt bizonyos tekintetben atyjuknak és jótevőjüknek tekintették. A polgárok között egészen úgy viselkedett, mint saját szeretett családja körében, a boltokban és vendéglőkben pedig, mint saját éléskamrájában. Általában - mint mondani szokás - szilárdan állt a helyén, értett a dolgához, és hivatali teendőit tökéletesen végezte. Nehéz lett volna eldönteni, ő szolgálja-e a várost, vagy a város őt? Ügyeit olyan fortélyosan intézte, hogy kétszer akkora jövedelme volt, mint elődeinek, mégis meg tudta nyerni az egész város szeretetét. A legtekintélyesebb kupeczek nagyon kedvelték, főként azért, mert nem volt rátarti. Csakugyan: vállalta gyerekeik keresztapaságát, tartotta velük a komaságot, s bár gyakran irgalmatlanul megsarcolta őket, de valahogyan mindig nagyon ügyesen: megveregette a vállukat, elnevetgélt velük, teával vendégelte meg őket, ígérte, hogy maga is ellátogat hozzájuk egy játszma dámára, kérdezősködött ügyes-bajos dolgaik felől: hogy megy az üzlet, hogy érzik magukat, mi újság. Ha megtudta, hogy valamelyikük gyereke megbetegedett, még orvosságot is ajánlott, egyszóval ember volt a talpán! Ha valamelyikhez kocsin hajtattott, hivatalos minőségben, szigorú rendet teremtett, de közben mindegyikhez volt egy-két jó szava: „Tudod, Mihejcs, egyszer már be kellene fejeznünk azt a múltkori játszmát.” - „Be bizony, Alekszej Ivanovics - feleli az sapkáját levéve; az bizony jó lenne.” - „No barátom, Ilja Paramonics, gyere el hozzám, nézd meg az ügetőlovamat, aztán te is fogd be a magadét, és versenyezzünk, próbáljuk ki, melyik fut gyorsabban.” A kupec, aki bolondja az ügetőlovaknak, erre csak mosolyog, mint akit hájjal kenegetnek, s a szakállát simogatva feleli: „Jól van, Alekszej Ivanovics, próbáljuk ki.” Még a segédek is, akik ilyenkor rendszerint levették sapkájukat, elégedetten néztek össze, mintha csak azt akarnák mondani: „Derék ember ez az Alekszej Ivanovics!” Egyszóval sikerült igen nagy népszerűsége szereznie, a kupeczek így vélekedtek róla: „Igaz, hogy Alekszej Ivanovics megköveteli, ami dukál neki, de aztán nem is hagyja cserben az embert.”

A rendőrkapitány, mikor látta, hogy az előétel már az asztalon van, azt indítványozta, hogy a whistet majd étkezés után fejezzék be, mire valamennyien átmentek abba a szobába, ahonnan kellemesen csiklandozva a vendégek orrát, már régen étvágygerjesztő illat áradt, s ahova Szobakevics már régen be-bekandikált az ajtón át, mert messziről észrevette az oldalt elhelyezett tálon fekvő óriási tokhalat. A vendégek lehajtottak egy-egy pohárka vodkát - sötét olajzöld ez a pálinka, mint a csak Szibériában található áttetsző kő, amelyből Oroszországban pecsétgyűrűket metszenek; aztán, kezükbe villát fogva, valamennyien odasereglettek az asztalhoz, s ott, mint mondani szokás, mindegyikről kiderült, milyen a jelleme, az ízlése: ki az ikrának esett neki, ki a halnak, ki a sajtnak. Szobakevics teljesen figyelmen kívül hagyta ezeket az apróságokat, semmi egyéb nem hederítve, odaplántálta magát a tok mellé, s - míg a többiek ettek-ittak, beszélgettek - alig valamivel több, mint negyedóra alatt tökéletesen végzett vele, úgyhogy mikor a rendőrkapitánynak eszébe jutott a ritka példány, és vendégeivel az asztalhoz lépve, így szólt: „Most pedig, uraim, nézzék meg a természet e csodálatos alkotását!” - akkor kiderült, hogy a természet csodálatos alkotásának csak a farka maradt meg; Szobakevics úgy tett, mint aki semmiről sem tud, odább somfordált, egy távolabb eső tányérhoz, amelyben

valami apró, szárított hal volt, azt döfködté a villával. Jóllakott a tokkal, hát leült egy karosszékre, s többet már nem evett, nem ivott, csak összevonta a szemöldökét, és sűrűn pislogott.

A rendőrkapitány, mint látszott, nem szeretett takarékoskodni a borral. A pohárköszöntőknek nem volt se vége, se hossza. Legelőször, mint az olvasó bizonyára magától is kitalálja, az új herszoni földbirtokos egészségére ittak, azután a jobbágiai boldogulására és szerencsés áttelepítésére, majd az új földbirtokos jövődöbeli szép feleségének az egészségére, mire hősünk kedvtelve elmosolyodott. Mindnyájan köréje sereglettek, és kérték, rábeszéltek, hogy legalább még két hétig okvetlenül maradjon a városban.

- Ejnye, Pavel Ivanovics, már csak nem tesz olyat, hogy elmegy! Ilyen hamar! Csak elviszi az álmunkat, kihűti a házunkat: alighogy belép, már a küszöbről visszafordul! Időzzék még egy kicsit nálunk! Majd meglátja, mi meg is házassítjuk! Ugye, Ivan Grigorjevics, megházassítjuk!

- Meg bizony! De meg ám! - kapott a szón az elnök. - Még ha kézzel-lábbal kapálózik ellene, akkor is! Úgy bizony, bátyuska. Ha már idevetődött, ne legyen oka panaszra. Ilyesmiben mi nem szeretjük a tréfát.

- De miért is kapálózna kézzel-lábbal? - felelte Csicsikov mosolyogva. - Hisz a házasság nem a legrosszabb dolog, csak hát menyasszony is kell hozzá.

- Menyasszony is lesz, már hogyan lenne, lesz minden, amit csak akar.

- Hát ha lesz...

- Bravó! Itt marad! - kiáltoztak valamennyien. - Vivát, hurrá, éljen Pavel Ivanovics!

Mind odatódultak hozzá, kezükben pohárral, hogy koccintsanak vele.

Csicsikov mindegyikkel koccintott.

- Helyes! Még egyszer! - kiáltottak a tüzeesebbek, és újra koccintottak, sőt harmadszor is összeütögették poharaikat. Nemsokára már valamennyien szokatlanul vidámak voltak. Az elnök, aki ha jókedve kerekedett, igen szeretetreméltó volt, többször is megölelte Csicsikovot, és elérzékenyülten mondogatta neki: „Ó, te, drága lelkem! Te, te mamuskám!”, azután még körül is táncolta, ujjával csettintgetve ugrándozott, s az ismert nótát dudorászta: „Hej, te ilyen meg amolyan kamarinszki muzsik!”

A pezsgő után tokajit ittak, attól még lelkesebb, még vidámabb lett az egész társaság. A whistről tökéletesen megfeledkeztek; vitatkoztak, kiabáltak beszéltek mindenről: politikáról, sőt még a háborúról is, szabadelvű gondolatokat fejtegettek, amiért máskor öök maguk elpáholták volna a gyerekeiket. Egy ültükben megoldottak egy sereg nehéz, bonyolult kérdést. Csicsikovnak még sohasem volt ilyen jókedve, már valódi herszoni földbirtokosnak képzelte magát, beszélt különféle gazdasági javításokról, a hármastetésforgóról, két egyetértő lélek boldogító összhangjáról, Szobakevicsnek egy költeményt kezdett szavalni - Werther levelét Charlotte-hoz -, mire az csak ült a karosszékre, és laposakat pislogott, mert bőséges lakomája után leginkább aludni szeretett volna. Csicsikov maga is észrevette, hogy már túlságosan is megoldódott a nyelve, nagyon is szabadjára engedte magát, hát kocsit kért, és el is fogadta az ügyész fogatát. Az ügyész kocsisa, mint útközben kiderült, nagyon ügyes legény volt, mert a lovakat csak fél kézzel kormányozta, a másik kezével pedig hátranyúlt, és utasát támogatta. Így jutott Csicsikov az ügyész kocsiján a fogadóig, s ott, a szobájába érve, még sokáig motyogott mindenféle badarságot, rózsás bőrű, szöke menyasszonyról, akinek jobb arcán gödröcske van, herszoni falvakról, tőkepénzekről. Sőt Szelifannak még meg is parancsolta, hogy gyűjtse össze az újonnan vásárolt és áttelepítendő jobbágyokat, aztán valamennyit

egyenként szólítsa elő, hogy meggyőződjék, teljes-e a létszám. Szelifan igen sokáig hallgatta gazdáját, egy kukkot sem felelt, végül kiment a szobából, és odaszólt Petruskának:

- Menj be, vetköztesd le az urat!

Petruska nekifogott, hogy lehúzza a csizmát, de azzal együtt majdnem magát az urat is lerántotta a földre. Végül azonban mégis sikerült a dolog, és megszabadulva csizmájától, Csicsikov levetkőzött, amint illik, lefeküdt, egy darabig még forgolódott irgalmatlanul nyikorgó ágyában, majd határozottan mint tényleges herszoni földbirtokos aludt el.

Petruska pedig kivitte a nadrágot és a pettyes áfonyaszínű frakkot a folyosóra, fogasra akasztotta, és nekiesett pálcával, kefével, püfölte, dörzsölte, úgyhogy sűrű porfelhők gomolyogtak az egész folyosón. Már készült levenni a fogasról a ruhát, amikor az udvarra lenézve, megpillantotta Szelifant, aki az istállóból lépett ki. Tekintetük találkozott, és rögtön megértették egymást: az úr lefeküdt, alszik, hát el lehetne nézni valahová. Petruska nyomban bevitte a frakkot és a pantallót a szobába, és már ment is lefelé, aztán együtt elindultak; mindenféléről fecsegték, tréfálkoztak, de útjuk voltaképpen céljáról egyetlen szó sem esett közöttük. Nem mentek messzire, csak az utca túlsó oldalára, a fogadóval szemközt levő házba, ott beléptek egy alacsony, füstös, üvegezett ajtón, amelyen át valami pincészerű helyiségbe jutottak; odabenn már sokan ültek, faasztalok mellett, mindenfajta ember; borotváltak és szakállasok, ki báránybőr bekecsben, ki csak zubbonyban, ki meg köpönyegben. Hogy Szelifan és Petruska mit művelt ott, azt csak az isten tudja, de annyi bizonyos, hogy egy óra múlva egymás karjába kapaszkodva, szótlánul jöttek ki, féltő gondossággal támogatták, óvták egymást, nagy elővigyázattal igyekeztek elkerülni minden kiálló szögletet. Azon mód karonfogva, egymást a világért el nem eresztve, teljes negyedóraig másztak fölfelé a lépcsőn, végül megbirkóztak ezzel a nehézséggel, és felértek az emeletre. Petruska egy pillanatra megállt alacsony ágya előtt, és törte a fejét, hogyan lehetne legkönnyebben és legkényelmesebben lefeküdni, aztán el is döntötte a kérdést: keresztben feküdt le, úgy, hogy lábával a padlónak támaszkodott. Szelifan is ugyanabba az ágyba feküdt, fejét Petruska hasára fektette, és megfeledezett arról, hogy neki egyáltalában nem itt kellene aludnia, hanem talán a cselédszobában, ha ugyan nem az istállóban, a lovai mellett. Mindketten tüstént elaludtak, falrengető horkolást hallatva, amelyre gazdájuk a belső szobából vékony, sipító füttyüléssel válaszolt. Ezután nemsokára minden elcsendesedett, s a fogadó mély álomba merült. Csak annak a szobának ablakából látszott még világosság, amelyben egy Rjazanyból érkezett főhadnagy lakott. Ez a főhadnagy nyilván rajongott a csizmákért, mert már négy párt rendelt, s most az ötödiket próbálgatta, nem volt képes abbahagyni. Néhányszor az ágyához ment, hogy lehúzza a csizmát és lefekszik, de sehogy sem tudta rászánni magát: az új szerzemény igazán remekbe készült munka volt, s ő még sokáig emelgette a lábát, hogy újra meg újra megcsodálja a csizma erős és mégis kecses vonalú sarkát, az ízléses kidolgozást.

NYOLCADIK FEJEZET

Csicsikov vásárlása közbeszéd tárgya volt a városban. Főképpen az foglalkoztatott mindenkit, azt találgatták, számígtatták, előnyös dolog-e jobbágyokat vásárolni áttelepítésre. A vitázók közül sokan tökéletes szakértelemről tettek tanúbizonyságot.

- Persze, kétségtelen - mondták némelyek -, és ezen vitatkozni sem lehet, hogy a délvidéki kormányzóságokban igen jó, termékeny földek vannak. De mihez kezdenek Csicsikov jobbágysai víz nélkül? Hiszen arrafelé nincs egyetlen folyó sem.

- Az még csak hagyján, hogy nincs víz, az semmi, Sztjepan Dmitrijevics, hanem az áttelepítés, az a bökkenő. Attól nem sokat lehet remélni. Tudvalevő dolog, hogy a paraszt az új földről, ha szántania-vetnie kell, és nincs se háza, se udvara, okvetlenül megszökik; ez olyan bizonyos, mint kétszer kettő négy. Kerekét old bizony, úgy elinal, hogy bottal üthetik a nyomát.

- Már bocsásson meg, Ivan Alekszejevics, bocsásson meg, de én nem értek egyet önnel ebben a tekintetben. Ön azt mondja, hogy Csicsikov parasztjai megszöknek. Márpedig az orosz ember mindent kibír, és minden éghajlatot megszokik. Akár Kamcsatkába is elküldhetik, csak meleg kesztyűt adjanak neki: összecsapkodja a kezét, fogja a fejszáját, és csinál magának új házat.

- Igen ám, Ivan Grigorjevics, de valami nagyon fontos dologról megfeledkeztél: nem tudakozódtál, milyenek Csicsikov parasztjai. Gondold csak meg: jóra való jobbágyot nem ad el a földbirtokos. A fejemet merem rátenni, hogy Csicsikov parasztjai megrögzött tolvaj, iszákos, naplopó, erőszakos és garázda népség.

- Úgy van, úgy van, ebben egyetérték veled. Való igaz, hogy a valamire való jobbágyot senki nem adja el, és hogy Csicsikov parasztjai részegesek, de figyelembe kell venni, hogy éppen ebben van az erkölcsi tanulság: a parasztok ugyan most semmirevalók, de ha új földre telepítik őket, egyszeriben a legderekabb jobbágyok válhatnak belőlük. Sok példa volt már ilyesmire a mindennapi életben is, sőt a történelemben is.

- Soha, soha! - kiáltott fel a kincstári gyárak igazgatója. - Higgyék el, hogy ez soha meg nem történhetik. Mert Csicsikov parasztjainak most két igen erős ellenségük lesz. Az egyik ellenség a kisorosz kormányzóságok közelsége, azokban ugyanis szabad pálinkát eladni. Biztosíthatom önt, hogy két hét alatt valamennyi iszákos lesz, leszopják magukat a sárga földig. A másik ellenség az, hogy a paraszt a költözködés folyamán feltétlenül megszokja a csavargó életet. Ezt talán csak akkor lehetne elkerülni, ha a jobbágyok szüntelenül Csicsikov szeme előtt lennének, ha vasmarokkal fegyelmezné és minden hibáért szigorúan megbüntetné őket, de nem ám úgy, hogy másra bízsa a dolgot, hanem neki saját kezűen kéne osztogatni a pofonokat és nyakleveseket, amikor és ahol szükséges.

- Már miért vesződnék ilyesmivel Csicsikov, miért kellene neki saját kezűen osztogatni a pofonokat? Arra való az intéző. Akad elég.

- Akad hát, csak hogy gazember valamennyi.

- Mert az urak nem foglalkoznak a gazdasággal.

- Ez már igaz - kaptak a szón többen is. - Kell, hogy maga a birtokos is értsen valamelyest a gazdálkodáshoz, és tudjon különbséget tenni az emberek között, akkor mindig jó intézője lesz.

De a gyárigazgató azt mondta, hogy ötezer rubelen alul nem lehet jó intézőt kapni. Az elnök viszont azt állította, hogy kapni már háromezerért is. Hanem az igazgató erre visszavágott:

- Ugyan hol talál ön olyat? Odahaza, a kályhasutban?

De az elnök így felelt:

- Nem, nem odahaza a kályhasutban, hanem az itteni kerületben, még a nevét is megmondhatom: Pjotr Petrovics Szamojlov. Az olyan intéző, amilyenre Csicsikovnak van szüksége.

Sokan teljesen beleélték magukat Csicsikov helyzetébe, és valósággal megrémültek a nehézségektől, amelyek ily tömérdek jobbágy átköltöztetésével járnak; attól tartottak, hogy olyan féktelen, nyughatatlan népség között, mint amilyenek Csicsikov parasztjai, még lázadás is kitörhet. A rendőrkapitány erre megjegyezte, hogy lázadástól nem kell félni, mert azt egykettőre elhárítja a kerületi felügyelő, annak még oda sem kell mennie, elég, ha a sapkáját küldi el, már maga a sapkája is hazakergeti a parasztokat. Sokan adtak elő javaslatokat arra vonatkozóan, hogy miképpen lehetne elejét venni a parasztok lázadásának. Voltak, akik túlságosan is szigorú, kegyetlen, sőt úgyszólván fölösleges katonai intézkedéseket ajánlottak, akadtak viszont olyanok is, akik a szelíd bánásmódot tartották célravezetőbbnek. A postamester megjegyezte, hogy szent kötelességek várnak Csicsikovra: szerinte el kell érnie, hogy jobbágysai bizonyos tekintetben atyjukat lássák benne, sőt lehetővé kell tennie számukra az oly áldásos felvilágosodást és művelődést is; ebből az alkalomból nagy elismeréssel nyilatkozott a Lancaster-iskola kölcsönös oktatási módszeréről.

Így okoskodtak és beszélgettek erről a dologról a városban: az érdeklődőbbek közül sokan, akik személyesen is közölték Csicsikovval a javaslatok némelyikét, védőkíséretet is ajánlottak neki, mert annak fedezete alatt baj nélkül lehetne elvezetni a parasztokat rendeltetési helyükre. Csicsikov megköszönte a tanácsokat, mondván, hogy szükség esetén okvetlenül azok szerint fog eljárni, de a kíséretre vonatkozó javaslatot határozottan elhárította azzal, hogy semmi szükség nincs rá, mivel a vásárolt jobbágysok a lehető legbékésebb természetűek, igen szívesen költöznek át, és semmi esetre sem kerülhet sor arra, hogy fellázadjanak.

Ezeknek a beszélgetéseknek és tanácskozásoknak olyan kellemes következményei voltak, hogy azoknál jobbakat, előnyösebbeket Csicsikov nem is kívánhatott volna magának: az a hír terjedt el róla, hogy nem több, nem kevesebb, mint milliomos. A város lakói, mint az első fejezetben már láthattuk, amúgy is szívből megszerették Csicsikovot, most pedig, ilyen hírek után, még jobban szívükbe zárták. Egyébként a városiak, az igazat megvallva, mindnyájan igen derék emberek voltak, a legnagyobb egyetértés uralkodott közöttük, előzékenyek, barátságosak voltak egymással, beszélgetéseiket valami különös nyájasság, szelídség jellemezte: „Édes barátom, Ilja Iljics!...” „Figyelj ide, Antyipator Zaharjevics testvér...” „Ugyancsak elvetted a sulykot, mamuskám, Ivan Grigorjevics...” Ha Ivan Andrejevicshez, a postamesterhez beszéltek, mindig hozzátették ezt is: *Sprechen Sie deutsch, Ivan Andrejics?* Szóval egész családiásan éltek. Akadtak közöttük olyanok is, akik bizonyos fokú műveltséggel dicsekedhettek. A törvényszéki elnök például könyv nélkül tudta Zsukovszkij *Ljudmiláját*, amely akkor még a legfrissebb újdonság volt, és mesterien szavalta egyes részleteit, különösen ezt: *Völgy és erdő szendereg...* és ezt a szót: *hallga!* úgy mondta, hogy csakugyan szinte látni lehetett, amint a völgy szendereg, mert hogy teljesebb legyen a hasonlatosság, közben még a szemét is behunyta. A postamester inkább filozófiával foglalkozott, szorgalmasan olvasgatta - néha még éjjel is - Young *Éjszakái*-t - és Eckardtshausen *A természet titkainak kulcsá*-t, amelyekből egész oldalakra terjedő jegyzeteket készített, de hogy ezek milyen célt szolgáltak, és milyen természetűek voltak - senki sem tudta. Egyébként elmés ember volt, kedvelte a virágos szavakat, és mint ő maga mondogatta, szerette színessé, ékessé tenni beszédét. Mégpedig a kötőszavak sokaságával, a legváltozatosabb kis fordulatokkal, mint: „De mélyen tisztelt uram”, „Ennélfogva tehát”, „Ilyesféleképpen”, „Érti, ugye?”, „Képzelve csak”, „Ami azt jelenti”, „Hogy úgy mondjam”, „Bizonyos tekintetben” meg hasonlókkal, amelyeket zsákszámra ontott.

Azonkívül még eléggé sikerült arcjátékkal is színezte előadását, például gyakran kacsintott fél szemével, ami különösen éles jelleget adott gúnyos célzásainak. A többiek szintén műveltek voltak többé-kevésbé, akadt olyan, ki Karamzint olvasta, ki a *Moszkvai Közlöny*-t, sőt volt, aki egyáltalában semmit sem olvasott. Volt olyan, akit mormotának, álomszusznéknak szokás nevezni, vagyis akit csak rúgással lehet rábírní, hogy elmozduljon a helyéről, meg olyan is, aki örökösen csak hever, s akit már nem is lehet elmozdítani a helyéről, mert a viláért sem hajlandó fölkelni.

Ami testalkatukat illeti, mint már tudjuk, valamennyien erősek, egészségesek voltak, tüdővész egy sem akadt köztük. Termetre nézve azok közé a férfiak közé tartoztak, akiket az asszonyok, amikor bizalmas kettesben maradtak velük, így szólítanak: „dunduskám, gömböckém, pocakosom, görcsöm, zsuszsum” stb. Általában pedig igen derék, vendégszerető emberek voltak, s aki egyszer náluk ebédelt, vagy akivel egy estén át whisteztek, azt már legjobb barátjuknak tekintették, hát még Csicsikovot, aki olyan elragadó tulajdonságokkal ékeskedett, s igazán értett hozzá, miképp lehet megnyerni az emberek tetszését. Úgy beleszerettek, hogy már nem tudta, mi módon lesz lehetséges a városból kiszabadulnia, egyebet sem hallott, mint: „No, csak egy hetecskét még! Csak egy hétig maradjon nálunk, Pavel Ivanovics!” Egyszóval, mint mondani szokás: a tenyerükön hordták.

De még ennél is sokkal, összehasonlíthatatlanul nagyobb és meglepőbb (már valósággal csodával határos!) volt az a hatás, amelyet Csicsikov a hölgyekben keltett. Hogy ezt valamiképp megmagyarázhassuk, sokat kellene beszélnünk magukról a hölgyekről, társaságukról, élénk színekkel kellene lefestenünk szellemi és lelki tulajdonságaikat - csak hogy a szerzőnek ez túlságosan nehéz feladat lenne. Akadályozná ebben egyrészt a főhivatalnok-hívesek iránt érzett határtalan tisztelete, másrészt... másrészt - hát elég az hozzá, hogy nagyon nehéz lenne. N. város hölgyei olyan... nem, hiába, sehogy sem megy a dolog... csakugyan, nagyon bátortalan vagyok... N. város hölgyein az volt a legszembeűnőbb, hogy... Nem, hát ez már mégis furcsa: egyszerűen nem akar engedelmeskedni a tollam, nem tudom felemelni, mintha valami ólomsúly volna benne. Nincs mit tennem, úgy látszik, jellemük ábrázolását olyanokra kell bíznom, akiknek palettáján több és élénkebb színű a festék; és legfőljebb a külsejüket és felületesebb tulajdonságaikat próbálom felvázolni, de csak egy-két szóval. N. város hölgyei olyanok voltak, akikre azt szokták mondani, hogy tiszteletet keltenek, s e tekintetben bátran példaképül állíthatók minden más hölgy elé. Abban, hogy miképpen kell viselkedni, eltalálni a legmegfelelőbb hangot, ügyelni az illendőségre, szem előtt tartani a legfinomabb árnyalatokat, különösen pedig: a legcsekélyebb dolgokban is alkalmazkodni a divathoz - a város hölgyei felülmúlták még a pétervári és moszkvai dámákat is. Rendkívül ízlésesen öltözködtek, a városba hintón jártak, melyeknek hátsó hágsóján - a legújabb divat előírásainak megfelelően - aransujtásos libériába öltöztetett lakáj állt. A névjegy leadása - még ha mindjárt a treff kettest vagy a pikk ászt használták is erre a célra - elengedhetetlen volt. Egy ízben két dáma végképp össze is vezett miatta - pedig nemcsak kebelbarátnők, hanem rokonok is voltak; mert egyikük nem viszonzta a másik látogatását. A férjek és rokonok később minden igyekezetükkel azon voltak, hogy kibékítsék őket, de hiába, nem és nem. Kiderült, hogy a világon mindent el lehet érni, csak egyet nem, de azt aztán semmi módon: hogy két dáma, akik az elmaradt látogatás miatt veszttek össze, kibéküljön. Így aztán a két dáma tovább is rendületlenül „idegenkedett egymástól”, ahogyan a város előkelő köreiben mondták. Számtalan heves jelenet okozója volt az a kérdés is, hogy kit illet az első hely, ez néha arra bírta a nagylelkű férjeket, hogy feleségük védelmében a lovagiasság szabályainak megfelelően lépjenek fel. Párbajra persze nem került a sor köztük, mert valamennyien polgári hivatalnokok voltak, de azért igyekeztek borsot törni egymás orra alá, ahol csak lehetett, s az ilyesmi tudvalevően gyakran rosszabb minden párbajnál.

Erkölcsei kérdésekben N. város hölgyei igen szigorúak voltak, nemes felháborodással ítélték el minden romlottságot és kísértést, kíméletlenül büntettek minden gyengeséget. Megesett ugyan, hogy a házasságok mellett felbukkant egy *harmadik* is, de ilyesmi csak a legnagyobb titokban történt, úgyhogy soha senki nem tudott meg róla semmit: megőrizték méltóságukat, ügyeltek a látszatra, s magát a férjet is úgy megnevelték, hogy az, még ha tulajdon szemével látta is a *harmadikat*, vagy hallott róla, röviden és bölcsen a közmondást hangoztatta: „Kinek mi köze hozzá, ha komámasszony komámurammal üldögél!”

Megjegyzendő még, hogy N. város hölgyei - éppen úgy, mint igen sok pétervári társnőjük - kitűntek azzal a tulajdonságukkal, hogy minden szavukat, minden kifejezésüket választékos ízlés és a gondosan szem előtt tartott illendőség jellemezte. Sosem mondták: kifújom az orromat; megizzadtam; köpnöm kellett, hanem így: könnyítettem az orromon; elővettem a zsebkendőmet stb. A világegyetem sem volt szabad azt mondani: ez a tányér vagy pohár bűdös, vagy bármi olyat, ami erre vonatkozó célzásnak tekinthető; enyhébb kifejezést kellett alkalmazni, például: nem jól viselkedik ez a pohár, vagy valami más efféle. Az orosz nyelvnek még fokozottabb megnemesítése érdekében a szavaknak csaknem felét kigyomlázták, nem alkalmazták társalgás közben, ezért aztán igen gyakran a francia nyelvhez kellett folyamodniuk, mert franciául minden egészen másképpen hangzik, franciául persze szabad volt olyan kifejezéseket használni, amelyek sokszor bárdolatlanabbak az imént említettekénél. Hát ennyit mondhatunk el hamarjában N. város hölgyeiről. Ha azonban jobban elmélyednénk a kérdésbe, sok mást is észrevennénk; ámde mélyebben tekinteni hölgyek szívébe - igen veszedelmes dolog. Így hát, megfigyeléseinket csak a felszínre korlátozva, folytatjuk a történetet.

Csicsikóvról a hölgyek mind ez ideig valahogy keveset beszéltek, bár egyébként tökéletesen méltányolták megnyerő és előkelő nagyvilági modorát. Hanem mióta az a hír terjedt el róla, hogy milliomos, rögtön találtak benne más kiváló tulajdonságokat is. A hölgyek különben egyáltalában nem voltak pénzsóvárok, mindennek oka ez az egy szó volt: „milliomos”. Nem maga a milliomos, csakis a szó. Mert ennek a szónak már a pusztán hangzásában is - túl azon, hogy mindenféle pénzes zsákok képét idézi fel - van valami, ami mély hatást tesz mind a gazemberekre, mind a tisztességesekre, mind pedig azokra, akik se nem gazemberek, se nem tisztességesek - egyszerűen mindenkire. A milliomosnak olyan szerencséje van, hogy közelről láthatja a haszonlesést, a minden számítástól mentes hamisítatlan, tiszta, önzetlen haszonlesést. A legtöbben jól tudják, hogy a milliomostól soha semmit nem kapnak, nincs is jogcímük rá, hogy valamit várjanak tőle, de azért mégis mindenütt elébe futnak, rámosolyognak, lekapják előtte a kalapjukat, szándékosan és erőnek erejével meghívadják magukat olyan ebédre, amelyekre tudomásuk szerint a milliomos is hivatalos. A hölgyekre nem lehetne ráfogni, hogy efféle hitvány érdekhajhászásra hajlamosak, de azért sok fogadószobában már határozottan mondogatták, hogy Csicsikov ugyan nem valami különös szépség, annyi azonban bizonyos, hogy pontosan olyan, amilyennek a férfinak lennie kell: persze, ha csak egy kicsit is testesebb, kövérebb volna, az már nem lenne jó. Ilyen alkalmakkor kissé becsmérően nyilatkoztak az ösztövérférfiakról, mondván, hogy azok inkább fogpiszkálóra emlékeztetnek, mint férfira. A hölgyek öltözködése terén élénk fellendülés volt tapasztalható. Az üzletekben csak úgy tolongott az asszony-nép, hömpölygött a sokaság, mint valami felvonuláson, egyre-másra érkeztek a fogatok. A boltosok csodálkozva látták, hogy olyan kelmék is, amelyeket drágaságuk miatt mindaddig sehogy sem sikerült eladniuk, egyszerre csak rendkívül kelendők lettek, valósággal szétkapkodták őket. Az egyik hölgy a misén olyan ruhában jelent meg, amelynek pazar uszálya a fél templompadlót beborította, mire a kerületi rendőrfelügyelő, aki történetesen szintén ott volt, kiadta a rendeletet, hogy a nép húzódjék félre és hátrább, vagyis közelebb az előcsarnokhoz, nehogy önagysága ruháját összetapossák.

Végül magának Csicsikovnak is lehetetlen volt nem észrevennie ezt a szokatlan figyelmet. Egy ízben a fogadóba hazatérve levelet talált asztalán. Hogy ki írta s ki hozta, nem lehetett megtudni, a fogadó szolgája csak annyit árult el, hogy átadták, de nem üzenték meg, ki küldte. A levél igen elszántan kezdődött: „Hiába, nem tehetek mást, írnom kell neked!” Szó volt benne arról, hogy van a lelkek közt valami titkos kötelék. Ezt a megállapítást, mintegy bizonyítékkul, egymás után felrakott pontok kísérték, amelyek csaknem fél sort foglaltak el. Majd néhány örök érvényű igazság következett, ezek olyan ragyogó gondolatokat tartalmaztak, hogy úgy véljük, okvetlenül szükséges néhányat idéznünk belőlük: „Mi a mi életünk? A siralmak völgye. Mi a világ? Érzéketlen emberek tömege.” A levélíró hölgy ezután megemlítette, hogy könnyeivel öntözi forrón szeretett édesanyja kézvonásait, aki immár huszonöt éve elköltözött az élők sorából. Felszólította Csicsikovot, hogy vonuljon vele a lakatlan pusztaságba, hagyja el örökre a várost, ahol az emberek szűk falak között szoronganak, és nem élvezik a szabad levegőt.

A levél, melynek utolsó néhány sorában már határozottan kétségbeesés csengett, ezzel a verssel végződik:

*Két gerle megmutatja
Kihűlt hamvaimat,
S elturbékolja néked
Az én szomorú halálomat.*

Az utolsó sor versmértéke hibás, de sebj; a levél az akkori idők szellemét tükrözte. Aláírás nem volt, sem vezetéknév, sem keresztnév, sem keltezés. Az utóiratban mindössze annyi állt, hogy Csicsikov szívének okvetlenül meg kell éreznie, ki írta a levelet; az illető egyébként a kormányzó másnap adandó bálján személyesen is ott lesz.

Csicsikov érdeklődését az eset rendkívül felcsigázta. Ez a névtelenség olyan izgató volt, úgy felkeltette a kíváncsiságát, hogy másodszor is, sőt harmadszor is elolvasta a levelet, végül kijelentette: „Mégiscsak érdekes lenne megtudni, ki írhatta.” Egyszóval, a dolog szemlátomást komolyan foglalkoztatta: több mint egy óra hosszat gondolkozott rajta, majd széttárta karját, fejét lehajtotta és megjegyezte: „A stílus igazán nagyon-nagyon magasröptű.” Azután összehajtotta és elrakta a levelet, természetesen a ládikába, valami falragasz és esküvői meghívó mellé, amelyeket már hét éve őrzött ugyanabban a rekeszben, s amelyek azóta változatlan helyzetben feküdtek ott. Röviddel ezután csakugyan hozták a meghívót a kormányzó báljára; az ilyesmi nagyon gyakori a kormányzósági székhelyeken; ahol kormányzó van, ott bál is van, különben semmiképpen sem biztosítható a nemesség részéről kíváncsian szeretet és tisztelet.

A meghívó megérkezésének percétől kezdve Csicsikov, minden egyéb gondolatot elhessentve, csak báli előkészületeivel foglalkozott, amire igazán sok és fontos oka volt. Éppen ezért talán a világ megteremtése óta még soha senki sem fordított annyi időt és gondot az öltözködésre, mint ő most. Pusztán csak arra szentelt egy teljes órát, hogy jól megnézegebbe arcát a tükörben. A legkülönbébb kifejezéseket próbálgatta: először komolyat és méltóságosat, aztán tisztelettudót, mosoly nélkül. A tükörbe nézve néhányszor meghajolt, közben érthetetlen mormolást hallatva, amely mintha francia szavakhoz hasonlított volna, bár Csicsikov egyáltalában nem tudott franciául. Még önmagának is kellemes meglepetéssel szolgált, amint felhúzta a szemöldökét, csücsörítette az ajkát, és végighúzta rajta a nyelvét: egyszóval illette magát, már amint szokta néha az ember, amikor egyedül van, ráadásul tudja magáról, hogy jóvágású legény, és nem kell attól tartania, hogy valaki meglesi a kulcslyukon át. Végül gyöngéden állon veregette magát, tréfásan megfenyegette tükörképét: „Te, te betyár!” - mondta, és hozzálátott az öltözködéshez. Egész idő alatt a lehető legjobb hangulatban volt;

miközben a nadrágtartóját felcsatolta, majd a nyakkendőjét megkötötte, valóságos balettet lejtett, fűrgén hajlongott, perdült-fordult, és bár sohasem tanult táncolni, ügyesen ütötte össze a bokáját. Ennek a bokázásnak ártatlan kis baleset lett a következménye: a komód megingott, az asztalról pedig leesett a kefe.

Megjelenése a bálteremben páratlan hatást keltett. Aki csak ott volt, az mind elébe sietett, némelyik a játékasztaltól ugrott fel, kezében a kártyával, a másik igen izgalmas beszélgetést szakított félbe, éppen amikor mesélni kezdték neki: „...a közigazgatási bíróság erre azt felelte...” - de hogy a közigazgatási bíróság mit felelt, azt ő már meg se hallgatta, hanem odasietett hősünkhöz, hogy üdvözlője: „Pavel Ivanovics! Ah, istenem, Pavel Ivanovics! Kedves Pavel Ivanovics! Mélyen tisztelt Pavel Ivanovics! Lelkem Pavel Ivanovics! Hát itt vagy, Pavel Ivanovics! Ez a mi kedves Pavel Ivanovicsunk! Engedje, hogy a keblemre öleljem, Pavel Ivanovics! Engedjétek már ide, hadd csókoljam meg amúgy istenigazából az én drága Pavel Ivanovicsomat!” Csicsikovot egyszerre többen is ölelgették. Jóformán alig szabadította ki magát az elnöki ölelésből, már a rendőrkapitány karjai közé került; a rendőrkapitány továbbadta a közegészségügyi felügyelőnek; a közegészségügyi felügyelő az adóbérlőnek; az adóbérlő az építésznek... A kormányzó, aki éppen a hölgyek mellett állt, és egyik kezében cukorkásdobozt meg egy selyemszőrű pincsit tartott, mikor megpillantotta Csicsikovot, földre dobta a dobozt is, az ölebet is, mire az rémülten nyüszíteni kezdett, egyszóval Csicsikov megjelenése kitörő örömet, általános elragadtatást keltett. Nem volt arc, amelyen öröm vagy legalább az általános elégedettség visszfénye ne tükröződött volna. Ilyen kifejezést szokott ölteni a hivatalnokok arca, amikor a magas előljáró a kormányzására bízott helyek megszemlélésére érkezik, s amikor az első ijedségen túlesve, észreveszik rajta, hogy elégedett a látottakkal, sőt kegyeskedik tréfálni is, azaz leereszkedő mosoly kíséretében néhány szót szólni. Ilyenkor a szokottnál kétszerte buzgóbban nevetnek azok, akik közvetlen közelében, körülötte állnak; szívből nevetnek azok is, akik kissé távolabb állnak, s akik egyébként nem is hallották jól a hozzájuk intézett szavakat, nevet végül az a rendőr is, aki egészen messze, az ajtónál, a kijárat körül ácsorog, aki soha életében nem nevetett, és nemrégén még az öklét rázva fenyegette a népet - a fény visszaverődésének változhatatlan törvénye folytán még ennek arcán is valami mosolyféle dereng, bár ez a mosoly inkább olyan, mintha az erős tubáktól éppen prüszszenteni készülne.

Hősünk nyájasan viszonzta az üdvözléseket, és rendkívül magabiztos, emelkedett hangulatban volt. Jobbra-balra hajlongott, szokása szerint kissé ferdén, de teljesen fesztelenül, úgyhogy mindenkit elbájolt. Azonnal fényes, pompás hölgykoszorú vette körül, valóságos illatfelhőt hoztak magukkal, az egyik rózsá-, a másik rezeda-, a harmadik tavaszi ibolyaillatot árasztott. Csicsikov csak feltartott fejjel, tárgult orrcimpákkal szimatolt a levegőbe, mohón szívta ezt a sokféle illatot. A hölgyek öltözéke kábítóan változatos volt: muszlinok, selymek, atlaszok, a legdivatosabb, álomszerűen halvány színekben, ezeket az árnyalatokat nem is lehet névvel meghatározni (az ízlésnek oly végtelen finomsága jutott kifejezésre bennük). A ruhákat többnyire repkedő szalagocskák, pántok, csokrok ékesítették a legfestőibb rendetlenségben, bár e rendetlenség gondos elrendezése igen sok fejtörésbe került. A könnyű hajdíszeket csak a fül tartotta, úgyhogy szinte kiáltoztak: „Jaj, elrepülök! Csak az a kár, hogy bájos úrnőmet is nem repíthetem magammal!” Szép látványt nyújtottak a telt, erős derekak (meg kell jegyeznünk, hogy N. város hölgyei általában kissé teltek voltak, de oly ügyesen fűzték magukat, és oly kecsesen mozogtak, hogy vaskosságukat észre sem lehetett venni). Ami öltözködésüket illette, igen előrelátók, megfontoltak és rendkívül körültekintők voltak. Nyakukból, vállukból csak annyit hagytak meztelenül, amennyit kellett, semmivel sem többet. Bájaikból csak annyit mutattak, amennyitől - legjobb meggyőződésük szerint - a férfiak eszüket veszítik. A többbit rendkívüli ízléssel rejtették el átlátszó kendőcskék, áttört csipkék és a „csók” néven ismert

édes süteménynél is könnyebb, tapadó muszlinok alá. A nyak körül a ruhakivágás alól előbúvó, légiesen könnyed szalagocskák lebegtek, a keblet „szerénységnek” nevezett, csipkeszegélyű, pókhálóvékony batisztdarabka fődte. Ezek a „szerénységek” takarták elől-hátul azt, ami már nem vehette el a férfiak esztét, de közben felébresztették a gyanút, hogy éppen ott rejlik az igazi veszedelem. A hosszú szárú kesztyűt nem húzták fel egészen a ruhaujj szegélyéig, szándékosan fődetlenül hagyták a kar könyök feletti részét, amely némelyeknél oly kíváncstos és izgatón gömbölyű volt. Az is gyakran megtörtént, hogy a glaszékesztyű szára kihasadt, miközben feljebb akarták húzni - egyszóval minden olyan volt, mintha azt hirdette volna: „Ez nem kormányzóság, nem vidék, ez székesfőváros, ez Párizs!” Csak itt-ott bukkant fel egy-egy fura fejkötő, amelyet emberi szem még sosem látott, sőt valami pávatollszerű dísz: minden divattal dacoló egyéni ízlés megnyilatkozása. Ilyesmi azonban kormányzósági székhelyeken elmaradhatatlan, a helyi sajátosságok közé tartozik, és előbb-utóbb mindenképpen eltűnik. Csicsikov álldogált, nézegette a hölgyeket, és találgatta, vajon melyikük írhatta azt a bizonyos levelet; kíváncsian tolta előre az orrát, de az orra előtt meztelen karok, könyökök, hajtókák, repkedő szalagok, illatos csipkék, kendőcskék serege hullámozott és viharzott tova. Már az egész társaság ropt a táncot, a postamesterné, a rendőrkapitány, egy kék tollas hölgy, egy fehér tollas hölgy, Csiphajhildze grúz herceg meg egy pétervári hivatalnok, egy moszkvai hivatalnok, egy Coucou nevű francia, Perhunovszkij, Berebendovszkij - mind fölkerelkedtek, és száguldó iramban lejtették a galoppot...

„Ejha! Hogy ugrabugrál az egész társaság!” - gondolta Csicsikov, és hátrább lépett, de alighogy a hölgyek visszakerültek helyükre, megint kutató tekintettel vizsgálta őket: vajon nem lehetne-e az arcok vagy a szemek kifejezéséből megtudnia, ki írta a levelet; de sem az arcok, sem a szemek kifejezésétől nem lett okosabb. Minden arc, minden szem oly megfoghatatlanul, kifürkészhetetlenül sejtelmes volt - ó, milyen sejtelmes!... „Hiába - gondolta magában Csicsikov -, a nők olyan kiismerhetetlenek, hogy... - itt csak legyintett - nem is lehet azt szavakkal kifejezni! Próbálja csak meg valaki elmondani vagy ábrázolni mindazt, ami az arcukon átsuhan, azokat a kis felvillanásokat, azokat a sugárzó pillantásokat, azokat a talányos mosolyokat, próbálja csak meg: nem fog sikerülni. Hiszen már csak a szemük is olyan végtelen birodalom, aki ebbe a birodalomba téved, azt, akár a kútba esett követ, horoggal, kampóval sem lehet kihúzni onnan. Vagy próbálja csak meg valaki jellemezni a tekintetük ragyogását: azt az olvadékony, bársonyos, édes fényt. Isten tudja, még mi mindent lehetne mondani a tekintetükről: kegyetlen is, lágy is, sőt olykor epedő vagy mint némelyek mondják: kéjes, vagy talán nem is, de ha igen, megejt a szívet, rezgésbe hozza a lelket, mint hegedűhúrt a vonó. Az ember egyszerűen nem talál rá szavakat - az emberi nem fele: az asszony - céda népség, semmi más.”

Bocsánat! Úgy látszik, hősünk száján útszéli szó csúszott ki. De mitévők legyünk? Oroszországban ilyen az író sorsa. Egyébiránt az, hogy a szó az utcáról a könyvbe került, nem az író bűne, hanem az olvasóké, főként a magasabb társaságbeli olvasóké, leginkábbők azok, akikről egyetlen rendes, igazi orosz szót nem hall az ember, de bezzeg angol, francia és német szavakkal úgy teletűzdelik a beszédüket, hogy az már több a soknál. Sőt még a legkülönbözőbb kiejtési szabályokat is gondosan követik: a francia szavakat orrhangon és raccsolva, az angolokat valamiféle madárhangon csipogják, még madárcot is vágnak hozzá, sőt ki is nevetik azokat, akik nem tudnak hozzá madárcot vágni. Csak éppen az oroszra nem adnak semmit, a hazafias érzés náluk abban nyilvánul meg, hogy a nyaralójuk mellé parasztházacskát építtetnek orosz ízlés szerint. Hát ilyenek az előkelőbb társaságbeli olvasók, meg azok, akik az előkelőbb társasághoz számítják magukat. Azonkívül milyen követelők! Okvetlenül megkívánják az írótól, hogy mindig a legszabályszerűbb, legtisztább, legválasztékosabb nyelven írjon, egyszóval elvárják, hogy az orosz nyelv csak úgy magától, tökéletesen kiművelve és kicsiszolva hulljon le az égből, egyenesen az ő nyelvük hegyére, nekik pedig egyéb dolguk ne

legyen, mint az, hogy kitátsák szájukat, és nyelvüket kidugják. Persze igaz, hogy az asszonyok igen furcsa teremtmények, de el kell ismernünk, a tisztelt olvasók között vannak furcsábbak is.

Csicsikov zavartan állapította meg, hogy semmiképpen sem tudja kisütni, ki írhatta a levelet. Még fokozottabb figyelemmel vizsgálódott, és észrevette, hogy a hölgyek részéről is olyasvalami áramlik felé, ami reménnyel és egyszersmind valami édes bánattal tölti el a szegény halandó szívét. „Nem, semmiképpen sem lehet kitalálni!” - gondolta újra. Mindez azonban egyáltalában nem rontotta el hangulatát, és nem csökkentette jókedvét. Egyes hölgyekkel elfogulatlanul és ügyesen váltott néhány kellemes szót, ehhez is, ahhoz is odament apró, mint mondani szokás, tipegő léptekkel, a magas sarkú cipőt viselő, alacsony termetű, öregecske piperkőcök módjára, akiket általában egércsödörnek neveznek, mert olyan fürgén futkároznak a hölgyek körül. Közben elég ügyesen hajlongott jobbra-balra, farkincához vagy vesszőhöz hasonló krikszkrakszot írva lábával a padlóra. A hölgyek nagyon elégedettek voltak vele, és nemcsak nagyon sok kellemes, rokonszenves tulajdonságot fedeztek fel benne, hanem még valami méltóságos kifejezést is láttak az arcán, valami Mars-szerű, hódító hadvezéri vonást, amely tudvalevően nagyon tetszik a nőknek. Olyannyira, hogy néhányan már vetélkedni is kezdtek érte: amikor észrevették, hogy leginkább az ajtó környékén szokott állni, hát sietve, egymással versenyezve igyekeztek elfoglalni az ajtóhoz legközelebb eső székeket, és egyiküknek ez igen hamar sikerült is, és csaknem kínos jelenet keletkezett, mert viselkedését a többiek - akik maguknak szerették volna megkaparintani az ő helyét - arcátlan tolakodásnak minősítették.

Csicsikovot annyira elfoglalta a társalgás a hölgyekkel, jobban mondva a hölgyek úgy körülvették, és úgy elfoglalták társalgásukkal, s a legagyafűrtabb hasonlatoknak, a legfinomabb célzásoknak olyan tömegét zúdították rá, hogy még a verejték is kiütközött a homlokán, és megfélemezett az illendőség legfőbb követelményéről, arról, hogy mindenekelőtt oda kellett volna mennie a háziasszonyhoz. Ez csak akkor jutott eszébe, mikor meghallotta magának a kormányzónénak a hangját, aki már néhány perce ott állt előtte. A kormányzóné bájosan biccentett, és kedveskedő, kissé ravaszkas hangon szólt hozzá:

- Á, Pavel Ivanovics, hát egyszóval ön...

A kormányzóné szavait nem tudom pontosan visszaadni, de annyi bizonyos, hogy nagyon szeretetreméltóan beszélt, olyan modorban, ahogy divatos íróink regényeiben szokás, akik legszívesebben a nagyúri szalonokról írnak, szeretik fitogtatni, hogy mennyire ismerik a magasabb tónust, és műveikben ilyeneket olvashatunk: „...így hát az ön szíve már másé? S nem marad benne hely, még csak a legszerényebb zugocska sem, azok számára, akiket oly kegyetlenül elfelejtett?” Hősünk abban a pillanatban a kormányzóné felé fordult, és éppen felelni készült neki - bizonyára semmivel sem kevésbé szellemesen, mint a divatos elbeszélések hősei szoktak válaszolni, a Zvonszkijek, Linszkijek, Ligyinek, Greminnek és más daliás katonák; de mikor véletlenül felpillantott, benne rekedt a szó, mintha villámcsapás érte volna.

A kormányzóné nem egyedül volt: mellette, karját az övébe öltve, tizenhat éves, szőke leányka állt, üde, finom vonású, kissé hegyes állú, gyöngéd, ovális arcú, bájos teremtés, amilyennek a művészek a madonnákat festik, s amilyen Oroszországban csak ritkán akad, mert itt minden szeret szélesen elterpeszkedni: a hegyek, az erdők, a sztyeppek, az arcok, ajkak, lábak - egyszóval hősünk maga előtt látta ugyanazt a leánykát, akivel Nozdryovtól jövet az úton találkozott, mikor fogataik a kocsisok vagy a lovak ügyetlensége miatt olyan furcsán egymásnak ütköztek a lószerszámok összegabalyodtak, és Mityaj bácsi meg Minyaj bácsi próbálta szétbogarazni őket. Csicsikov olyan zavarba esett, hogy egyetlen értelmes szót sem tudott kinyögni, csak makogott, ördög tudja, mit, de bizonyos, hogy olyat már sem Zvonszkij, sem Gremin, sem Ligyin nem mondott volna.

- Ön még nem ismeri a leányomat? - kérdezte a kormányzóné. - Éppen most került ki a nevelőintézetből.

Csicsikov azt felelte, hogy a véletlen jóvoltából már volt szerencséje a kisasszonykához; megpróbált többet is mondani, de sehogy sem sikerült. A kormányzóné még szólt hozzá két-három szót, aztán leányával együtt elment a terem másik végére, más vendégekhez, Csicsikov meg csak állt mozdulatlanul a helyén, mint aki jókedvűen kilépett az utcára, hogy sétálgasson, s minden látnivalót megnézzon, aztán egyszerre csak mozdulatlanul megtorpan, mert hirtelen eszébe jut, hogy valamit otthon felejtett; az ilyen embernél ostobábbat elképzelni sem lehet: arcáról egyszeribe tovaröppen a gondtalan vidámság kifejezése; töri a fejét, hogy eszébe jusson, mit felejtett el, talán a zsebkendőjét? - de a zsebkendő a zsebében van; talán a pénzét? - de a pénze is a zsebében van, úgy látszik, megvan mindene, de valami láthatatlan szellem mégis azt suttogja a fülébe, hogy valamit otthon felejtett. S most már tétován, komoran nézi az előtte hömpölygő tömeget, az arra vonuló katonák csákóit és fegyvereit, a cégtáblákat, a vágató fogatokat, de semmit sem lát tisztán. Éppen így Csicsikovnak is egyszerre csak egészen idegenné vált mindaz, ami körülötte zajlott. Eközben a hölgyek illatos ajkairól egész sereg játshi finomsággal átszótt, évődő célzás és kérdés röpült fel: „Szabad nekünk; szegény földi halandóknak, megkérdezni önt hogy miről ábrándozik? Hol vannak azok a boldog virányok, ahol most az ön gondolatai csaponganak? Szabad megtudnunk annak a nevét, aki önt a mélézés édes önfeledtségébe merítette?”

Ám Csicsikov igen szórakozottan válaszolgatott ezekre a kérdésekre, s a kellemes mondások kárba veszttek, mintha víz nyelte volna el őket. Sőt udvariatságában arra vetemedett, hogy egyszerűen otthagya a hölgyeket, és továbbment, a terem egy másik részén helyezkedett el, mert látni akarta, merre van a kormányzóné és leánya. A hölgyek azonban nyilván nem voltak hajlandók oly hamar lemondani róla. Mindegyik elhatározta magában, hogy felhasznál minden lehetséges fegyvert, amely veszedelmes a férfiszívekre nézve, és latba veti minden képességét. Itt meg kell jegyeznem, hogy némely hölgynek - egyszerűen nem mindegyiknek, csak némelyiknek - megvan az a kis gyöngesége, hogy ha valamit különösebben szépnek talál magán, akár a homlokát, akár a száját, akár a karját, akkor már azt képzei, hogy külsejének e legelőnyösebb tulajdonságai mindenkinek okvetlenül szemébe ötlenek, s az emberek bámulattal rebegik: „Nézzék, nézzék ezt a gyönyörű görög orrot!”, vagy: „Nézzék, micsoda elragadóan szabályos, nemes homlok!” Akinek szép a válla, az szentül hiszi, hogy minden fiatalembert elbűvöl vele, s hogy aki csak látja, egyre azt hajtogatja: „Ah, mily csodálatra méltó vállak!” - az arcára, orrára, hajára pedig nem is hederítenek, vagy ha mégis, akkor csak mellékesen. Így gondolkodott némelyik hölgy. De azt valamennyien eltökélték magukban hogy a lehető legelőnyösebben fognak táncolni, és teljes ragyogásában juttatják érvényre azt, ami a legszebb rajtuk. A postamesterné például keringőzés közben oly epedően hajtotta félre a fejét, hogy valóban földöntúlinak látszott. Egyik igen bájos hölgy, aki eredetileg nem szándékozott táncolni, mert éppen akadályozta, mint ő maga mondta, egy borsó nagyságú „kényelmetlenség” a jobb lábán, s ezért bársonypapucsban volt kénytelen megjelenni - végül mégsem tudott erőt venni magán, és bársonypapucsban is eljárt néhány fordulót, csupán azért, hogy a postamesterné valahogy túlságosan el ne bizakodjék.

Mindez azonban nem tette Csicsikova a remélt hatást. Oda se nézett a hölgykoszorúra, hanem folyton lábujjhegyre ágaskodott, úgy kutatta a fejek fölött, hova tűnhetett a gyönyörű szőke leánya; azután meg leguggolt, és letről, a háta és vállak közül küldte mindenfelé fürkésző pillantását; végre meglátta a leánykát s mellette a kormányzónét, akinek a fején valami keleti turbánba biggyesztett tolldísz himbálózott. Most úgy látszott, mintha Csicsikov rohammal akarna bevenni egy várat: lehet, hogy felizgult kedélyének hatása alatt, de az is lehet, hogy hátulról megtaszították, elég az hozzá, fűrgén és elszántan furakodott előre, nem nézett se

jobbra, se balra. Az adóbérlőt úgy meglökte a könyökével, hogy az megtántorodott, s fél lábon állva, nagy nehezen nyerte vissza egyensúlyát; ha ez nem sikerül, akkor persze az egész mögötte álló sort maga után rántotta volna; a postamester gyorsan félreugrott előle, aztán meglepett, finoman gúnyos mosollyal meredt rá. Ő azonban nem nézett senkire és semmire, csak a kis szökét látta a távolból, amint éppen felhúzta hosszú szárú kesztyűjét, és bizonyára alig várta, hogy száguldvá keringhessen a parketton. A közelben már négy pár járta a mazurkát, koppantak a cipősarkok a padlón, egy törzskapitány testtel-lélekkel, kézzel-lábbal dolgozott, s olyan csodálatosan lebbent-szökkent, hogy olyat még álmában sem látott senki. Csicsikov a mazurkázók mögött, csaknem a sarkukat érintve surrant tova, egyenesen oda tartva, ahol a kormányzóné és leánya ült. Mikor azonban a közelükbe ért, nagyon félénken kezdett lépkedni, már nem tipegett olyan fürgén és piperkőcösen. Zavarba esett, minden mozdulata félszeg volt.

Nem lehet határozottan megállapítani, hogy hősünkben a szerelem ébredt-e fel, még az is kétséges, hogy az effajta urak - akik tudniillik nem túl kövérek, de nem is valami soványak - egyáltalában képesek-e a szerelemre, annyi azonban bizonyos, hogy itt most olyan különös dolog történt vele, melyre maga sem talált magyarázatot. Mint később bevallotta, olyan érzése volt, mintha az egész bál mindenestül, zenéjével-zajával, néhány pillanatra valahova a távolba veszett volna, a hegedűk és kürtök valahonnan a hegyek mögül szólának, mindent köd borítana, amely hasonló azokhoz a hanyagul festett, elmosódott foltokhoz, amilyenekkel a képeken a mezőket ábrázolják. És ebből a felületesen odamázolt ködös homályból csak a szőke leányka finom, bájos vonásai váltak ki határozottan; csak az ő gyöngéden gömbölyödő, ovális arcocskája, hajlékony, karcsú - ó, milyen karcsú! - termete, amilyen csak a nevelőintézetből nemrégén kikerült leányoknak van a vizsga utáni első hónapokban, végül fehér, csaknem dísztelen ruhácskája, amely oly könnyedén és elragadóan simult fiatal és hibátlan testére. Egészében olyannak tetszett, mint egy baba, amelyet művészi gonddal faragtak elefántcsontból; a maga sugárzó, áttetsző mivoltában egyedül ő fehérlett ki a szürke, sűrű tömegből.

Mint látjuk, szokott az néha úgy lenni az életben, hogy néhány pillanatra még a Csicsikovok is költővé válnak - bár a „költő” megjelölés talán már túlzás -, de legalábbis valahogy egész fiatalnak, úgyszólván daliás huszárnak érezte magát. Meglátta, hogy a két hölgy mellett levő szék üres, hát mindjárt elfoglalta. A társalgás eleinte éppen csak döcögött, de később simábban folyt, és Csicsikov már éppen kezdett volna belemelegedni, amikor... Itt legnagyobb sajnálatunkra kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy az érettebb korú, méltóságteljes, fontos hivatalt betöltő emberek a hölgyekkel folytatott társalgásban többnyire kissé nehézkesek; e téren inkább a hadnagy urak szoktak remekelni, igaz, hogy azok is csak legfőljebb kapitánykorukig. Hogy miképp sikerül nekik, azt csak az isten tudja. Nyilván nem olyan nagyon szellemes dolgokat beszélnek, de azért a mellettük ülő leánykákat mégis csak úgy rázza a nevetés; viszont az államtanácsos, tudja a jó ég mikkel traktálja őket: vagy azt fejtegeti, hogy milyen határtalanul nagy az orosz birodalom, vagy bókokat mond nekik, amelyek ugyan kétségkívül igen elmések, de rettentően könyvszagúak. Ha valami mulatságos történetet ad elő, ő maga mindig hasonlíthatatlanul jobban nevet, mint hallgatója. Mindezt azért említjük meg, hogy az olvasó megértse, hősünk elbeszélése alatt miért ásítózott a szőke leányka.

Hősünk azonban ezt nem vette észre, és egész sereg szórakoztató történetet adott elő, amelyeket hasonló alkalmakkor már sok helyen elmondott, nevezetesen: a szimbirszki kormányzóságban Szofron Ivanovics Bezpecsnijnél, ahol jelen volt annak leánya, Adelaida Szofronovna és sógornője: Marja Gavrilovna, Alekszandra Gavrilovna és Adelheida Gavrilovna; továbbá a rjazanyi kormányzóságban Fjodor Fjodorovics Perekjorevnál; valamint a penzai kormányzóságban Flor Vasziljevics Pobedonosznijnál és fivérével Pjotr Vasziljevicsnél, ahol jelen volt az egyik sógornő, Katyerina Mihajlovna, és ennek két unokanővére, Roza

Fjodorovna és Emilija Fjodorovna; végül a vjatkai kormányzóságban Pjotr Varszonofjevicsnél, ahol jelen volt a házigazda menyasszonyának nővére, Pelageja Jegorovna és ennek húga, Szofja Rosztjiszlavna, meg két mostohatestvére, Szofja Alekszandrovna és Maklatura Alekszandrovna.

Csicsikov viselkedése valamennyi hölgyben élénk megütközést és méltatlankodást keltett. Egyikük szándékosan és tüntetően elhaladt előtte, hogy ezt a felháborodást értésére adja, sőt a kis szöke felé is megvetően suhogtatta terjedelmes uszályát, azonkívül úgy intézte, hogy a válla körül repkedő szalagok a leánya arcát is érintsék. Ugyanekkor Csicsikov háta mögött a hölgyek ajkáról - az ibolyaillattal együtt - metszően gúnyos megjegyzések szálltak hősünk felé. Ő azonban vagy csakugyan nem hallotta meg egyiket sem, vagy csak színlelte, hogy nem hallja - azt pedig nagyon rosszul tette, mert a hölgyek véleményét tiszteletben kell tartani; meg is bánta ő aztán, hogy ezt a szabályt semmibe vette, de akkor már késő volt.

Sok arcon látszott a minden tekintetben jogos méltatlankodás. Bár Csicsikov igen nagy tekintélynek örvendett a társaságban, és bár milliomos volt, bár arcát méltóságteli kifejezés, mi több, valami Mars-szerű, hadvezéri, hódító vonás jellemezte - hiába, vannak dolgok, amelyeket a hölgyek soha senkinek meg nem bocsátanak, ha mégolyan kiváló ember is az illető, márpedig akkor annak ugyan befellegzett! Vannak esetek, mikor a nő, bármilyen törekeny és gyöngye is a férfihoz hasonlítva, egyszerre erősebb lesz nemcsak a férfinál, hanem a világon mindennél.

A Csicsikov részéről megnyilvánult, úgyszólván öntudatlan nemtörődömség következtében a hölgyek között bizonyos mértékben helyreállt az egyetértés, amely csaknem végképp felborult az imént, amikor egyikük oly tovakodó módon elfoglalta azt a bizonyos széket az ajtó mellett. Most valamennyien egyetértettek abban, hogy Csicsikov véletlen, száraz, szokványos szavai gúnyos célzásokat tartalmaznak. A bajt csak tetézte, hogy valamelyik fiatalember ott, a helyszínen, szatirikus költeményt írt a táncoló társaságról; ilyesmi nélkül kormányzósági bál tudvalevően nem is szokott lezajlani. Ezt a verset mindjárt Csicsikovnak tulajdonították. A méltatlankodás nőttön-nőtt, a hölgyek, kis csoportokba verődve, összedugták fejüket, s a legkedvezőbb módon nyilatkoztak hősükről, az intézetből jött szegény leánykát pedig lesújtó bírálatban részesítették, már ki is mondták felette a megsemmisítő ítéletet.

Hősünkre pedig eközben a lehető legnagyobb és nem sejtett kellemetlenség várt; mialatt ő az ásitó kis szökének rendületlenül mesélte egyik történetet a másik után - szóba hozva még a görög bölcset, Diogenészt is -, valamelyik hátsó szobából előbukkant Nozdrjov. Az ebédlőből került-e elő, vagy a kis zöld szalonból, ahol a szokottnál is élénkebb whistjáték folyt, a maga jószántából jött-e ki, vagy kilökték, már akár így, akár úgy, elég az hozzá, jókedvűen, vidáman jelent meg, az ügyész karjába kapaszkodva, akit már valószínűleg jó ideje vonszolt magával, mert bozontos szemöldöke alól a szegény ügyész riadtan tekingetett ide-oda, mintha azon töprengene, mi módon téphetné ki magát e baráti kar szorításából. Ugyanis a dolog már valóban elviselhetetlen volt. Nozdrjov kihörpintvén két csésze teát - amelyből persze nem hiányzott a rum -, féktelenül, irgalmatlanul hazudott. Csicsikov, mikor messziről megpillantotta, azonnal elhatározta, hogy még áldozatok árán is - tehát olyképp, hogy otthagyja irigylésre méltó helyét - eltávozik, amilyen gyorsan csak lehet; semmi jót nem várt ettől a találkozástól. Szerencsétlenségére azonban éppen ekkor hozzálépett a kormányzó, aki rendkívül örült, hogy rátalált, mindjárt megállította, és kérte: legyen bíró közte és két hölgy között a vitában, hogy tudniillik tartós-e a nők szerelme, vagy sem - eddigre pedig Nozdrjov már meglátta őt, s egyenesen feléje tartott.

- Á, a herszoni földbirtokos! A herszoni földbirtokos! - kiáltotta a közeledő Nozdrjov, és úgy kacagott, hogy viruló, tavaszi rózsához hasonló üde arca még jobban kipirult. - No, mi újság? Sok holtat vásároltál azóta? Kegyelmes uram, bizonyára nem is tudja - harsogta, egyenesen a

kormányzóhoz fordulva -, hogy ő holt lelkekkel kereskedik! Bizony isten! Hallgass ide, Csicsikov, barátságból mondom neked - hiszen mi itt valamennyien barátaid vagyunk, még őkegyelmessége is barátod -, hogy én téged felakasztatnálak, biz' isten felakasztatnálak!

Csicsikov azt se tudta, melyik lábára álljon.

- Higgyc el kegyelmes uram - folytatta Nozdrjov - hogy mikor ő azzal fordult hozzám: „Adj el nekem holt lelkeket”, majd megszakadtam nevetemben. Most meg idejövök, hát hallom, hogy hárommillió ára jobbágyot vásárolt áttelepítésre. Az ám, áttelepítésre! Hiszen tőlem holtakat akart venni. Hallgass ide, Csicsikov, nagy marha vagy te, istenugyse, nagy marha! Őkegyelmessége is itt van, ő is megmondhatja: nincs igazam? Az ügyész is megmondhatja... No?

Ám Csicsikov is, az ügyész is, sőt maga a kormányzó is olyan zavarba esett, hogy egyikük sem tudta, mit feleljen, közben pedig Nozdrjov, semmire sem hederítve, félig részegen, tovább beszélt:

- Hanem tudod-e, barátocskám... te... te... már én bizony el nem megyek innen, míg meg nem tudom, miért vettél te holt lelkeket? Hallgass ide, Csicsikov, igazán szégyellhetnéd magad, hallod-e, hisz magad is jól tudod, hogy nincs teneked jobb barátod, mint én. No látod, őkegyelmessége is itt van, ő is megmondhatja... nincs igazam, ügyész úr? Kegyelmes uram, el se tudja képzelni, milyen nagyon ragaszkodunk mi egymáshoz, azaz egyszerűen úgy áll a dolog, hogy ha ön most azt mondaná nekem... most, amint itt állok... egyszerűen azt mondaná: „Nozdrjov! Mondd meg őszintén, de igaz lelkedre, ki drágább neked: tulajdon édesapád vagy Csicsikov?” - én azt felelném: „Csicsikov, bizony isten!” Várj csak, lelkem, hadd leheljek egy *baiser*-t a homlokodra. Ugye, kegyelmes uram, megengedi, hogy megcsókoljam? No, Csicsikov, ne is kapálózz, engedd, hogy egy icipici *baiser*-t nyomjak hófehér arcodra.

Baiser ide, *baiser* oda, Nozdrjovon akkorát taszítottak, hogy majd hanyatt vágódott: akik körülötte álltak, elszállingóztak mellőle, és már nem hallgatott rá senki. Hanem a holt lelkek vásárlásáról torka szakadtából harsogtatott szavai mégis elhangzottak, olyan fálrengető nevetés kíséretében, hogy még azok figyelmét is magukra vonták, akik a szoba legtávolabbi szögletében tartózkodtak. Az újság olyan furcsának tetszett, hogy mindenki megállt, s arcukon ostobán kérdő, merev kifejezés tükröződött. Csicsikov észrevette, hogy sokan a hölgyek közül összenéznek, rosszmájúan, gúnyosan mosolyognak, némelyikük arcán pedig olyan baljóslatú, kétértelmű kifejezés látszott, mely még jobban fokozta zavarát. Hogy Nozdrjov megátalkodott hazudozó, azt valamennyien tudták, és senki sem lepődött meg, ha a legvadabb képtelenségeket hallotta tőle; de a halandó embernek - bár ezt még megérteni is nehéz - már olyan a természete, hogy akármilyen jelentéktelen újságot is hall - fő, hogy újság legyen; azt okvetlenül közli a másik halandóval, ha egyébert nem, csak azért, hogy így szólhasson: „Hallgassa csak meg, micsoda hazugságot terjesztenek már megint!” A másik halandó pedig érdeklődve tartja oda a fülét, azután kijelenti: „Igen, ez szemenszedett hazugság, meghallgatni sem érdemes.” Majd pedig sürgősen keres egy harmadik halandót, hogy annak elbeszélje a hírt, s aztán együtt kiáltsanak fel: „Micsoda ostoba hazugság!” És a hír feltétlenül elterjed az egész városban, a halandók pedig, valahányan vannak, jó darabig egyébről sem beszélnek, végül bevallják, hogy a dolog említésre sem érdemes, kár szót vesztegetni rá.

Hősünket ez a buta eset szemmel láthatóan elkedvetlenítette. Bármilyen értelmetlen az ostobák beszéde, olykor elég ahhoz, hogy megzavarja az okos embereket. Csicsikov kezdte magát igen kellemetlenül, feszélyezetten érezni, pontosan úgy, mintha gyönyörűen kifényesített csizmával egyszerre csak valami sáros, bűzös pocsolyába lépett volna, egyszerűen rosszul érezte magát, nagyon rosszul. Próbált nem gondolni a dologra, szórakozást keresett, leült whistezni, de

minden igyekezete hiábavalónak bizonyult; kétszer indult idegen színnel, és megfélemezve arról, hogy harmadszor már nem lehet ütni, ostobán hadonászott, és az imént kijátszott kártyáját kapta fel. A törvényszéki elnök sehogy sem értette, hogy Pavel Ivanovics, aki olyan jól, olyan megfontoltan, sőt mondhatni: ravaszul szokott játszani, most miért követ el ilyen durva hibákat, még az ő pikk királyát is beseperte, amelyben pedig az elnök - saját szavai szerint - úgy bízott, mint az istenben. Persze, a postamester, az elnök, sőt a rendőrkapitány is ingerkedett vele, mint ilyenkor szokás; mondogatták, hogy talán szerelmes, hogy ők is sejtik, mi gyötri a szívecskéjét, sőt azt is tudják, ki sebesítette meg nyilával - hősünket azonban mindez nem derítette jobb kedvre, akárhogy igyekezett is nevetgélni, tréfálni. A vacsoránál sem sikerült jobban összeszednie magát, ámbár igen kellemes asztalszomszédai voltak. Nozdrjovot pedig már régen kivezették a teremből, mert végül maguk a hölgyek is kénytelenek voltak megállapítani, hogy botrányosan viselkedett: a füzértánc alatt leült a padlóra, és a táncolók ruhája aljához kapkodott, s ez már több volt a soknál, ahogy a hölgyek kifejezték magukat. A vacsoránál igen vidám volt a hangulat, a háromkarú gyertyatartók, virágbokréták, édességek és borospalackok körül ülő vendégek arcán elégedettség és fesztelen jókedv ragyogott. A katonatisztek, hölgyek, frakkos urak kedvessége, előzékenysége már szinte émelyítő volt. A férfiak felugráltak a helyükről, odafutottak a szolgálkhoz, átvették tőlük a tálakat, és rendkívül ügyesen tartották a hölgyek elé. Egy ezredes a mártásos csészét a kivont kardja hegyére tette, úgy nyújtotta egy hölgy felé. Az érettebb korú férfiak, akik között Csicsikov ült, hangosan vitatkoztak továbbra is, s az okos szavakat hallal vagy marhapecsenyével váltogatták, amelyet irgalmatlanul megmustároztak; olyan tárgyakról vitatkoztak, amelyekhez annak idején Csicsikov mindig hozzászólt, most azonban úgy hallgatta, mint a messze útról érkezett, elcsigázott, törődött ember, aki nem is érti, amit körülötte beszélnek, és semmi erőfeszítésre nem képes. Meg sem várta a vacsora végét, és sokkal korábban hazament a fogadóba, mint máskor.

Ott, abban a kis szobában - amelyet az olvasó már ismert, komódszekerénnyel eltorlaszolt ajtajával s a zugokból olykor kikukucskáló svábbogarakkal együtt - lelkiállapota és gondolatai továbbra is olyan ingadozók voltak, mint a karosszék, amelyben ült. Zavar és szorongó érzés fogta el, szívében valami nyomasztó üresség maradt.

„Hogy az ördög vinne el mindnyájatokat, akik ezeket a bálakat kitaláltátok! - mormogta haragosan. - Tulajdonképpen mitől van olyan nagy kedvetek a dáridózáshoz? A kormányzó-ságban rossz a termés, nagy a drágaság, nekik meg legfőbb gondjuk a bál! Szép kis história! Hogy felcicomázták magukat az asszonyok! Nem csoda, tehetik! Némelyiknek a ruhája tán ezer rubelbe is belekerült. S mindez a jobbágyok terhére, vagy váltságokból, vagy ami még rosszabb, a magunkfajta ember lelkiismeretének rovására. Hiszen köztudomású, hogy miért fogadnak el a hivatalnokok megvesztegetéseket, miért terhelik meg a lelkiismeretüket: azért, hogy a feleségüknek teljék selyemsálakra, fidres-fodros ruhákra, meg tudja az istennyila, miféle cifraságokra. És mindez mire való? Csak egyre: nehogy valamelyik csámpás Szidorovna panaszkodhassék, hogy a postamesterné ruhája szebb, mint az övé, aztán az ilyenek kedvéért csak úgy dobálják az ezer rubeleket. És rikoltoznak: »Bál! Bál! Vigalom!« Micsoda ostobaság. A bál nem orosz szokás, nem illik az orosz ember természetéhez. Ördög tudja, mi jó van azon: felnőtt, nagykorú férfiak fogják magukat, és feketében, mint az ördögfiak, lenyalt hajjal, levakart képpel, egyszerre csak kipenderülnek a középre, és ficáinkolnak, mintha görcs rángatná a lábukat; némelyik pedig - miközben párjával együtt rúgja a port, jobbra-balra dülöngél, és akkorákat ugrik, mint a bakkecske - még beszélget is vele, komoly dolgokról... És mindez csak majmolás! Majmolás! Mert a francia negyven éves korában is éppen olyan éretlen, mint tizenöt éves korában, hát uccu neki, legyünk mi is olyanok! Nem, ez igazán... az ember minden bál után úgy érzi magát, mintha bűnt követett volna el; emlékezni sem szeret rá. Üres a

feje, mint valami előkelő úrral folytatott társalgás után; az előkelő úr összebeszél hetet-havat, könnyedén mindenre kitér, mindenről van mondanivalója, amit innen-onnan, könyvekből csipegetett ki, tetszetősen, színesen beszél - de az ember mindebből semmit sem jegyez meg; csak később derül ki, hogy még ha egyszerű kupeccel beszélgetünk is, aki csak a maga dolgát érti - de azt aztán jól és alaposan; az is többet ér, mint az előkelő urak locsogása. Hát voltaképpen mi értelme egy ilyen bálnak? Mi lenne, ha egy írónak eszébe jutna leírni az egészet a maga valóságában? Bizony, a könyvben is ugyanolyan értelmetlen lenne, mint a valóságban. Az ördög tudná megmondani: erkölcsös-e, erkölcstelen-e? Az ember köp egyet, aztán becsapja a könyvet.”

Ilyen kedvezőtlen véleménnyel volt Csicsikov a bálók felől általában; de méltatlankodásához, úgy látszott, más, különleges okok is hozzájárultak. Rosszkedvének fő okozója nem maga a bál volt, hanem az a kínos jelenet, az, hogy egyszerre csak, tudja isten, milyen furcsa színben látta őt mindenki, hogy olyan zavaros, gyanús szerepet játszott. Persze, okos ember szemével nézve az esetet, látta, hogy mindez ostobaság, tudta, hogy bolond ember szava nem jelent semmit, különösen most, hogy a fődolog már annak rendje és módja szerint el van intézve. De hát furcsa teremtmény az ember: neki éppen azoknak az ellenszenve fájt, akiket semmire sem becsült, akiket oly élesen elítélt, ócsárolva viselkedésüket és cicomás öltözkűket. S ez annál jobban bántotta, mert jól meggondolva a dolgot, be kellett látnia hogy a kellemetlenség oka részben ő maga volt. Önmagára azonban mégsem haragudott, és ebben, természetesen, igaza volt. Valamennyiünknek megvan az a kis gyengéje, hogy magunk iránt kissé elnézők vagyunk, s inkább valamely felebarátunkat hibáztatjuk, akin aztán kitöltjük a bosszúnkat, például szolgánkat, aki éppen jókor kerül a szemünk elé, vagy alárendelt hivatalnokunkat, a feleségünket, vagy ha más nem akad, akár egy széket, amelyet aztán úgy odavágunk az ajtóhoz, hogy karja, lába, támlája letörik - hadd tudja meg, mi az a harag. Csicsikov is hamarosan talált egy ilyen felebarátot, aki bőven szolgáltatott neki okot a haragra. Ez a felebarát Nozdrjov volt; őt aztán Csicsikov jobbról-balról, mindenfelől olyan válogatott szitkokkal halmozta el, amilyenekkel talán legföljebb csak a ravasz falusi sztarosztát vagy bérkocsist szokta elhalmozni valamely átutazóban levő, igen tapasztalt kapitány - néha még tábornok is; a már klasszikussá vált szitkok sokaságát számos eladdig ismeretlen kifejezéssel gazdagítva, amelyeket ő maga talált ki. A szitkok Nozdrjov egész rokonságára kiterjedtek, és családjá tagjaira - kivált a felmenő ágiakra - különösen rájárt a rúd.

Mialatt azonban Csicsikov, gyötrő gondolatokba mélyedve, álmatlanul gunnyasztott karosszékében, dühödten átkozva Nozdrjovot és egész nemzetségét, előtte pedig faggyúgyertya pislogott, melynek kanócán már régen fekete sapka képződött, és minden pillanatban kialvással fenyegetett - mialatt ablakán bebámult a vak, sötét éjszaka, amely a közelgő hajnaltól már szürkülni készült, s a távolból már kakaskukorékolás hallatszott, a teljesen álomba merült városban pedig valahol talán egy nem tudni, milyen rendű és rangú köpönyeges toprongyos ember bandukolt, aki csupán a duhaj oroszok által (sajnos!) túlon túl kitaposott utat ismerte, azalatt a város másik végén olyan esemény volt lezajlóban, amely hozzájárult ahhoz, hogy hősünk helyzete még kellemetlenebbé váljék. Ugyanis a város távoli útjain és mellékutcáin át zörögve haladt egy igen fura fogat, amelyről nehéz lett volna megállapítani, hogy a járművek melyik fajtájához tartozik. Nem hasonlított az sem tarantászhoz, sem hintóhoz, se csészához, hanem leginkább kerekre erősített, vastag, gömbölyű görögdinnyéhez. Ennek a dinnyének orcái, vagyis ajtócskái - amelyeken egykori sárga fénymáz nyomai látszottak - nagyon rosszul záródtak, mert sarkai és kilincsei igen elhanyagolt állapotban lévén, csak madzaggal voltak úgy-ahogy összekötözve. A dinnye belseje tele volt zacskó formájú kartonvankosokkal, henger alakú és egyszerű párnákkal, zsákokkal, amelyekben kenyér, kalács, cipó, tükörtojás, forrázott tésztából készült pereg volt. Fölül még tyúkpástétom és uborkás hús is kandikált ki. A kocsi

hágcsoját „a legény” néven ismert inasforma ember foglalta el, házi szövésű ködmönében, borotvátlan, kissé ősze vegyült szakállal. A rozsdás kapocsvasak és rugók éktelen zörgése, csikorgása felébresztette a város túlsó végén szundikáló éjjeliőrt, aki félálomban megragadta az alabárdját, és torkaszakadtából kiáltotta: „Állj, ki vagy?”, de látta, hogy nincs ott senki, s a csikorgás-zörgés csak távolról hallatszott, hát elcsípett a gallérján valami állatot, a lámpához ment, ott összeroppantotta a körmén, majd letette alabárdját, és saját lovagi rendjének szolgálati szabályzatát követve, újra elaludt. A dinnye elé fogott lovak időnként elülő térdükre roskadtak, mert nem voltak megpatkolva, azonkívül szemlátomást nem szokták meg a sima városi kövezetet. A régimódi kocsi befordult még néhány utcasarkon, végül egy sötét mellékutcába kanyarodott, elhaladt a kis egyházközségi Nyikola-templom mellett, és megállt az esperesné háza előtt. Fialat leányka szállt ki belőle - fejkendő és meleg ujjas volt rajta -, nekiment a kapunak és mindkét öklével döngetni kezdte, oly erősen, hogy az bármely férfinak becsületére vált volna (a ködmönös legényt azután lábánál fogva kellett leráncigálni a helyéről, mert úgy elaludt, mint a bunda). A kutyák ugatni kezdtek, a kapu kinyílt, és nagy nehezen, végre, elnyelte az otromba úti alkalmatosságot. A fogat egy farakásokkal, tyúkólakkal és mindenféle ketrecekkel telezsúfolt szűk udvaron állt meg, ott kikászálódott belőle a gazdája, aki nem volt senki más, mint Korobocska földbirtokosnő, kollégiumi titkárné. Az öregasszonyt ugyanis, röviddel Csicsikov elutazása után, kezdte rettentően nyugtalanítani az a gondolat, hogy vendége talán becsapta, úgyhogy egymás után három éjjel nem aludt, végül elhatározta, hogy - bár lovai nincsenek megpatkolva - behajtat a városba, s ott biztos forrásból megtudja, mennyiért szoktak elkelní a holt lelkek, s nem járt-e ő rosszul, nem lehet-e, hogy - isten őrizz - harmadáron adta el a magáéit? Hogy ennek milyen következményei lettek, azt megtudhatja az olvasó egy párbeszédből, amely két hölgy között folyt le. Ez a párbeszéd... de hagyjuk ezt inkább a következő fejezetre.

KILENCEDIK FEJEZET

Kora reggel - az N. városban szokásos látogatási időnél jóval korábban - egy narancsszínű, kék oszlopos faházból, amelynek félémelete is volt, egy hölgy libegett ki, divatos, kockás kabátkában: mögötte inas lépkedett, aki százgallérú köpönyeget és fényesre simított, arany-paszományos, kerek kalapot viselt. A hölgy szokatlanul sietősen szökkent fel a bejárat előtt álló hintó lebocsátott hágsóján, az inas pedig azonnal becsapta mögötte a kocsiajtót, felkapcsolta a hágsót, felkapaszkodott a hátulsó bakra, és odakiáltott a kocsisnak: „Hajts!”

Az úrhölgy az imént hallott roppant érdekes újságot vitte tovább és ellenállhatatlan kívánság ébredt benne, hogy azt mentől előbb, azon melegében továbbadja. Minden pillanatban kinézett a kocsi ablakán, és kimondhatatlan bosszúsággal látta, hogy még nagyon messze vannak a céltól. Úgy tetszett neki, hogy minden ház hosszabb a szokottnál. Az apró ablakaival pislogó, fehér szegényekháza elviselhetetlenül hosszúnak látszott, végül már nem állhatta meg, hogy fel ne kiáltson:

- Átkozott épület! Hát ennek már sosem lesz vége?

A kocsist már kétszer is sürgette:

- Gyorsabban, Andrjuska, gyorsabban! Ma kibírhatatlanul lassan hajtasz!

Végre célnál voltak. A hintó sötétszürke, földszintes, ugyancsak fából épült ház előtt állt meg, amelynek ablakait felül fehér domborművű fafaragványok díszítették, az ablakok előtt és a keskeny előkertecske körül magas fakerítés állt, azon belül pedig vékonyka fák fehérlettek a makacsul rájuk tapadó városi portól. A párkányokon cserepes virágok tarkáltak, az egyik ablakban papagáj himbálózott kalitkájában, csőrével egy karikába akaszkodva, a másikban két kiskutya szundikált a napon. Ebben a házban a hintón érkezett hölgy legjobb barátnője lakott. A szerző rendkívül nehéz helyzetbe került, nem tudja, milyen néven nevezze meg őket úgy, hogy ezúttal meg ne haragudjanak rá, mint régebben már megtörtént. Kitalált nevet adni nekik - veszedelmes. Valahol a mi óriási birodalmunk valamelyik zugában feltétlenül akad, aki a valóságban éppen azt a nevet, azt a költött nevet viseli, és feltétlenül halálosan megharagszik: szilárdan hiszi - és mondja is -, hogy a szerző előre megfontolt szándékkal, titokban utazott oda, csakis azért, hogy megtudjon róla mindent: kiféle-miféle ő, milyen bekecset hord, miféle Agrafena Ivanovná-t szokott látogatni, mik a kedvenc ételei. Attól pedig, hogy hivatali rangjuk szerint nevezze meg őket az ember: isten őrizz, az még veszélyesebb. Nálunk most minden rangú és rendű ember olyan ingerlékeny, hogy amit nyomtatásban lát, azt mind személyes célzásnak tekint, úgy látszik, ez már benne van a levegőben. Elég annyit mondani valamely városról, hogy lakik ott egy ostoba ember - ez már személyeskedésnek számít; hirtelen előugrik egy tisztes külsejű úr, és méltatlankodva kiabál: „Hisz én is ember vagyok, ezek szerint hát én is ostoba vagyok?” - egyszóval rögtön felfogja, miről van szó. Éppen ezért, az efféle kellemetlenségek elkerülése végett, azt a hölgyet, akihez a vendég érkezett, úgy fogjuk nevezni, mint ahogyan N. városban csaknem egyhangúlag nevezik: minden tekintetben kellemes hölgy. És méltán nevezik így, mert csakugyan semmi fáradságot nem sajnál, hogy a legnagyobb mértékben kellemessé tegye magát. Bár, persze, szeretetreméltóságába belelopakodtak - hű, de még mennyire! - a női természet egyes jellegzetes vonásai, kellemes szavaiból pedig gyakran igen hegyes - hű, de még milyen hegyes! - gombostűk villantak ki. És isten óvjon attól a felháborodástól, amely a szívében forrongott olyan hölgy ellen, aki valamiképpen, valamiben különb akart lenni, mint ő. Mindezt azonban felülmúlhatatlan finomsággal és udvariassággal leplezte. Minden mozdulata csupa ízlés, csupa kellem volt, még

a verseket is szerette, sőt néha még a fejét is ábrándosan tudta tartani, és mindenki egyetértett abban, hogy ő csakugyan minden tekintetben kellemes hölgy. A másik hölgyet, vagyis azt, aki látogatóba érkezett, és jelleme nem volt ilyen sokrétű, egyszerűen csak kellemes hölgynek fogjuk nevezni.

A vendég érkezése felébresztette a napon szundikáló két kiskutyát, a bozontos Adélt, amely minduntalan belegabalyodott a saját gubancos szőrébe, és a vékony lábú Potpourrit. Mindketten karikába kunkorított farokkal, csaholva rohantak az előszobába, ahol a vendég éppen levetette köpenyét; a divatos mintájú és színű ruhájából hosszú boájából áradó jázminillat betöltötte az egész szobát. Mihelyt a minden tekintetben kellemes hölgy értesült az egyszerűen kellemes hölgy érkezéséről, futott ki az előszobába. A hölgyek kezet fogtak, összecsókolóztak örvendezve felkiáltottak mint a volt osztálytársnők, mikor röviddel azután, hogy kikerültek az intézetből, váratlanul találkoznak, és mikor jó anyjuknak még nem volt ideje felvilágosítani őket, hogy egyikük apja szegényebb és alacsonyabb rangú, mint a másiké. A hangosan cuppanó csókok hallatára a kiskutyák megint rákezdték az ugatásra, amiért zsebkendővel meglegyintették őket. A két dáma ezután bement a fogadószobába, amely természetesen kék volt, és többek közt pamlag, tojásdad asztal, sőt két plüsshuzatú spanyolfal is állt benne; utánuk beszaladt a mormogó, bozontos Adél is valamint a vékony lábú, magas Potpourri.

- Ide, ide, ebbe a kis kuckóba - mondta a háziasszony, és a pamlag sarkába ültette vendégét -, így ni! Itt van ez a kis párna is. - Azzal díszpárnácskát gyömöszölt a vendég háta mögé; a párnácskát pamuthímzés borította, amely lovagot ábrázolt a szokásos kivitelben; az orr létra alakúra, a száj négyzet alakúra sikerült.

- Jaj, de örülök, igazán el sem tudom mondani... hallom, hogy kocsi áll meg a ház előtt; gondolom magamban, ki lehet az ilyen korán? Parasa azt mondja „Talán az alkormányzóné...”, no hiszen, mondom én. „Már, megint a nyakamra jött az az ostoba teremtés, hogy mindenféle butasággal untasson...” és már éppen szólni akartam, hogy mondják neki: nem vagyok itthon...

A vendég már szeretett volna rátérni a lényegre, szerette volna elmondani az újságot, de ekkor a minden tekintetben kellemes hölgy felkiáltott, s ezzel más irányba terelte a beszélgetésüket...

- Jaj milyen csinos, élénk minta! - kiáltott fel a minden tekintetben kellemes hölgy, az egyszerűen kellemes hölgy ruhájára pillantva.

- Igen elég csinos. De Praszkovja Fjodorovna véleménye szerint szebb lenne, ha a kockák kisebbek, a pettyek pedig nem barnák, hanem kékek volnának. A nővéremnek küldtek egy kelmét, hát mondhatom, az olyan gyönyörű, hogy szavakkal ki sem lehet fejezni; képzelje csak: a lehető legvékonyabb, hajszálfinom csíkok, kék alap, a csíkok között pedig felváltva pettyecskék és virágocskák, pettyecskék és virágocskák... egyszóval páratlanul gyönyörű! Határozottan mondhatom, hogy ilyen szép még nem is volt a világon!

- Édesem, az nagyon tarka.

- Á, dehogy tarka.

- De bizony tarka.

Itt meg kell jegyeznünk, hogy a minden tekintetben kellemes hölgy bizonyos mértékben materialista volt, és hajlott a kételkedésre, a vitatkozásra, az ellentmondásra, és igen sok dolog akadt, amit éppenséggel tagadott.

Az egyszerűen kellemes hölgy kifejtette, hogy a szóban forgó kelme egyáltalában nem tarka, aztán felkiáltott:

- Igaz is, figyelmeztetem: girlandot már nem hordanak!

- Hogy lehetséges az?
  - Ahelyett most a fodor a divat.
  - Csodálom, mert a sok fodor nem szép.
  - Pedig most minden csupa fodor és fodor. Fodor a köpenyen, fodor a ruhaujjon, fodor a vállon, fodor alul a ruha szegélyén, fodor mindenütt.
  - Hát pedig nem szép az, Szofja Ivanovna, ha mindenütt fodor van.
  - Sőt, nagyon bájos, Anna Grigorjevna, rendkívül bájos. Kettős szegéllyel díszítik, a karöltő fölött pedig, a vállon egészen szélesre hagyják... Hanem figyeljen csak ide, mondok valamit, ami még jobban meg fogja lepni. Bizonyára nem gondolta volna: a derékvonal még hosszabb lett, és elöl egész mélyen leérnek a halcsontok, a szoknya körös-körül buggyos, mint valamikor a krinolin volt, sőt hátul még vattával is kitömik, hogy tökéletes *belle femme*¹² formájú legyen.
  - Hallottak már ilyet! Ez nekem egyáltalában nem tetszik - jelentette ki a minden tekintetben kellemes hölgy méltóságos fejmozdulat kíséretében.
  - Hát bizony igaza van; ez már nekem sem tetszik.
  - Én nem bánom, akárki akármit mond is, eszem ágában sincs ezt a divatot követni! Én ugyan a világért sem vennék fel ilyen ruhát!
  - Én sem... Igazán, ha az ember meggondolja, micsoda képtelenségeket akar néha ránk kényszeríteni a divat! Megdöbbenő! Csak azért kértem el a nővéremtől a szabásmintát, hogy legyen min nevetni... Az én Melanyám már hozzá is fogott a varráshoz.
  - Hogyan! Önnek talán megvan a szabásmintája is? - kiáltott fel a minden tekintetben kellemes hölgy, észrevehetően nem minden izgatottság nélkül.
  - Meg. A nővérem elhozta.
  - Édes lelkecském, minden szentekre kérem, adja ide nekem is.
  - Jaj, már odaigértem Praszkovja Fjodorovnáknak. Talán majd ha tőle visszakapom.
  - Csak nem képzeled, hogy én majd Praszkovja Fjodorovna mögött fogok kullogni! Igazán furcsállnám öntől, ha idegenekhez előzékenyebb lenne, mint jó barátnőjéhez.
  - Hiszen ő nem idegen, hanem a nagynéném!
  - Az ám, de nem vér szerinti nagynénje, csak a férje részéről!... Nem, nem, Szofja Ivanovna, így nem szabad viselkednie... ebből az derül ki, hogy ön meg akar bántani engem... látom, hogy már megunt... nem szeret... látom, hogy meg akar szakítani velem minden ismeretséget.
- Szegény Szofja Ivanovna nem tudta, mitévő legyen. Maga is érezte, milyen erős keresztűzbe került. Kellett neki dicsekedni! Szerette volna leharapni a saját buta nyelvét.
- Hát a mi daliás lovagunk hogy van? - kérdezte eközben a minden tekintetben kellemes hölgy.
  - Jaj, istenem! Hova is tettem az eszem, hogy csak így üldögélek itt! Jó, hogy emlékeztet, nagyszerű! Hisz ön még nem is tudja, Anna Grigorjevna, mi hozott engem ide!
- Itt a vendég lélegzete elakadt, szavai, mint a hégák, kergették egymást, s a kitörni készülő áradatot csak olyan embertelenség állíthatta meg, mint amelyet a jó barátnő tanúsított azzal, hogy közbevetett:

---

¹² Szépasszony. (francia)

- Nekem hiába magasztalja, dicséri - kezdte a szokottnál élénkebb hanghordozással -, és megmondom nyíltan, a szemébe is megmondom én neki, hogy haszontalan ember, haszontalan...

- De hallgassa meg végre, amit mondani akarok!

- Azt beszélnek róla, hogy ilyen meg olyan nagyszerű ember, pedig hát arról szó sincs... még az orra is... a lehető legellenszenvesebb orr.

- De engedje meg, lelkecském, Anna Grigorjevna, engedje meg végre, hogy elmondjam, amiért jöttem. Hisz az rendkívül érdekes történet, *ce qu'on appelle une histoire*¹³ - mondta a vendég csaknem kétségbeesetten, és már valósággal könyörgő hangon.

Nem árt megjegyezni, hogy a két hölgy társalgás közben igen sok idegen szót, sőt néha hosszú francia mondatokat alkalmazott. A szerző azonban - bármily áhítatos elismeréssel és hálával fogadja is azt a felbecsülhetetlen hasznot, amelyet a francia nyelv jelent Oroszországnak, bármennyire tiszteli is legfelsőbb köreinknek azt a dicséretre méltó szokását, hogy úgyszólván állandóan franciául beszélnek - természetesen a mélységes hazaszeretet kifejezéseiként -, mégse tudja rászánni magát, hogy bármiféle idegen szót keverjen ebbe az ő orosz elbeszélésebe. Így hát oroszul folytatjuk a történetet.

- Miféle történetet?

- Jaj, édes szívecském, Anna Grigorjevna, ha sejtené, micsoda helyzetben voltam én ma! Képzelve csak: beállít hozzám az esperesnő, Kirill atya felesége... No, mit gondol, lelkecském, kiféle-miféle az a mi agyonmagasztalt, derék vendégünk?

- Hogyan? Csak nem udvarolt tán az esperesnőnek is?

- Ah, Anna Grigorjevna, ha csak udvarolt volna, az még hagyján! Hallgassa meg, mit mondott Kirill atya felesége: váratlanul betoppant hozzá - azt mondja - Korobocska földbirtokosnő, rémülten, halásápadtan, és beszélni kezd, de miket mondott! Hallgassa csak meg, valóságos regény! A legsötétebb éjszaka, éjfél után, mikor az egész házban mindenki aludt, egyszerre csak dőngetni kezdik a kaput, de olyan iszonytatóan, hogy azt elképzelni sem lehet; kiáltás hangzik: „Nyissátok ki, nyissátok ki, mert ha nem, betörjük a kaput!...” No, mit szól ehhez? Ezek után mi a véleménye a mi derék, nagyszerű vendégünkről?

- Hát az a Korobocska talán fiatal és csinos?

- Dehogy. Öregasszony.

- Ah, a mi jóraivaló, nagyszerű vendégünk! Hát egyszóval az öregasszony után jár! No, ezek után tisztelem a mi hölgyeink ízlését! Jól megválasztották, hogy kibe szeressenek bele!

- De nem, Anna Grigorjevna, egyáltalában nem ilyesmiről van szó. Hanem képzelje csak, ez az ember megjelenik nála, tetőtől talpig fegyverben, mint valami Rinaldo Rinaldini, és ráförmed: „Adj el nekem a holt lelkeit valamennyit.” Korobocska nagyon józanul és okosan felelt: „Nem adhatom el őket, azt mondja, mert már meghaltak.” - „Nem, azt mondja a másik, nem haltak meg, az már az én dolgom, azt mondja, hogy meghaltak-e vagy sem, én pedig azt mondom, hogy nem haltak meg, nem, mondja kiabálva, nem haltak meg, nem!” Elég az hozzá, nagy botrányt rendezett, összecsendült az egész falu, a gyerekek bögték, mindenki ordítózik, egyik sem érti a másikat, szóval: szörnyűség - *horreur, horreur, horreur!*¹⁴. El sem tudja képzelni,

---

¹³ Ez aztán szép história. (francia)

¹⁴ Borzalom, borzalom, borzalom!... (francia)

Anna Grigorjevna, hogy mennyire megrémített és felizgatott engem ez a dolog! „Úrnőm, galambocskám, mondja nekem Mása, nézzen csak a tükörbe, olyan sápadt.” - „Most nincs kedvem tükörbe nézegetni mondom, azonnal Anna Grigorjevnához kell mennem, hogy elmondjak neki mindent.” És még abban a minutumban megparancsoltam, hogy fogjanak be; Andruska, a kocsis, kérdezi, hova hajtson, én meg szót se tudok szólni, csak nézek rá, mint a bolond, bizonyára azt gondolta, hogy megőrültem. Ah, Anna Grigorjevna, ha tudná, milyen szörnyen izgatott voltam!

- Hanem ez mégiscsak különös - jegyezte meg a minden tekintetben kellemes hölgy -, vajon mit jelenthetnek azok a holt lelkek? Bevallom, én az egészből nem értek semmit. Most már másodszor hallok azokról a holt lelkekről: s a férjem még azt mondja, hogy Nozdrjov hazudik, de bizonyos, hogy valami mégis van a dologban.

- De képzelje el az én helyzetemet, Anna Grigorjevna, mikor ezt hallottam! „Most pedig, azt mondja Korobocska, nem tudom, mitévő legyek. Kényszerített, azt mondja, hogy írjak alá valami hamis iratot, és odadobott nekem tizenöt rubelt bankjegyekben. Én, azt mondja, tapasztalatlan, védtelen özvegy vagyok, én nem tudok semmit...” Hát így áll a dolog ezzel az esettel! Hanem, Anna Grigorjevna, ha tudná, ha tudná, mennyire felizgatott engem ez a dolog!

- Hát nekem beszélhetnek, amit akarnak, itt nem holt lelkekről van szó, emögött valami más rejlik.

- Bevallom, nekem is az a véleményem - válaszolta az egyszerűen kellemes hölgy nem minden meglepetés nélkül, és azonnal élénk kívánságot érzett, hogy megtudja, mi rejlik emögött. Meg is kérdezte:

- És mit gondol, mi rejlik mögötte?

- Hát ön mit gondol?

- Hogy én mit gondolok? Be kell vallanom, hogy én már azt sem tudom, hol áll a fejem...

- De mégis tudni szeretném, mi a véleménye erről a dologról.

Az egyszerűen kellemes hölgy azonban nem tudott mit felelni. Ő csak izgulni és rémüldözni tudott, hanem hogy valami értelmes következtetést vonjon le az esetből, arra képtelen volt, ahhoz neki, talán inkább, mint bárki másnak, gyöngéd baráti tanácsokra lett volna szüksége.

- No hát majd én megmondom, mik azok a holt lelkek, hallgasson csak ide - szólt a minden tekintetben kellemes hölgy, a vendég pedig e szavak hallatára csupa merő figyelem lett, fülecskéje magától hegyeződött, ő maga előrehajolva felemelkedett, úgyszólván már nem is ült a díványon, már alig érintette, és bár kissé kövérke volt, egyszerre vékonyká vált, szinte súlytalanná, mint a pihe, amely a legkisebb fuvallattól a levegőbe emelkedik.

Így válik csupa merő figyelemmé az orosz úr, kutyatenyésztő és vadász, mikor az erdőbe érkezve, a lépések zajától felriadt nyúlra les; lovával és felemelt ostorával együtt mozdulatlaná dermedve így válik feszült, megtestesült figyelemmé, löporrá, amely már-már lánggra lobban. Tekintetét a levegőbe fűrja, és lám, már utol is éri a vadat, az már el nem menekülhet előle, bár a sztyeppén hóvihar dühöng, és szúrós, ezüstös sziporkákkal fűjja tele a vadász száját, bajuszát, szemöldökét és hódprémes sapkáját...

- A holt lelkek... - szólalt meg a minden tekintetben kellemes hölgy.

- Mondja, mondja! - sürgette izgalomban égve a vendég.

- A holt lelkek...

- Jaj, beszéljen már, az isten szerelmére!

- A holt lelkek, az csak olyan kitalálás, csak arra szolgál, hogy leplezzen valamit; a dolog úgy áll, hogy Csicsikov meg akarja szöktetni a kormányzó leányát.

Ez a következtetés egészen váratlan és minden tekintetben rendkívül szokatlan volt. Hallatára a kellemes hölgy csaknem kővé dermedt, elhalványodott, szinte halálsápadt lett, és olyan riadt izgalom fogta el, hogy az már nem volt tréfadolog.

- Ó, istenem! - kiáltott fel, és összecsapta a kezét. - Ezt igazán sosem hittem volna!

- Én pedig, őszintén szólva, rögtön sejtettem, miről van szó, mihelyt ön beszélni kezdett - felelte a minden tekintetben kellemes hölgy.

- De hát ezek után mit gondoljon az ember az intézeti nevelésről, mondja, Anna Grigorjevna? Egyszóval így fest az ártatlanság!

- Miféle ártatlanság! A fülem hallatára olyasmiket beszélt, amiket én, bevallom, ki sem mernék ejteni a szájamon.

- Tudja, Anna Grigorjevna, az embernek a szíve szakad meg, ha látja, milyen magasra csapott manapság az erkölcstelenség!

- A férfiak mégis bolondulnak érte. Ami engem illet, őszintén szólva, nem találok rajta semmit...

- Kibírhatatlanul mesterkél!

- Ah, szívecském, Anna Grigorjevna, olyan az, mint a szobor, semmi kifejezés az arcán.

- Ah, milyen mesterkél! Milyen mesterkél! Úristen, milyen mesterkél! Hogy ki tanította rá, nem tudom, de én még nem is láttam nőt, aki ennyire affektált!

- De lelkecském! Hiszen olyan, mint a szobor, és sápadt, mint a halál!

- Jaj, ne mondjon már ilyeneket, Szofja Ivanovna, hiszen istentelenül pirosítja magát.

- De, Anna Grigorjevna, hogy mondhat ilyet! Hiszen olyan fehér az, akár a kréta! Krétafehér!

- No de kedvesem, én mellette ültem: ujjnyi vastagon volt rajta a pirosító, és darabokban hullt róla, mint a vakolat. Az anyja tanította rá, az is kacér teremtés, de a lánya még rajta is túltesz.

- Már engedjen meg, de még ha megesküszik is erre, én kijelentem: tüstént vesszenek el gyermekeim, férjem, minden vagyonom, ha egyetlen cseppnyi mákszemnyi, leheletnyi pirosító volt rajta!

- Ah, miket beszél, Szofja Ivanovna! - kiáltott fel a minden tekintetben kellemes hölgy, és összecsapta kezét.

- Ah, milyen különös tud ön lenni, Anna Grigorjevna! Engem igazán nagyon meglep! - mondta az egyszerűen kellemes hölgy, és szintén összecsapta kezét.

Nem találja furcsának az olvasó, hogy a két hölgynek homlokegyenest ellenkező véleménye volt arról, amit csaknem egy és ugyanazon időben láttak? Csakugyan sok olyan dolog van a világon, amelynek az a sajátsága, hogy ha valamely hölgy ránéz, tökéletesen fehérnek látszik, ha meg egy másik néz rá, vörösnek látszik, mint az áfonya.

- No hát tessék még egy bizonyíték arra, hogy milyen sápadt az a lány - folytatta a kellemes hölgy. - Olyan tisztán emlékszem, mintha egy perccel ezelőtt történt volna. Ülök Manyilov mellett, és azt mondom neki: „Nézze, milyen sápadt a kormányzó lánya!” Igazán csak olyan bárgyú frátereknek tetszhetik, mint amilyenek a mi férfaink. A mi szoknyahősünk meg... Jaj,

milyen visszataszítónak láttam! El sem tudja képzelni, Anna Grigorjevna, milyen ellenszenvesnek láttam!

- Igen, hanem azért akadtak hölgyek, akik nem voltak közönyösek iránta.

- Talán én, Anna Grigorjevna? Rólam aztán igazán nem mondhatja soha, soha!

- Hiszen nem önről beszélek. Mintha bizony önön kívül senki nem lett volna ott!

- Soha, soha, Anna Grigorjevna! Engedje megjegyeznem, hogy jól ismerem magamat; más hölgyekről talán lehetne ilyesmit állítani, olyanokról, akik adják a hozzáférhetetlent.

- Már bocsásson meg, Szofja Ivanovna! Szíveskedjék tudomásul venni, hogy velem még efféle botrányos dolgok sosem történtek; másvalakivel talán igen, de velem nem, már csak engedje meg, hogy erre felhívjam a figyelmét.

- Miért olyan érzékeny? Hiszen voltak ott más hölgyek is, még olyanok is, akik sietve igyekeztek az ajtó melletti székeket elfoglalni, hogy mentől közelebb legyenek hozzá.

Az egyszerűen kellemes hölgy e szavai után elkerülhetetlennek látszott a vihar, de - igen meglepő módon - mindkét hölgy hirtelen elcsendesedett, és egyáltalában semmiféle vihar nem tört ki. A minden tekintetben kellemes hölgynek eszébe jutott, hogy az új divatú ruha szabás-mintája még nincs a kezében, az egyszerűen kellemes hölgy pedig tekintetbe vette, hogy még nem sikerült megtudnia kebelbarátnője érdekes felfedezésének részleteit, ezért aztán egykettőre helyreállt a béke. Egyébként a két hölgyről nem lehetett azt állítani, hogy természetük-nél fogva kellemetlenkedők vagy kárörvendők, általában nem volt bennük semmi rosszmájúság, de olykor beszélgetés közben szinte észrevétlenül kedvet kaptak rá, hogy kicsit megszúrálják egymást, apró örömeik közé tartozott, ha alkalomadtán ezt mondhatták magukban: „Nesze neked! Ezt megkaptad!” Mind a férfiak, mind a nők szívében különféle vágyak lakoznak.

- Én csak azt az egyet nem tudom megérteni - mondta az egyszerűen kellemes hölgy -, hogyan határozta el magát Csicsikov, jövevény létére, erre a kockázatos lépésre. Kell hogy bűntársai legyenek!

- Hát talán azt hitte, hogy nincsenek?

- De mit gondol, ki lehet a segítségére?

- Hát akár Nozdrjov.

- Talán csak nem?

- Miért ne? Éppen neki való dolog. Tudja, ez képes a saját apját eladni, vagy még inkább: elkártyázni.

- Ó, istenem, milyen érdekes híreket hallok öntől! Sosem jutott volna eszembe, hogy Nozdrjov is bele van keverve ebbe a históriába!

- Én mindig föltételeztem róla, hogy képes ilyesmire.

- Jaj, igazán, ha az ember úgy meggondolja: mi minden történik a világon! Amikor Csicsikov a városunkba érkezett - emlékszik? - gondolta volna valaki, hogy ilyen furcsa dolgok derülnek ki róla? Jaj, Anna Grigorjevna, ha tudná, mennyire feldúlt engem ez az eset! Nem is képzelem! Az ön rokonszenve és barátsága nélkül talán még... bele is pusztultam volna... mi lett volna belőlem?... Rám néz az én Másám, látja, milyen sápadt vagyok: „Úrnőm, galambocskám, azt mondja, hisz olyan sápadt, mint a halál.” - „Máská, mondom neki, azzal én most nem törődöm.” Egyszóval így a dolog! Most meg Nozdrjov is... No hiszen!

Az egyszerűen kellemes hölgy nagyon szeretett volna további részleteket hallani a leányszöktetésről, vagyis hogy hány órákor fog az lezajlani, satöbbi, de ezzel már nagyon is sokat akart. A minden tekintetben kellemes hölgy kereken kijelentette, hogy semmit sem tud. Nem volt kenye a hazudozás, legföljebb feltételezett valamit néha - s az egész más -, de csak abban az esetben, ha feltevése benső meggyőződésen épült. Ha megvolt ez a benső meggyőződése, akkor olyan jól megállta a helyét, hogy vele ugyan hiába próbált volna vitára kelni a legkiválóbb ügyvéd is - mesterien értett légyen is mások véleményének megváltoztatásához -, majd meglátta volna, mi az a benső meggyőződés.

Hogy a két hölgynek végül határozott meggyőződésévé vált az, amit az imént még csak feltételeztek, abban nincs semmi rendkívüli. Még mi, okos emberek is - ahogyan magunkat nevezzük - csaknem ugyanígy járunk el, ezt bizonyítják tudományos következtetéseink. A tudós eleinte úgy viselkedik, mint az ügyes csaló, szerényen fegyelmezetten kezdi a dolgot, a legszerényebb kérdésekkel: „Ez és ez az ország nem ettől a távoli zugtól kapta-e a nevét?”, vagy: „Ez az okmány nem valami későbbi korból való-e?”, vagy: „Ilyen és ilyen nép helyett nem valamely más nép értendő-e?” Mindjárt idézi is egyik-másik régi író, s mihelyt a szövegben valami kis célzást talál, vagy olyasmit, amit ő annak lát, rögtön nekibátorodik, igen fesztelenül és minden teketória nélkül beszélget a régi írókkal, kérdéseket intéz hozzájuk, amelyekre ő maga adja meg a választ, elfelejti, hogy félénk tapogatózással, találgatással kezdte, most már úgy gondolja, hogy jól látja a dolgot, hogy minden világos - és érvelését e szavakkal fejezi be: „Kiderült tehát, hogy a dolog így meg így volt, hogy ezt meg ezt a népet kell érteni, hogy ezt meg ezt a kérdést ilyen meg ilyen szempontból kell vizsgálni.” Ezután már csak nagy hangon, a katedréről kell hirdetni a dolgot, s az újonnan felfedezett igazság elindul világ körüli útjára, követőket és híveket szerez.

Éppen amikor a két hölgy a bonyolult kérdést ily sikeresen és elmésen megoldotta, belépett a szobába a mindig mozdulatlan arcú, bozontos szemöldökű és hunyorgó szemű ügyész. A hölgyek egymás szavába vágva mondták el neki az egész történetet, a holt lelkek vásárlását, a kormányzó leányának megszöktetésére irányuló tervet, és úgy meghökkentették, hogy bármilyen sokáig állt is egy helyben, bal szemével hunyorgatva és zsebkendőjével veregetve le szakálláról a tubákot, képtelen volt megérteni a dolgot. A hölgyek magára hagyták, és elindultak - egyik erre, a másik arra; hogy fellármázzák a várost. Ezt a vállalkozásukat alig több mint fél óra alatt sikerült is végrehajtaniuk. A város csupa izgalom volt, minden csak úgy pezsgett, noha senki sem tudta, miről van szó. A hölgyek oly zavaros ködöt bocsátottak a szemekre, hogy egy ideig valamennyien, de különösen a hivatalnokok, egészen kábultak voltak. Az első percben olyasféleképpen érezték magukat, mint az álmos iskolás fiú, mikor társai - akik korábban ébredtek fel - „huszárt”, azaz tubákkal telehintett papír darabkát gyömöszölnék az orrába. A fiú az alvó mély lélegzetével felszippanjtja az egész tubákot, hirtelen felébred, felugrik, néz mindenfelé, mint a bolond, kimeresztí a szemét, sehogy sem érti, hol van, mi történik vele, csak később veszi észre a ferde napsugarak megvilágította falakat, a sarokban elrejtőzködött nevető pajtásokat, az ablakon át benéző reggelt, az ébredező erdőt, amely ezer madár csattogásától hangos, a vékony nádszálak között kígyózó, meg-megcsillanó patakocskát, amelyet már egészen elleptek a meztelen, lubickoló gyerekek - csak ezután érzi végre hogy „huszár” van az orrában. Az első percben tökéletesen ilyen volt a város lakosainak és hivatalnokainak helyzete. Mindenki megállt, mint a birka, és meresztette a szemét. A holt lelkek, a kormányzó leánya és Csicsikov furcsán egybeolvadva kavarohtak a fejükben. Csak később, mikor már elmúlt első kábulatuk, kezdték őket egyenként megkülönböztetni, kezdtek magyarázatot követelni, és most már haragudtak, mert látták, hogy a dolog sehogy sem akar tisztázódni. Miféle ostoba szóbeszéd ez a holt lelkekről? Józan ésszel fel sem lehet fogni. Hát ki olyan bolond, hogy holt lelkeket vásárol? Ki ad azokért pénzt? Mi hasznát lehet venni a holt

lelkeknek? És hogy kerül ebbe a dologba a kormányzó leánya? Ha Csicsikov el akarta szöktetni, minek ahhoz holt lelkeket vásárolnia? Ha holt lelkeket vásárol, akkor minek a kormányzó leányát megszöktetni? Talán neki akarta ajándékozni ezeket a holt lelkeket? Ilyen bárgyúsággal telekürtölni a várost! Micsoda dolog az, hogy alig fordul meg az ember, már mindenféle históriát terjesztenek róla... s ha legalább valami értelme volna... De ha beszélük, akkor talán mégis van valami alapja... Mi oka lehet valakinek arra, hogy holt lelket vásároljon? Semmi. Egyszerűen ostoba locsogás, képzelődés, vinné el az ördög!

Egyszóval híreszteltek, magyarázgattak, tanakodtak, az egész város csak a holt lelkekről meg Csicsikovról, a kormányzó leányáról meg a holt lelkekről beszélt, és fenekestül felfordult minden. Mintha hirtelen vihar kavarta volna fel a szendergő várost. Előmászta odúikból mindazok a naplopók és álomszuszékok, akik már évek óta hálókabátban gunnyasztottak otthon, és elvonultságukért hol a csizmadiát hibáztatták, aki állítólag szűkre varrta a csizmájukat, hol a szabót, hol a részeges kocsist; mindazok, akik már régen megszüntettek mindenféle barátkozást, és már csak - mint mondani szokás - Heverfi és Szunyók földbirtokosokkal tartották fenn az ismeretséget (jellegzetes nevek ezek, amelyek az Oroszországban nagyon közkeletű „heverni” és „szunyókálni” igékből származnak, éppen úgy, mint ez a mondás: „Szuszogiékat és Horkolódiékat meglátogatni”, amin mindenfajta és bármely helyzetben - tehát oldalt hanyatt és hason fekve - történő mély alvás értendő a hozzátartozó szuszogással, horkolással, fűrészeléssel együtt); mindazok, akiket addig az ötszáz rubeles hallevésekkel, a kétarsinos kecségékkel, a szájban szinte elolvadó húsos kalácsokkal sem lehetett kicsalni házukból; egyszóval kiderült hogy a város eleven is, nagy is, népes is, ahogy dukál. Előkerült bizonyos Sziszoj Pafnutjevics és Macdonald Karlovics, akikről soha senki még csak nem is hallott. A szalonokban felbukkant egy szétlőtt kezű invalidus, hosszú, mint egy égimeszelő, ilyen magas termetű embert errefelé még nem is láttak; az utcákon ismeretlen ernyős kocsik, sosem látott utazófogatok, hintók, zörgő, csikorgó alkalmatosságok, csézák döcögtek... és az ügy egyre bonyolódott. Más időben, más körülmények között az efféle szóbeszéd talán nem is keltett volna figyelmet, de N. város már nagyon régen semmiféle érdekes hírt nem hallott. Idestova három hónapja még olyasmiben sem volt része, amit a fővárosokban pletykának, *commérage*-nak¹⁵ neveznek, s amire a városnak tudvalevően éppen olyan szüksége van, mint az idejében érkező élelmiszerkészletekre.

Ami a hírek értelmezését illeti, a városban hamarosan két, egymással homlokegyenest ellenkező vélemény alakult ki, s két egymással homlokegyenest szemben álló párt keletkezett: a férfiak és a nők pártja. A férfiak pártja kontár, hebehurgya módon figyelmét a holt lelkekre irányította. A nők pártja csak a kormányzó leányának megszöktetésére vonatkozó kérdésekkel foglalkozott. Meg kell jegyeznünk, hogy - s ez a hölgyek becsületére válik - ebben a pártban hasonlíthatatlanul nagyobb rend és körültekintés uralkodott. Ez már, úgy látszik, a hivatással jár: mint jó gazdasszonyok, jobban értenek a szervezéshez. Náluk hamarosan minden határozott formát öltött, világossá vált, tisztázódott, egyszóval végleges kép alakult ki. Kiderült, hogy Csicsikov már régen szerelmes a kormányzó leányába, hogy gyakran volt találkájuk holdas éjszakákon a kertben, hogy a kormányzó már hozzá is adná a lányát, mert Csicsikov gazdag, mint egy zsidó, ha nem akadályozná, hogy már van neki felesége, akit azonban elhagyott (honnan tudták meg, hogy Csicsikov nő, az örök rejtély marad), hogy a feleség, aki nagyon szenved a viszonzatlan szerelem miatt, rendkívül megható levelet írt a kormányzónak; így hát Csicsikov, látva, hogy a szülők semmiképpen sem adnák beleegyezésüket a házassághoz, elhatározta, hogy megszökteti a lánykát. Más házakban ugyanezt

---

¹⁵ Pletykázkodás. (francia)

némiképp eltérő változatban mesélték, hogy ugyanis Csicsikovnak egyáltalában nincs felesége, de mint leleményes ember, aki vállalkozásait szereti biztos alapokra fektetni, azzal kezdte, hogy előbb az anyához közeledett, és titkos szívbéli viszonyt kötött vele, csak azután kérte meg tőle a leánya kezét; hanem az anya megijedt, hogy ilyenformán a vallással ellenkező, bűnös cselekedetet követne el, meg aztán lelkiismeret-furdalása is volt, hát kereken megtagadta beleegyezését, ezért határozta el Csicsikov, hogy megszökteti a lányt. Mindehhez még sok magyarázat és helyreigazítás járult, olyan mértékben, ahogyan a hír egyre tovább és tovább terjedt, míg végre eljutott a legtávolesőbb mellékutcákba is. Oroszországban az alsóbb néprétegek nagyon szeretnek a felsőbb körök botrányos történeteiről beszélgetni, így aztán az esetet olyan házikók lakói is megtárgyalták - sőt további magyarázatokat is fűztek hozzá -, akik Csicsikovot soha életükben nem látták, nem ismerték. A dolog percről percre érdekesebbé vált, napról napra határozottabb, véglegesebb formát nyert, míg aztán kidolgozott, végleges alakjában eljutott a kormányzóné fülébe. A kormányzónét, úgy is mint családanyát, úgy is mint a város első asszonyát, végül mint nőt, vérig sértette ez a história, amelyről mindeddig sejtelve sem volt, és szívét elöntötte a minden tekintetben jogos felháborodás. A szegény kis szökét olyan heves szemrehányásokkal illette, amilyenekben nem minden tizenhat esztendő leánykának volt része. Kérdezte, faggatta, szapulta, a figyelmeztetések és fenyegetések özönét zúdította rá, úgyhogy a leányka sírva fakadt, keservesen zokogott - és szót sem értett az egészből; a kapus szigorú parancsot kapott, hogy Csicsikovot soha, semmilyen körülmények közt be ne bocsássa.

A hölgyek tehát elintézték az ügynek a kormányzónéra vonatkozó részét, most pedig minden figyelmüket a férfiak pártjának szentelték, igyekeztek mindenáron a maguk pártjára hódítani őket, bizonygatva, hogy a holt lelkek csak ürügy, csupán arra szolgál, hogy elterelje a gyanút a szöktetésről, s hogy azt mennél sikeresebben lehessen végrehajtani. A férfiak közül sokan csakugyan át is pártoltak a nőkhöz, noha társaik, heves szemrehányások kíséretében, papucshősnek, anyámasszony katonájának csúfolták őket, márpedig ezek az elnevezések tudvalevően nagyon sértők a férfiakra nézve.

Csakhogy az ő pártjukban - bármennyire berzenkedtek és tiltakoztak - nem volt olyan rend, mint az asszonyokéban. Náluk minden kusza, durva, nyers, elnagyolt, szervezetlen volt, a fejekben csupa bizonytalanság, összevisszaság, ellentmondás, a gondolkodásukban csupa homály, csupa ingadozás... egyszóval mindenben kifejezésre jutott a durva, nehézkes, ügyetlen férfitermészet amely nem alkalmas sem az otthon berendezésére, sem szívbéli meggyőzésre; kishitű és lusta, tele állandó kétségekkel és örökös félelmekkel. A férfiak kijelentették, hogy az egész történet csak bárgyú mendemonda, hogy a leányszöktetés inkább huszárhoz, mint polgári emberhez illik, hogy Csicsikovnak sosem jutna eszébe ilyesmit elkövetni, hogy az asszonynép hazudozik, hogy olyan, akár a zsák, amit beleraknak, azt cipeli; hogy a fődolog, amire a figyelmet irányítani kell: a holt lelkek, egyébként azokról is ördög tudja, mit jelentenek, csak az az egy bizonyos, hogy jót nem, valószínűleg valami aljasság van a dologban. Hogy miért gondoltak a férfiak valami aljasságra a holt lelkekkel kapcsolatban, azt rögtön megmondjuk.

A kormányzóság élére új főkormányzót neveztek ki. Ez olyan esemény, amely tudvalevően mindig nagy izgalomba hozza a hivatalnokokat: kezdődnek a vizsgálatok, ellenőrzések, fejmosások, megrovások, és mindenfajta hivatalos kellemetlenségek, amelyekkel a felettesek kedveskedni szoktak alárendeltjeiknek. „No hiszen - gondolták a hivatalnokok -, ha ez megtudja, micsoda ostoba hírek keringenek a városban, még képes úgy megharagudni, hogy attól koldulunk!” A közegészségügyi felügyelő hirtelen elsápadt, tudja isten, mit képzelt, arra gondolt, vajon a *holt lelkeken* nem azok a betegek értendők-e, akik a kórházakban és más helyeken szinte tömegestül haltak meg forrólázban, amely ellen nem történtek megfelelő

óvóintézkedések, s hogy Csicsikov nem a főkormányzói kancellária hivatalnoka-e, akit azért küldtek, hogy titokban vizsgálja ki az ügyet. Ezt a feltevést közölte a törvényszéki elnökkel is. Az elnök azt felelte rá, hogy ostobaság, de aztán ő maga is hirtelen elsápadt arra a gondolatra, hogy: mi történik, ha a lelkek, akiket Csicsikov megvásárolt, csakugyan holtak, és ő megengedte, hogy adásvételi szerződésbe foglalják a vásárt, sőt ő maga mint Pljuskin megbízottja szerepelt; mi lesz, ha ez eljut a főkormányzó fülébe? Ezt az aggodalmát el is mondta egyik-másik társának, mire hirtelen azok is elsápadtak; a félelem ragályosabb, mint a dögvész, és pillanatok alatt elharapózik. Egyszerre valamennyien olyan hibákat fedeztek fel magukban, amelyek meg sem voltak bennük.

A *holt lelkek* szavak olyan homályosan, rejtélyesen hangzottak, hogy már kezdtek gyanút kelteni abban az irányban is: nincs-e bennük valami célzás bizonyos sietősen eltemetett halottakra, mert nem is olyan régen két ilyen eset is történt. Az egyik eset valami szolvicsegodszki kupecekkel történt, akik vásárra jöttek a városba, és vásár után megvendégelték usztyszisolszki társaikat orosz módra és még németes kotyvalékokkal is, narancslével, punccsal, szörpökkel meg effélékkel. A baráti összejövetel, rendes szokás szerint, verekedéssel végződött. A szolvicsegodszki kupecék agyonverték az usztyszisolszkiakat, bár ők maguk is hatalmas ütések kaptak a fejükre, oldalukra és lágyékukba, amelyek azt bizonyították, hogy az istenben megboldogultak is óriási, irgalmatlanul kemény öklökkel voltak megáldva. A győztesek egyikének arcát olyan irtózatossá csapás érte, hogy orra teljesen szétlapult, sőt egészen behorpadt, alig fél ujjnyira állt ki az arcából. A kupecék beismerték tettüket, s azzal indokolták, hogy bizony kicsit duhajok voltak; híre járt, töredelmes bűnbánata mellett mindegyik négyszáz rubelt is letett állami bankjegyekben, de az egész ügy nagyon homályos maradt. A megejtett vizsgálatból kiderült, hogy az usztyszisolszki legények halálát tűzvész okozta, és úgy is temették el őket, mint akik égési sebeikbe pusztultak bele. A másik, nemrégiben lezajlott eset a következő volt: Vsivaja-Szpesz falucska kincstári jobbágysai, úgyszintén Borovki és Zagyrirajlovo falucska hasonló jobbágysai egyesült erővel elpusztították a föld színéről a zemsztvo-rendőrséget bizonyos Drobjazskin rendőrségi ülnök személyében; a zemsztvo-rendőrség, azaz Drobjazskin ugyanis túlságosan gyakran látogatott a falvakba, az ilyesmi pedig sokszor felért akár a járványos forrólázzal is, mert e túlságosan gyakori látogatások okát abban látták, hogy a zemsztvo-rendőrség szívügyekben bizonyos gyöngeséget tanúsított, s állítólag nagyon megnézegette a falubeli menyecskéket és lányokat. Egyébként ezt sem lehet egészen bizonyosan tudni, bár a parasztok vallomásaiból félreérthetetlenül kiderült, hogy a zemsztvo-rendőrség buja volt, mint a kandúr, s hogy ők már többször figyelmeztették is, sőt egyszer valamelyik parasztházból, ahová belopózott, pucéron kergették ki. A zemsztvo-rendőrség persze megérdemelte a büntetést szívbeli gyöngéi miatt, de Vsivaja-Szpesz és Zagyrirajlovo falvak parasztjait mégsem lehetett felmenteni az önbíráskodás vádjá alól, ha ugyan valóban részt vettek a gyilkosságban. Az egész dolog azonban nagyon homályos volt, a zemsztvo-rendőrséget az úton találták meg, egyenruhája vagy kabátja már csupa rongy volt, s arcát nem is lehetett felismerni. Az ügy előbb az alsófokú, végül a felsőfokú bíróság elé került, ahol zárt tárgyaláson a következőképpen bírálták el az esetet: minthogy nem lehet tudni, a sok paraszt közül melyik vett részt a gyilkosságban, minthogy továbbá Drobjazskin már halott, tehát, ha megnyerné is a pert, abból sem lenne sok haszna - a parasztok azonban élők, nekik tehát érdekük, hogy a döntés az ő javukra történjék, ennél fogva az ítélet így szólt: Drobjazskin ülnök maga volt az oka mindennek, mert igazságtalanul és jogtalanul zaklatta Vsivaja-Szpesz és Zagyrirajlovo falu parasztjait, és különben is gutaütés következtében halt meg, amint szánkón éppen hazafelé hajtatott.

Nyilvánvaló tehát, hogy az ügyet a bíróság legszabályszerűbben intézte el, de a hivatalnokok - nem tudni, miért - mégis attól féltek, hogy most bizonyára ezekről a holtakról van szó.

Mindezek tetejébe, éppen akkor, amikor a hivatalnok urak amúgy is nehéz helyzetben voltak, a sors - mintha csak szántszándékkal tört volna ellenük - úgy hozta, hogy egyszerre két leirat is érkezett a kormányzóhoz. Az egyikben az állt, hogy a beérkezett vallomások és jelentések szerint az ő kormányzóságában egy bankjegyhamisító bujkál különféle álnevek alatt, s hogy haladéktalanul indítsák meg a legszigorúbb nyomozást. A másik irat a szomszéd kormányzóság illetékes szervétől jött, s egy, a törvényes büntetés elől megszökött haramia ügyével foglalkozva felszólította a hatóságokat, hogy a kormányzóság területén felbukkanó, útlevéllal nem rendelkező gyanús embereket haladéktalanul tartóztassák le. Ez a két hivatalos írás mindenkit megdöbbsentett. Az előbbeni következtetések és találgatások mind halomra dőltek. Azt persze semmiképpen sem lehetett feltenni, hogy az írásokból bármi is Csicsikovra vonatkozhatnék, de valamennyiüknek eszébe jutott, és egyenként is meggondolkoztatta őket, hogy tulajdonképpen még most sem tudják, kié-e ez a Csicsikov valójában, hogy maga is igen homályosan nyilatkozott saját személyéről; említette ugyan, hogy hivatalos szolgálata folyamán sokat szenvedett és tűrt az igazságért, de azért valahogy mégsem egészen világos ez a dolog, s mikor az is eszükbe jutott, amire Csicsikov egy ízben célzott, hogy igen sok baja volt, még az élete ellen is törtek - akkor még jobban gondolkozóba estek: tehát veszedelemben forgott az élete; akkor tehát üldözték; akkor tehát nyilván olyasmit követett el, amit... de hát voltaképpen ki is ez az ember? Azt persze nem lehetett föltételezni róla, hogy bankjegyeket hamisított, azt meg még kevésbé, hogy haramia - a megjelenése bizalmat és tekintélyt keltő -, de hát mégis kicsoda-micsoda lehet? S a hivatalnok urak most tették fel maguknak azt a kérdést, amelyet mindjárt kezdetben, vagyis hőskölteményünk első fejezetében kellett volna feltenniük. Elhatározták, hogy még puhatolózni fognak azoknál, akiktől Csicsikov a lelkeket vásárolta, hogy legalább annyit tudjanak meg, miéle vásár volt az, mit kell érteni a *holt lelkek* elnevezésen; hogy nem árulta-e el valakinek, akár csak véletlenül, nem csúszott-e ki valahogy a száján öntudatlanul is, hogy kicsoda ő, és mik a szándékai? Mindenekelőtt Korobocskához fordultak, de attól nem sokat sikerült megtudniuk: Csicsikov tizenöt rubel ára portékát vásárolt, ígérte, hogy ágytollat és sok egyebet is fog venni tőle, azt mondta, hogy faggyút is szokott szállítani a kincstárnak, de becsap mindenkit; az esperesnét is több mint száz rubellel megkárosította. Amit az asszony még elbeszél, az már csak ismétlése volt az addig mondottaknak, s a hivatalnokok mindössze annyit tudtak meg, hogy Korobocska ostoba öregasszony.

Manyilov azt mondta, hogy ő Pavel Ivanovicsért bármikor hajlandó kezességet vállalni, akár csak saját magáért, hogy szívesen feláldozná egész vagyonát, ha Pavel Ivanovics képességeinek csak a századrészét mondhatná magáénak, és egyáltalán a leghízelgőbb kifejezésekkel nyilatkozott róla, s a rajongástól a szokottnál is sűrűbben hunyorogva fűzött mindenhez néhány lelkes megállapítást a rokonszenvről és barátságról. Ezek a megállapítások eléggé megvilágították gyöngéden érző szívét, de egyáltalában nem világították meg az ügyet a hivatalnokok előtt. Szobakevics azt mondta, hogy Csicsikov az ő véleménye szerint jóra való ember, hogy ő választás szerint adott el neki jobbágyokat, mégpedig minden tekintetben élő lelkeket, de nem vállalhat felelősséget azért, ami később történt vagy történhetik: ha a jobbágyok az átköltöztetés viszontagságai következtében az úton elpusztulnak, abban ő nem hibás, az már az isten rendelése, forróház és más halálos betegség pedig van a világon bőven, volt már eset arra is, hogy egész falvak kihaltak. A hivatalnokok még egy nem egészen úri eszközhez folyamodtak, amelyet azért időnként mégis szoktak alkalmazni, ugyanis kerülő utakon, különféle inasok ismeretségét felhasználva, igyekeztek kipuhatolni Csicsikov embereitől, nem tudnak-e valamilyen részletet gazdájuk előéletéről és régebbi körülményeiről; de most sem tudtak meg semmi különösét. Petruskából csak a már említett áporodott bűz áradt, Szelifantól pedig csak annyit hallottak, hogy gazdája régebben állami hivatalt töltött be, még régebben pedig vámhivatalnok volt - egyebet semmit. Van az effajta embereknek egy igen furcsa szokásuk. Ha valamelyiküktől egyenesen megkérdeznének valamit, soha semmire nem

emlékszik, fel sem fogja a kérdés értelmét, sőt egyszerűen azt feleli, hogy nem tud semmiről, de mihelyt valami más dologról kérdezik, mindjárt rátér az előbbire, olyan részletességgel, amelyet nem is kívánnak tőle. Ez az egész nyomozás, amelyet a hivatalnokok folytattak, mindössze annyi eredménnyel járt, hogy látták: valójában most sem sikerült megtudniuk, kicsoda Csicsikov, de bizonyos, hogy nem akármilyen ember. Végül elhatározták, hogy ezt a kérdést újra megbeszéljük, és döntenek legalább arra vonatkozóan, hogy miképp járjanak el, milyen intézkedéseket foganatosítsanak, hogy olyan ember-e Csicsikov, akit le kell tartóztatni és fogva tartani mint gyanús elemet, vagy olyan-e, aki - éppen fordítva - őket tartóztathatja le mint gyanús elemeket. Megállapodtak abban, hogy valamennyien felkeresik a rendőrkapitányt, akit az olvasó már ismer mint a város atyját és jótévőjét.

TIZEDIK FEJEZET

Mikor a hivatalnokok összegyűltek a rendőrkapitánynál, akit az olvasó már ismer mint a város atyját és jótevőjét, megállapították egymásról, hogy ezektől a gondoktól és izgalmaktól valamennyien lefogytak. Csakugyan, az új főkormányzó kinevezése, ezek a komoly tartalmú hivatalos iratok meg ez a sok mindenféle híresztelés, nagyon is észrevehető nyomot hagytak az arcukon, s frakkjuk is jóval bővebb lett. Mindenki megsoványodott: az elnök is lefogyott, a közegészségügyi felügyelő is lefogyott, az ügyész is lefogyott, valamint bizonyos Szemjon Ivanovics - akit sosem szólítottak a vezetéknevén, s aki a mutatóujját ékesítő gyűrűt mindig odaadogatta a hölgyeknek, hogy megcsodálják -, ez a Szemjon Ivanovics is lefogyott. Persze, akadt közöttük is, mint mindenütt, olyan, aki nem ijedt meg a saját árnyékától - de nagyon kevés. Csak a postamester. Egyedül az ő mindig egyenletes természetében nem volt észlelhető semmiféle változás, ő hasonló alkalmakkor mindig ezt szokta mondani:

- Ismerjük mi a főkormányzókat! Azokat olykor három-négyszer is váltogatják, hol ide, hol oda nevezik ki, de én, tisztelt uraim, én már harminc éve ülök a helyemen!

A többi hivatalnok ilyenkor rendszerint megjegyezte:

- Könnyű neked, *sprechen Sie deutsch* Ivan Andrejics, neked csak a postával van dolgod: felveszed és továbbítod a küldeményeket, legfőljebb azzal követhetsz el szabálytalanságot, hogy félórával korábban zárod be a hivatalodat, vagy azzal, hogy a nem hivatalos időben, elkésve érkezett kupecnak külön díjat számítasz, amiért felveszed a levelét, vagy azzal, hogy olyan küldeményt továbbítasz, amelyet nem volna szabad továbbítanod; így persze könnyű szentnek maradni. De kísértene csak téged is az ördög mindennap úgy, hogy hiába utasítod vissza a megvesztegetésedre szánt pénzt, nem hagy nyugton, míg el nem fogadod. Te persze könnyen beszélsz, neked csak egy fiacskád van, testvér, de az én Praszkovja Fjodorovnámat olyan termékenységgel áldotta meg az ég, hogy minden esztendőben megajándékoz egy Petruskával; az én helyemben te is más húrokat pengetnél, barátocskám.

Így beszéltek a hivatalnokok, és hogy valóban lehet-e az ördögnek ellenállni, annak megítélése nem a szerző dolga.

Ezen a tanácskozáson nagyon is észrevehető volt annak a nélkülözhetetlen kelléknek hiánya, amelyet közönségesen józan észjárásnak szokás nevezni. Nekünk általában valahogy nem valók az efféle tanácskozások. Ha a mi gyűléseinken - kezdve a községi gyűlésektől a mindenféle tudományos és egyéb bizottságokig nincs jelen egy mindent és mindenkit irányító értelmes vezető, akkor ott a legnagyobb fejetlenség és zűrzavar uralkodik. Nehéz megmondani, mi ennek az oka; úgy látszik, mi már olyan természetűek vagyunk, hogy nálunk csak azok a gyűlések sikerülnek, amelyeknek célja az evés-ivás; ilyenek a klubok és más, német mintára rendezett társas egyletek. Ilyen összejöveteleken bármikor szívesen részt veszünk, bármely percben. Csak egyet kell fűtteneteni, egyszeribe szervezünk mi jótékonyági egyleteket, védőegyleteket, mindenféle egyletet. A cél nagyon szép, de sosem lesz belőle semmi. Ennek talán az az oka, hogy mindjárt kezdetben tökéletesen meg vagyunk elégedve, és azt hisszük, hogy most már mindent megtettünk. Ha például valami jótékony célú egyletet alapítunk a szegények gyámolítására, és jelentékeny összeget áldoztunk rá, e dicséretes eljárás öröme mindjárt nagyszabású ebédet adunk, arra meghívjuk a város valamennyi főemberét, s a jótékony célra gyűjtött összeg fele természetesen rámegy a lakoma költségeire; az összeg megmaradt feléből mindjárt fényes szállást bérelünk a bizottság számára, fűtéssel és szolgaszeméllyel, a szegények számára pedig marad öt és fél rubel, de ennek a kiosztását illetően sincs teljes

egyvetértés a bizottság tagjai között, mert mindegyik a maga komájának szeretné juttatni. Egyébként a szóban forgó gyűlés egészen más jellegű volt, ennek résztvevői kényszerűségből ültek össze. Ezúttal nem holmi szegényekről vagy más, mellékes dolgokról volt szó, hanem önmagukról, közös bajról, amely valamennyiüket egyaránt fenyegette, minden egyes hivatalnokot személy szerint érintett, tehát itt akaratlanul is szorosabb volt az egyvetértés. Mégis, ördög tudja, ez sem hozta meg a kívánt eredményt. A tanácskozásokkal mindig együtt járó véleménykülönbségektől eltekintve is, az egybegyűltek érvelésében valami szinte érthetetlen határozatlanság nyilvánult meg: az egyik azt mondta, hogy Csicsikov bankjegyeket hamisít, de aztán mindjárt hozzá is tette: „Persze, az is lehet, hogy nem is hamisít bankjegyeket.” A másik kijelentette, hogy Csicsikov a főkormányzói hivatal megbízottja, de aztán hozzátette: „Különbözik az ördög, hisz nincs az orrára írva.” Azzal a feltevessel, hogy talán áruház rabló, valamennyien szembeszálltak, mert nem is szólva külsejéről, amely már magában is rendkívül megnyerő volt, a beszédében sem lehetett olyasmit észlelni, ami gonosz szándékú emberre vallana. A postamester, aki néhány percig gondolataiba mélyedt, most - talán mert hirtelen megszállta az ihlet, vagy talán más okból - váratlanul felkiáltott:

- Tudják-e, uraim, kicsoda ő?

Ezt olyan vérfagyasztó hangon mondta, hogy a többiek megrémülve és valamennyien egyszerre kérdezték:

- Ki ő? Mondja hát!

- Megmondom én, uraim; ő, kedves uraim, nem más, mint Kopejkin kapitány!

Erre a többiek megint egyhangúan kérdezték:

- És ki az a Kopejkin kapitány?

A postamester így felelt nekik:

- Hát önök nem tudják, ki az a Kopejkin kapitány?

Mindnyájan azt felelték, hogy egyáltalában nem tudják, ki az a Kopejkin kapitány.

A postamester kinyitotta tubákszelencéjét; de csak félig, mert attól tartott, hogy valamelyik szomszédja még bele talál nyúlni, ő pedig nem nagyon bízott szomszédjai ujjainak tisztaságában s ezt rendszerint meg is mondta nekik: „Nem lesz ez jó, bátyuska, mert ördög tudja, hol kaparászott ön az ujjával, a tubák meg olyan dolog, hogy az megkívánja a tisztaságot.”

- Kopejkin kapitány esete olyan - kezdte, és most már felszippanzott egy csipet tubákot -, hogy ha valami írónak elmondaná az ember, az valóságos regényt kanyaríthatna belőle.

A jelenvoltak valamennyien kijelentették, hogy nagyon szeretnék hallani azt az érdekes históriát, amelyből - a postamester szavai szerint - valami író valóságos regényt kanyaríthatna.

Kopejkin kapitány története

- Az 1812-i hadjárat után, tisztelt uram - kezdte a postamester, noha a szobában nem egy úr ült, hanem hat -, az 1812-i hadjárat után a sebesültekkel Kopejkin kapitányt is hazaküldték. Krasznóje vagy Leipzig környékén él-e, elég az hozzá, hogy - képzeljék el - valami ágyúgolyó elvitte fél karját és fél lábát. De tudnunk kell, hogy akkor még nem voltak olyan intézkedések a sebesültekre vonatkozóan; azt a micsodát, azt a rokkanttalapot, képzelhetik, bizonyos értelemben csak jóval később létesítették. Látja ám Kopejkin kapitány, hogy nincs más hátra: dolgoznia kell. De neki - tetszik érteni - csak a bal keze van meg. Gondolta, hazamegy az apjához; úgy is lett. Hanem az apja azt mondja neki: „Én nem tudlak eltartani - képzelhetik -,

magamnak is alig van mit ennem.” Erre, tisztelt uram, az én Kopejkin kapitányom elhatározta, hogy felmegy Pétervárra, és tudakozódik, nem kaphatna-e az uralkodótól valamiféle segítséget, kegydíjat, hogy: „Így meg így áll a dolog, ő bizonyos tekintetben, mondhatni, az életét áldozta fel, vérént ontotta...” Hogy milyen alkalmatossággal ment fel - tetszik tudni -, igásszekéren vagy kincstári teherkocsikkal, elég az hozzá, tisztelt uram, valahogy elvonszolta magát Pétervárig. No, képzelhetik, egy ilyen ember, mármint Kopejkin kapitány, egyszerre csak ott van a fővárosban, amelyhez hasonló, mondhatni, nincs az egész világon! Egyszerre csak feltárul előtte a világ, hogy úgy mondjam, bizonyos tekintetben az élet határtalan mezeje, a mesebeli Seherezáde földje! Egyszerre csak, képzelhetik, ott van előtte, hogy úgy mondjam, a Nyevszkij Prospekt, vagy tetszik tudni, az a Gorohovaja utca, a mindenségit! Vagy ott van az a pompás Lityejnaja; itt valami tornyok fűródnek az égbe, amott hidak, de micsoda hidak, a levegőben függenek, azaz képzelhetik, minden támaszték nélkül, egyszóval, egyszerűen Szemiramisz függő városa, és kész!

Szeretett volna valami szállást kivenni, de hát nagyon borsosak voltak az árak, és csupa cifraság: függönyök, terítők, rettentően finom holmik, értik, ugye, a padlón szőnyegek: valóságos Perzsia, egyszóval, hogy úgy mondjam, a szállásokon is lábbal tapossák a pénzt. No hát egyszerűen úgy van az, hogy ha az ember csak megy az utcán, akkor is érzi az ezresek szagát, az én Kopejkin kapitányomnak pedig egész vagyona, képzelhetik, valami tíz rubel volt. No, valahogy befészkelte magát a reveli fogadóba napi egy rubelért. Az ebéd: scsí meg egy darabka marhahús... Látja, hogy itt ugyan nem sokáig lakhat. Kérdezősködött, hova kell fordulnia. Azt mondták neki, van itt valami magasabb ideiglenes bizottság, tetszik tudni, bizonyos értelemben olyan parancsnokságféle, annak az élén egy vezérkari tábornok-parancsnok áll. Hanem tudniuk kell, hogy az uralkodó akkor még nem volt a fővárosban, a hadsereg, képzelhetik, még nem tért vissza Párizsból, mind ott volt külföldön. No, fogja magát az én Kopejkin kapitányom, egy reggel korán felkel, bal kezével lekaparja szakállát, mert borbélyra az ő kevés pénzecskéjéből nemigen telt volna, felveszi a mundérját, aztán mankójára támaszkodva elindul, hogy felkeresi magát a bizottság vezetőjét, képzelhetik, a kegyelmes urat. Erre-arra kérdezősködik, hol a lakása. „Ott ni”, az a ház - mondják neki, a Palota rakparton levő épületre mutatva. Meg kell adni, helyre kis házacská, tetszik érteni, az ablakokban csillogó üvegtáblák, odabenn másfél öles tükrök, a szobákban vázák, mindenféle drágaság, az ember azt hinné, kézzel is elérhetné mindet az utcáról, a falak drága márványból, csipkés fémdíszítményekkel, az ajtókon olyan kilincsek, tisztelt uram, hogy az embernek, mielőtt hozzájuk nyúlna, előbb le kell szaladnia a legközelebbi szatócsboltba egy garas ára szappant vásárolnia, és vagy két órán át mosnia a kezét - csak akkor merésze megérinteni azokat a csillogó kilincseket, egyszóval mindenütt fény, ragyogás, káprázat. Még a kapus is olyan, mint valami generalissimus: aranyozott pálcá, grófi arc - akár egy felhizlalt mopszli -, még batisztgallér is van a nyavalyáson... Az én Kopejkin kapitányom valahogy bevánszorog mankójával az előszobába, ott meglapul egy kuckóban, óvatosan, nehogy a könyökével le találjon ütni valami Amerikát vagy Indiát, tetszik érteni, azok olyan aranyozott porcelán vázák... No hát persze jó sokáig álldogált ott, mert, képzelhetik, olyan korán érkezett, hogy a tábornok még bizonyos tekintetben alig kelt fel az ágyból, és a komornyikja talán csak akkor vitt be neki valamiféle ezüst mosdótálat meg minden egyebet, ami a tisztálkodáshoz szükséges, úgyszólván. Vár az én Kopejkinom vagy négy óra hosszat, akkor végre belép egy szárnysegéd vagy ügyeletes hivatalnok. „Mindjárt jön a tábornok” - azt mondja. A váróteremben pedig már annyi a nép, mint bab a szakajtóban. De nem olyanok ám, mint a mi szegény kapitányunk, hanem csupa negyedik meg ötödik rangosztályba tartozó ezredes, képzelhetik, csak úgy csillog a sok arany a vállpántjukon, miegymás, egyszóval generálisok is voltak ott. Egyszerre csak, képzelhetik, alig hallható, izgatott suttogás kél a szobában, mint valami halk szellő, úgyszólván. Itt is, ott is csak annyi hallatszott: „su-su-su” - aztán félelmetes csönd... Belép a kegyelmes úr. No, képzelhetik,

egy államférfi! Az arcán, tetszik tudni... olyan... magas rangú kifejezés... hogy úgy mondjam, amilyen az ő magas hivatalához illik... értik, ugye... Valahányan csak ott szoronganak a váróteremben, abban a minutumban feszesre kihúzzák magukat, mintha nyársat nyeltek volna, valamennyi vár, remeg... várja, hogy bizonyos tekintetben eldőljön a sorsa. A kegyelmes úr vagy miniszter odalép egyikhez is, másikhoz is, kérdezi: „Mit óhajt? Hát ön? És ön? Mi a kívánsága?” Végre, igen tisztelt uram, rákerül a sor a mi Kopejkinunkra is. Kopejkin pedig összeszedi minden bátorságát, és megszólal: „Így és így áll a dolog, kegyelmes uram - azt mondja -, én véremet ontottam, bizonyos tekintetben elvesztettem kezemet, lábamat, így hát nem dolgozhatom, bátorkodok kérni az uralkodótól valamiféle segílyt.” A miniszter ránéz, látja, hogy mankóra támaszkodva áll, mundérjának üres jobb ujjja pedig oda van tűzve a derekához. „Jól van - azt mondja -, jöjjön el újra néhány nap múlva.” Az én Kopejkinom örömeiben majd kiugrik a bőréből. Egyrészt azért, mert lám, a jóságos miniszter kegyeskedett kihallgatáson fogadni őt, úgyszólván, másrészt, mert most végre, mondhatni, rendben van az ő nyugdíjának ügye. Olyan jókedve kerekedett, hogy szinte ugrándozva bicegett a gyalogjárón, képzelhetik, bement a Palkin pálinkamérésbe, megivott egy pohárka vodkát, tudniillik; megebédelt, tisztelt uram, a London szállóban, pecsenyét rendelt kapormártással, sült kappant mindenféle körítéssel, megivott egy palack bort, este elment a színházba, egyszóval mulatott, dőzsölt, értik, ugye. Megy az utcán, hát meglát a gyalogjárón valami karcsú nőt, mint a hattyú, vagyis mint a hattyú, képzelhetik. Az én Kopejkinom, tetszik érteni érzi, hogy pezsdül a vére, már-már futna is utána a mankójával, kip-kop, kip-kop, de aztán gondolja: „Nem, nem, majd később mikor megkapom a nyugdíjat, most már úgyis a kelleténél többet dorbézoltam.” Kéthárom nap múlva, tisztelt uram, megint jelentkezik az én Kopejkinom a miniszternél. „Így és így áll a dolog - mondja -, eljöttem meghallgatni kegyelmességed parancsát - azt mondja - betegségek és sebesüléseim tekintetében...” és más efféle, tetszik érteni, egészen hivatalos modorban. Az államférfi, képzelhetik, azonnal ráismert. „Á - azt mondja -, jól van, de most még semmi mást nem mondhatok, mint azt, hogy várnia kell, míg az uralkodó visszaérkezik; akkor bizonyosan rendelkezni fog a sebesültekre vonatkozóan, de az ő legmagasabb beleegyezése és határozata nélkül én semmit sem tehetek.” Azzal biccentett - és volt szerencsém, tetszik érteni.

Kopejkin, képzelhetik, nagyon bizonytalan érzésekkel távozott. Ő azt hitte, hogy már másnap kiadják neki a pénzt: „Fogjad, galambocskám egyél-igyál, vigadj szíved szerint!” Ehelyett azt parancsolták neki, hogy várjon, isten tudja, meddig. Úgy ment el onnan, mint az uszár, amelyet a szakács nyakon önt vízzel, s amely aztán behúzott farokkal, lekonyult fülekkel kullog tovább. „No - gondolja magában -, ha nem, hát nem. Majd eljövök máskor, majd megmagyarázom, hogy így meg úgy, már az utolsó néhány kopejkám is hamarosan elfogy, s ha valamiképpen nem segítenek, bizonyos tekintetben éhen kell pusztulnom.” Egyszóval tisztelt uram, egy napon megint elmegy a Néva-parti palotába, de nem engedik be, azt mondják neki: „nem lehet, ma nincs fogadás, jöjjön holnap.” Másnap - megint csak nem engedik be, a kapus még látni sem akarja. Ezenközben pedig a tíz rubelből már csak egy lapul a zsebében, képzelhetik. Eddig még eltengődött valahogy scsín és egy-egy falat marhahúson, de most már arra sem telik neki, most már csak a szatócsnál vehet valamiféle heringet vagy sós uborkát, meg két garas ára kenyeret, egyszóval éhezik szegény feje, az étvágya pedig olyan, akár a farkasé. Ha valami vendéglő előtt megy el, benéz: ott a szakács, persze külföldi, amolyan csupasz képű francia, képzelhetik, sapkája, köténye hófehér, mind tiszta hollandi vászon, úgyszólván, aztán csak süti-főzi a sok finom ennivalót, pecsenyét szarvasgombával, egyszóval, értik, ugye, olyan válogatott fogásokat, hogy a szegény Kopejkin csak nagyokat nyel, már magamagát is megenné, nem tud mit kezdeni az étvágyaival. Vagy elmegy a Miljutyin csemegésbolt előtt, ott a kirakatból csodás lazac kandikál ki, meg olyan cseresznye, hogy bizonyos tekintetben egyetlen szem öt rubelbe kerül, azonkívül óriási görögdinnye, akkora, mint egy postakocsi s

várja azt a bolondot, aki száz rubelt ad darabjáért; egyszerűen lépten-nyomon olyan kísértés, hogy az ember szájában összefut a nyál, ő meg folyton csak azt hallja: „Majd holnap.” El lehet képzelni, micsoda helyzet ez: egyfelől, bizonyos tekintetben, lazac és dinnye, másfelől mindig csak egy és ugyanaz a fogás: „Majd holnap.” Végül aztán szegény feje, aránylag, már nem győzte türelemmel, és elhatározta, hogy lesz, ami lesz, ő bizony rohamot intéz a többség ellen, értik, ugye. Várt, várt a bejáratnál, hogy jön-e még valaki a miniszterhez kihallgatásra, aztán valami generálissal együtt, tetszik érteni, mankóstul besurran a fogadóterembe. Jön ki a kegyelmes úr, és szokása szerint, mindenkit megkérdez: „Mit óhajt? Miért jön?” - s mikor meglátja Kopejkin, felkiált: „Á! - azt mondja -, hiszen már mondtam, hogy meg kell várnia a legmagasabb határozatot!” - „De bocsánatáért esedezem, kegyelmes uram, nekem bizonyos tekintetben már nincs mit ennem... Egy falat kenyérre valóm sincs már...” Hát mit csináljunk? Én megmondtam, semmit sem tehetek; egyelőre iparkodjék valamiképpen segíteni magán, találnia kell rá valami módot. - „De, kegyelmes uram, ítélje meg úgyszólván ön maga, miféle módot találhatnék én, ha egyszer nincs se kezem, se lábam.” - „No de önnek is be kell látnia, aránylag, hogy én csak nem tarthatom el önt a magam költségén; sok ilyen sebesült van, valamennyi egyenlő jogú, kivételt nem tehetek... Vértelmezze fel magát türelemmel. Ha visszaérkezik az uralkodó, becsületszavamat adhatom rá, hogy kegyes gondoskodása önre is ki fog terjedni.” - „De, kegyelmes uram, én tovább nem várhatok!” - feleli Kopejkin, bizonyos tekintetben meglehetősen nyersen. A miniszter, értik, ugye, már kezdett bosszankodni. Igaz is: ott az a sok tábornok, várják a parancsait, határozatait, csupa rendkívül fontos ügy, úgyszólván államérdek, a lehető legsürgősebb intézkedésre van szükség, egyetlen percnyi halasztás már végzetes lehet - ez meg itt ráakaszódik, nem lehet szabadulni a nyavalyástól. „Bocsásson meg - azt mondja -, nem érek rá... fontosabb elintéznivalóim vannak, mint az ön ügye.” Ezzel bizonyos tekintetben figyelmeztette, hogy ideje már távoznia. Csakhogy az én Kopejkinomat, értik, ugye, sarkantyúzta az éhség. „Ahogy tetszik, kegyelmes uram - azt mondja -, de én innen el nem megyek addig, míg az én ügyemben is nem intézkedik.” No, képzelhetik... ilyen feleletet adni olyan hatalmas úrnak, akinek csak egy szót kell szólnia, és úgy repül az ember, hogy még a csontjait sem lehet összeszedni... Ha magunkfélével csak egyetlen rangfokozattal is alacsonyabban álló hivatalnok beszél így, már az is gorombaságnak számít. Hát még ilyen óriási rangkülönbségnél: egy tábornok és egy Kopejkin kapitányocskák! Kilencezer rubel és - nulla! Na, a miniszter nem tett egyebet, csak éppen ránézett, úgyszólván, de a pusztán tekintete, mint a puskatűz - az embernek a bátorsága egészen az inába szállt. Hanem az én Kopejkinom, értik, ugye, meg se moccan, csak áll egy helyben, mint a cövek. „Mit akar még?” - kiált rá a tábornok, és megragadja, mint mondani szokás, a vállát. Egyébként, őszintén szólva, még elég könyörületesen bánt vele, más úgy megrémíthette volna, hogy ijedtében három napig pörög a feje tetején, de a tábornok csak azt mondta: „No, jó - azt mondja -, ha magának itt túlságosan drága az élet, és nem tudja nyugodtan bevárni itt, a fővárosban, míg ügyében döntésre kerül a sor, akkor én államköltségen hazaküldöm. Küldjenek be egy katonát! Ezt az embert lakóhelyére kell kísérni!” A katona máris ott termett, értik, ugye, ott áll: két méternél is magasabb ember, óriási manccsal, amelyet az isten is arra teremtett, hogy kordában tartsa a postakocsisokat, egyszerűen, olyan, mint valami goromba parancsnok... No, megragadták az istenadtát, tisztelt uram, felültették egy szekérre, melléje meg a katonát. „Oda se neki - gondolja magában Kopejkin -, legalább nem kell útiköltséget fizetnem, az is jobb a semminél.” Hát amint döcögnek, és üldögél a katona mellett, tisztelt uram, bizonyos tekintetben azt lehet mondani, így tanakodik magában: „A tábornok azt mondta, próbáljak segíteni magamon, keressek módot a megélhetésre: no jó - azt mondja -, hát én majd - azt mondja - keresek is!” No, aztán, hogy hova vitték, hol szállították le a szekérről, azt senki sem tudja. Többé hírét sem hallották Kopejkin kapitánynak, még a neve is a feledés patakjába merült, valami Léthe vizébe, mint a költők mondják, tetszik érteni. De, engedjenek meg, uraim, éppen

itt kezdődik a regény fonala, vagyis más szóval, bonyodalma, lehet mondani. Így hát sohasem derült ki, hova lett Kopejkin; de képzeljük, aránylag alig két hónappal azután a rjazanyi erdőben egy rablóbanda bukkant fel, annak a rablóbandának a vezére pedig, tisztelt uram, senki más nem volt, mint...

- De Ivan Andrejevics - vágott közbe a rendőrkapitány -, hiszen Kopejkin kapitánynak, mint te magad mondtad, nincs meg a fél keze meg a fél lába, Csicsikovnak pedig...

A postamester itt felkiáltott, jó nagyot csapott a homlokára és valamennyiük füle hallatára, nyilvánosan baromnak nevezte magát. Fel nem érte ésszel, miképp lehetséges, hogy ez a körülmény mindjárt az elbeszélés elején nem jutott eszébe, és beismerte, hogy tökéletesen igaza van a közmondásnak: „Az oroszoknak mindig későn jön meg az esze.” De egy perc múlva már mindenféle ravaszkodással próbálta kivágni magát, hangsúlyozta, hogy Angliában nagyon nagy tökélyre vitték a mechanikát, megírták az újságok is, hogy valaki feltalált olyan falábat, amelyen csak egy észrevehetetlen gombot kell megnyomni, és elviszi az embert isten tudja, hova, úgyhogy nyomára sem lehet akadni többé.

Hanem abban valamennyien igen erősen kételkedtek, hogy Csicsikov az a bizonyos Kopejkin kapitány, és úgy vélekedtek, hogy a postamestert nagyon is messze ragadta a képzelete. Egyébként pedig ők maguk sem maradtak mögötte, sőt - az ő találgatásain felbuzdulva - talán még túl is tettek rajta. E feltevések közül, amelyek a maguk nemében többnyire igen ötletesek voltak, különösen egy tűnt ki, hogy ugyanis - még kimondani is furcsa Csicsikov talán nem más, mint maga Napóleon, hogy Anglia már régen irigyl Oroszország nagyságát, hatalmas kiterjedését, sőt már több karikatúra is jelent meg, ezek az orosz ábrázolják, amint éppen beszélget az angol; ott áll az angol, és háta mögött kutyát tart pórázon, az a kutya pedig, magától értetődik: Napóleon. „Jó lesz, ha vigyázol - mondja az angol -, mert különben mindjárt rád uszítom ezt a kutyát!” És most talán csakugyan szabadon eresztették Szent Ilona szigetéről, és behatolt Oroszországba, mintha Csicsikov volna, pedig hát egyáltalán nem Csicsikov.

A hivatalnokok természetesen nem hitték ezt, de azért elgondolkoztak a dolgon, magukba mélyedve latolgatták az esetet, és arra a meggyőződésre jutottak, hogy Csicsikov arca profilból nagyon emlékeztet Napóleonéra. A rendőrkapitány, aki részt vett az 1812-i hadjáratban, és személyesen látta Napóleont, szintén kénytelen volt beismerni, hogy a híres férfiú semmivel sem lehetett magasabb termetű, mint Csicsikov, ami pedig testalkatát illeti, Napóleonra sem lehet azt mondani, hogy túlságosan kövér, de azt sem, hogy sovány. Az olvasók közül némelyek talán mindezt valószínűtlennek tartják, s az ő kedvükért maga a szerző is hajlandó volna mindezt valószínűtlennek nyilvánítani de sajnos, minden pontosan így történt, ahogyan itt elmondtuk s ami még megdöbbentőbb, a szóban forgó város nem valahol az isten háta mögött volt, hanem éppen ellenkezőleg, nem messzire a két fővárostól. Egyébként ne feledjük, mindez nem sokkal azután történt, hogy a franciákat oly dicsőségesen kiebrudalták az országból. Ekkoriban földbirtokosaink, hivatalnokaink, kereskedőink, általában írni-olvasni tudó sőt írni-olvasni nem tudó honfitársaink is valamennyien dühödt politikusok voltak teljes nyolc éven át. Mohón és kíméletlenül olvasták a *Moszkvai Közlöny*-t és a *Hazafi*-t, úgyhogy mire ezek az újságok az utolsó olvasó kezébe kerültek, addigra már teljesen használhatatlan papírrongyokká szakadoztak. Az emberek nem azt kérdezték egymástól: „Mennyiért adta el a zab vékáját, bátyuska? Hogy sikerült a vadászat a tegnapi porhóban?”, hanem mindig ilyeneket kérdezgettek: „Mit írnak az újságok? Nem engedték el Napóleont megint a szigetről?” Ettől nagyon félték a kereskedők, mert rendületlenül hittek egy próféta jóslatában, aki már három esztendeje börtönben ült. A próféta háncsbocskorban és förtelmes, rothadt halbúzt árasztó, rongyos bekecsben jött, nem tudni, honnan, és azt hirdette, hogy Napóleon az Antikrisztus,

akit hat magas falon és hét tengeren túl kőláncon tartanak, de nemsokára széttépi a láncát, és uralkodni fog az egész világon. A próféta ezért a jóslataért annak rendje és módja szerint börtönbe került, de jövődöleése akkor már megtette hatását, egészen megbolondította a kupeceket. Azok még sokáig, a legélénkebb üzleti időkben is összeültek a vendéglőkben teázni és az Antikrisztusról beszélgetni. De nemcsak nekik, hanem sok hivatalnoknak és nemesúrnak is akarva, nem akarva, mindig ez járt a fejében, megfertőzte őket a miszticizmus - amely akkoriban tudvalevően nagyon divatban volt -, és a Napóleon szó minden egyes betűjében valami különös jelentőséget láttak, sőt némelyek apokaliptikus jeleket fedeztek fel bennük. Így hát nem csoda, hogy a hivatalnokok ezen a dolgon akaratlanul is elgondolkoztak; nemsokára azonban kijózanodtak, észrevették, hogy képzeletük már túlságosan messze ragadta őket, hogy mindez nyilván egészen másképp van. Gondolkoztak, tanakodtak, végül elhatározták, hogy nem ártana még egyszer részletesen kikérdezni Nozdrjovot. Minthogy ő hozta először nyilvánosságra a *holt lelkek* történetét, és, mint hírlik, nagyon közeli ismeretségben van Csicsikovval, kétségkívül tudnia kell valamit róla, az életkörülményeiről. Tehát még egyszer hallani akarták: mit mond Nozdrjov.

Különös emberek ezek a hivatalnok urak és velük együtt a más foglalkozásúak is: hiszen valamennyien jól tudták, hogy Nozdrjov hírhedt hazudozó, hogy egyetlen szavát sem lehet elhinni, még a legjelentéktelenebb dolgokra vonatkozóan sem, mégis hozzá, éppen hozzá fordulnak. Hogy is lehet megérteni az embert! Istenben nem hisz, de abban igen, hogy ha visket az orrtőve, akkor feltétlenül hamarosan meghal; elengedi a füle mellett a költő alkotását, amely világos, mint a nap, telve összhanggal, az egyszerűség emelkedett bölcsességével, és arra veti magát, amelyikben valami nagyhangú, hetvenkedő fickó tücsköt-bogarat összehord, locsogásával kifordítja a természetet - az igen, az tetszik neki, és így kiált: „Ez az! Íme, ez valóban ismeri a szív titkait!” Egész életében nem bízik az orvosokban, s a végén valami javasasszonyhoz fordul, aki ráolvasással, ráköpéssel gyógyít; vagy ő maga talál ki holmi kotyvalékot, amelyről, isten tudja, miért, azt képzei, hogy a legjobb szer az ő betegsége ellen. Persze, a hivatalnok uraknak részben mentségül szolgál, hogy nagyon nehéz a helyzetük. A vízbefúlóról azt mondják, hogy kapkod a szalmaszál felé is, nem ér rá meggondolni, hogy a szalmaszál legfőljebb egy legyet bír meg, az ő súlya pedig négy pud, ha ugyan nem öt, de olyankor ez nem jut eszébe, és kapkod a szalmaszál felé. Így kaptak a mi hivatali uraink is Nozdrjov felé. A rendőrkapitány azonnal írt neki egy rövid levelet, amelyben meghívta vacsorára, a lovaglósizmás, piros képű kerületi rendőrfelügyelő pedig, kardját hóna alá kapva, máris szaladt Nozdrjov szállására. Nozdrjov fontos dologgal volt elfoglalva; négy teljes nap óta ki sem lépett a szobájából, senkit sem engedett be magához, ebédjét is az ablakon át adatta be, lesóványodott és zöld volt az arca. Foglalatossága igen nagy figyelmet kívánt: néhány tucat egyforma kártyából kellett egy játszámra valót oly módon összeválogatnia, hogy úgy megbízhassek benne, mint a leghűségesebb barátban; ez még legalább két hétre való dolgot adott neki: Porfirijnak ez idő alatt különleges kefével kellett tisztogatnia a már említett kutyakölyök hasát, és naponta háromszor szappanos vízben kellett megfürdetnie a kis állatot.

Nozdrjov nagyon dühös volt, amiért magányában háborgatták; mindenekelőtt pokolba küldte a rendőrtisztet, de mikor elolvasta a meghívót, és látta, hogy nyereség ígérkezik, mert a vacsorára valami zöldfűlűt is várnak, abban a pillanatban megenyhült, sietve bezárta szobáját kulccsal, sebtiben felöltözött, és már indult is. Nozdrjov adatai, következtetései, megállapításai oly éles ellentétben álltak a hivatalnok urak elképzelésével, hogy utolsó feltevéseik is megdőltek. Nozdrjov határozottan olyan ember volt, aki habozást egyáltalában nem ismert. Amilyen félénken, bizonytalanul hangoztatták feltevéseiket a hivatalnokok, olyan szilárdak, határozottak voltak az ő kijelentései. Minden kérdésre azonnal, a legcsekélyebb tétovázás nélkül felelt, elmondta, hogy Csicsikov néhány ezerért holt lelkeket vásárolt, s ő maga is adott el neki, mert

nem látja okát, hogy miért ne adott volna. Arra a kérdésre, hogy vajon Csicsikov nem kém-e, és nem az-e a törekvése, hogy kipuhatoljon valamit, Nozdrjov azt felelte, hogy bizony az kém; hogy már az iskolában, ahol osztálytársak voltak, besúgónak nevezték, s hogy éppen ezért néhány pajtása - köztük ő, Nozdrjov is - egyszer úgy megverték, hogy csak a halántékára kétszáznegyven piócat kellett rakni, azaz Nozdrjov tulajdonképpen csak negyvenet akart mondani, a kétszáz már magától csúszott ki a száján. Arra a kérdésre, nem pénzhamisító-e Csicsikov, azt felelte, hogy de igen, pénzhamisító, és erre vonatkozóan mindjárt el is mondott egy történetkét Csicsikov rendkívüli ügyességéről: egyszer kitudódott, hogy Csicsikov két-milliónyi hamis bankjegyet tartogat a házában, így hát lepecsételték a házat, minden ajtó elé őrséget, két katonát állítottak, de Csicsikov egyetlen éjszakán valamennyi bankjegyet kicserélte, úgyhogy másnap, amikor leszedték a pecsétet, látták, hogy a bankjegyek mind valódiak. Arra a kérdésre: csakugyan szándékában volt-e Csicsikovnak, hogy megszökteti a kormányzó leányát, és igaz-e, hogy ő is megígérte segítségét ebben a dologban, azt felelte, hogy igen, segítségére volt Csicsikovnak, s nélküle nem is lett volna a dologból semmi; itt észbe kapott, látta, hogy kár volt füllentenie, mert még bajba keveredhetik, de hiába, akkor már kibökte, nem tudta fékezni a nyelvét. Ez egyébként nehéz is lett volna, mert szinte önmaguktól olyan érdekes részletek kínálkoztak, hogy azokról semmiképpen sem lehetett lemondania; még a falut is megnevezte, amelynek templomában az esküvőt megtartani szándékozták: Truhmacsevka falu volt az. Szidor atya, a pópa hetvenöt rubelt kapott volna az esketésért, de kevesellte, és nem is érte volna be vele, ha ő - Nozdrjov - rá nem ijeszt azzal, hogy feljelenti, amiért Mihail gabonakereskedőt összeeskette a komaasszonyával; hogy ő még a hintáját is átengedte, és gondoskodott róla, hogy minden állomáson váltsák a lovakat. Annyira kiterjeszkedett a legapróbb részletekre is, hogy már a postakocsisokat is név szerint emlegette. A hivatalnokok próbáltak dadogni valamit a Napóleonnal kapcsolatos feltevésükről de nem sok örömük telt benne, mert Nozdrjov olyan képtelen zagyvaságot adott elő nekik, hogy az még csak nem is hasonlított az igazsághoz, de nemcsak az igazsághoz, hanem semmihez a világon, így aztán a hivatalnokok felsóhajtottak, és elszállingóztak mellőle; csak a rendőrkapitány hallgatta tovább is, abban reménykedve, hogy a későbbiek során talán megtud valamit, de végül ő is bosszúsan legyintett, és csak annyit dörmögött: „Ördög tud kiokosodni ebből!” és mindnyájan megegyeztek abban, hogy igaza van a közmondásnak: „Kutyából nem lesz szalonna.”

A hivatalnok urak tehát tájékozatlanabbak voltak, mint valaha, és megállapították, hogy egyáltalában nem sikerült kideríteniük, ki is ez a Csicsikov. Az is világosan kitűnt, hogy milyen furcsa teremtmény az ember: értelmes, okos, bölcs - mindenben, ami másokra vonatkozik, nem pedig órá magára. Milyen meggondolt, higgadt tanácsokkal tud szolgálni az élet nehéz perceiben. „Milyen kiváló fej! - kiáltja a tömeg. - Milyen rendíthetetlen jellem.” De ha ezt a kiváló fejet baj fenyegeti, ha neki magának kell szembenéznie az élet nehézségeivel, oda a rendíthetetlen jellem. A rendíthetetlen férfiú összecsuklik, szánalmasan gyáva figura, gyámoltalan, riadt gyermek lesz belőle, vagy egyszerűen mulya, mint Nozdrjov mondta.

Mindezek a fejtegetések, vélemények, híresztelések - nem tudni, miért - a szegény ügyészre tették a legmélyebb hatást. Annyira hatottak rá, hogy mikor hazaért, elkezdett gondolkodni, töprengett, tépelődött, aztán egyszerre csak - mint mondani szokás se szó, se beszéd, fogta magát és meghalt. Szélütés érte-e, vagy valami más baja történt, elég az hozzá, hogy lefordult a székről, és hanyatt vágódott. Hozzátartozói rémülten csapták össze kezüket, kiáltottak: „Jaj, istenem!”, gyorsan orvost hívtak, hogy eret vágjon rajta, de aztán látták, hogy az ügyészből már elszállt a lélek. Csak akkor fedezték fel, mély fájdalommal, hogy a megboldogultnak tulajdonképpen volt lelke, bár ő ezt, nagy szerénységében, sosem mutatta. Hanem maga a halál - a jelentéktelenebb személyeké csakúgy, mint a nagy embereké - félelmetes. Az ügyész, aki

még nem is olyan régen járt-kelt, mozgott, whistezett, aktákat írt alá, és oly gyakran mutatkozott a hivatalnokok között bozontos szemöldökével, hunyorgó szemével, most ott feküdt kiterítve az asztalon, bal szeme már nem hunyorgott, de felhúzott szemöldökének továbbra is valami kérdő kifejezése volt. Vajon mit kérdezett a boldogult: hogy miért halt meg, vagy hogy miért élt? - azt csak az isten tudja.

Hanem ez mégis képtelenség! Hihetetlen! Nem lehetséges, hogy a hivatalnokok ennyire megrettentek, ilyen badarságokat locsogtak, ennyire eltávolodtak az igazságtól, mikor a gyerek is láthatja, miről van szó. Bizonyára sok olvasó vélekedik így, és magában azzal vádolja a szerzőt, hogy valószínűtlenségeket akar elhitetni vagy *számárnak* minősíti a hivatalnokokat, az emberek ugyanis bőkezűen osztogatják ezt a jelzőt, és készségesen szolgálnak vele felebarátaiknak akár hússzor is napjában. Ha valaki kilenczized részben csupa jó tulajdonságokból áll, s csak egytized részben ostoba, az már elég ahhoz, hogy számárnak nevezzék. Könnyű az olvasónak ítélni nyugalmas zugából, a magaslatról, ahonnan áttekintheti a tájat egészen a láthatárig, és mindent megfigyelhet, ami ott alant történik, de a lent levők csak a legközelebbi tárgyakat láthatják. S az emberiség történetében egész évszázadok vannak, amelyeket szeretnénk kitörölni, megsemmisíteni, mint olyanokat, amelyekből semmi haszon nem származott. Sok olyan tévedés történt a világon, amilyeneket ma már a gyerek sem követne el. Micsoda görbe, félreeső, keskeny, járhatatlan, a helyes iránytól messze elkanyarodó utakat választott az emberiség az örök igazság felé törekedve, amikor pedig nyitva volt előtte az egyenes út, amely olyan egyenes, mint a cári palotául rendelt fenséges épülethez vezető út! Minden más útnál szélesebb és pompásabb ez, ragyogó világosságot árasztanak rá a nap sugarai és az éjszaka fényei; az emberek mégis a szűk, sötét ösvényeken bolyongtak. És ahányszor csak valamely mennyei sugallat a helyes útra vezette őket, mindannyiszor újra letértek róla, és sikerült világos nappal is újra és járhatatlan sötétségbe tévedniük, sűrű ködöt bocsátaniuk egymás szemére, lidércfények után botorkálva meredély szélére jutniuk, hogy rémülten kérdezzék egymástól: „Hol van itt ösvény? Hol van itt a kivezető út?” Mindezt a mai nemzedék már világosan látja, csodálkozik a tévedéseken, nevet apái esztelenségén, és nem látja, hogy ezt a krónikát égi fénnel írták, hogy minden betűje hangosan kiált, hogy abból egy ujj éppen rá mutat, egyenesen rá, a mai nemzedékre, nem látja, hanem csak nevet, és öntelten, büszkén kezdi újabb tévedések sorozatát, amelyekért majd őt nevetik ki a késő utódok.

Csicsikov minderről semmit sem tudott. Véletlenül akkor kissé megnáthásodott, a foghúsa megdagadt, sőt enyhe torokgyulladás is volt; ezeket a bajokat rendkívüli bőkezűséggel osztogatja a mi kormányzósági városaink éghajlata. Nehogy, isten őrizz, utódok nélkül fejezze be életét, elhatározta, hogy inkább vagy három napig a szobájában üldögél. Ez idő alatt állandóan öblögette a torkát tejjel és fügelével - a fügét aztán megette -, arcára pedig kamillával és kámforral megtömött párnáskát kötött. Szerette volna valamivel agyonütni az időt, hát néhány új, részletes jegyzéket készített az összes megvásárolt jobbágyokról, sőt elolvasott egy Lavallière hercegnőről szóló könyvet,¹⁶ amelyet a bőröndjében talált, átnézte a ládikájában őrizgetett különféle tárgyakat és feljegyzéseket, némelyiket kétszer is elolvasta, de mindez szörnyen untatta. Sehogyan sem értette, mit jelenthet az, hogy a városi hivatalnokok közül egy sem látogatta meg, egyszer sem érdeklődtek az egészsége felől, pedig nemrég minduntalan kocsik álltak meg a fogadó előtt, hol a postamesteré, hol az ügyészé, hol a törvényszéki elnöké. Elég meglepőnek találta a dolgot; járkált a szobájában, és vonogatta a vállát.

---

¹⁶ Madame de Genlis francia író (1746-1830) regénye XIV. Lajos francia király kedveséről.

Végre jobban érezte magát, és leírhatatlanul megörült annak, hogy már kimehet a friss levegőre. Azonnal hozzálátott az öltözködéshez, kinyitotta dobozát, egy pohárba meleg vizet öntött, elővette az ecsetet meg a szappant, és nekilátott borotválkozni, aminek egyébként már legfőbb ideje volt, ezt az is bizonyította, hogy amikor megtapogatta a szakállát, és a tükörbe nézett, meghökkenve kiáltott fel: „Tyúha! Hiszen itt valóságos erdő nőtt!” Ha erdő éppen nem is nőtt rajta, annyi bizonyos, hogy egész arca és álla nagyon borostás volt. A borotválkozás végeztével öltözködni kezdett, olyan élénken és sietve, hogy majd kiugrott a nadrágjából. Végre az öltözködéssel is elkészült, ekkor behintette magát kölnivízzel, és melegen beburkolózva kilépett az utcára, ott óvatosságból még a nyakát is jól bebugyolálta. Ezt az első sétát - mint mindenki, aki betegségből felgyógyulva először megy el hazulról - szinte ünnepnek érezte. Mintha minden, amit csak látott, nevetett volna: az utcák, az arra járó parasztok - akik egyébként elég komolyak voltak, s akik közül némelyiknek bizony már sikerült alaposan ellátnia felebarátja baját. Először a kormányzónál szándékozott látogatást tenni. Útközben sok minden jutott eszébe, felmerült előtte a szőke leányka képe is, sőt képzelete már kicsit csintalanná kezdett válni, és kezdte magamagát is kinevetni, gúnyolni. Ilyen hangulatban ért a kormányzó kapuja elé. Az előcsarnokban már éppen le akarta vetni a köpenyét, mikor a kapus teljességgel váratlan szavakkal döbbsentette meg:

- Azt parancsolták, a nagyságos urat ne eresszem be.

- Micsoda? Miket beszélsz! Úgy látszik, nem ismertél meg. Nézd csak meg az arcomat jobban.

- Hogyne ismertem volna meg, nem először látom - felelte a kapus -, de azt parancsolták, hogy éppen a nagyságos urat ne eresszem be, a többieket mind lehet.

- Ez aztán furcsa meglepetés! De hát miért?

- Így szól a parancs, hát úgy látszik, így van rendjén - mondta a kapus, aztán még hozzátette: - Igen. - Ezután pedig egészen fesztelenül állt előtte, már nem fáradt azzal, hogy olyan szolgálatkészek mutatkozzék, mint azelőtt, mikor a kabátot lesegítette róla. Nyilván ezt gondolta, amint ránézett: „Aha! Szemét ember lehetsz, az urak elkergetnek a tornácról!”

„Érthetetlen” - gondolta magában Csicsikov, és azonnal elindult a törvényszéki elnökhöz, de az elnököt olyan zavar fogta el a láttára, hogy két szót is alig tudott kinyögni, és olyan bárgyúságokat mondott, hogy mindketten elröstellték magukat. Csicsikov innen is eltávozott, és útközben töprengett, mi lehetett az értelme annak, amit az elnök mondott, és mire vonatkozhattak a szavai, de bármennyire törte is a fejét, nem sikerült kitalálnia. Aztán elment a többiekhez: a rendőrkapitányhoz, az alkormányzóhoz, a postamesterhez, de vagy egyáltalán nem fogadták, vagy olyan különösen furcsán, kényszeredetten beszéltek vele, olyan zavartan, olyan érthetetlenül viselkedtek, hogy már arra gondolt: talán meghibbantak. Benézett még egyik-másik ismerősehez, abban a reményben, hogy talán megtudja ennek a különös viselkedésnek az okát, de nem tudott meg semmit. Szinte kábultan, céltalanul ödöngött a városban, nem tudta eldönteni: ő bolondult-e meg, vagy a hivatalnokok veszítették el eszüket, álmodik-e, vagy valóság-e ez a minden álmónál zűrzavarosabb, képtelen história. Jó későn, alkonyat felé tért vissza a fogadóba, ahonnan egy-két órával előbb olyan jókedvűen indult el, és unalmában teát rendelt. Érthetetlen helyzete okán töprengve, mélyen eltűnődve töltötte ki a teát, amikor hirtelen kinyílt az ajtó, és váratlanul betoppant Nozdrjov.

- Azt tartja a közmondás: a jó barátunk hét verszta sem nagy kerülő - kezdte Nozdrjov, és letette sapkáját -, erre vitt az utam, hát látom, hogy világos az ablakod; no, gondolom, benézek, bizonyosan nem alszik még. Á, jó, hogy éppen teázol, magam is szívesen iszom egy csészével; ma ebédre összevettem mindenféle kotyvalékot, érzem is, hogy a gyomrom már lázongani kezd. Ugyan tölts nekem egy pipát. Hol a pipád?

- Hisz én nem pipázom - felelte szárazon Csicsikov.
- Üres kifogás. Mintha nem tudnám, hogy szoktál dohányozni. Hé! Hogy is hívják a legényedet? Hé, Vahramej, hallod-e!
- Nem Vahramej az, hanem Petruska.
- Micsoda? Hiszen azelőtt Vahramej nevű szolgád volt.
- Nálam nem volt semmiféle Vahramej.
- Igaz, igaz, csakugyan a Gyerjobinét hívják Vahramejnek. Képzeld micsoda szerencséje van ennek a Gyerjobinnak: a nagynénje, aki összeveszett a fiával, mert jobbgylányt vett feleségül, most Gyerjobinra íratta egész vagyonát. Gondoltam is magamban: nem bánnám, ha nekem is volna ilyen nagynéném. De mi történt veled, testvér, hogy úgy visszahúzódtál mindentől és mindenkitől, sehova sem jársz! Persze tudom, hogy néha tudományos dolgokkal foglalkozol, meg szeretsz olvasgatni (miből következtette Nozdrjov, hogy hősünk tudományos dolgokkal is foglalkozik, és szeret olvasgatni, azt, őszintén szólva, nem is sejtjük, Csicsikov meg még kevésbé). Hallgass ide, Csicsikov testvér, ha te azt látnád... az lenne csak igazán a te szatirikus szellemednek való (hogy miért volt Csicsikovnak szatirikus szelleme, azt szintén nem lehet tudni). Képzeld, testvér, Lihacsev kupecnél halmozót kártyáztak, hát, barátom, micsoda nevetés volt ott! Perepengyev, aki mellettem állt, mondta is: „Nahát - azt mondja -, ha most itt volna Csicsikov, az aztán megadná nekik!...” (Csicsikov soha életében nem ismert semmiféle Perepengyevet.) Hanem most már csak ismerd be, testvér, hogy igazán nagyon aljasul viselkedtél velem akkor, emlékszel, mikor dámáztunk, mert hiszen akkor én nyertem. Úgy bizony, testvér, akkor te engem becsaptál. De én, tudja az ördög, én már olyan vagyok, hogy nem tudok haragudni. A törvényszéki elnökkel... Igaz is! El kell mondanom neked, hogy az egész város ellened van; azzal gyanúsítanak, hogy hamis bankjegyeket gyártasz, engem is faggattak, de hát én mindenre kész vagyok érted, elhitettem velük, hogy együtt jártunk iskolába, és jól ismertem apádat is; meg kell adni, nagyokat füllentettem nekik.
- Hogy én hamis bankjegyeket gyártok? - kiáltott Csicsikov, felpattanva helyéről.
- De mivel rémítetted meg őket annyira? - folytatta Nozdrjov. - Hiszen, ördög tudja, miért, zshivánnak, kémnek tartanak... Az ügyész rémületében szörnyethalt, holnap temetik. Ott leszel te is? Az igazat megvallva, ezek mind félnek az új főkormányzótól, hogy miattad baj szakad a nyakukba. De nekem az a véleményem, hogy ha az új főkormányzó majd fenn hordja az orrát és pöffeszkedik, akkor a nemességnél határozottan nem ér el semmit. A nemesség nyájasságot és előzékenységet vár tőle, nem igaz? Persze, megteheti, hogy visszahúzódik a dolgozó-szobájába, és nem ad egyetlen bált sem, de mit ér el azzal? Semmit sem nyerhet vele. Hanem azért te, Csicsikov, nagyon nagy fába vágta a fejszédet. Kockázatos dolog az ilyesmi.
- Mi kockázatos? - kérdezte nyugtalanul Csicsikov.
- Hát a kormányzó leányának megszöktetése! Én ezt, őszintén szólva, vártam is tőled, bizony isten vártam! Már mikor először láttalak vele a bálban, mindjárt átvillant a fejemen, hogy... No, gondolom magamban, Csicsikov bizonyára nemhiába... Egyébként kár, hogy őt választottad, én nem látok rajta semmi szépet. Hanem van itt egy fiatal teremtés, Bikuszov rokona, a nővére leánya, az már igen! Arról már el lehet mondani, hogy remek kis falat!
- De mit locsogsz te itt összevissza! Hogy én meg akarom szöktetni a kormányzó leányát? Miféle ostobaság ez? - fakadt ki Csicsikov, és tágra meresztette a szemét.
- Jól van, jól van, testvér, hagyjuk: Micsoda titkolózó ember vagy! Én, bevallom, azért jöttem hozzád, hogy közöljem veled: tessék, itt vagyok, számíthatsz rám, hajlandó vagyok segít-

ségedre lenni. Úgy bizony; én leszek a násznagyod, én adom a hintót és a váltani való lovakat, de csak egy feltétellel: háromezer rubelt kell kölcsönadnod nekem. Égető szükségem van rá, testvér.

Mialatt Nozdrjov fecsegett, Csicsikov többször is megdörzsölte a szemét, hogy megbizonyosodjék róla, vajon nem álmában hallja-e mindezt. A pénzhamisítás, a leányszöktetés, az ügyész halála - amelynek állítólag ő az oka -, a főkormányzó érkezése, mindez nagyon megijesztette. „No - gondolta magában -, ha így áll a dolog, akkor nem szabad késlekedni, el kell tűnni innen, amilyen gyorsan csak lehet.”

Igyekezett Nozdrjovot mentől előbb lerázni a nyakáról, aztán rögtön behívatta Szelifant, megparancsolta neki, hogy hajnalra készen legyen, mert már hat órakor okvetlenül indulniuk kell, elutaznak a városból, tehát mindent jól készítsen elő, kenje meg a tengelyt satöbbi, satöbbi. - „Értem, Pavel Ivanovics” - mondta Szelifan, de azért egy ideig csak ott maradt az ajtónál, nem mozdult a helyéről. Csicsikov megparancsolta Petruskának, hogy húzza elő az ágya alól a bőröndöt, amelyet már vastagon belepett a por, és a legénnyel együtt hozzálátott a csomagoláshoz, nem sokat válogatott, összevissza hajigált az útitáskába harisnyákat, ingeket, mosott és szennyes fehérneműt, csizmát, sámfákat, végül egy kalendáriumot is bedobott... mindezt egymás tetejébe, olyan sorrendben, ahogy éppen a keze ügyébe került, estére mindennel el akart készülni, nehogy valami másnapra maradjon, és késleltesse az indulást. Szelifan még vagy két percig álldogált az ajtónál, aztán lassan kiment a szobából. A lépcsőn is nagyon lassan mendegélt lefelé, amilyen lassan csak el lehet képzelni, nehéz, sáros csizmájával, nedves nyomokat hagyott az ütött-kopott lépcsőfokon, és sokáig vakargatta a tarkóját. Mit jelenthetett ez a vakarózás? És mit jelenthet a vakarózás általában? Talán bosszúságot, amiért másnap nem mehet el abba a fejedelmi kocsmába kurta bekecses, kötélöves barátjával, amint tervezte? Vagy mert ezen az új helyen már új szerelem költözött a szívébe, s most vége az esti ácsorgásoknak a kapuban, többé nem szorongathatja a fehér kis kezét, mikor a városra leszáll az alkonyat, s egy vörös inges legény pengetni kezdi a balalajkát az udvaron a cselédház előtt, miközben a napi munkában elfáradt emberek csendesen beszélgetnek? Vagy egyszerűen sajnálta otthagyni a barátságos konyhában, a bunda alatt, a kemence közelében levő meleg helyét, a csót, az omlós városi pirogot - s mindezt csak azért, hogy ismét nekivágjon esőnek, sárnak és mindenféle úti viszontagságnak? Ezt csak az isten tudja, mi nem találhatjuk ki. Az orosz népnél a tarkóvakarás a legkülönfélébb dolgokat jelentheti.

TIZENEGYEDIK FEJEZET

De semmi sem úgy történt, ahogyan Csicsikov tervezte. Először is későbbben ébredt fel, mint tervezte - ez volt az első kellemetlenség. Mihelyt fölkel, azonnal leküldte Petruskát, hogy tudja meg, befogtak-e, és készen van-e minden. Azt a választ kapta, hogy még nem fogtak be, és semmi sincs készen - ez volt a második kellemetlenség. Csicsikovot előntötte a méreg, meg is akarta pofozni Szelifan barátunkat, csak azt várta türelmetlenül, hogy a bűnös kocsis miféle mentségekkel fog előhozakodni. Szelifan nemsokára megjelent az ajtóban, és gazdájának szerencséje volt végighallgatni ugyanazokat a kifogásokat, amelyeket a cselédek mindig hangoztatnak olyankor, mikor mindennek indulásra készen kellene állnia.

- De Pavel Ivanovics, hiszen előbb meg kell patkoltatni a lovakat...

- Te alávaló gazember! Tökfilkó! Hát mért nem előbb mondtad ezt? Talán nem volt rá idő?

- Idő az volt... De a kerékkel is baj van, Pavel Ivanovics, egészen új ráfot kell ráhúzatni mert az út most nagyon hepehupás, mindenütt csupa kő meg gödör... És azt is jelentenem kell, ha meg tetszik engedni, hogy a kocsi eleje teljesen meglazult, úgyhogy talán két állomásnyira sem lehet eljutni vele.

- Gazember! Gazember! - kiáltott rá Csicsikov, összecsapva a kezét, és olyan közel lépett Szelifanhoz, hogy az a pofontól való félelmében kissé meghátrált és félreugrott. - Hát meg akarsz ölni? Mi? El akarsz pusztítani? Mi? Az országúton akarod nyakamra tenni a kést, te zsvány, te átkozott gyilkos, te szörnyeteg! Ha legalább egyetlen szóval említette volna a nyomorult, de nem, most, az utolsó percben jut neki eszébe! Mikor már fel kellene ülni, és indulni, mi? Pedig bizonyosan tudtad te ezt előbb is! Mi? Hiszen már régen tudtad te ezt, mi? Mi? Felelj hát: ugye, tudtad? Mi?

- Tudtam - felelte lehorgasztott fejjel Szelifan.

- Hát akkor miért nem mondtad mindjárt, mi?

Erre a kérdésre Szelifan semmit sem felelt, de amint ott állt lehorgasztott fejjel, úgy látszott, mintha azt gondolta volna: „Lám, milyen ügyesen intéztem: tudtam, de nem mondtam meg.”

- Most pedig lódulj a kovácsért hozd magaddal, és nekem két óra alatt minden meglegyen! Hallod? Két óra alatt feltétlenül készen kell lenni mindennek, mert ha nem, akkor... akkor... kétrét hajtlak és gúzsba kötlek!

Hősünk nagyon dühös volt.

Szelifan megfordult, hogy megy és teljesíti a parancsot, de eszébe jutott valami, hát megállt, és így szólt:

- Mit is akarok mondani, Pavel Ivanovics, azt a tarka lovat igazán legjobb lenne eladni, mert az olyan kutya egy dög, hogy isten őrizzen tőle, olyan ló az, hogy egyszerűen semmire sem megy vele az ember.

- Ezt eltaláltad, máris rohanok a vásárra, és eladom.

- Isten ugyse, Pavel Ivanovics, az csak látszatra olyan derék állat, de igazából annál ravaszabb lovat el se lehet képzelni. Olyan lovat sehol...

- Tökfilkó! Majd ha kedvem lesz, eladom. Éppen most kell neki fejtegetésekbe bocsátkoznia! Ide figyelj: ha azonnal el nem hozod a kovácsokat, és két óra alatt készen nem lesz minden, úgy összepofozlak, hogy magad sem ismersz rá az arcodra! Takarodj!

Szelifan elment.

Csicsikov nagyon rosszkedvű volt, földhöz vágta kardját, amelyet minden utazására magával vitt, hogy kellő tiszteletet keltsen maga iránt. Több mint negyedóraig alkudozott a kovácsokkal, míg végre megegyezett velük; mert a kovácsok, mint rendesen, címeres gazemberek voltak: észrevették, hogy a munka sürgős, hát éppen hatszoros árat kértek. Csicsikov hiába, heveskedett, hiába nevezte őket zshiványoknak, csalóknak, rablóknak, utasok fosztogatóinak, hiába tett célzásokat az utolsó ítélet napjára is, a kovácsoknál semmilyen hatást nem ért el, rendületlen kitartással ragaszkodtak követelésükhöz: nemcsak nem engedtek a megszabott árból, hanem úgy piszmogtak, hogy két óra helyett teljes öt és fél óra alatt készültek el. Ez idő alatt Csicsikovnak módjában volt végigélvezni azokat a kellemes percek, amelyeket minden utazó ismer: mikor már minden be van csomagolva a bőröndökbe, a szobában már csak spárgamaradékok, papírfoszlányok és különféle kacatok hevernek, mikor az ember még nem utazik, de már nem tud nyugodtan ülni a helyén, látja az ablakból a járó-kelő, ballagó embereket, akik a maguk garasos ügyeiről beszélgetnek, és ostoba, kíváncsi pillantással néznek fel rá, aztán folytatják útjukat, s ez még jobban feldúlja a szegény nem utazó utas kedélyét. Mindent, amit csak lát: az ablakával átellenben levő kis boltot, a szemközti házban lakó öregasszonyt, aki rövid függönnyel borított ablakához lép - mindezt utálja és unja, de azért mégsem megy el az ablaktól. Csak álldogál, és hol teljesen megfélemedezik a világról, hol valami tompa érdeklődéssel fordítja tekintetét mindarra, ami a szeme előtt mozog, és nem mozog, mérgében agyonnyom egy legyet, amely az ablaküvegnek ütődve, zümmögve igyekszik menekülni ujjá alól. De egyszer minden véget ér, és bekövetkezett a várva várt pillanat: készen állt minden, a kocszi meglazult elejét megjavították, a kerekekre új ráfot húztak, a lovakat megittatták, az utasfosztogató kovácsok megszámolták a kapott pénzt, szerencsés utat kívántak, és elmentek. A csézába végre befogtak, vásároltak két frissen sült, még meleg kalácsot, s a kocsiba tették, Szelifan már a bakon ült, ő is begyömöszölt a zsebébe valami útravalót, s végre hősünk maga is elhelyezkedett a kocsiban, ebből az alkalomból fogadóbeli és más szolgálk, kocsisok csődültek össze a kapu előtt, és bámészkodva várták - a pincérrel együtt, aki most is ugyanabban a hosszú pamutszövet kabátban, sapkáját lengetve állt köztük -, hogy az idegen úr elutazzék. A cséza, amilyenben aggregények szoktak utazni, s amely oly sokáig időzött a városban, hogy az olvasó talán már meg is unta, végül kigördült a fogadó kapuján. „Hála neked, úristen!” - gondolta Csicsikov, és keresztet vetett. Szelifan pattintott az ostorával, Petruska kis ideig állva maradt a hágcson, aztán felkapaszkodott a bakra, hősünk pedig igyekezett minél kényelmesebben elhelyezkedni az ülésen, amelyet grúz takaró borított, bőrpárnát tett a háta mögé, magához szorította a meleg kalácsokat, s a fogat elindult, ismét bukdácsolva haladt, és nagyokat zökkent a kövezeten, amelynek, mint tudjuk, zötyögtető természete volt.

Csicsikov határozatlan érzéssel nézte a házakat, kerítéseket, falakat, utcákat, amelyek mintha szintén bukdácsolva, lassan visszafelé haladtak volna - isten tudja, viszontlátja-e még valaha életében? Egy fordulóhoz érve, a kocsinak meg kellett állnia, mert az utcán végeláthatatlan temetési menet vonult. Csicsikov kihajolt az ablakon, és odaszólt Petruskának: tudakolja meg, kit temetnek. Megtudta, hogy az ügyészt temetik. Igen kellemetlen érzés fogta el, azonnal meglapult a kocszi szögletében, magára húzta a takarót, és lebocsátotta a függönyt. Mialatt a kocszi kénytelen volt így vesztegelni, Szelifan és Petruska legelőször is ájtatosan levették a sapkájukat, azután csak azt figyelték, hogy ki, hogyan, miben, milyen alkalmatosságon jár, megszámolták, hányan vannak összesen, hányan gyalog, hányan kocsin, gazdájuk pedig, aki

megparancsolta nekik, el ne árulják magukat, és ne köszöntsék az ismerős inasokat, szintén kezdett - ha félénken is - kikandikálni a bőrfüggönyön levő ablakocskán: a koporsó után levett kalappal haladtak a hivatalnokok valamennyien. Csicsikov már-már attól tartott, hogy felismerik a kocsiját, de azok most nem törődtek vele. Mellőzték még azokat a mindennapi dolgokról való beszélgetéseket is, amelyeket ilyen alkalmakkor folytatni szokás. Ezúttal csakis önmagukra gondoltak; találgatták, milyen lesz az új főkormányzó, hogyan lát a dolgához, és hogy fogadja majd őket. A gyalog baktató hivatalnokok után kocsik következtek, amelyekből gyászfőkötös hölgyek nézegettek ki. Száj- és kézmozdulataikból látni lehetett, hogy élénken társalognak; talán ők is az új főkormányzó megérkezéséről beszéltek, találgatták, milyenek lesznek a báljai, és örökös csipkéikkel meg fodraikkal bíbelődtek. E hintók után néhány, libasorban döcögő üres bérkocsi következett, végül pedig valamennyi elvonult az útból, és hősünk továbbhajtattott. Félrehúzta a bőrfüggönyt, felsóhajtott, és elérzékenyülten gondolta: „Ez a szegény ügyész élt, éldegélt, aztán meghalt. Most az újságok majd megírják, hogy alárendeltjeinek és az egész emberiségnek őszinte bánatára elhunyt egy tiszteletre méltó polgár, a legjobb apa, példás férj és még sok efféle szólamot; sőt valószínűleg azt is hozzáteszik, hogy özvegyek és árvák zokogása kísérte koporsóját; pedig ha jól meggondoljuk, minden kiválósága legfőljebb abban mutatkozott meg, hogy busa szemöldöke volt.” Ekkor megparancsolta Szelifannak, hogy gyorsabban hajtson, s közben azt gondolta: „Halottal találkozni szerencsét jelent.”

Eközben a cséza már néptelenebb utcákba ért; nemsokára már csak végtelen hosszú fakerítések húzódtak kétoldalt, jelezve, hogy ez a környék már a város vége. Lám, kövezet sincs már, a vámsorompó is, a város is elmaradt. Ez már az országút, amelynek mindkét oldalán ismét felbukkantak a versztajelző oszlopok, a postamesterek, a kutak, az igásszekerek, a szürke fálvak, a szamovárok, parasztasszonyok, fűrgé, szakállas gazdák, akik tele marék zabbal futnak ki az út menti fogadó udvaráról, a szakadt bocskorú gyalogutasok, akik elkutyagolnak nyolcszáz versztányira is, az élénk városkák, fabódékkal, liszteshordókkal, bocskorárusokkal, kalácsokkal és más apróságokkal, a tarka vámsorompók, a tatározott hidak, mindkét oldalt a végeláthatatlan mezők, a földesurak utazókocsijai, olykor egy lovas katona, aki ólomgolyókat tartalmazó, „Ilyen-meg-olyan üteg” felírású zöld ládát visz; a zöld, sárga és frissen feltört fekete szántóföldcsíkok, messziről felhangzó ének, fenyőfák csúcsai a ködben, a távolban elenyésző harangszó, varjak, sűrű rajokban, mint a legyek és a végtelen látóhatár...

Oroszhon! Oroszhon! Látlak én innen, ebből a csodás, gyönyörű messzeségből. Szegényes, sivár, zord itt az élet. A tekintetet nem gyönyörködtetik és nem rendítik meg a természet csodái és a vakmerő művészi alkotások csodái: nincsenek sokablakos, magas palotákkal ékeskedő városaid, morajló zuhatagok örökös vízporával körülvett facsoportjaid, repkénnyel befuttatott házacskaid, az utas nem néz vissza, hogy még egyszer lássa a feje fölött tornyosuló kősziklákat s a magasba törő kőhalmazokat; az egymást érő, homályos boltíves csarnokokon át - amelyeknek karcsú oszlopait szőlőinda, borostyán és ezernyi vadrózsa fonja körül - nem látszanak a fényes, ezüstkék égbe emelkedő, távoli hegyek örök körvonalai. Tárt-nyitott, pusztaság és sík itt minden; a síkságból, mint pontocskák, mint apró jelek, alig észrevehetően emelkednek ki alacsony városkaid. Semmi sem vonzza, semmi sem ragadja el a nézőt. Mi hát az az érthetetlen, titokzatos erő, amely engem hozzád vonz? Miért cseng a fülemben szüntelenül a térségeidet széltehen-hosszában betöltő, egyik tengertől a másikig áradó bánatos dalod? Mi van ebben a dalban? Mi van benne, ami úgy hív, úgy zokog, oly szívhez szóló? Micsoda hangok azok, amelyek oly fájdalmas gyöngédséggel simogatnak, úgy átjárják szívemet-lelkemet? Oroszhon, mit kívánsz te tőlem? Miért nézel rám így? És minden, ami csak van benned, miért fordítja felém tekintetét olyan várakozóan? Töprengve, ámulva, mozdulatlanul állok fejem fölött már esőtől terhes, nehéz, sűrű felhők gomolyognak, és a töprengő szellem

néma hódolattal borul le térségeid előtt. Mit jövendöl ez a végtelen térség? Hát tebened ne születnének határtalan, nagy gondolatok, mikor annyi a hely, ahol kifejlődhetnek, naggyá lehetnek? És elfog az áhítat; ez a végtelenség, titokzatos erővel tölti meg a lelkemet, természetfölötti, látnoki képességet ad a szememnek: ó, Oroszhon! milyen ragyogó, nem sejtett csodák földje vagy te!...

- Vigyázz, te ostoba, vigyázz! - kiáltott Szelifanra Csicsikov.

- Majd rád vágok ezzel a karddal! - förmedt rá a szemközt vágató, rőfös bajszerű katona. - Ördög bújjék beléd, hát nem látod, hogy ez kincstári fogat?

Azzal nagy zaj és porfelhő közepette tova is száguldott mellettük egy trojka, és eltűnt, mint valami látomás.

Milyen különös; milyen csábos, milyen magával ragadó már a szó is: utazás! És milyen csodás maga az út, derűs nap, őszi lombok, hűvös levegő... Jobban be kell burkolózni az útiköpenybe, földre húzni a sapkát, szorosabban simulni a támlához, jól befészkelődni az ülés sarkába. A hideget, amely tagjainkon végigfutkosott, már kellemes meleg váltotta fel. Száguldanak a lovak... Az utast kellemes ernyedtség fogja el, szeme lecsukódik, s már csak félálomban hallja a „Nem a fehér havon...” kezdetű dalt, a lovak nyihogását, a kerekek zörgését, és nemsokára szomszédját a kocsi falához préselve, mélyen horkol. Mire felébred, már öt állomás maradt mögöttük, feljött a hold is; ismeretlen városon át haladnak: különös kupolájú, régi fatemplomok, feketéllő toronycsúcsok, sötét faházak, fehér kőépületek; egyes helyeket megvilágít a hold: mintha fehér vászonkendőket teregettek volna a falakra, a kocsiótra, az utcákra, amelyeket szénfekete, rézsútos árnyékok szelnek át; a ferdén megvilágított fatetők csillogó fémként villognak, és sehol egy lélek, mindenki alszik. Csak egyetlenegy ablakban pislákol fény, talán a város valamelyik polgára foltozgatja a csizmáját, vagy egy pék vesződik a kemencéjével - ki törődik velük? Hanem az éjszaka! Mennyei hatalmak! Micsoda éjszaka sűrűsödik ott, a magasságban! És a levegő és a messze-messze ég ott fenn, zengő ragyogása, megfoghatatlan, mérhetetlen kiterjedése...! De már friss éjszakai szellő hűvös lehelete éri a szemünket, és elringat... már elszenderültünk, elfeledkeztünk magunkról, és horkolunk, a sarokba préselt szegény szomszéd pedig bosszúsan fészkelődik, mert alvás közben ránehezedünk. Felébredünk: megint csak szántóföldek, mezők terülnek el előttünk, sehol semmi, mindenfelé csak nyílt pusztaság. Elsuhan egy versztajelő oszlop, virrad már, a fehéredő, hideg láthatáron sápadt aranyász húzódik, a szellő még frissebb, csípősebb: még mélyebben bújunk a meleg köpenybe... Milyen pompás hideg! Milyen csodás, csalóka álom száll ránk ismét! Egy zökkenés - és megint felébredünk; „lassabban, lassabban!” - hallatszik egy hang, a lejtőn szekér ereszkedik alá, lent széles gát és széles tó, amely villog a nap fényében, mint valami nagy rézmedence; a domboldalon elszórva fák, parasztházak, oldalt falusi templom, keresztje ragyog, mint a csillag, parasztok beszélgetnek a távolban, irgalmatlanul követelőző farkasétvágy a gyomorban... Istenem, de szép is vagy olykor, te messze-messze út! Hányszor kapaszkodtam beléd, mint a haldokló, mint a fuldokló, s te mindannyiszor nagylelkűen kihúztál a bajból, megmentettél. A te jóvoltodból mily sok nagyszerű gondolat, költői kép született bennem, milyen csodálatos élményekkel gazdagodtam!...

Még Csicsikov barátunkban is olyan érzések születtek időközben, amelyek egyáltalában nem voltak prózaiak. Lássuk csak: mit érzett. Eleinte semmit; időnként hátranézett, látni akarta, csakugyan sikerült-e kijutnia a városból. Mikor azonban meggyőződött arról, hogy már régen maguk mögött hagyták a várost, hogy már eltűntek szem elől a kovácműhelyek, a malmok és egyéb városszéli épületek is, mintha még a kőtemplomok fehér tornyai is régen a föld alá bújtak volna, akkor már csakis az út foglalkoztatta, akkor már csak jobbra és balra tekingetett. N. városra pedig úgyszólván nem is emlékezett, mintha csak átutazóban járt volna ott

valamikor régen, gyerekkorában. Végül pedig már az út sem érdekelte, egyre laposabbakat pislantott, behunyta a szemét, s fejét a párnára hajtotta. A szerző bevallja, hogy szinte örül ennek, mert ilyenformán alkalma van beszélni hősről; ez mindaddig nem volt módjában, mert - mint az olvasó láthatta - folyton megakadályozta benne valami, hol Nozdriov, hol a hölgyek, hol a városi mendemondák, hol pedig ezernyi olyan apróság, amely csak akkor látszik apróságnak, mikor könyvben van róla szó, a valóságban azonban nagyon is jelentős. Hanem most hagyjuk mindezt, és térjünk a dolog lényegére.

Nagyon valószínűtlen, hogy hősünk tetszik az olvasóknak. A hölgyeknek nem tetszik, ezt határozottan állíthatjuk, mert a hölgyek megkövetelik a hőstől, hogy tökéletes legyen, s ha valami kivetnivalót, testi vagy lelki foltocskát látnak rajta - az már baj. Ha mélyen behatol is a szerző a hős lelkébe, ha tükörnél hívebben ábrázolja is az alakját, mindezt egyáltalán nem értékeli. Már maga az, hogy Csicsikov testes és középkorú, igen sokat árt neki: a testességet a hősnek semmiképpen sem bocsátják meg, és sok hölgy elfordul tőle, mondván: „Juj, de csúf!” Jól tudja ezt a szerző, csak hogy, sajnos, nem választhat hőséül minden erénnyel felruházott embert. De... de azért talán ugyanebben az elbeszélésben majd más, mindaddig nem is érintett húrok szólalnak meg, talán megmutatkozik az orosz lélek határtalan gazdagsága, talán felbukkan valamely isteni adományokkal ékeskedő, dicső férfi, vagy csodálatra méltó fiatal orosz leány, amilyenhez fogható az egész világon nem akad, akiben megvan a női lélek minden szépsége, minden nemes törekvése, önfeláldozása. És ezekhez képest halottnak látszának majd a más nemzetbeli, erényekben bővelkedő emberek, valamennyien, mint amilyen halott a könyv az élő szóhoz képest. Megmozdul majd az orosz nép... s akkor meglátja a világ, milyen mélyen izzott a szláv természetben mindaz, ami más népek természetének csak a felszínét érintette... De mire való arról beszélni, ami még csak ezután lesz? A szerzőhöz - aki férfikorát már régen elérte, s a szigorú belső fegyelemnek, a magány józanságának hűvös légkörében nőtt fel - nem illik, hogy ilyen ifjúi hévvel elragadtassa magát. Mindennek megvan a maga sora, helye és ideje. Hanem azért mégsem választunk hősül erényekben bővelkedő embert. Meg is mondhatjuk, miért nem. Azért, mert ideje már egy kis pihenőt adni a szegény, erényes embernek; mert tartalmatlanul forog közszájon ez a szó: erényes ember, mert lónak használják az erényes embert, nincs író, aki ne fogná a szekérébe, és ne hajszolná, nógatná még ostorral is, meg minden egyébbel is; mert úgy elcsigázzák az erényes embert, hogy már nyoma sincs benne az erényességnek, úgyszólván teste sincs már, csupa csont és bőr; mert képmutatásból nevezik erényes embernek; mert nem becsülik az erényes embert. Ideje végre a silány embert is befogni a szekér elé. Rajta hát, fogjuk be a silány embert!

Homályos és szerény származású a mi hősünk. Szülei nemesek voltak, de hogy a törzsökös vagy az újabb nemességhez tartoztak-e - csak isten a tudója. Arcban nem hasonlított hozzájuk. Legalábbis a születésekor jelen volt rokona - alacsony, aprócska nőszemély, olyanfajta, akit vakarcsnak szoktak nevezni; mikor karjába vette, felkiáltott: „Egyáltalában nem olyan, mint vártam! Jobb lett volna, ha anyai nagyanyjához hasonlít, de ez csak egyszerűen világra jött, nem hasonlít az anyjához sem, és, mint a közmondás tartja: Nem hasonlít apjához, a szegényhez, csak valami itt járt helyre legényhez.” Az élet eleinte fanyar, barátságtalan tekintettel nézett rá egy hóval belepertt homályos kis ablakon át: gyerekkorában nem volt se barátja, se pajtása, szűk szobájuk ablakait se télen, se nyáron nem nyitották ki; apja beteges ember volt, bárányprémes, hosszú kabátban, meztelen lábára húzott, csattogó papucsban, sóhajtozva járkált egész nap, és sokat köpködött a sarokban álló köpöládába. A fiú örökösen a padon ült - kezében toll, ujjai, sőt ajka is csupa tinta; örökösen szeme előtt kellett tartania a szabályt: ne hazudj, tiszteld az öregebbet, és fogadd szívedbe az erényt; hallgatnia kellett a papucsok csattogását, csoszogását és a megszokott, de mindig szigorú korholást: „Már megint helytelenkedsz”, amelyre rendszerint olyankor került sor, mikor a gyerek, megunva az

egyhangú foglalkozást, valami cikornyát vagy farkincát rajzolt egyik-másik betűhöz; túrnie kellett a régen megszokott, de mindig egyformán kellemetlen érzést e szavak után, amikor is éles körmű, hosszú ujjak ragadták meg hátulról a fülét, és heves fájdalmat okozva, nagyot csavarintottak rajta. Íme, ez zsenge gyermekkorának sivár képe, erről csak igen halvány emléke maradt. De az életben minden igen gyorsan változik: egy napon, az első tavaszi verőfény és a patakok áradása idején, az apa fogta a fiát, és elindult vele egy parasztszekéren, amelyet tarka lovacska húzott: a lókupecsek az ilyet szarkának nevezik. A szekeret a Csicsikov apjának tulajdonában levő egyetlen jobbágycsalád feje: egy púpos kocsis hajtott; egyébként a ház körüli munkát is legnagyobbbrészt ő végezte. A szarka több mint másfél napig vonszolta őket; az éjszakát az úton töltötték, eleségük hideg pirog és báránysült volt; átkeltek egy folyón, és csak harmadnap reggel érkeztek a városba. A gyereket úgy meglepte a városi utcák fénye és élénksége, hogy néhány pillanatig még a száját is nyitva felejtette. A szarka ezután a szekérrel együtt belegurult egy gödörbe, amellyel egy szűk mellékutca kezdődött, ez lejtős volt, és csak úgy úszott a sárban. Sokáig bajlódott a lovacska, teljes erejéből dagasztotta a sarat - közben a púpos kocsis és maga az úr is egyre noszogatta; míg végre sikerült felvon-szólnia a szekeret egy domboldalon álló házacska kis udvarába. Az ütött-kopott házikó előtt két virágzó almafa állt, mögötte meg kertecske húzódott amelyben csak alacsony berkenye- és bodzabokrok kuporogtak, azok közül pedig ócska zsindegyel fedett kis fabódé kandikált ki apró, vaksi ablakaival. Itt lakott Csicsikovék rokona, aki ugyan töpörödött öregasszony volt, de azért még minden reggel kiment a piacra, azután a szamovárnál szárítgatta harisnyáját. Most megpaskolgatta a gyerek arcát, és gyönyörködött benne, hogy milyen pufók. Itt maradt a fiú, hogy majd innen járjon mindennap a városi iskolába. Az apa ott töltötte az éjszakát; másnap pedig már haza is ment. Elváláskor nem hullott könny a szülői szemekből. Az apa fél rubelt adott fiának - rézpénzben -, s ami még sokkal fontosabb, bölcs tanácsokat is. „Hallod-e, Pavlusa, tanulj szorgalmasan, ne helytelenkedj, mindenekelőtt járj kedvébe tanítóidnak és följobbvalóidnak. Ha följobbvalóidnak kedvében jársz, akkor - még ha a tudományokban nem tanúsítasz is jó előmenetelt, ha isten nem áldott is meg tehetséggel - mégis előrejutsz, és többre viszed, mint társaid. A pajtásaiddal ne nagyon barátkozz, sok jót úgysem tanulsz tőlük, de ha már közéjük kerülsz, akkor azok mellé szegődj, akik gazdagabbak, hogy alkalomadtán segítségére lehessenek. Ne légy adakozó, és ne vendégelj meg senkit, inkább úgy intézd, hogy téged vendégeljenek meg mások, s ami mindennél fontosabb: őrizd és kuporgasd a kopejkát, a kopejka a legmegbízhatóbb barát a világon. A társad vagy barátod megcsal és elárul, ha bajban vagy, de a kopejka soha el nem árul, bármilyen bajba kerülsz. A kopejkával mindent elérhetsz.” Az apa, miután fiát ily hasznos tanácsokkal látta el, búcsút vett tőle, és hazakocogott a szekérén. Ezután soha többé nem látták egymást, de az apa tanácsai mélyen belevésődtek a fiú lelkébe.

Pavlusa már másnaptól fogva iskolába járt. Különösebb tehetség nem mutatkozott benne egyik tantárgy iránt sem, inkább szorgalmával és rendszeretével tűnt ki; de annál nagyobb tehetsége volt a gyakorlati dolgok iránt. Azonnal felismerte és tisztán látta a helyzetet, társaival csakugyan úgy viselkedett, hogy azok vendégelték meg, ő pedig nemcsak hogy soha meg nem kínált egyet is, hanem eltette, amit tőlük kapott, és később nekik maguknak eladta. Már gyermekkorában le tudott mondani mindenről. Az apjától kapott fél rubelből egyetlen kopejkát sem költött el, sőt ezt a tőkét még ugyanabban az évben gyarapította is, e téren valósággal rendkívüli leleményességet tanúsított: viaszból hófajdot mintázott, kifestette, és nagyon szép nyereséggel eladta. Kis idő múltán más hasznos hajtó vállalkozásokba is bocsátkozott, például: a piacon ennivalót vásárolt, aztán az iskolában jobb módú társai mellé ült, s mihelyt észrevette, hogy valamelyik nagyokat nyel - ami azt jelentette, hogy az illető már nagyon éhes -, a pad alatt mintegy véletlenül, elébe tartotta egy mézeskalács vagy egy cipó csücskét, amivel csak fokozta az éhező étvágyát - végül eladogatta a portékáját, az árakat pedig mindig a vevő

étvágyához mérten szabta meg. Odahaza a szállásán két hónapon át, fáradhatatlanul vesződött egy egér idomításával: a kis állatot fakaltkába zárta, és végül sikerült elérnie, hogy parancsszóra hátsó lábára állt, lefeküdt és fölkel; később azt is igen jó áron adta el. Mikor már öt rubele gyűlt össze, zacskóba tette, a zacskót bevarrta, és egy másikba kezdett gyűjtögetni. Feljebbvalóival még okosabban viselkedett. Senki nem tudott olyan csendesen ülni a padban, mint ő. Meg kell jegyeznünk, hogy tanítója nagyon szerette a csendet meg a jó magaviseletet, és ki nem állhatta az eszes, élénk fiúkat, magában azzal gyanúsította őket, hogy kinevetik. Az olyan fiúnak, akiről fettelezte, hogy éles eszű, elég volt megmoccannia, vagy véletlenül pislantania, hogy azonnal magára zúdítsa a haragját. Az olyan fiút üldözte, és kíméletlenül megbüntette. „Majd kiverem én belőled az elbizakodottságot és engedetlenséget, barátocskám! - mondogatta. - Ismerlek én, mint a rossz pénzt! Jobban ismerlek, mint te magadat! Kitérdelsz a sarokba! Itt maradsz papírgaluskára!” És a szegény fiú azt se tudta, miért: térdelhetett és éhezhetett egész nap. „Képesség, tehetség mindez ostobaság... - hangoztatta a tanító. - Nálam csak a magaviselet számít. Én csak olyannak adok valamennyi tárgyból jeles osztályzatot, aki talán még a betűket sem ismeri, de dicséretesen viselkedik; akiben pedig rosszindulatot, gúnyolódó hajlamot látok, azt megbuktatom, még ha a tudományokban magát Szolont is lepipálja.” Így beszélt a tanító, aki halálosan gyűlölte Krilovot, mert az valamikor azt mondta: „Inkább csipj be néha, csak értsd a dolgot” - és mindig elragadtatva, csillogó szemmel, ragyogó arccal mesélte, hogy abban az iskolában, ahol ő régebben tanított, olyan nagy csönd volt, hogy hallani lehetett a légy röpülését is; az egész év alatt egyetlen fiú sem köhintett, nem fújta ki az orrát előadás alatt, s egészen csöngetésig azt se lehetett tudni, van-e valaki a teremben vagy nincs.

Csicsikov mindjárt belelátott a tanító lelkébe, és tudta, miképpen kell viselkednie. Az előadás egész ideje alatt pillája se rebbent, szemöldöke se rándult, akárhogy csipkedték is hátulról; mihelyt megszólalt a csengő, hanyatt-homlok futott, hogy odanyújtsa a tanítónak a háromszögletű kalapot (a tanító ugyanis háromszögletű kalapot viselt); ezután ő ment ki legelő az osztályból, és útközben igyekezett két-háromszor is találkozni a tanítóval, mindannyiszor megemelte a sapkáját. Ezzel a viselkedéssel tökéletes sikert aratott. Ameddig csak az iskolába járt, mindvégig a legjobb tanulók közé tartozott, mikor pedig bevégezte tanulmányait; minden tárgyból a legjobb osztályzatot kapta, kapott azonkívül egy jutalomkönyvet is, aranybetűs felírással: *A példás szorgalomért és dicséretes magaviseletért.*

Mikor az iskolából kikerült, azon vette észre magát, hogy legénnyé cseperedett; elég megnyerő külseje volt, a szakála már borotvára szorult. Ekkoriban halt meg az apja. Az örökség mindössze négy jóvátehetetlenül elnyűtt, kötött mellényből, két bárányprémmel bélelt viseltes kabátból és jelentéktelen összegű pénzből állt. Az apa nyilván csak tanács formájában gyakorolta a kopejka kuporgatását, a valóságban csak keveset sikerült összekuporgatnia.

Csicsikov nyomban eladta a rozoga kis házat, a hitvány földeskével együtt ezer rubelért, a jobbágycsaládot magával vitte a városba, mert az volt a szándéka, hogy ott telepszik le, és valami hivatalt vállal. Ugyanekkor elküldték az iskolából - butasága vagy egyéb hibája miatt - a szegény tanítót, aki úgy szerette a csendet és a dicséretes magaviseletet. A tanító bánatában ivásnak adta magát, de végül már itatra sem maradt pénze, betegen, betevő falat nélkül, elhagyatva sínylődött valami fűtetlen, nyomorúságos odúban, és végét járta. Volt tanítványai közül néhányan - az eszesek és élénkek, akiket mindig elbizakodottsággal és engedetlenséggel vádolt - azonnal gyűjtést indítottak egymás közt, hogy áldozatok árán is, némi pénzhez juttassák. Egyedül Csicsikov mentegetőzött azzal, hogy magának sincs pénze, és csak egy ezüst ötkopejkást adott, amelyet azonban a többiek nyomban visszadobtak neki, arcába vágva: „Te zsugori fráter!” Mikor a szegény tanító értesült a történekről, kezével eltakarta arcát, kiégett szeméből ömlött a könny, mint a záporosó, zokogott, mint a gyámoltalan gyermek.

„Isten akaratából halálos ágyamon kellett megélnem, hogy sírva fakadok - motyogta gyöngé hangon, s amikor Csicsikov viselkedéséről hallott, nehéz sóhajjal tette hozzá: - Ej, Pavlusa! Hát ennyire megváltozik az ember! Pedig milyen jó erkölcsű fiú volt, semmi heveség, semmi vadság... csupa szelídség! Csalódtam benne, nagyon csalódtam...”

De azért mégsem lehet ráfogni hősökre, hogy rideg és szívtelen vagy annyira eltompult, hogy nem érez szánalmat, részvétet; érzett ő bizony szánalmat is, részvétet is, sőt szeretett volna segíteni is, de csak úgy, hogy ne kelljen jelentékenyebb összeget áldozni erre a célra, ne kelljen ahhoz a pénzhez nyúlnia, amelyet azzal a szándékkal tett félre, hogy nem nyúl hozzá; egyszóval az apai tanács: „örizd és kuporgasd a kopejkát” - üdvös eredménnyel járt. De tulajdonképpen nem magáért a pénzért ragaszkodott ő a pénzhez, nem azért, mert hatalmába kerítette a fukarság és kapzsiság, hanem mert gondtalan, kellemes életről, bőségről ábrándozott: hintó, ház, válogatott fogásokból összeállított, ízletes ebédek - szüntelenül ez járt a fejében. Ezért - hogy idővel mindezt biztosan el is érje - őrizte a kopejkákat, amelyeket egyelőre fukarul megtagadott magától is, másoktól is. Ha gazdag ember robogott el mellette fényes hintón, pompásan felszerszámozott paripákkal, megállt, mintha földbe gyökerezett volna a lába, aztán, mintha mély álomból ébredt volna, gondolta: „Pedig ez csak írnok volt, haját körülnyírva viselte.” Minden, ami gazdagságra, bőségre vallott, érthetetlenül, mélyen lenyűgözte. Mikor az iskolából kikerült, még pihenni sem akart, olyan erős volt benne a kívánság, hogy mennél előbb dologhoz lásson, csak igen nehezen jutott be egy adóhivatalba. Még a legtávolibb, isten háta mögötti vidéken is protekcióra van szükség. Jelentéktelen kis állást kapott, évi harminc vagy negyven rubel fizetéssel. De elhatározta, hogy nagy igyekezettel végzi hivatali munkáját, és minden akadályt legyőz. És csakugyan hallatlan önmegtagadást, türelmet tanúsított, igényeit a legszűkebb korlátok közé szorította. Kora reggeltől késő estig, nem kímélve se testét, se lelkét, fáradhatatlanul körmölt, valósággal az iratokba temetkezett, még éjszakára sem járt haza, az irodai asztalokon aludt, gyakran a hivatalszolgákkal ebédelt. Mégis meg tudta őrizni tetszetős külsejét, rendesen öltözködött, arckifejezése mindig kellemes volt, sőt mozdulataiban bizonyos előkelőség nyilvánult meg. Itt meg kell jegyeznünk, hogy hivatalnoktársai különösen kitűntek idétlen, kellemetlen külsejükkel. Némelyiknek olyan volt az ábrázata, mint a rosszul sült kenyér, egyik oldalán felpuffedt, a másikon meg ferdén duzzadt ki az álla, felső ajkát hólyagok lepték el, ráadásul még ki is cserepesedett. Egyszóval egyáltalában nem volt tetszetős. Valamennyien mogorván beszéltek, olyan hangon, mintha el akarnának verni valakit. Gyakran áldoztak Bakkhosznak, ami azt bizonyítja, hogy a szláv természetben még sok a pogány maradvány. Megtörtént néha, hogy még a hivatalba is - mint mondani szokás - pityókosan állítottak be, s olyankor a helyiség levegőjében terjengő illatok egyáltalában nem voltak kellemesek. Ilyen hivatalnokok között lehetetlen volt ki nem tűnnie Csicsikovnak, aki minden tekintetben annyira különbözött tőlük: arca ápolt, tiszta volt, nyájas, előzékeny hangon beszélt, és következetesen tartózkodott a tömény szeszes italok élvezetétől. De még így is nehéz volt a helyzete. Egy idősebb irodafőnök vezetése alá került, aki maga volt a megtestesült ridegség és rendíthetlenség, mindig változatlanul megközelíthetetlen maradt, soha életében el nem mosolyodott, soha senkihez nyájas szava nem volt, még csak azt se kérdezte meg senkitől, hogy szolgál az egészsége. Soha senki nem látta másnak - még kivételképpen sem -, mint amilyen mindig volt, sem az utcán, sem odahaza: ha legalább egyetlenegyszer érdeklődést mutatott volna valami iránt; ha legalább egyszer leitta volna magát, és részegségében elmosolyodott volna; ha legalább egyszer valami vad tivornyába vetette volna magát, mint az italtól mámoros zsvány - de ilyesminek még csak árnyéka sem mutatkozott nála. Nem volt benne egyáltalán semmi, sem gonoszság, sem jóság, éppen az tetszett rajta félelmetesnek, hogy hiányzott belőle e két tulajdonság és minden indulat. Márványszerűen érzéketlen, rideg arca, amelyen nem volt semmi feltűnő szabálytalanság, semmilyen más archoz nem hasonlított, vonásai valami komor összhangban voltak. Csak sűrű himlőhelyei miatt lehetett az olyan embe-

rek közé sorolni, akiknek arcán - a népies mondás szerint - az ördög éjszakánként borsót csépel. Minden jel arra mutatott, hogy nincs emberi erő, amelynek segítségével közel lehetne férközni ehhez az emberhez, és meg lehetne nyerni a jóindulatát; ám Csicsikov ezt is megkísérelte. Azzal kezdte, hogy igyekezett minden jelentéktelen aprósággal a kedvében járni: figyelmesen megnézegette a lúdtollakat, amelyekkel főnöke írni szokott, néhányat kifogástalanul meghegyezett, aztán gondosan odakészítette az öreg keze ügyébe; asztaláról lesöpörgette, lefújta a dohánymaradékot, a port; új tolltörlő rongyocskát tett a tintatartója mellé; előkereste a sapkáját - a világ legkeshedtebb sapkáját; és mindig odakészítette neki egy-két perccel a hivatalos óra letelte előtt; ha a kabátja háta a falhoz ért és bepiszkolódott, levergette róla a meszet - mindez azonban hiábavaló volt, teljesen észrevétlen maradt, mintha meg sem történt volna. Csicsikov végül megszimatolt valamit az öreg otthoni, családi körülményeiről, megtudta, hogy van neki egy felnőtt lánya, akinek szintén olyan az arca, mintha éjszakánként borsót csépelnének rajta. Elhatározta hát, hogy erről az oldalról igyekszik majd közelébe férközni. Megtudta, melyik templomba jár vasárnaponként a lány, ugyanott mindannyiszor ő is megjelent, éppen szemközt a kisasszonnyal, tiszta, takaros öltözékben, erősen keményített ingmellben - s a kíséret meg is hozta a kívánt eredményt: a rideg főnök megingott, és meghívta Csicsikovot teára! A hivatalban még észre sem vehették, mi történt, s már úgy alakult a helyzet, hogy Csicsikov a főnök házába költözött, hasznossá és nélkülözhetetlenné tette magát, ő vásárolta be a lisztet, cukrot, a leánnyal úgy viselkedett, mint menyasszonyával, az irodafőnököt papának szólította, és kezet csókolt neki; a hivatalban mindenki úgy tudta, hogy február végén, nagybőjt előtt, meglesz az esküvő. A rideg irodafőnök már futkosott is ide-oda a vezetőségénél Csicsikov előléptetése érdekében, s nemsokára maga Csicsikov is irodafőnöki minőségben foglalt el egy megüresedett állást.

Nyilvánvalóan ez volt a fő célja a főnökkel kiépített kapcsolatának, mert most titokban azonnal hazavitette ládáját, s másnap már új lakásban ébredt fel. Az öreget már nem szólította papának, többé nem csókolt kezet neki, az esküvő kérdése pedig úgy feledésbe ment, mintha sose lett volna róla szó. De azért, ha találkozott az öreggel, mindig nyájasan kezet fogott vele, teára is meghívta, úgyhogy az - rideg érzéketlensége és megingathatatlan közönye ellenére is - mindannyiszor a fejét csóválta, és az orra alatt dörmögte: „Rászedtél, ördögfajzat, rászedtél!”

Ez volt a legnehezebb küszöb, amelyen átlépett. Ettől kezdve simábban haladt, és könnyebben ért el eredményt. Tekintélyes ember lett belőle. Minden megvolt benne, ami az életben szükséges; kellemes modor, megnyerő fellépés, ügyesség és hozzáértés az üzleti dolgokban. E tulajdonságai révén rövid idő alatt olyan állást szerzett magának, amelyet jó zsírosnak neveznek, és pompásan értett hozzá, hogy minden hasznot lefölozzön belőle. Tudnunk kell, hogy éppen akkoriban kezdték rendkívül szigorúan üldözni a megvesztegetés minden fajtáját. Ő nem ijedt meg az üldözéstől, sőt mindjárt hasznára fordította, s ezzel kétségtelen bizonyítékát adta az orosz leleményességnek, amely rendszerint csak szorult helyzetben szokott megnyilatkozni. A dolgot a következőképpen intézte: mihelyt bejött hozzá egy kérvényező, és zsebébe nyúlt, hogy elővegye az ismert ajánlóleveleket, amelyeket - mint nálunk Oroszországban mondják - Hovanszkij herceg¹⁷ látott el aláírásával, azonnal tiltakozni kezdett: „Nem, nem! - kiáltott fel, és mosolyogva lefogta az illető kezét. - Ön talán azt hiszi, hogy én... á, nem, nem. Ez nekünk kötelességünk. Kötelességünket minden jutalom nélkül tartozunk teljesíteni! Ebben a tekintetben egészen nyugodt lehet: már holnapra minden meglesz. Csak szíveskedjék megmondani, hol lakik, nem is kell idefáradnia, mindent megkap otthon, a lakásán.” A kérvényező elragadtatva megy haza, és elégedetten gondolja: „Végre egy olyan

---

¹⁷ Hovanszkij herceg az Orosz Állami jegybank elnöke volt, az ő aláírása állott a bankjegyen.

ember, amilyen sok kellene! Gyémántember ez!” Hanem aztán vár egy napig, kettőig de csak nem hoznak neki semmit. Harmadnap sem. Elmegy az irodába: még el sem kezdtek foglalkozni az ügyével. Keresi a gyémántembert. „Ó, bocsásson meg! - mentegetőzik Csicsikov végtelen udvariassággal, és nyájasan ragadja meg az ügyfél mindkét kezét. - Olyan sok dolgunk volt! De holnapra minden meglesz! Holnapra egészen bizonyosan! Igazán resteltem a dolgot.” És szavait olyan kedves, finom mozdulatokkal kíséri, ha pedig beszéd közben valamiképpen szétnyílik a kabátja szárnya, abban a pillanatban odakap és összefogja, látszik rajta, mennyire igyekszik jóvátenni a hibát. De az ügyfélnek se holnap, se holnapután, sem azután nem hozzák el, amit megígértek. Az ügyfél törni kezdi a fejét: „Nem hibáztam el valamit?” - töpreng. Kérdezősködik, azt felelik, hogy kell valamit adni az írnokoknak. „Miért ne adnék? Adok én egy-egy negyedrubelt.” - „Negyedrubel nem elég, legalább egy fehér hasú bankó kell.” - „Hogyan! Egy-egy írnoknak huszonöt rubelt!” - kiált fel a kérvényező. „Miért van úgy felháborodva? - felelik neki. - Hiszen az történik, amit ön akar: az írnokok csak egy-egy negyedrubelt kapnak, a többi a följobbvalókhöz kerül.” A nehéz észjárású kérvényező ekkor a homlokára csap, káromkodik, mint a jégeső, szidja az új rendet, a vesztegetések üldözését s a hivatalnokok elbájoló, finom modorát. Ezelőtt legalább tudta az ember, mitévő legyen: adott az irodafőnöknek egy vörös bankót, azzal rendben volt az ügy, most pedig fejenként huszonöt rubelt követelnek, s a tetejébe egy hétig is elkínlódik az ember, míg kiderül, mi a teendő; ördög vinné a hivatalnokok önzetlenségét és udvariasságát! A kérvényezőnek persze igaza van, de viszont most nincsenek is már megvesztegetések, s a vezetők valamennyien a legtisztességesebb, legderekabbb emberek, csak a titkárok és írnokok a gazfickók.

Csicsikov előtt nemsokára sokkal tágabb tér nyílt: bizottságot alakítottak egy igen hatalmas kincstári építkezés irányítására. Ebbe a bizottságba ő is belekerült, s egyike volt a legtevékenyebb tagoknak. A bizottság tüstént megkezdte munkáját. Hat évig vesződtek az építkezéssel: az éghajlat okozta-e, vagy az anyag nem volt megfelelő, elég az hozzá, hogy a kincstári épület nem jutott feljebb az alapzatnál. Ezalatt pedig a város egyéb részein mindegyik bizottsági tagnak szép, polgári stílusú háza épült fel; azokon a telkeken nyilván alkalmasabb volt a talaj. A bizottsági tagok már-már jól és otthonosan érezték magukat, és egyik a másik után családot alapított. Csicsikov csak itt, csak most kezdett kivergődni a lemondás és önmehtagadás kérlelhetetlen szigorú törvényei alól. Csak ekkor enyhített végre a hosszas böjtölésen, és kiderült, hogy ő sosem idegenkedett a különféle élvezetektől, amelyektől volt ereje tartózkodni a hevülékeny ifjúkorban is, amikor az ember még nem tud tökéletesen uralkodni magán. Már bizonyos fényűzést is megengedett magának: elég jó szakácsot tartott, ingeit finom hollandi vászonból varratta. Már olyan posztóból készítettetett öltönyt, amelyhez hasonló az egész kormányzásában nem akadt, és ettől az időtől kezdve leginkább pettyes, barna vagy vöröses, spriccelt ruhában járt. Már pompás fogatot is szerzett, maga hajtott, és a rudast körben táncoltatta. Már felvette azt a szokást, hogy szivaccsal mosakodott, amelyet kölnivízzel vegyített vízbe mártott; már igen finom, egyáltalában nem olcsó szappant vett, amely simává teszi a bőrt, már...

De a régi tutyimutyi hivatalvezető helyébe váratlanul új főnök jött, szigorú katonaember, ellensége a megvesztegetésnek és mindenfajta igazságtalanságnak. Már a második nap valamennyi hivatalnokát megrémítette azzal, hogy elszámolást követelt, meglátta a mulasztásokat, a lépten-nyomon mutatkozó hiányokat, tüstént észrevette a szép, polgári stílusban épült új házakat, és megindult a rostálás. A hivatalnokokat elbocsátották. A polgári stílusban épült házakat birtokba vette az állam, szegényházak, katonaiskolák kaptak bennük szállást; mindenkit szélnek eresztettek, elsősorban Csicsikovot. Arca bármily kellemes volt is, egyszerre csak nem tetszett a főnöknek, aki halálosan meggyűlölte - isten tudja, miért, az ilyesmire néha nincs is semmi ok. De mivel a főnök mégiscsak katonaember volt, és így nem

ismerhette a polgári aljasság finom fortélyait, rövid idő múlva kegyeibe férkőztek olyan hivatalnokok, akik bizalmat keltő külsejükkel és simulékonyságukkal megnyerték rokonszenvét, így aztán a tábornok hamarosan még nagyobb gazemberek karmai közé került, akiket azonban egyáltalán nem tartott gazembereknek, sőt még örült is, hogy végre sikerült olyan emberekre találnia, amilyenekre szükség van, és dicsekedett, hogy milyen finom érzékkel és csalhatatlan emberismerettel válogatta ki ő a legalkalmasabbakat. A hivatalnokok rögtön tisztában voltak a szellemével és jellemével. Mindenki, aki az ő fennhatósága alá tartozott, félelmetes üldözője lett az igazságtalanságnak, valamennyien szenvedélyesen üldözték, mint ahogy a halász üldözi szigonyával a kövér vizát, ádázul üldözték - és olyan eredményesen, hogy rövidesen mindegyikük összegyűjtött néhány ezer rubelnyi tőkét. Időközben a régi hivatalnokok közül többen rátértek az igazság útjára, s ezek vissza is kerültek állásukba. Csicsikov azonban semmi módon nem tudta elérni, hogy visszajusson, bármennyire igyekezett és fáradozott is érdekében a Hovanszkij herceg aláírásával ellátott ajánlólevelektől felbuzdult titkár, aki pedig orránál fogva vezette a tábornokot - hiába volt minden, nem tudott eredményt elérni. A tábornok olyan ember volt, hogy - bár orránál fogva vezették (amiről egyébként sejtelve sem volt) -, ha egyszer a fejébe vett valamit, azt onnan kalapáccsal sem lehetett kiverni. Az ügyes titkár mindössze annyit tehetett, hogy megsemmisítette Csicsikov rossz hivatali bizonyítványát, ezt is csak úgy sikerült véghez vinnie, hogy felkeltette a tábornok részvétét, élénk színekkel ecsetelve Csicsikov szerencsétlen családjának szívszaggató sorsát - bár Csicsikovnak szerencséje nem volt családjá.

„Hát aztán! - gondolta Csicsikov. - Megtörtént a baj, ezen már változtatni nem lehet. Sírással, sápítózással nem megy az ember semmire; cselekedni kell.” S máris elhatározta, hogy újrakezdi karrierjét, ismét türelemmel várta fel magát, ismét lemond mindenről, bármennyire szabadon és kedvére, bármilyen jól élhetett is azelőtt. Más városba kellett költöznie, hogy ott ismét tekintélyt szerezzen magának. Ám ez sehogy sem sikerült. Igen rövid idő alatt két-háromszor volt kénytelen állást változtatni. Mindannyiszor piszkos helyekre, bárdolatlan emberek közé került. Tudnunk kell, hogy Csicsikov a lehető legválasztékosabb ízlésű ember volt. Bár pályája kezdetén ápolatlan és faragatlan emberek társaságában kellett élnie, lelkében megőrizte a tisztaság iránti érzékét; szerette, ha a hivatali íróasztalok fényezett fából készültek, és minden előkelő volt körülötte. Sosem ejtett ki a száján illetlen szót, és mindig felháborodott, ha mástól állásukhoz, hivatalukhoz nem méltó kifejezéseket hallott. Az olvasó bizonyára szívesen veszi tudomásul, hogy Csicsikov minden második nap fehérneműt váltott, a nyári forróság idején pedig mindennap, mert még a legkevésbé kellemetlen szag is szörnyen bántotta. Ezért valahányszor Petruska bejött hozzá, hogy lehúzza csizmáját és levetköztesse, egész idő alatt szegfűszeget vett az orrába, és idegei gyakran csiklandósabbak voltak, mint valami fiatal leányé. Éppen ezért nagyon keservesen érintette, hogy vissza kell kerülnie azok közé, akikből csak pálinkabúz és durvaság árad. Bármilyen erős volt is a lelke, a teste lefogyott, arca zöldes-sápadt lett ezekben a viszontagságos időkben. Pedig nem is olyan régen már kezdett megtelni, kezdett olyan tetszetősen gömbölydeddé válni, amilyennek az olvasó láthatta, mikor megismerkedett vele, és sok más alkalommal, mikor a tükörbe nézve mindenféle kellemes dologra gondolt: feleségre, gyerekszobára - s ilyenkor mindig elmosolyodott; de most, ha véletlenül a tükörbe pillantott, nem állhatta meg, hogy fel ne kiáltson: „Szentséges szüzanyám, de megcsúnyultam!”

Ilyenkor sokáig nem akarta megnézni magát. De hősünk mindent elviselt, erős lélekkel, nagy türelemmel, és végül állást kapott a vámhivatalban. Meg kell jegyeznünk, hogy titokban már régen ábrándozott erről az állásról. Láta, micsoda finom, külföldi holmit hordoznak haza a vámhivatalnokok, micsoda porcelánokat, batisztokat küldözgetnek komaasszonyuknak, nővérüknek, nagynénjüknek. Sokszor gondolta mély sóhaj kíséretében: „Lám, oda kellene

bekerülnöm! A határ is közel van, az emberek pallérozottabbak, és micsoda finom hollandi vászoningeket lehetne ott szerezni!” Hozzá kell tennünk, hogy ilyenkor még valami különleges francia szappanra is gondolt, amely csodálatosan fehérré és üdévé teszi a bőrt. Hogy mi volt a neve ennek a szappannak, isten tudja, de az ő feltevése szerint a határon okvetlenül hozzá lehet jutni.

Elég az hozzá, régen szeretett volna már a vámhivatalba kerülni, de az építészeti bizottság révén kínálkozó előnyök visszatartották; úgy gondolkozott - és helyesen -, hogy a vámhivatal, akármilyen sokat ígérő is, mégiscsak holnapi tűzok, az építészeti bizottság pedig a már markában tartott veréb. Most azonban elhatározta, hogy ha törik, ha szakad, bejut a vámhivatalba - és be is jutott. Lázasan buzgalommal fogott munkájához. Úgy látszott, az isten is vámhivatalnoknak teremtette. Olyan éleslátást, olyan fürgeséget, olyan éberséget még soha emberfia nem látott, de még csak nem is hallott hasonlóról. Három-négy hét alatt úgy beletanult a vámhivatali teendőkhöz, hogy kisujjában volt az egész, már nem is kellett semminek a súlyát vagy hosszát megmérnie, azonnal megállapította a szállítólevélből, hogy melyik csomagban hány rőf posztó vagy más kelme van; mihelyt a kezébe vett egy csomagot, rögtön tudta, hány fontot nyom. Ami pedig a motozást illeti - mint hivatalnoktársai is kijelentették; valóságos vizslaszimatja volt. Csak ámult-bámult, aki látta, mily végtelen türelemmel, mily gyilkos hidegvérrel, mily felülmúlhatatlan udvariassággal s mily tévedhetetlenül tapogatott ki minden egyes gombocskát. S miközben az így megmotozott emberek magukból kikelve, tehetetlenül dühöngtek és szerették volna azt a kellemes ábrázatát jól megfricskázni, szétverni, neki egyetlen arcizma se rándult, változatlan udvariassággal szólította fel őket: „Nem méltóztatnék kissé felállni?”, vagy: „Szabad esedeznem, asszonyom, hogy befáradjon a másik szobába, ott majd egy hivatalnokunk neje felvilágosítással szolgál önnek”, vagy: „Ha meg méltóztatik engedni, akkor most ezzel a zsebkéssel egy kis darabon felfejtem a köpenye bélését” azzal mindenféle sálát, kendőt huzigált elő a bélés alól, oly egykedvűen, mintha mindegyiket a tulajdon ládájából szedné ki. Még fölöttesei is úgy nyilatkoztak róla, hogy nem ember, hanem ördög; kutatott ez a kocsikerekében, a rudakban, a lovak fülében és egyéb helyeken, ahol egyetlen regényírónak sem jutna eszébe keresgélni, s ahová csak a vámhivatalnokoknak szabad behatolniuk. A szegény utas, amikor átjutott a határon, még néhány percig nem tért magához, csak törölgette a verejtéket, amely apró cseppekben ütközött ki egész testén, majd keresztet vetett, és azt mondta: „Húha!” Olyasféleképpen érezte magát, mint az iskolás gyermek, akit tanítója behív egy üres szobába, azt a hitet keltve benne, hogy valami oktatásban akarja részesíteni, aztán, teljesen váratlanul, elnászpángolja.

Rövid idő múlva pokollá tette a csempészek életét, réme lett a lengyel zsidóknak. Hozzáférhetetlenül, szinte természetellenesen tisztességes és megvesztegethetetlen volt. Még csak valami kis tőkét sem gyűjtött az elkobzott árukból, vagy az olyan lefoglalt tárgyakból, amelyeket, a fölösleges irkafirka elkerülése végett, be sem szoktak szolgáltatni a kincstárnak. Ilyen példátlan buzgó és önfeláldozó szolgálat természetesen semmiképpen sem maradhatott észrevétlen, és végre eljutott a híre a fölöttesekhez is. Csicsikov magasabb rangfokozatot kapott. Ezután az összes csempészek elfogatására irányuló tervet terjesztett elő, csak segítséget kért ahhoz, hogy tervét ő maga hajthassa végre. Azonnal katonai különítményt bocsátottak rendelkezésére, a kutatásokat illetően pedig korlátlan hatalommal ruházták fel. Csak ez kellett neki.

Abban az időben alakult egy hatalmas, jól megszervezett csempészbanda. A vakmerő vállalkozás milliós jövedelmekre nyújtott kilátást. Csicsikov már régen tudott róluk, sőt megbízottjukat, aki azért kereste fel, hogy megvesztegesse, elutasította, szárazon jegyezve meg: „Még nincs itt az ideje.” De mihelyt megkapta a korlátlan hatalmat, értesítette róla a bandát, és azt üzentek nekik: „Most már itt az ideje!” A számítás nagyon kecses volt. Itt egy év alatt szerezhettek annyit, amennyit a hivatalban húsz év alatt a legbuzgóbb szolgálattal sem. Régebben

nem akart semmilyen összeköttetésbe lépni a csempészekkel, mert akkor még csak jelentéktelen kishivatalnok volt, tehát nem sokat kapott volna. Most azonban egészen más volt a helyzet, most tetszése szerint szabhatott feltételeket. Hogy minden akadályt elhárítson, belevonta a dologba még egy hivatalnok társát, akit ősz haja sem tudott megóvni a kísértéstől. A feltételeket megállapították, a társaság megkezdte működését. Mégpedig ragyogóan: az olvasó már bizonyára hallotta a közszájon forgó történetet, amely a spanyol birkák furfangos behozataláról szól. Ezeket a birkákat kettős bundába bújtatva hajtották át a határon, s a bundák alatt egymillió értékű brabanti csipkét csempészték át. Ez éppen akkor történt, amikor Csicsikov a vámhivatalnál szolgált. Ha ő nem vett volna részt ebben a vállalkozásban, akkor a világ minden zsidájának sem sikerül ezt eredményesen végrehajtani. Mire a birkák három-négyszer megtették az utat a határon át, a két hivatalnoknak már fejenként négyszázezer rubelje gyűlt össze. Sőt, úgy hírlett, Csicsikov tőkéje az ötszázezret is meghaladta, mert ő elevenebb volt. Isten tudja, mekkorára növekedhettek volna ezek az összegek, ha az ördög nem keresztezi az útjukat. Az ördög elvette a két hivatalnok eszét: megdühödtek, és valami semmisségen csúnyán összeszólalkoztak. A veszekedés hevében, vagy részben talán azért is, mert kissé felöntöttek a garatra, Csicsikov pópafinak nevezte társát, aki, noha csakugyan pópa fia volt, ezt, nem tudni, miért, mélységesen sértőnek érezte, ezért igen keményen, szokatlanul élesen vágott vissza:

- Hazudsz! Én államtanácsos vagyok, nem pópafi! Te vagy pópafi! - Azután, hogy fokozza a sértést, még ezt is hozzátette: „Most aztán megkaptad!”

Noha ezzel tönkresilányította ellenfelét, mert a sértő elnevezést visszahárította rá, s ha ez a kifejezés: „most aztán megkaptad!” - igazán erős volt, nem elégedett meg ennyivel, hanem titokban még fel is jelentette Csicsikovot. Egyébként, mint hírlett, úgyis hadilábon álltak egymással valami menyecske miatt, aki a vámhivatalnokok kifejezése szerint üde és kíváncsi volt, mint a hamvas, friss őszibarack; sőt azt beszélték, hogy hősünket felbérelt emberekkel akarták megveretni valami sötét mellékutcában, és a két vetélytárs csak a bolondját járja, mert a menyecskénél valami Samsarjov nevű törzskapitány ül a nyeregben. Hogy mindebből mi volt az igaz, azt csak az isten tudja; legjobb, ha ezt az irodalom pártoló olvasó maga dönti el. A lényeg az, hogy a csempészekkel való titkos kapcsolatuk nyilvánosságra került. Az államtanácsos maga is elveszett, de legalább társát is tönkretette. A két hivatalnokot törvény elé állították, mindenüket, amijük csak volt, zár alá vették, elkobozták, s mindez oly váratlanul csapott le rájuk, mint derült égből a villám. Mintha kábulatból tértek volna magukhoz, rémülten vették észre, mit tettek. Az államtanácsos bánatában orosz szokás szerint - ivásnak adta magát. Csicsikov azonban nem vesztette el a talajt a lába alól. Sikerült egy kis pénzmagot biztonságba helyeznie, bármilyen buzgón fürkészett-szaglászott a kiküldött nyomozó; azonkívül latba vetette minden leleményességét, minden furfangját, tapasztalatát, minden emberismeretét; beszédében hol kellemes fordulatokat, hol megható szavakat alkalmazott, hol a hízelgéshez, tömjénezéshez folyamodott, amely sosem szokott hatástalan maradni, hol némi pénzceskét áldozott - egyszóval elért legalább annyit, hogy nem oly csúfos körülmények között tették ki hivatalából, mint a társát, és hogy kibújhatott a büntetőbírósi eljárás alól. Hanem most már nem maradt tőkepénze, és búcsút kellett vennie a mindenféle külföldi apróságoktól is, azok más műértők birtokába jutottak. Nem maradt egyebe, mint tízezer rubelje, amelyet szűkebb időkre tett félre annak idején, valamint két tucat hollandi vászoninge meg egy közepes nagyságú csészeje, amilyenek agglegények szoktak utazni, és két jobbágya: Szelifan, a kocsis és Petruska, az inas. Mindezek felül a megilletődött, jószívű vámhivatalnokok meghagytak nála öt-hat darab szappant is, hogy módjában legyen megóvnia arcára üdeségét - ez volt minden. Íme, milyen szánalmas helyzetbe került megint a mi hősünk! Ilyen nyomorúság szakadt rá! Erre célzott, mikor azt mondta, hogy szolgálata folyamán sokat kellett szenvednie az igazságért.

Ezek után azt lehetne hinni, hogy ilyen viharok, ilyen fájdalmas tapasztalatok, ilyen sorscsapások s az élet ily sok keserve után, elvonul oly nehezen szerzett tízezreस्कéjével valami távoli, csendes járási városkába, s ott örökre meghúzódik, karton háziköntösben üldögél egy alacsony házikó ablakában, s vasárnaponként bámulja a parasztok verekedését, amely éppen az ablaka alatt zajlik le, vagy a változatosság kedvéért kimegy a tyúkólba, és saját kezével tapogatja meg a levesnek szánt tyúkot, s ilyenformán csendes, igénytelen, de a maga nemében nem egészen haszontalan életet él. De nem így történt. Meg kell hagyni, hogy legyűrhetetlenül szívós volt. A sok csapás után, amitől más ember - ha nem is pusztul bele - megtorpan és végképp lehül, visszahúzódik, az ő törtetőszenvédeye csöppet se lohadt le. Bánkódott, bosszankodott, haragudott az egész világra, zúgolódott, méltatlankodott a sors és az emberek igazságtalansága miatt, de mégsem tudott lemondani arról, hogy újabb kísérletekbe ne bocsátkozzék. Egyszóval olyan kitartást tanúsított, hogy amellet elenyészik a német tompa rendíthetlensége, amely a németekben lassú, lomha vérkeringés eredménye. Csicsikov ereiben azonban gyorsan, élénken keringett a vér, sok ész és nagy akarat kellett ahhoz, hogy pányvát vessen a belőle kitörni és szabadon csapongani kívánczó erőkre. Csicsikov töprengett, boncolgatta helyzetét, és gondolataiban volt némi igazság: „Miért éppen én? Miért az én nyakamba zúdult a baj? Van-e manapság hivatalnok, aki csak a szolgálatnak él? Mindenki igyekszik megszédni magát. Én nem tettem senkit szerencsétlenné, nem fosztottam ki özvegyeket-árvákat, senkit sem tettem földönfutóvá, csak a felesleget vettem el, azt, amit az én helyemben mindenki elvett volna; ha én nem teszem, megteszi más: Miért boldogulnak mások, és miért kell nekem elpusztulnom, mint a főregnek? Mi vagyok én most? Mit érek én? Hogy nézzek én most egy tisztességes családapa szemébe? Hogyne éreznék lelkiismeret-furdalást, mikor tudom, hogy hiábavaló az életem, csak terhére vagyok a földnek! És mit szólnak majd a gyerekeim? Azt mondják majd: Az a cudar apánk nem hagyott ránk semmit!”

Azt már tudjuk, hogy Csicsikov roppantul szíven viselte majdani utódai sorsát. Ez oly érzékeny húrokat pendít meg az ember lelkében! Némelyek talán nem is igyekeznének oly sokat markolni, ha, nem tudni, mi okból, fel nem vetődne előttük a kérdés: mit szólnak majd a gyerekeim. S a leendő családapa fél szemmel, mint a kandúr, óvatosan oldalra sandítva, hogy nem látja-e a gazda - sietve összeszed mindent, mihez csak hozzáférhet: vajat, gyertyát, szalonnát, kanárimadarat, egyszóval, ami a keze ügyébe kerül, nem hagy ott semmit. Így siránkozott, kesergett a mi hősünk, ugyanekkor azonban fejében egy pillanatra sem szűnt meg a tevékenység, mindenképpen cselekedni szándékozott, csak arra várt, hogy valamilyen terv jusson az eszébe. Megint összehúzta magát, megint nekivágott az élet nehézségeinek, megint a lehető legszűkebbre korlátozta igényeit, s a tiszta, illedelmes modorú környezetből megint piszkos, durva emberek közé került. S a helyzet jobbra fordulását várva, kénytelen volt vállalni az ügyvédi foglalkozást, amely nálunk még nem nyert polgárjogot; az ügyvédet mindenütt lökdösi, még a kis tintakukacok, sőt maguk a megbízók is lenézik, sorsa arra kárhoztatja, hogy megalázkodjék, előszobákban ácsorogjon, gorombaságokat, szidalmakat vágjon zsebre - de Csicsikovot erre is rávitte a szükség. Többek között a következő megbízást kapta: járjon el az árvaszéknél néhány száz jobbágy elzálogosítása ügyében. Maga a birtok a végső pusztulás határán állt. Ennek a zilált helyzetnek több oka volt: a marhavész, a lelkiismeretlen, csalo intézők, a rossz termések, a járványos betegségek, amelyek elvitték a legjobb munkásokat, végül az esztelenül gazdálkodó földbirtokos, aki házat vett magának Moszkvában, és a lehető legdivatosabban berendezte, arra költötte birtoka teljes jövedelmét az utolsó kopejkáig, úgyhogy végül már betevő falatja sem volt. Zálogba kellett tennie mindenét, amije maradt. A kincstárnál való elzálogosítás akkor még új dolog volt, arra még nemigen merték rászánni magukat az emberek. Csicsikov, megbízotti minőségében, megszerezte az illetékesek jóindulatát (előzetes jóindulat nélkül tudvalevően semmit sem lehet elérni, még egy egyszerű igazolvány vagy engedély kiadatását sem; legalább egy üveg madeirát kell tölteni minden

torokba), egyszóval miután jóindulatra hangolt mindenkit, akit kellett, elmondta, hogy a dolog a következőképpen áll: a jobbágyok fele meghalt, ezt jó tudni, nehogy később...

- De hiszen a revíziós listán azok is szerepelnek - jegyezte meg a titkár.

- Úgy van - felelte Csicsikov.

- Hát akkor mitől ijed meg úgy? - csodálkozott a titkár. - Ha egyiket eltemetik, a helyébe más születik, nincs hát semmi baj.

A titkár, mint láthatjuk, versben is tudott beszélni. Eközben hősünk agyán hirtelen átcikázott a legihletettebb gondolat, amely valaha emberi fejben felvillant.

„Ó, én tökfilkó! - gondolta magában. - A lovamat keresem, holott rajta ülök. Már tudom, mit teszek: összevásárolom az összes holt lelkeket, még mielőtt az új revíziós jegyzékeket kibocsátják. Vásárlók, mondjuk, ezret, a gyámhatóság ad mindegyikre, mondjuk, kétszáz rubelt: az már kétszázezer rubel. Most van a legkedvezőbb idő, nemrégén járvány pusztított, és hála istennek, elég sok jobbágy halt meg. A földbirtokosok tékozlók, folyton dáridóznak, elkártyázzák, elpocsékolják mindenüket, aztán persze tódulnak valamennyien Pétervárra, hivatalba állnak; a birtok magára marad, az intézők úgy vezetik a gazdaságot, ahogy akarják, évről évre nehezebb megfizetni az adókat, így hát mindenki örömet enged át nekem a holt lelkeket, már csak azért is, hogy ne kelljen értük adót fizetni: az is lehet, hogy egyikből-másikból még néhány kopejka ráfizetést is sikerül kipréselnem. Persze, kissé nehéz az ügy és veszélyes, nagyon kell vigyáznom, nehogy pórul járjak, és valami história kerekedjék belőle. No de hiszen azért van az embernek magához való esze. Még jó, hogy a dolog teljesen valószínűtlen, senki sem hiszi el. Igaz, hogy föld nélkül se vásárolni, se elzálogosítani nem lehet. De én áttelepítésre vásárlók, áttelepítésre; a tauriai és herszoni kormányzóságban most ingyen osztogatják a földet, csak be kell népesíteni. Hát én odatelepítem őket valamennyiüket! Herszonba velük! Ott éljenek! Az áttelepítést, pedig törvényesen, szabályszerűen, a hatóságok útján lehet elintézni. Ha igazolást akarnak a jobbágyokról, tessék, állok elibe; miért is ne? Igazolást állítatok ki róluk a járási kapitány saját kezű aláírásával. A falut elnevezhetjük Csicsikov-telepnek, vagy akár a keresztnevemről: Pavlovszknak.”

Így született meg hősünk fejében ez a különös terv: hogy az olvasók hálásak lesznek-e neki érte, nem tudom. De a szerző kimondhatatlanul hálás, mert mi tagadás, ha Csicsikovnak nem támad ez az ötlete, akkor ez a hősköltemény se látott volna napvilágot.

Csicsikov orosz szokás szerint keresztet vetett, aztán hozzáfogott, hogy végrehajtsa tervét. Ellátogatott az ország egyes zugaiba, főként olyan vidékekre, amelyek különösen sokat szenvedtek ilyen-amolyan csapásoktól: rossz terméstől, szokatlanul nagy halandóságtól és hasonlóktól - egyszóval, ahol legkönnyebben és legolcsóbban lehetett a keresett árucikkhez jutni. Nem fordult csak úgy találmányra akármilyen földbirtokoshoz, hanem kiválogatta a neki leginkább megfelelőket, akikkel különösebb nehézség nélkül lehetett az effajta üzleteket nyélbe ütni. Előbb igyekezett ismeretsegeket kötni, aztán mennél jobban megnyerni új ismerőseit, hogy ha lehet, barátságból, ne pedig vétel útján kapja meg a parasztokat. Az olvasó tehát ne nehezteljen a szerzőre, ha az eddig felsorakoztatott személyek nem voltak ízlése szerint valók, ebben Csicsikov a hibás, itt ő az úr, kénytelenek vagyunk követni, ahova mennie tetszik. Ha mégis abban látnák a hibát, hogy a jellemek szürkék, jelentéktelenek, a személyek nem rokonszenvesek - erre csak azt felelhetjük, hogy kezdetben a dolgok sosem mutatkoznak meg a maguk teljes valóságában, a maguk terjedelmében és mélységében. Ha valamely városba érkezünk - ha mindjárt magába a fővárosba is -, eleinte minden olyan elmosódott, valahogy olyan szürke és egyforma: először a füstös gyárak és üzemek végtelen sorát látjuk, de nemsokára már feltűnedeznek az ötemeletes házak, az üzletek, a cégtáblák, az élénk utcák, teli

a templomokkal, oszlopokkal, szobrokkal, tornyokkal, városi csillogással, zajjal és az emberi kéz és emberi elme csodálatos alkotásaival.

Hogy az első vásárlások miképp folytak le, azt már látta az olvasó; hogy a történet miképp fejlődik tovább, miféle sikerekben és balsikerekben lesz része hősünknek, hogyan hárítja el a nehézségeket, és győzi le az akadályokat, hogyan alakulnak ki a hatalmas jellemek, hogyan működnek a bonyolult szerkezetű elbeszélés titkos emeltyűi, hogyan tágul a látóhatár, hogyan vesz az egész történet emelkedett lírai fordulatot - mindezt majd később látja meg az olvasó. Nagy utat kell még megtennie annak az egész portyázó társaságnak, amelynek tagjai: egy középkorú úr, egy cséza, amilyenek az agglegények szoktak utazni, Petruska, az inas, Szelifan, a kocsis és három ló, amelyeket már ismer az olvasó, kezdve az Ülnöktől, a gazember tarkáig. Hősünk tehát itt áll előttünk a maga igazi mivoltában. De talán szükséges lenne egy vonással közelebbről meghatározni: vajon erkölcsi tulajdonságait tekintve miféle ember? Hogy nem tökéletesség és erények hőse, az nyilvánvaló. Ki és mi hát? Gazember? Miért volna gazember? Miért ítélnénk meg másokat olyan szigorúan? Gazemberek manapság nincsenek nálunk; csak jó szándékú, kellemes emberek vannak; de olyanok, akik, az általános megvetés ellenére is, szégyenszemre, nyilvánosan odatartják arcukat a pofon elé, legfeljebb ketten-hárman akadnak, és még ezek is erényességről beszélnek mostanában. Leghelyesebb, ha Csicsikovot jó gazdának, vagyonszerzőnek nevezzük; a szerzési szenvedély az oka mindennek, amiatt történnek olyan dolgok, amelyekre azt szokták mondani, hogy *nem nagyon tiszták*. Igaz, hogy az ilyen jellemben már van valami visszataszító, és ugyanaz az olvasó, aki élete folyamán barátságba keveredik ilyen emberrel, eszik kenyeréből-sójából, és kellemesen tölti vele az időt - mindjárt görbe szemmel néz rá, mihelyt az illető valami dráma vagy hősköltemény hősévé válik. Ám az okos ember nem undorodik semmiféle jellemtől, hanem kutató tekintettel hatol a lélek mélységeibe, és igyekszik megtalálni a cselekedetek rugóit. Az emberben gyorsan változik minden; mire észbe kap, a bensejében már nagyra nőtt valami félelmetes féreg, amely zsarnokian magába szív minden életnedvet. S gyakran megtörténik, hogy a nagy tettekre született embert nem is valami hatalmas szenvedély keríti hatalmába, csak holmi sekélyes kívánság, hóbort burjánzik el benne, amely feledteti vele nagy és szent kötelességeit, és hitvány semmiségeket láttat vele nagynak és szentnek. Az emberi szenvedély olyan megszámlálhatatlanul sokféle, mint a tenger fövényének homokszemei, egyik sem hasonlít a másikhoz és az alantasak csakúgy, mint a magasztosak - eleinte engedelmeskednek az embernek, csak később válnak félelmetes zsarnokává. Boldog, aki a szenvedélyek legszebbikét választja magának: mérhetetlen boldogsága percről percre, óráról órára növekszik, megsokszorozódik, maga pedig egyre beljebb jut lelkének végtelen paradicsomába. De vannak szenvedélyek, amelyeket nem maga választ magának az ember, hanem már vele születnek, és nem adatott neki elég erő, hogy megszabaduljon tőlük. Valami magasabb hatalom irányítja ezeket, és szüntelen zengő, hívó szózat van bennük, amely az egész életen át nem hallgat el. Az a rendeltetésük, hogy elvégezzék nagy földi pályafutásukat; egészen mindegy, hogy ezt komor alakban teszik-e meg, vagy a világot megörvendeztető ragyogó jelenséggé, de mindenképpen az ember előtt ismeretlen áldás szolgáltatására hivatottak. Talán a Csicsikovban meglevő és őt vezető szenvedély sem tőle származott, hanem már pusztán létében rejtett az, ami az embert porba és térdre kényszeríti az ég bölcsessége előtt. És még titok, hogy ebben a most napvilágot látó hőskölteményben miért éppen ez az alak jelentkezik.

De nem az a baj, hogy az olvasók nem lesznek megelégedve a hőssel, hanem az - ami mint megcáfolhatatlan bizonyosság él a lelkemben -, hogy az olvasók magával a hőssel, magával Csicsikovval igenis meg lennének elégedve. Ha a szerző nem néz mélyebben hősünk lelkébe, ha fel nem kavarja benne, ami elsiklik és elrejtőzik a világ elől, ha nem tárja fel a legtitkosabb gondolatokat, amelyeket az ember sosem szokott mások előtt elárulni, hanem csak olyannak

mutatja őt, mint amilyennek ő mutatja magát az egész városnak, Manyilovnak és a többieknek - valamennyien örülnének, és mindenki érdekes embernek tartaná. Igaz, hogy akkor sem arcát, sem egész lényét nem látnánk magunk előtt olyan elevenen, viszont az olvasás után az olvasó lelkében nem marad semmi izgalom, és nyugodtan lehetne folytatni a kártyázást, amely egész Oroszországot annyira szórakoztatja. Bizony, kedves olvasóim, önök nem szeretik látni a leplezetlen emberi nyomorúságot. „Minek az? - kérdezik önök. - Mi szükség rá? Talán nem tudjuk mi magunk is, mennyi megvetendő és ostoba dolog van az életben? Úgyis nagyon gyakran kell olyasmit látnunk, ami egyáltalán nem vigasztaló. Fesse le nekünk inkább a szépet, a vonzót! Szeretnénk megfeledkezni arról, ami rossz.” - „Miért mondod nekem, barátom, hogy a birtok tönkremegy? - támad az intézőjére a földesúr. - Tudom én azt nélküled is, barátom; hát másról nem tudsz beszélni? Engedd, hogy megfeledkezzem róla, hogy ne is gondoljak rá, akkor boldognak érzem magam.” És azt a pénzt, amellyel némiképp javítani lehetne a helyzeten, a feledést elősegítő különféle szórakozásokra költi el; a birtok tehát újra jól kerül, a földesúr pedig, feledést keresve, bolyong a világban, és nyomorúságában képes lesz olyan aljasságokra is, amelyeken azelőtt szörnyűködött volna.

Vád érheti a szerzőt az úgynevezett hazafiak részéről, akik nyugodtan üldögélnek otthon, s egészen más dolgokkal foglalkoznak: tőkét halmoznak fel, sorsukat a mások rovására alapozzák meg; de mihelyt olyasvalami történik, ami, az ő véleményük szerint, ártalmára van a hazának, vagy ha könyv jelenik meg, amely olykor kimondja a keserű igazságot, akkor ők előfutnak zugaikból, mint a pók, mikor észreveszi, hogy légy akadt a hálójába, és mindjárt kiabálni kezdenek: „Hát mire való ezt nyilvánosságra hozni? Hát helyes ezt világgá kürtölni? Hisz mindez rólunk szól, hát járja ez? Mit szól majd a külföld? Talán kellemes az embernek, ha kedvezőtlen véleményt hall önmagáról? Azt hiszik, nem fáj ez nekünk? Azt hiszik, mi nem vagyunk jó hazafiak?” Bevallom, ilyen bölcs megjegyzésekre - különösen a külföld véleményét illetően - nem tudok mit felelni. Legföljebb: Élt egyszer Oroszország egy távoli zugában két ember. Az egyik, Kifa Mokijevics, jámbor természetű családapa volt, egész életét háziköntösben élte le. Családjával nemigen foglalkozott, idejét leginkább elmélkedéssel töltötte, s a következő - mint ő nevezte - filozófiai kérdést boncolgatta: „Vegyük például a vadállatot - mondta szobájában járkálva -, a vadállat csupaszon születik. De miért csupaszon? Miért nem úgy, mint a madár? Miért nem tojáshéjből bújik ki? Szó ami szó, a természetet egyáltalán nem lehet megérteni, mennél jobban belemélyed az ember, annál kevésbé.” Így elmélkedett Kifa Mokijevics. De nem ez a földolog. A másik ember Mokij Kifovics volt, tulajdon édesfia. Ez olyan ember volt, akire Oroszországban azt mondják, hogy jól megtermett legény, s mialatt apja az állatok világrajövetelével foglalkozott, ő, a húszéves, széles vállú vasgyúró, igyekezett utat törni, helyet találni magának a világban. Nem volt egyetlen könnyed, nyugodt mozdulata; akihez csak hozzányúlt, annak vagy a karját rándította ki, vagy az orrát horpasztotta be; otthon is, a szomszédokban is - kezdve a szolgától a házörző kutyáig - futottak előle, mihelyt meglátták. Még saját ágyát is darabokra törte a hálószobában. Ilyen volt Mokij Kifovics, de egyébként igen jólelkű. Hanem a földolog most következik. „Ejnye. Mokijevics uram, bátyuskám - mondogatták az apának a házbeliek is meg a szomszédok is -, micsoda ember ez a te Mokij Kifovicsod? Senkinek sincs békessége tőle, olyan kötekedő.” - „Hát bizony rakoncátlan, nagyon rakoncátlan - felelte ilyenkor az apa; de hát mitévő legyenek? Ahhoz, hogy megverjem, már nagy, meg aztán mindenki azt mondaná, hogy durva vagyok. Különben is nagyon önérzetes, ha mások előtt dorgálnám, mindjárt megsértődne, mert hát a nyilvánosság, bizony, az nagy baj: megtudná a város, aztán majd végképp veszett hírére költi. Vagy azt hiszik tán, hogy nekem ez nem fáj? Hát nem vagyok én az apja? Amiért filozófiával foglalkozom, és néha nem marad időm másra, azért én már nem vagyok apa? Dehogyan! Apa vagyok én azért, apa bizony, ördög bújjék beléjük, apa! Mokij Kifovics itt lakozik, itt benn a szívemben!” És ekkor Kifa Mokijevics az öklével nagyot csapott a mellére, és erősen felindult. „Mert ha

veszett kutya is, azt ne éntőlem tudják meg! Ne én áruljam el!” És ekképpen kimutatva apai érzelmeit, tovább is tűrte, hogy Mokij Kifovics rakoncátlankodjék, ő maga pedig visszatért kedves tárgyához, a filozófiához, és valami más kérdést adott fel magának: „Az ám, de ha az elefánt tojásból kelne ki, annak a tojásnak a héja olyan vastag volna, hogy az ágyúgolyó sem fogná, valami új tüzelőfegyvert kéne kitalálni.” Így folyt az élete e békés zug két lakosának, akik váratlanul, mint valami kis ablakból, kandikálnak ki elbeszélésünk e szakaszából, mégpedig azért, hogy szerény választ adjanak ama néhány izzó lelkű hazafi vádjaira, akik mindeddig nyugodtan foglalkoztak valamilyen filozófiai kérdéssel vagy azzal, hogy szorgalmasan gyarapították tőkepénzecskéjüket a forrón szeretett haza rovására, s akik nem arra törekszenek, hogy ne cselekedjenek rosszat, hanem csak arra, hogy híre ne fusson annak, ha rosszat cselekszenek. De nem a hazafiság, nem is az előbbi érzés a vádak oka, más rejlik azok mögött. Miért tartanánk titokban a szót? Ki mondja ki a szent igazságot, ha nem az író? Ti, derék hazafiak, féltek a mélyre hatoló, kutató tekintettől, magatok sem mertek a dolgok mélyére nézni, szerettek gondtalanul elsiklani a jelenségek felett. Talán még szívből nevettek is Csicsikovon, talán még dicséritek is a szerzőt, mondván: „Meg kell adni, jól eltalált némely dolgot, bizonyosan víg kedélyű ember.” S e szavak után kétszeres büszkeséggel fordultok magatok felé, arcotokon önelégült mosoly ragyog, és megjegyzitek: „Hanem annyi szent, némely vidéken furcsák és nevetségesek az emberek, de akadnak szép számmal nagy gazemberek is.”

Ám kiben van közületek annyi keresztényi alázat, hogy az egyedüllét, az elvonultság perceiben önnön lelkébe mélyedve - nem fennhangon, csak gondolatban - ezt a nehéz kérdést intézze önmagához: „Vajon nincs-e bennem is valami Csicsikovból?” No hiszen még csak az kellene! S ha ilyenkor ismerőse halad el mellette - sem túl magas rangú, sem túl jelentéktelen hivatalnok -, azonnal megböki szomszédját, és a nevetéstől szinte fuldokolva mondja neki: „Nézd! Nézd! Itt megy Csicsikov! Hát nem egészen olyan, mint Csicsikov?” Azzal, mint valami gyerkőc, megfélekezve a korához és hivatalához illő méltóságról, utánaszalad, és ingerkedve kiáltja neki hátulról: „Csicsikov! Csicsikov! Csicsikov!”

No de már nagyon is hangosan beszélünk, elfelejtjük, hogy hősünk - aki, mialatt élettörténetét elmondtuk, aludt - már felébredt, és könnyen lehet, hogy megüti fülét a saját neve, amelyet oly gyakran emlegettünk. Márpedig ő érzékeny ember, és bántja, ha tiszteletlenül nyilatkoznak róla.

Az olvasónak nem fontos, megharagszik-e rá Csicsikov vagy sem, de ami a szerzőt illeti, ő semmi esetre se szeretne összeveszni hősével, mert még jó hosszú utat kell megtenniük együtt, kézen fogva; még két nagy szakasz áll előttünk, s az nem csekélység.

- Ne te ne! Mi ütött beléd! - förmedt Szelifanra Csicsikov. - Hallod-e?

- Mit tetszik? - kérdezte vontatottan Szelifan.

- Mi tetszik? Te barom! Hogy hajtasz? Mozogj, gyorsabban!

Szelifan csakugyan már jó ideje behunyt szemmel hajtott, csak olykor-olykor csapkodta meg a gyepelőszárral a szintén szundikáló lovakat. Petruskáról már régen lerepült a sapka valahol, nem tudni, hol, ő maga pedig hátradőlve ült, fejét Csicsikov térdének támasztva, úgyhogy az kénytelen volt egy-két fricskát adni neki. Szelifan már magához tért, néhányszor végigvágott a tarka hátán, s mikor az erre ügetésbe kezdett, megsuhogtatta ostorát a másik két ló fölött is, vékony, éneklő hangon biztatva őket: „Ne félj!” A lovacsák nekiiramodtak, s úgy röpítették a könnyű csézát, mint a pelyhet. Szelifan csak legyintett az ostorral; néha elrikkantotta magát: „Gyia! Gyia!”, s ütemesen ringatózva fel és le ugrándozott a bakon, aszerint, hogy a kocsi nekiment-e valami döccenőnek, vagy lezökkent róla, mert az egész országút köves, hepehupás

volt, és alig észrevehetően lejtett. Csicsikov, aki szintén le-föl ugrándozott az ülés bőrpárnáján, csak mosolygott, mert nagyon szerette az ilyen száguldó iramot.

De melyik orosz nem szereti a gyors iramot? Hisz akkor érzi magát igazán elemében, amikor szinte szédítő sebességgel repül, és elragadtatásában olykor felkiált: „Ördög vigye az egész világot!” Hogyne telnék benne gyönyörűsége, mikor ez a száguldás olyan csodálatos, mámorító érzéssel tölti el a lelkét! Mintha ismeretlen erő kapná szárnyára az embert, repülne ő maga is, és köröskörül minden repül: repülnek a verszták, repülnek szemközt a kupeczek fődeles kocsiuk bakján, repülnek kétoldalt a fenyőktől sötétlő, fejszecsattogástól és varjúkárógástól hangos erdők, repül az egész út, nem tudni, hova - a ködbe vesző messzeségbe... és van valami félelmetes e gyors suhanásban, amelyben a tovatűnő tárgyakat meg se lehet különböztetni... csak az ég a fejünk fölött, meg a könnyű felhők s az előtűnő hold látszik mozdulatlanul. Ej, trojka, trojka, madárröptű trojka, ki talált ki téged? Csak leleményes, életrevaló nép alkothatott meg, azon a földön, amely nem szereti a tréfát, amelynek síkságai-rónaságai a fél világon terülnek el, s aki meg akarja számolni a versztáit, belékáprázik a szeme. S nyilván nem vagy bonyolult alkotmány, részeitet nem vascsavarok fogják egybe, hanem fürgén, egykettőre, szekercével, vésővel tákolt össze az ügyes jaroszlavlai paraszt. A kocsis nem visel magas szárú német csizmát, nincs azon egyéb, mint a sűrű szakáll, meg a kétujjas kesztyűje, s az ördög tudja, min ül. De ha aztán feláll, és suhint egyet az ostorával, rázendít egy nótára - száguldanak a lovak, mint a szélvész, a kerekek küllői egyetlen sima koronggá olvadnak össze, csak úgy reng alattuk a föld, a gyalogutas ijedten felkiált és visszahőköl, a kocsi pedig már el is viharzott, el, el!... Már csak a távolban látni, hogy valami porzik, és a levegő kavarg.

Oroszthon! Vajon nem úgy száguldasz te is, mint a sebes, utolérhetetlen trojka? Nyomodban porzik az út, dübörögnek a hidak, mindent elhagysz, minden mögötted marad! Lenyűgözve, ámulva áll a szemlélő istennek e csodája előtt: nem villám ez, amely cikázva fut le az égen? Mit jelent ez a félelmetes sebesség? S mily ismeretlen erő van e sosem látott paripákban? S ó, a paripák, a paripák! micsoda paripák: talán vihar fészkel a sörényetekben? Talán minden porcikátok csupa fül? Mihelyt meghallják felülről az ismerős dalt, egyszerre nekidülnek ércszügyükkel a hámnak, patáikkal szinte nem is érintik a földet, egyetlen vonallá nyúlva repülnek a levegőben, repülnek, mintha isteni ihlet szállta volna meg őket!... Oroszthon! Oroszthon! hová repülsz? Felelj!

De Oroszország nem felel. Gyönyörűen szól a csengő, széllé változik és süvölt a darabokra hasított levegő, minden, ami csak a világon van, elmarad mögötte, és sanda tekintettel tér ki útjából a többi nép, a többi ország.

MÁSODIK RÉSZ

ELSŐ FEJEZET

Mi értelme csak a szegénységet ábrázolni, mindig csak a szegénységet, meg életünk tökéletlenségét, a birodalom távoli vidékeiről, eldugott zugaiból ráncigálva elő az embereket? De hát mit tehetünk, ha egyszer az írónak olyan a természete, hogy belebetegedve saját tökéletlenségébe, már nem képes mást ábrázolni, mint szegénységet, mindig csak szegénységet, meg életünk tökéletlenségét a birodalom távoli vidékeiről, eldugott zugaiból ráncigálva elő az embereket. Íme, már megint távoli vidékekre, eldugott zugba kerültünk.

Hanem micsoda távoli vidékre, micsoda eldugott zugba!

Mint valami roppant erőd sarokbástyákkal és lőrésekkel megtűzdelt, végeláthatatlan óriási fala, nyúlik a magasba és húzódik több mint ezer versztán át a hegylanc. A patakokkal és vízmosta árkokkal keresztül-kasul szelt agyagos mészkösziklák meredeken, büszkén emelkednek a végtelen síkság fölött; néhol kedves, szelíd halmok domborodnak rajtuk, a kivágott fák helyén sarjadt fiatal bokrok üde zöld prémjével borítva, majd sűrű erdők sötétlenek, amelyeket, csodálatosképpen, mindeddig megkímélt a fejsze. Folyó tűnik fel: előbb híven követte a hegy zezugos fordulóit, de aztán hirtelen irányt változtat, s egy távolabbi réten kígyózik tovább, csillog, mint tűz a napfelkelte előtt, és néhány kanyarodás után eltűnik a nyír-, fűz- és égerfák között, végül diadalmasan tör elő, hidak és gátak követik nyomon, szinte kergetik minden kanyarodásnál.

A meredek hegyoldalt egy helyen sűrűbben borítja a fák zöld koszorúja. A szakadék talaja olyan egyenlőtlen, hogy észak és dél emberkéz ültette növényei együtt tenyésznek itt. Tölgy, fenyő, vadrkörte, jávor, meggy, berkenye, kökény, komlóindákkal átfonva - hol segítve, hol akadályozva egymást a növekedésben - kúszik fel a lejtőkön mindenütt, a hegy lábától a csúcsáig. Fent, a tető sötétzöld fái között urasági épületek piros fedele és a mögöttük megbújó parasztházikók szalmateteje tarkállik. Látszik a lombok között az urasági ház felső emelete, faragványos erkélye és félkör alakú ablaka. E fák és épületek közül kimagaslik a falusi templom fénylő, aranyozott hegyű öt tornya. Mindegyik torony csúcsára áttört aranykereszt erősítve, ugyancsak áttört aranyláncokkal: messziről úgy látszik, mintha támaszték nélkül, teljesen szabadon, szikrázó, csillogó aranyak függnének a levegőben. Mindez megfordított helyzetben - tetőkkel, csúcsokkal, kereszttekkel lefelé - kedves látványt nyújtva tükröződik a folyóban, amelynek partján elképzelhetetlenül odvas füzek állnak, egyiket-másikat teljesen ellepi a víz, ágait, leveleit is belelógatja, azok ott egybefonódnak az élénkzöld, síkos hínárral, a sárga vízililiommal, s mintha gyönyörködnének a csodálatos látványban.

A kilátás nagyon szép, de felülről lefelé, a ház erkélyéről nézve még szebbnek tetszik. Vendég, látogató nem maradhat közömbös, ha kiáll az erkélyre. Ámulatában még a lélegzete is eláll, csak annyit tud mondani: „Úristen, milyen határtalan tér!” Végtelen, mérhetetlen síkság tárul elébe; cserjésekkel és vízimalmokkal élénkített mezőkön túl néhány erdősáv zöldell, azokon túl, a már homályosodni kezdő levegőn át homok sárgállik, majd ismét erdők következnek, amelyek már kékesek, mint a tenger vagy a messze terjengő köd; azután megint homok, már halványabb, de még mindig sárga. Távol, a láthatáron, csipkés ormú mészkőhegyek emelkednek, ezek még borús időben is fehérén csillognak, mintha örökös napfény tűzne rájuk. A hegy lábánál, e nagy fehérségen helyenként kékes, ködpáraszerű foltok mutatkoznak: távoli falvak ezek, amelyeket szabad szemmel már nem is igen látni. Csak a templomtornyoknak a napfényben olykor megcsillanó aranyozott csúcsa jelzi, hogy ott nagy, népes falu van. Mindezt háborítatlan, mélységes csend burkolja be, amelyeken még az alig hallható s a távolban

elenyésző madárhangok sem tudnak rést ütni. Az erkélyen álló vendég jó kétórai nézelődés után is csak annyit mond: „Úristen, milyen határtalan tér!”

Vajon ki a lakója és gazdája ennek a falunak, amelyet, mint valami erődöt, meg se lehet közelíteni erről az oldalról, hanem meg kell kerülni, a másik oldalon a vendéget nyájas tölgyek fogadják, szélesre tárva terebélyes lombjaikat, mintha üdvözlőnék, baráti öleléssel várnák, aztán elkísérik annak a háznak homlokzatáig, amelyet a túlsó oldalról láttunk, s amely most a szemünk előtt áll, egyik oldalán egy sor csúcsos és faragványos tetejű parasztház, a másikon a templom, annak tornyán a csillogó aranykereszt és a levegőben szabadon függő, áttört mintájú aranyláncok. Vajon mely boldog halandóé ez a festői és nyugalmas otthon?

Egy Tremalahanszk járásbeli földbirtokos, Andrej Ivanovics Tyentyetnyikov a gazdája, harminchárom éves, szerencsés fiatalember, aki ráadásul nőtlen is.

Vajon kicsoda-micsoda lehet, milyen tulajdonságai vannak? Ezt már, kedves olvasónőim, a szomszédoktól kell megtudakolni, a szomszédoktól. Egyik szomszéd - a kellemes, de manapság már teljesen kihalóban levő családokból, amelyekben mindig akadnak házsártos nyugalmazott törzstisztek - így nyilatkozott róla: „Címeres ökör!” Egy tíz versztányira lakó tábornok azt mondta róla: „Nem buta fiatalember, csak nagyon sokat képzelsz magáról. Én hasznára tudnék lenni, mert van némi összeköttetésem, még Pétervárott is, sőt még...” A tábornok nem fejezte be a mondatot. A járási csendőrkapitány ilyen fordulatot adott a feleletnek: „Ha a rangja nem is valami nagy, éppen holnap megyek hozzá adóhátralékot behajtani.” Egy falujabeli paraszt arra a kérdésre, hogy milyen ember a gazdájuk - semmit sem felelt. Tehát, mint látható, nem voltak valami jó véleményekkel felőle.

Minden részrehajlás nélkül szólva: nem volt rossz ember, csak naplopó. És tekintve, hogy oly sok ember van a világon, aki lopja a napot, miért ne lophatná Tyentyetnyikov is? Egyébként pedig mutatóban itt van egy nap az életéből: ítélje meg belőle maga az olvasó, milyen természetű ember volt, és élete mennyire állt összhangban az őt körülvevő szépséggel.

Reggelenként nagyon későn ébredt, felült az ágyban, aztán nagyon sokáig üldögélt így, közben folyton dörzsölve a szemét. S minthogy a szeme, sajnos, nagyon apró volt, hát a dörzsölése igen sok időbe tellett, ezalatt pedig az inasa, Mihajlo, véges-végig ott állt az ajtónál, kezében tartva a mosdótálat és törülközőt. Állt, álldogált a szegény Mihajlo egy óra hosszat, két óra hosszat, aztán kiment a konyhába, majd később visszatért: gazdája még akkor is ült az ágyban, és a szemét dörzsölgette. Végre mégis felkelt, megmosakodott, háziköntöst vett fel, s a nappaliba ment, hogy reggelizzék: teát, kávét, kakaót igyék, sőt még frissen fejt tejet is, mindegyikből szűröcsölt egy keveset, közben irgalmatlanul szétmorzsolta a kenyerét, és lelkiismeretlenül teleszemetelt mindent pipahamuval. A reggelinél két óra hosszat ült. De még ez sem volt elég: magával vitt egy csésze hideg teát az udvarra néző ablakhoz, és ott letelepedett. Az ablak alatt pedig mindennap a következő jelenet zajlott le:

Mindenekelőtt Grigorij, a belső cseléd tálalomesteri minőségben, üvöltve förmedt Perfiljovna házvezetőnőre, csaknem mindig ezekkel a szavakkal:

- Te gyalázatos, te ocsmány féreg! Jó lesz, ha befogod a szád, te rongy!

- Úgy látszik, ez kellene, mi? - rikácsolta öklét Grigorij orra alá tartva a rongy, azaz Perfiljovna, aki igen zord asszonyosság volt, bár nagy kedvelője a mazsolának, cukorkának és egyéb édességnek, amelyeket mind ő tartott zár alatt.

- Hiszen te még az intézővel is képes vagy hajba kapni, te hörcsög! - ordított Grigorij.

- Az intéző is tolvaj, mint te! Azt hiszed, az úr nem tud rólatok mindent? Hiszen itt van, és mindent hall!

- Hol az úr?

- Ott ül az ablakban. Mindent lát.

És csakugyan, az úr az ablakban ült, és mindent látott.

Hogy a pokoli zenebona teljes legyen, torkaszakadtából bömbölni kezdett egy gyerek, mert az anyja pofon teremtette; keservesen vonított egy agár, mert a konyhából kilépő szakács leöntötte forró vízzel, egyszóval mindenki lármázott, ahogy a torkán kifért. Csak mikor a zsvaj olyan elviselhetetlenné vált, hogy még a semmittevést is zavarta, akkor izent ki az úr, hogy csendesebben zajongjanak...

Ebéd előtt két órával bement dolgozószobájába, hogy komolyan dolgozzék egy írásművön, amely hivatva lett volna egész Oroszországot minden oldalról megvilágítani, felölelve a polgári, politikai, vallási és bölcséleti szempontokat, megfejteti a kor legnehezebb, legbonyolultabb feladatait és kérdéseit, s világosan körvonala az ország nagy jövőjét, mindezt úgy, hogy megfeleljen azoknak a céloknak, amelyeket egy haladó szellemű ember maga elé tűz. Különböznél pedig a nagyszabású vállalkozás leginkább csak elmélkedésekre korlátozódott: a szerző egyre rágt a tollat, a papírra kis ábrákat rajzolt, végül mindent félretett, könyvet vett elő, s azt már egészen ebédig le sem tette. Ezt a könyvet olvasta a leves, mártás, a pecsenye, sőt még a sütemény evése közben is; emiatt némelyik étel kihűlt, némelyik pedig érintetlenül került le az asztalról. Ezután pipa és kávé következett, majd sakkozás - egyedül, s hogy azután mi történt vacsoráig, azt nehéz lenne megmondani. Úgy látszik, semmi sem történt.

És a harminchárom éves fiatalember így töltötte az idejét mindig, egyes-egyedül, mindig háziköntösben, nyakkendő nélkül. Nem volt kedve sem szórakozni, sem sétálni sem kimenni, de még ahhoz sem, hogy felálljon, kinyissa az ablakot, és friss levegőt engedjen a szobájába; a táj csodálatos szépsége, amely iránt egyetlen látogató sem maradhatott közömbös, az ő számára, a gazda számára egyszerűen nem is volt a világon. Ebből láthatja az olvasó, hogy Andrej Ivanovics Tyentyetnyikov olyanféle ember, amilyen sok van Oroszországban; régebben mihasznának, semmittevőnek, naplopónak nevezték őket, de hogy most minek nevezik, igazán nem tudom. Vajon az effajta emberek már ilyeneknek születnek, vagy csak később, a szomorú kényszerítő körülmények hatása alatt válnak ilyenné? A válasz helyett inkább elmondjuk gyermekkorának és nevelésének történetét.

Kezdetben mindenjel arra mutatott, hogy helyes irányban fejlődik, lesz belőle valami. A tizenkét éves, igen értelmes, kissé mélázó természetű gyenge szervezetű fiú nevelőintézetbe került amelyet abban az időben egy nem mindennapi ember vezetett: Alekszandr Petrovics, az ifjúság bálványa, minden nevelők gyöngye aki csodálatos képességgel értette meg az emberi természetet. Milyen jól ismerte az orosz ember tulajdonságait! Milyen jól ismerte a gyermekeket! Hogy tudott bánni velük! A fiúk közt nem akadt olyan rakoncátlankodó, aki, ha valami csíny követett el önként be nem ment hozzá, és be nem vallotta hibáját. Sőt mi több: a vétkes, bár szigorú megrovásban részesült, sosem lógó orral, hanem emelt fővel távozott tőle. Ennek az embernek a tekintetében volt valami bátorító, valami, ami azt fejezte ki: „Előre! Ha elestél is, állj talpra mentől előbb!” Sosem prédikált a gyerekeknek a jó magaviseletről. Ezt szokta mondani: „Én értelmes gondolkodást kívánok, semmi mást. Aki arra törekszik, hogy értelmes ember legyen belőle, annak nem marad ideje a csintalankodásra; ez a hajlam elmúlik magától.” Úgy is lett: a rakoncátlankodás magától megszűnt. Társaik megvetésének tették ki magukat azok, akik nem igyekeztek megjavulni. Az ostoba fickók, sőt a nagy kamaszok is kénytelenek voltak eltűnni a legsértőbb gúnyneveket a fiatalabbaktól, de egy ujjal sem merték bántani őket.

„Ez már megint túlzás! - mondták némelyek. - Így aztán a tehetségesebbek elbizakodnak.” - „Nem túlzás - mondta ő -, a gyengébb képességűeket úgysem tartom itt sokáig azoknak elég az egyéves tanfolyam is, a tehetségesebbek másféle tanfolyamokon vesznek részt.” És csakugyan, az eszesebbek sikeresen végezték el a másik tanfolyamot. Alekszandr Petrovics a rakoncátlankodások felett sokszor szemet hunyt, mert a szellemi fejlődés jeleit is látta bennük, azt mondta, olyan szüksége van rájuk, mint az orvosnak a kiütésekre, mert a tünetekből lehet megállapítani, mi zajlik le tulajdonképpen az ember belsejében.

Hogy szerették a fiúk valamennyien! Szüleikhez sosem ragaszkodnak így a gyermekek! Még esztelen szenvedélyeink esztelen éveiben sem oly olthatatlan érzelmünk, mint amilyen forrón rajongtak érte növendékei. Jóval később, amikor a kiváló és szeretett tanító már régen a sírban pihent, volt tanítványai hálás szívvel emeltek poharat születése napján, és lehunyt pilláik alól könny szivárgott. Legcsekélyebb helyeslése ujjongó örömet keltett bennük, és lázas igyekezetet, hogy felülmúlják társaikat. A gyengébb képességű növendékeket nem sokáig tartotta az intézetben, azok a rövidebb tanfolyamot végezték. Hanem a tehetségesebbeknek az anyag kétszeresével kellett megbirkózniuk. Az utolsó osztály pedig, amelybe már csak a válogatottak kerültek, nem hasonlított semmiféle más intézet befejező tanfolyamaihoz. Ő csak itt várta el növendékeitől mindazt, amit mások, ésszerűtlenül, már a gyermekektől megkövetelnek - azt a fejlettebb értelmet, amely képesíti az embert, hogy maga ne gúnyolódjék, de mások gúnyolódását fölényesen elviselje, hogy tűrje az ostobaságot, és ne legyen ingerült, ne keljen ki magából, sohase legyen bosszúálló, és mindig megőrizze lelke rendíthetetlen, büszke nyugalmit. Felhasznált minden eszközt, amely alkalmas arra, hogy szilárd férfiúvá eddze az ifjút, s ő maga gyakran tette próbára tanítványait. Ó, hogy értett az élet tudományához!

Intézetében nem volt sok oktató. A legtöbb tárgyat ő maga tanította. Tudálékos műszavak, fontoskodó szempontok, fellejtős megállapítások nélkül - a tudományok lényegét emelte ki, hogy még a teljesen kezdők is világosan láthassák, miért van szükségük ezekre az ismeretekre. A tudományágak közül csak azokat válogatta ki, amelyek segítségére vannak az embernek, hogy a haza jó polgára váljék belőle. Az előadások nagy része abból állt, hogy elmondta az ifjaknak, mi vár rájuk a jövőben, egész pályájukat oly élethíven körvonalazta előttük, hogy már az iskola padjaiban egész lelkükkel, minden gondolatukkal jövődni hivatásuknak éltek. Semmit sem titkolt: mindazokat a keserőségeket és akadályokat, mindazokat a csábításokat és kísértéseket, amelyek az embert az élet útjain várják, szépítés nélkül, a maguk leplezetlen mivoltában tárta eléjük. Minden ismeretes volt előtte, mintha minden rangban, minden munkakörben, minden harcot maga is végigküzdött volna. Azért-e, mert ez a rendkívüli nevelő az ifjak becsvágyát annyira feltüzelte, vagy azért-e, mert még a tekintetéből is világított a biztatás: *előre!* - ez a szó, amelyet jól ismer az orosz ember, s amely csodákat képes művelni a fogékony orosz lélekkel -, elég az hozzá, hogy az ifjú mindjárt kezdetben csak a nehézségeket kereste, csak olyan tevékenységre áhítozott, amely nehéz akadályok elé állította, amely nagy lelkierőt kívánt. Ezt a tanfolyamot csak kevesen végezték, hanem azok aztán nemes veretű, minden vihart kiálló jellemek voltak. A szolgálatban állhatatosan kitartottak a legingatatagabb helyeken, amikor sokan mások - talán még náluk tehetségesebbek is - apró, személyes kellemetlenségek miatt elvesztették türelmüket, és otthagyták őrhelyüket, vagy elvesztették józan eszüket, ellustultak, elcsüggedtek, elzüllöttek, és vesztegetők, szélhámosok karmai közé kerültek. Ők azonban soha meg nem inogtak; minthogy egyaránt ismerték az életet és az embereket, nevelésük pedig bölcsességgel vértette fel őket, jó irányban hatottak még a silány emberekre is.

A becsvágyó növendéknek már a pusztá gondolatra is, hogy erre a magasabb tanfolyamra kerül, hevesebben dobbant meg a szíve. A mi Tyentyetnyikovunk számára - úgy látszott - jobb nevelőt elképzelni sem lehetett volna! De éppen, amikor a kiválogatottak magasabb osztályába

került - amire már oly nagyon várt -, a nagyszerű tanító váratlanul meghalt. Milyen csapás, milyen leírhatatlan veszteség volt ez Tyentyetnyikovra nézve! Úgy érezte, hogy az intézetben egyszerre megváltozott minden. Alekszandr Petrovics helyét valami Fjodor Ivanovics foglalta el. Ez azonnal valami külsőséges rendet honosított meg, gyerekektől követelt olyasmiket, amiket csak felnőttektől lehet elvárni. A fesztelen, mesterkéletlen viselkedést féktelenségnek minősítette. És, mintha csak elődjével akart volna szembeszállni, kijelentette, hogy nála a jó eszeség és a jó előmenetel nem számít, csak a jó magaviselet a fontos. Fura dolog: Fjodor Ivanovicsnak éppen azt nem sikerült elérnie, hogy növendékei jó magaviseletet tanúsítsanak. Megkezdődtek a titkos csínytevések. Nappal mindenki glédában állt, éjjelenként azonban tivornyákat csaptak.

A tudományokkal is valami különös dolog történt. Új tanítók jöttek, új felfogással, új szemlélettel. A tanulók elméjét új műszavak, új fogalmak tömegével terhelték meg; volt az előadásaikban logikai összefüggés, még új felfedezésre való törekvés, sőt bizonyos lelkesedés is, de sajnos, élet nem volt bennük. A holt tudomány az ő ajkukon holt szavakban nyert kifejezést. Egyszerre minden visszájára fordult. A fiúk elvesztették bizalmukat feljebbvalóik iránt, és már nem tisztelték őket. A nevelőket és tanítókat gúnyolni kezdték, az igazgatót Fegykának, cipónak meg egyébnek nevezték. Már nemcsak gyerekes csínyeket követtek el, hanem olyan léhaságokat, amelyek miatt egyeseket ki kellett csapni az iskolából. Két év múlva rá sem lehetett ismerni az intézetre.

Andrej Ivanovics szelíd kedélyű ifjú volt. Őt nem vonzották a pajtások orgiái, akik magának az igazgatónak ablaka alatt rendeztek találkát bizonyos hölgyekkel, sem a vallásos érzéseken való gúnyolódásuk azért, mert az intézet pópája történetesen nem volt valami okos ember. Nem, az ő lelke még álmában is tudatában volt mennyei eredetének. Elcsábítani nem tudták, de elcsüggedt és kiábrándult. Becsvágyát már felkeltették, de semmilyen pályához, nem érzett kedvet. Jobb lett volna, ha becsvágyát fel sem ébresztik.

Hallgatta a katedrán tüzeskedő tanárokat, s közben a régi nevelőre gondolt, aki heveskedés nélkül, mindenki számára oly érthetően tudott beszélni. Milyen tárgyakat, mennyi tanfolyamot hallgatott ő! Orvostudományt, kémiát, filozófiát, sőt jogot, valamint az emberiség egyetemes történetét, de olyan óriási terjedelemben, hogy a tanár csak magát a bevezetést és valami német városok fejlődését három évig adta elő - és isten tudja, mi mindent hallgatott még! De az egész csak mint valami alaktalan tömeg maradt meg a fejében. Természetes eszével tudta, hogy nem így kell tanítani, de hogy miképpen kell - azt már nem tudta. Gyakran gondolt Alekszandr Petrovicsra, s olyankor azt se tudta, hova legyen bánatában.

De az ifjúság boldog, mert van jövő előtte. Mennél jobban közeledett az idő, amikor búcsút mond az iskolának, annál hevesebben vert a szíve. Mondogatta magában: „Hiszen ez még nem az élet, ez még csak készülődés az életre. Az igazi élet majd csak akkor kezdődik, amikor szolgálatba lépek. Ott kerül sor a nagy tettekre.” Azután pillantást sem vetve a gyönyörű tájra, amely úgy elbűvölt minden látogatót, el sem búcsúzva szülei sírjától - sietett, mint minden törekvő, becsvágyó ifjú, egyenesen Pétervárra, ahova tudvalevően a mi Oroszországunk minden részéből tódul heves vérű fiatalságunk, hogy hivatalt szerezzen, csillogjon, előléptetéshez jusson, vagy csupán valami színtelen, jéghideg, hazug, nagyvilági műveltség mázát szedje magára. Hanem Andrej Ivanovics becsvágyát mindjárt kezdetben lehűtötte nagybátyja, Onufrij Ivanovics, valóságos államtanácsos, aki kijelentette, hogy a fődolog a szép kézírás, a szépírással kell kezdeni.

A bácsi protekciójával aztán nagy nehezen benyomták valami hivatalba. Amikor bevezették egy pompás, világos, parkettes terembe, ahol ragyogó, fényes íróasztalok sorakoztak - mintha ebben a helyiségben a legfőbb méltóságok szoktak volna gyűlésezni és a birodalom sorsáról

értekezni; s meglátta ott a csinos fiatalurak légióját, akik nagy tollpercegetéssel írtak, s közben oldalra hajtották fejüket, majd őt is leültették egy asztalhoz, s mindjárt elébe is tettek valami lemásolni való iratot, mintegy szándékosan olyat, amely valami jelentéktelen apróságot tartalmazott (három rubelről volt benne szó, az ügy már fél éve húzódott), nagyon különös érzés fogta el a tapasztalatlan ifjút: mintha büntetésből áttették volna egy magasabb osztályból az alacsonyabbba; a körülötte ülő urak annyira emlékeztették az iskolás fiúkra! S hogy a hasonlatosság teljesebb legyen, némelyikük titokban valami ostoba, idegen nyelvből lefordított regényt olvasott, amelyet az előtte levő iratcsomó széles lapjai közé rejtett, mintha magát az okmányt tanulmányozná, de közben mindig összereszt, valahányszor az irodafőnök megjelent a közelben. Mindezt nagyon furcsának találta, régebbi elfoglaltságát jelentékenyebben tartotta a mostaninál, az előkészületet a hivatalra érdekesebbnek, mint magát a hivatalt. Kezdte sajnálni az iskolát. Képzeletében hirtelen megjelent előtte Alekszandr Petrovics, mintha csak élne - ekkor hajsza hán sírva fakadt. Forogni kezdett vele a terem, összevissza kavargtak a hivatalnokok, az asztalok, egy pillanatra elsötétült előtte minden, csak nagy nehezen tért magához. „Lesz, ami lesz! - gondolta. - Elvállalom ezt a munkát, bármilyen jelentéktelennek látszik is kezdetben.” Összeszedte minden erejét, és elhatározta, hogy szolgálni fog, mint a többi.

Mindenütt akad valami szórakozás. Akad Pétervárott is, bármilyen borús, zordnak látszik a város. Ropog az utcákon a harmincfokos harapós fagy, süvölt az északi sátnárfajzata, a hóviharbosszorkány: fehér porral fújja be az utakat; az emberek prémgallérját és bajuszát, a bozontos szőrű állatok pofáját, vakítja a járókelőket; de még a vadul kavargó hópelyheken keresztül is nyájasan világít egy-egy kis ablak valahol a harmadik emeleten: barátságos kis szobában, szerény sztearingyertyák fényénél, a zümmögő számovár mellett szívét-lelket melegítő beszélgetés folyik, valamely költő ragyogó alkotását olvassák, valamely ihletett költőt, amilyenekkel isten jutalmazta meg az ő Oroszországát - és az ifjúnak fiatal szívében olyan magasztos hevület izzik, hogy annak forróságához hasonlót a délszaki ég sem sugároz.

Tyentyetnyikov nemsokára megszokta a hivatali munkát, de ez nem legfontosabb dolga és fő célja volt, mint eleinte képzelte, hanem csak másodrendű tevékenysége. Csak arra szolgált neki, hogy idejét ahhoz mérje, s annál jobban megbecsülje szabad perceit. Nagybátyja, a valószínű államtanácsos, már kezdte hinni, hogy öccse beválik a helyén, de az váratlanul elrontotta a dolgát. Andrej Ivanovicsnak elég sok barátja volt, közöttük kettő olyan, akiket elkeseredett embernek szokás nevezni: különös, nyughatatlan természetű ifjak, akik nemcsak az igazságtalanságot nem tudták közönyösen elviselni, hanem semmit, ami az ő szemükben igazságtalanságnak tetszett. Az ilyenek, ha tulajdonképpen jó emberek is, a maguk cselekedeteiben következtelenek, maguknak elnézést követelnek, mások iránt azonban mindegyik csupa türelmetlenség. Tyentyetnyikovra erős hatást tettek heves beszédükkel is, a társadalom ellen megnyilvánuló nemes felháborodásukkal is; felébresztették benne az ingerlékenységet; érzékenyebbé tették, s hatásuk alatt észrevett olyan jelentéktelen apróságokat, amelyekre régebben nem is hederített volna. Fjodor Fjodorovics Lenyicin, a fényes termekben működő hivatal egyik osztályának főnöke, egyszerre csak nem tetszett neki. Hirtelen egész sereg hibát fedezett fel benne. Úgy látta, hogy Lenyicin, amikor valamely följobbvalójával beszél, émelítően édes szirupppá olvad, de ecetté változik, ha alárendeltjei fordulnak hozzá; hogy - kicsinyes, korlátolt emberek szokása szerint - megjegyzi magának azokat, akik ünnepi alkalmakkor nem tisztelegnek nála, bosszút áll azokon, akiknek neve nem szerepel a kapus névjegyzékén; Andrej Ivanovics mindezek következtében ideges ellenszenvet érzett iránta, és valami gonosz szellem egyre ösztökélte, hogy kellemetlenséget okozzon Fjodor Fjodorovicsnak. Ez volt minden törekvése; már magában az igyekezetben is valami különös örömet lelte, és sikerült is célt érnie. Egy ízben olyan hevesen összetűzött vele, hogy felettesei kijelentették: vagy bocsánatot

kér, vagy távoznia kell. Lemondott állásáról. Nagybátyja, a valóságos államtanácsos, elment hozzá, s kétségbeesve könyörgött neki:

- A Krisztus szerelmére, Andrej Ivanovics, mit tettél? Otthagyni ilyen előnyösen induló pályát csak azért, mert a főnököd véletlenül nem olyan, mint szeretnéd! No de kérlek szépen! Hát mit akarsz? Mit akarsz? Hiszen ha az emberek ilyesmire tekintenének, senki sem maradna meg a hivatalában! Térj észre! Küzd le a büszkeségedet, önérzetedet, menj hozzá, és engeszteld ki.

- Nem erről van itt szó, bácsikám - felelte az unokaöcs. Hiszen nem esnék nehezemre bocsánatot kérni tőle. Én vagyok a hibás; ő följobbvalóm, nem lett volna szabad így beszélnem vele. A dolog azonban így áll: másféle szolgálat vár énám. Háromszáz léleknyi jobbágyságom és pusztulóban levő birtokom van, az intézőm pedig számár. Az állam nem sokat veszít, ha helyettem az irodában más tisztázza le az aktákat, de azzal már bizony sokat veszít, ha háromszáz jobbágy nem fizeti az adót. Én végre is - értse meg, bácsikám - földbirtokos vagyok, s ez nem is naplopás. Ha gondoskodom a rám bízott háromszáz emberről, ha rendben tartom őket, ha javítok a sorsukon, s az országnak háromszáz józan, derék, jól dolgozó alattvalót adok, mennyivel kevésbé hasznos az én szolgálatom, mint bárkié, aki Lenyicin osztályán teljesít szolgálatot?

A valóságos államtanácsos meglepetésében a száját is nyitva felejtette. Nem várt ilyen szóáradatot. Egy ideig gondolkozott, aztán megszólalt:

- No de mégis... Azért csak... azért csak nem szándékozol elbújni a faludban?... Miféle társaság lehet ott... csupa paraszt... Itt még az utcán is egyre-másra tábornokokkal, hercegekkel találkozok az ember... Magad is láthattad... csak úgy elmégy mellettük, mintha... gondold csak meg, itt gázvilágítás van... európai kultúra. Ott meg... no hiszen! ahova csak néz az ember, mindenütt parasztok, parasztasszonyok. Hát mire való ez, miért ítélnéd magad arra, hogy egész életedet ilyen környezetben töltsd?

De a nagybácsi hiába igyekezett meggyőzni unokaöccsét. A falu már kezdett úgy szerepelni a fiatalember képzeletében, mint kellemes menedék, meghitt fészek, amely gondolkozásra, elmélkedésre ösztökél, és a hasznos tevékenység egyedüli tere. Már felkutatta és megszerezte a legújabb mezőgazdasági könyveket. Elég az hozzá, e beszélgetés után körülbelül két héttel már azon a környéken volt, ahol gyermekkorát töltötte, nem messze attól a csodaszép tájrészlettől, amely úgy elbájolt minden vendéget, látogatót. Most új érzés remegtette meg. Lelkében egykori, régen elhalványodott élmények éledtek újjá. Sok helyet már egészen elfelejtett, és kíváncsian nézegette a gyönyörű tájat, mintha először látná. Egyszerre csak, nem tudni, miért, a szíve hevesen megdobbant. Útja keskeny szakadékon át a völgyben buján tenyésző, elvadult rengeteg erdőbe vitte, és lent is, fent is, a szilfák, nyárfák, jegenyefenyők között, a topolyák csúcsai fölött is óriási, háromszáz éves tölgyeket látott, egynek-egynek a törzsét három ember sem érte volna körül; kérdésére, hogy kié ez az erdő, azt felelték: „Tyentyetnyikové”; az erdőből kiérve, a réteken folytatta útját nyárfáligetek, öreg és fiatal fák, fűzések mellett, kissé távolabb zöld dombokat látott, két hídon kétszer kelt át egy és ugyanazon a folyón, amelyet egyszer bal felől, egyszer meg jobb felől hagyott el maga mögött; kérdésére, hogy kié ez a rét és ez a lápos, azt felelték: „Tyentyetnyikové”; végül aztán hegynek vitt az út egyenletes fennsíkon át, melynek egyik oldalán a lábon álló gabonát: búza-, rozs-, és árpaföldeket, másik oldalán meg azokat a területeket látta, amelyeket már bejárt, s ahol most, a távolból minden kisebbnek tetszett. Lassan leszállt az alkony, és az út a zöld gyepszőnyegen elszórtan álló, terebélyes fák alatt vezetett, egészen a faluig, s amikor már feltűnedeztek a parasztházak, a nagy urasági kőépület vörös tetői, megcsillantak az öreg templom aranyozott csúcsai, akkor Andrej Ivanovics hevesen dobogó szíve már kérdés nélkül is tudta, hova érkezett, a szakadatlanul áramló felgyülemlett érzései végre hangos szavakban törtek ki belőle:

- Hát nem voltam én bolond mindmáig? A sors jóvoltából egy földi paradicsom ura vagyok, én meg holmi élettelen okmányok ígáját vettem nyakamba, holt betűkkel piszmoztam! Gondos nevelést kaptam, képeztem magam, vannak ismereteim, amelyek segítségével alárendeltjeim javát, egész környezetem fejlődését előmozdíthatom, a földesúr sokféle kötelességét teljesíthetem, egyidejűen parancsoló, bíró és a rend fenntartója lehetek - hát nem voltam én bolond eddig, hogy mindezt rábízta arra a fajankó intézőre, én magam pedig a távolból, írásban intéztem olyan emberek ügyeit, akiket soha életemben még csak nem is láttam, akiknek jellemét, tulajdonságait nem is ismerem? Hogy a szemem előtt levő vidék ügyeinek igazi vezetése helyett inkább ezer versztányira fekvő vidékek ügyeit intéztem, papíron, fantasztikusan, olyan vidékeket, ahol soha életemben nem jártam, amelyekkel kapcsolatban tehát ostobaságokat és képtelenségeket követhetek el?

De egészen más látvány várt rá. A jobbágyok, akik értesültek a földesúr érkezéséről, összegyűltek a tornácon. Körülvette a falu lakossága: hajdíszes, fészekszerű főköttős, tarka kendős asszonyok és kaftános, festőien sűrű körszakállas férfiak. Amikor felhangzottak a szavak: „Kegyes jőtevőnk!”, amikor önkéntelenül is sírva fakadtak az öreg asszonyok és öreg emberek, mert nagyapjára és dédapjára gondoltak, ő maga sem tudta visszafojtani könnyeit. „Milyen szeretet! - gondolta magában. - És mindez miért? Mert soha feljűk sem néztem, nem törődtem velük.” És megfogadta, hogy megosztja velük a munkát és a fáradságot.

Hozzáfogott a gazdálkodáshoz, intézkedett, rendelkezett. Leszállította a robotot, csökkentette az úrdolgát, ekképpen több időt engedve a muzsiknak arra, hogy magának dolgozhassék. Az ostoba gazdatisztnek kiadta az útját. Maga ügyelt mindenre, maga járt a földekre, a szérűskertekbe, a gabonaszárítóba, a malomba, a kikötőbe, a bárkák és tutajok berakodásához és úsztatásához, úgyhogy a lustábbak már kezdtek vakarózni. De ez nem tartott sokáig. Furfangos a paraszt, és nemsokára felfedezte, hogy az úr, bár tevékeny, buzgó és szeret sok mindennel foglalkozni csak éppen azt nem tudja, hogyan és miképpen fogjon a dologhoz, pedig iskolázott ember, és nem szajkó módjára beszél. A vége az lett, hogy úr és jobbágy - nem mintha egyáltalán nem értették volna meg egymást, hanem egyszerűen, mert nem tudtak egymáshoz alkalmazkodni - más-más nótát fűjt.

Tyentyetnyikov kezdte észrevenni, hogy az urasági földeken valahogy minden rosszabbul sikerül mint a parasztokén. Korábban vetettek, mégis később hajtott ki a vetés, pedig, úgy látszott, rendesen dolgoztak. Ő mindenütt személyesen jelen volt, sőt elrendelte, hogy a szorgalmasabbaknak egy-egy pohár vodkát adjanak jó munkájuk jutalmául. Mégis, a parasztok földjén a rozs már régen kalászosodott, a zab peregni kezdett, a köles bokrosodott, az ő földjén még alig szökkenett szárba a vetés, kalász egyáltalában nem mutatkozott. Egyszerűen kezdte észrevenni, hogy a jobbágyok minden kedvezmény ellenére is becsapják. Próbálta korholni őket, de így feleltek:

- Már hogy is lehet olyasmit gondolni, hogy mi nem törődünk az uraság javával? Hiszen tulajdon szemével tetszett látni, mennyire igyekeztünk, amikor szántottunk-vetettünk, még egy pohár vodkát is tetszett adni nekünk jutalmul!

Milyen ellenvetést lehetett volna itt tenni?

- Hát akkor most miért olyan hitvány a vetés?

- Ki tudná azt megmondani? Nyilván valami féreg rágta meg a gyökerét. Meg aztán micsoda nyár volt ez? Egy csepp eső sem esett.

De az úr látta, hogy a parasztok vetésének a gyökerét nem rágta meg a féreg, és az eső is valahogy nagyon furcsán esett: az ő földjükre csodálatosképpen bőven jutott, az uraságéra pedig egyáltalán semmi sem.

Még nehezebb dolga volt az asszonyokkal. Egyre-másra elkéredzkedtek a munkából, panaszkodtak, hogy milyen súlyos terheket ró rájuk a robot.

Különös! Hiszen ő a vászonra, bogyókra, gombára, mogyoróra teljesen megszüntette a beszo-
gáltatási kötelezettséget, az egyéb robotok felét pedig elengedte abban a reményben, hogy az
asszonyok az így nyert időt a gazdaságra fordítják, foltoznak, varrnak férjükre, gyarapítják és
gondozzák a veteményeskereteket. De eszük ágában sem volt! Csak henyéltek, pletykáltak, és
oly ádázul civakodtak, hogy a férfiek minduntalan az úrhoz fordultak, panaszkodni a szép-
nemre:

- Uram, térítsd észre ezeket az átkozott boszorkányokat! Olyanok, mintha az ördög szállta
volna meg őket, nem lehet bírni velük!

Az úr igyekezett megkeményíteni szívét, igyekezett szigorú lenni. De asszonnyal hogy legyen
szigorú az ember? Hiszen az olyan éktelen sivalkodást csap, olyan beteg, olyan förtelmesen
rongyos rokolyát aggat magára, hogy csak isten a tudója, honnan szedhette.

- Eredj a szemem elől! Menj már, hogy ne is lássalak! - kiáltotta a szegény Tyentyetnyikov,
aztán látta, hogy alig lépett ki a kapun a beteg, gyöngé teremts máris hajba kapott valami répa
miatt a szomszédasszonyával, akinek olyan akkurátusan betörte az oldalát, hogy abban még
tagbaszakadt férfiak sem vehették volna fel a versenyt.

Gondolt arra is, hogy valami iskolát állít a parasztjai számára, de ezzel a tervével olyan
kudarcot vallott, hogy csüggedten lehorgasztotta a fejét, és azt gondolta, jobb lett volna, ha
bele sem kezd a dologba. Kell is azoknak iskola! Meg hát ideje sincs senkinek: a tízéves fiúk
már minden munkában segítenek, azok ott kapják nevelésüket.

Ami a bíraskodási, igazságszolgáltatási ügyeket illeti, kiderült, hogy mindazok a jogász-
finomságok, amelyekre őt bölcs professzorai tanították, egyszerűen használhatatlanok. Az
egyik fél is hazudik, a másik fél is hazudik, ördög vigye az egészet! Rájött, hogy a jogi és
bölcseleti finomságokon kívül emberismeretre van szükség, felfedezte, hogy belőle valami
fontos tulajdonság hiányzik, de hogy mi, csak az isten tudja. Az eredmény pedig az volt, ami
oly gyakran tapasztalható: sem a muzsik nem értette az urat, sem az úr a muzsikot; a muzsik is
félreértette az urat, az úr is a muzsikot. Az úr felbuzdulása lehűlt. Jelen volt ugyan a munkánál,
de már nem is figyelt oda. Akár a kaszát suhogtatták a réten, akár asztagokat raktak, akár a
magtárakat töltötték, még ha közvetlenül a szeme előtt folyt is a mezei munka - tekintete a
távolban kalandozott; ha meg távolabb dolgoztak, akkor a közelebb eső tárgyakra siklott a
pillantása, vagy pedig félrefordulva nézegette a folyó valamelyik kanyarulatát, ahol vörös lábú,
vörös csőrű szürke sirály lépegetett a parton; kíváncsian figyelte a madarat, amely az imént
fogott halat keresztben tartotta a csőrében, mintha azon tanakodnék, lenyelje-e vagy se,
közben pedig állhatatosan nézett a part egy távoli pontjára, ahol egy másik sirály fehérlett, az
még nem fogott halat, csak állhatatosan meredt az innensőre, amelyik már fogott. Vagy lehuny-
szemmel, arcát az ég felé emelve szívta a mezők illatát, gyönyörködött a levegő dalosaiban,
amelyeknek az égből, a földről, mindenfelől áradó csicsergése, trillázása - egymást nem
zavarva - tökéletes összhangban olvadt össze: a rozs között fűj pitypalattyol, a fűben haris
csacsog, fölöttük a levegőben csattogva röpülnek a kendericék, trillázik a pacsirta, és eltűnik a
napfényben, a magasban kürtszóhoz hasonló hangon kurrognak a V alakban repülő darvak...
Az egész környék csak úgy zeng a különféle dallamos hangoktól... Teremtőm! Milyen csodála-
tosan szép is a te világod az eldugott kis zugokban és falvacskákban, távol a romlott nagyváro-
soktól! De Andrej Ivanovics idővel ezt is megunt. Nemsokára végképp felhagyott a munka
ellenőrzésével, többé nem járt ki a mezőre, csak üldögélt a szobájában, még a jelentést tevő
intézőt sem volt hajlandó fogadni.

Régebben be-benézett hozzá egyik-másik szomszédja: egy szüntelenül pipázó, nyugalmazott huszár főhadnagy meg a kormányzatot és minden egyebet igen éles hangon bíráló félbemaradt egyetemista, aki nézeteit és bölcsességét a korabeli röpiratokból és újságokból merítette. Andrej Ivanovics azonban nemsokára ezeket is megunt. Beszédüket felületesnek érezte, európaiasan fesztelen modorukat és térdveregetéseiket, valamint hajbókolásukat és bizalmaskodásukat már túlságosan fesztelennek, túlságosan közvetlennek. Elhatározta, hogy valamennyivel megszakítja az ismeretséget, s ezt a szándékát végre is hajtotta, mégpedig elég udvariatlanul. Egyszer ugyanis, amikor megjelent nála a mindenről oly végtelen élvezetesen társalogni tudó s azonkívül a legújabb, leghaladottabb eszméket valló Varvar Nyikolajevics Visnyepokromov, hogy tüzetesen elemezze a leglényegesebb kérdéseket, kiterjeszkedve a politikára, filozófiára, irodalomra és erkölcsre, sőt még Anglia pénzügyi helyzetére is - Tyentyetnyikov kiüzent, hogy nincs itthon, ugyanakkor azonban olyan vigyázatlan volt, hogy az ablakba állt. A vendég tekintete találkozott a házigazdájával. Az egyik persze dühösen mormogta a foga közt: „Disznó!”, a másik szintén ilyesvalamit dörögött. Ismeretségüknek ezzel vége is szakadt. Attól kezdve többé senki sem látogatta.

Andrej Ivanovics örült, hogy nem zavarják, és átadta magát annak az ábrándnak, hogy nagyszabású művet fog írni Oroszországról. Hogy miképpen készült e könyv megírására, azt már látta az olvasó. Életrendje furcsa és zavaros volt. De azért nem mondhatjuk, hogy nem akadtak percei, órái, amikor mintha felocsúdott volna révületéből. Mikor a posta meghozta a hírlapokat, a folyóiratokat, s ő nyomtatásban olvashatta néhány volt tanuló társa nevét, aki már tekintélyes állami hivatalt töltött be, vagy munkásságával a tudomány és egyetemes művelődés ügyét szolgálta - olyankor csendes, végtelen szomorúság fogta el, kimondhatatlanul szenvedett a maga akaratlan, kínzóan kényszerű tétlensége miatt. Olyankor kétségbeejtőnek és undorító-nak látta egész életét. Olyankor megrohanták a letűnt iskolai évek emlékei, képzeletében egyszer csak - rendkívül élénken és valószerűen - maga előtt látta Alekszandr Petrovicsot... és hullt, hullt a könnye, mint a zápor, s majdnem egész nap zokogott.

Mit jelentettek ezek a könnyek? Talán ezekben jutott kifejezésre gyötrő lelkének titkos fájdalma, amiért kibontakozni kezdő, magasra törekvő szellemének nem sikerült kifejlődnie és céltudatosan, határozott irányban haladnia; amiért nem acélozódván meg a kudarccal, balsikerrel való küzdelmekben, nem sikerült annyira felemelkednie, hogy a nehézségek, akadályok csak fokozzák ellenállását és erejét; amiért a kohóban izzó érchez hasonlóan alaktalanná olvadt gazdag, nagy érzései nem kapták meg az utolsó edzést - az ő számára túlságosan korán halt meg a kiváló nevelő, s most nincs senki az egész világon, aki felrázhatná, lendületet adna és irányt szabna örökösen ingadozó erejének, rugalmasságát vesztett akaratának, nincs, aki buzdítaná és odakiáltaná neki a gyújtó szót: *Előre!* - pedig ez az a szó, amelyet mindig, mindenütt oly mohón vár minden rendű és rangú orosz!

De hol az az ember, aki orosz lelkünknek annyira édes anyanyelvünkön kiálthatná felénk a mindenható szót: *Előre!* - aki, ismervé természetünk minden erejét, sajátságát és egész mélységét, egyetlen csodatevő intésével a magasabb rendű élet felé irányítaná? Milyen örömkönnyekkel, milyen forró hálával és szeretettel fizetne neki a hálás orosz! De múltak az évszázadok, s félmilliónyi otthonülő és naplopó szundikál felébreszthetetlenül, s ritkán születik Oroszországban olyan férfi, aki ki tudja mondani ezt a szót!

Hanem történt valami, ami majdnem felrázta Tyentyetnyikovot, majdnem új fordulatot adott életének. Valami szerelemhez hasonló érzés ébredt benne - de aztán nem lett a dologból semmi. A szomszéd faluban - vagy tíz versztányira - lakott egy tábornok, aki, mint már értesültünk, nem valami hízelgően nyilatkozott Tyentyetnyikovról. A tábornok tábornok módra élt, vendégeket fogadott, szerette, ha a szomszédok tiszteletüket tették nála: ő maga nem

viszonozta a látogatásokat, érdes, rekedt hangon beszélt, könyveket olvasgatott, és volt egy leánya: rendkívüli, csodálatos teremtés.

Olyan eleven volt, mint az élet. Ulinyának hívták. Furcsán nevelték. Angol nevelőnő oktatta, aki egy szót sem értett oroszul. Anyját még gyermekkorában elvesztette, apja nem ért rá vele foglalkozni, egyébként rajongásig szerette, és csak kényeztetni tudta. Minthogy gyermekkorától teljes szabadsághoz szokott, önálló gondolkodású és akaratos volt. Ha valaki látta volna, hogy hirtelen haragjában mily szigorúan ráncolja gyönyörű homlokát, mily hevesen vitatkozik apjával, azt hihette volna róla, hogy szeszélyes teremtés. De csak olyankor lobbant haragra, amikor tudomására jutott, hogy valami igazságtalanság történt, vagy durván bántak valakivel, bárki lett légyen az. Olyasmi miatt azonban, ami őt magát érte, sosem indulatoskodott, magáért sosem kardoskodott; nem is mentegetőzött. Ingerültsége pillanat alatt elpárolgott volna, ha azt, akire megharagudott, szerencsétlennek látja. Aki adományért fordult hozzá, annak kész volt azonnal, előzetes meggondolások és számíttatások nélkül, egész erszényét odadobni, mindenestül. Volt benne valami állandó igyekezet. Amikor beszélt, arckifejezése, hangja, kézmozdulatai, egész lénye mintha a gondolatot akarná követni a magasba, még ruhája redői is arrafelé húzódtak, mintha már-már ő maga is felröppenne saját szavai után. Sosem titkolt semmit. Senki előtt sem félt kimondani azt, amit gondolt, és semmilyen hatalom nem némíthatta volna el, amikor beszélni kívánt. Senki máshoz nem hasonlítható, elbájoló járása könnyed, de mégis oly délceg, oly határozott volt, hogy mindenki önkéntelenül félreállt volna az útjából. A rossz ember az ő jelenlétében zavarba esett, elnémult bármily feszten és bőbeszédű volt is egyébként: akadozott, nem találta a szavakat. A jó pedig, bármily félénk volt is egyébként, vele oly felszabadultan, oly nyugodtan beszélgetett, mint soha senkivel azelőtt, és első pillanattól fogva úgy érezte, mintha ezt a fiatal lányt már régen ismerné valahonnan, mintha ezeket a vonásokat már látta volna valahol, valamikor, talán réges-régen feledésbe merült gyermekkorában, valamely kedves családi körben, barátságos esti összejövetelen, vidáman játszadozó apróságok között - s ezután sokáig vigasztalannak és sivárnak érezte az értelmes felnőttkort.

Ez történt Tyentyetnyikovval is. Megmagyarázhatatlan, új érzés ébredt a lelkében. Unalmas, sivár élete egyszeribe felderült.

A tábornok kezdetben elég udvariasan és nyájasan fogadta, de megbarátkozniuk nem sikerült. Beszélgetéseik rendszerint vitával végződtek, és mindkettejükben kellemetlen érzést hagytak, mert a tábornok nem szerette, ha ellentmondanak neki, Tyentyetnyikov pedig szintén kissé aggályoskodó volt. Persze, az apának sok mindent megbocsátott a leánya kedvéért; a békét fenn is tartották, amíg egyszer csak rokonok nem érkeztek vendégségbe a tábornokhoz: Boldireva grófné és Juzjakina hercegnő, volt udvarhölgyek, akik azonban továbbra is jó összeköttetésekkel rendelkeztek, s az ő jelenlétükben a tábornok kissé magas lóról beszélt Tyentyetnyikovval. A fiatalember úgy vette észre, hogy a hölgyek megérkezése óta a tábornok hűvösebben viselkedik vele, szinte meg sem látja, vagy ha hozzá fordul, lenézően, csak úgy odavetve szólítja, mint valami alantas alkalmazottat: *hé, barátom, hallja-e*; sőt egyszer azt mondta neki: *te*. Ez már végképp kihozta a sodrából Tyentyetnyikovot. De uralkodott magán, összeszorította a fogát, és volt ereje rendkívül tisztelettudó, udvarias, sőt lágy hangon beszélni, csak az arcára kiütközött vörös foltok mutatták, micsoda vihar tombol benne:

- Tábornok úr, köszönettel fogadom rokonszenvének ezt a megnyilatkozását. A te szóval ön szorosabbra fűzi baráti kötelékünket, és természetesen elvárja, hogy én is te-nek szólítsam. A köztünk levő különbségnél fogva azonban nem engedhetem meg magamnak, hogy ilyen bizalmas hangot üssek meg önnel szemben.

A tábornok zavarba esett, keresnie kellett a szavakat, és akadozva, kissé összefüggéstelenül azt felelte, hogy a te szót ő nem úgy értette, és öreg embereknek olykor megengedhető, hogy tegezzék a fiatalokat (állását és rangját egy szóval sem említette).

Az ismeretség ekkor, természetesen, megszakadt, s a szerelem mindjárt a kezdetén véget ért. Kialudt a fény, amely egy pillanatra fellobbant, s a rákövetkező homály még sűrűbb lett. Újra kezdődött az az élet, amelyet az olvasó már ismer a fejezet elejéről: a tétlenség, tespedés. A házban visszataszító tisztatlanság és rendetlenség uralkodott. A padlókefe napokon át a szoba közepén hevert a szeméttel együtt, a dívány előtt álló cifra asztalkán zsírpecsés nadrágtartó hevert, mintha vendéget készülnének megkínálni vele, és Tyentyetnyikov úgy besüllyedt ebbe a posványba, ebbe a kábult tespedésbe, hogy nemcsak a cselédei nem tisztelték már, hanem még a tyúkok is feléje vagdostak a csőrükkel. Néha fogta a tollat, és oda se figyelve, teljes órákon át rajzolgatott a papírra agancsokat, házakat, parasztkunyhókat, szekereket, trojkákat. Hanem a toll olykor, szinte magától, gazdája tudta nélkül, tömött hajfonatokkal koszorúzott fejcskét rajzolt, finom arcvonásokat, élénk, átható tekintetű szemeket, s a toll gazdája ámulva látta, hogy a papírról annak arcvonása mosolyog rá, akiről semmiféle híres festőművésznek nem sikerülne jó arcképet festenie. Ilyenkor még jobban elszomorodott, úgy érezte, hogy a földön nincs boldogság, még jobban elcsüggedt, és visszasüllyedt fásultságába.

Ilyen lelkiállapotban volt Andrej Ivanovics Tyentyetnyikov, amikor a szokásos időben az ablakhoz ült, hogy mint rendesen, kinézegeessen. Legnagyobb meglepetésére ezúttal nem hallotta sem Grigorij, sem Perfiljovna hangját, hanem valami mozgolódást - sürgölődést látott az udvaron. A kukta és a szolgáló rohantak a kapuhoz, hogy kinyissák. A kapuban három ló jelent meg, hajszára úgy, ahogyan a diadalkapukon szokták ábrázolni: egy lófej jobbra, egy balra, egy meg a közepén. A lovaknál magasabban, a bakon: kocsis és inas, bő kabátban, övébe gyömöszölt zsebkendővel. Mögöttük egy úr, ellenzős sapkában, köpenyben, nyakán szivárványszínekben pompázó kendő. Amikor a fogat a tornác elé gördült, kiderült, hogy egy ruganyozott könnyű cséza. A feltűnően gondozott, kellemes külsejű úr csaknem katonás fürgeséggel és ügyességgel ugrott le a tornác lépcsőjére.

Andrej Ivanovics megriadt: azt hitte, valami állami hivatalnok. Tudnunk kell ugyanis, hogy fiatal korában egy ostoba ügybe keveredett. Két filozófus a huszárok közül, akik összeolvastak mindenféle röpiratokat, meg egy esztétikus, aki azonban nem végezte be egyetemi tanulmányait, meg valami tönkrement kártyás, emberbaráti egyesületet akartak alapítani egy vén csirkefogó vezetése alatt, aki szabadkőműves és szintén nagy kártyás volt, s azonkívül nagyszerű szónok is. A társaság azzal a magasztos céllal alakult meg, hogy örök boldogságot biztosít az egész emberiségnek a Temzétől Kamcsatkáig. A pénztárnak hatalmas összegre volt szüksége. Hihetetlen pénzadományokat szedtek be a nagylelkű és bőkezű tagoktól. Hogy mindezt mire fordították - azt csak a legfőbb vezető tudta. Tyentyetnyikovot két barátja bírta rá, hogy lépjen be ebbe az egyesületbe; ezek az elkeseredett emberek kasztjához tartoztak, jó emberek voltak, de olyan gyakran ürítették poharukat a tudományra, a felvilágosodásra és az emberiség jövőjének boldogulására, hogy idővel megrögzött iszákosok lettek. Tyentyetnyikov idejekorán észbe kapott, és kilépett ebből a körből. Hanem az egyesület közben már olyan ügyekbe is belekeveredett, amelyek egyáltalában nem illettek nemesemberekhez, úgyhogy később a rendőrség is beleavatkozott a dologba... Nem csoda hát, hogy Tyentyetnyikov - bár kilépett a társaságból, és minden kapcsolatot megszakított vele - nem volt egészen nyugodt, a lelkiismeretét nem érezte egészen tisztának. Éppen ezért most nem minden félelem nélkül nézett a kitáruló ajtóra.

Félelme azonban rögtön eloszlott, amikor a vendég - hihetetlenül kecses, világfias mozdulattal - tisztelettudóan, kissé félrehajtott fejjel üdvözölte, és rövid, de határozott szavakkal előadta,

hogy ő már régen utazgat Oroszországban, részint foglalkozásánál fogva, részint érdeklődésből; hogy a mi hazánk valóban csodálatos természeti és egyéb kincsekben bővelkedik, nem is szólva iparáról és a különböző talajféleségekről; hogy ő mennyire el van ragadtatva ennek a falunak festői környékétől; de bármily szép is a táj, a világért sem mert volna látogatásával alkalmatlankodni, ha a tavaszi áradások és a rossz utak miatt hirtelen meg nem lazul valami a kocsiján; mindazonáltal, még ha semmi baja nem történik is a csészájának, akkor sem lett volna hajlandó megfosztani magát attól a szerencsétől és örömtől, hogy itt személyesen tegye tiszteletét.

A vendég befejezte mondókáját, elbűvölő, nagyvilági modorban csoszantott a lábával, amelyen drága gyöngyházgombos lakk félcipő ragyogott, azután rögtön hátraugrott, köpcössége ellenére is könnyedén és ruganyosan, mint a gumilabda.

Andrej Ivanovics már teljesen megnyugodott, és úgy vélekedett, hogy látogatója bizonyára valami bűvárkodó professzor, aki talán azért utazza be az országot, hogy növényeket vagy ásatások alkalmával felszínre került régiségeket gyűjtsön. Azonnal kijelentette, hogy a legnagyobb készséggel áll rendelkezésére mindenben, felajánlotta mesterembereit, kerékgyártóit, kovácsait; kérte, hogy helyezkedjék kényelembe, mintha saját házában volna; végül leültette egy nagy Voltaire-karosszékbe, és készült meghallgatni vendége természettudományi előadását.

A látogató azonban inkább a belső világ jelenségeire terjeszkedett ki. Életét tengeren hánykódó hajóhoz hasonlította, amelyet álnok szélviharok hajszolnak; említette azt is, hogy gyakran kellett állást változtatnia, hogy sokat szenvedett az igazságért, sok veszedelmet kellett kiállnia, ellenségei nemegyszer még életére is törtek, s még sok ilyesfélét mondott, mindez pedig arra mutatott, hogy talán mégsem tudós, hanem inkább gyakorlati ember. Beszéde végeztével fehér batiszt zsebkendőjét vett elő, és kifújta az orrát olyan hangosan, hogy ahhoz foghatót Andrej Ivanovics soha életében nem hallott. Zenekarokban van néha olyan ravasz trombita, amely ha megszólal, az ember azt hinné, nem is a zenekarból, hanem saját fülében harsog. Pontosan ilyen hang verte fel a szendergő ház szobáinak csöndjét, s rögtön utána a levegőben kellemes kölnivízillat kezdett terjengeni, amely az ügyesen megrázott batiszt zsebkendőből áradt.

Az olvasó már bizonyára kitalálta, hogy a vendég senki más, mint a rég nem látott, nagyra becsült Pavel Ivanovics Csicsikovunk. Kissé megöregedett; az utóbbi idők folyamán szemlátomást sok vihart és izgalmat állt ki. Még a frakkja is mintha valamelyest megkopott volna; mintha csészája, kocsisa, szolgálja sőt lovai és lószerszámai is kissé viharvertebbek, rozogábbak lettek volna. Úgy látszott, anyagi helyzete sem irigylésre méltó, de arckifejezése, kellemes és kifogástalan modora változatlan maradt. Sőt, mintha modora még kellemesebb lett volna, s amikor a karosszékbe leült, mintha még kecsesebben vetette volna át egyik lábát a másikon. Beszédében még több lágyság, szavaiban még óvatosabb választékosság, egész viselkedésében még fokozottabb mértéktartás, tapintat volt. Makulátlanul tiszta gallérja és ingmellénye fehérlett, mint a hó, és bár útról érkezett, még csak egy pehely sem tapadt a frakkjára - akár azon mód asztalhoz ülhetett volna egy névnapi lakoma vendégei közé. Oly simára volt borotválva, hogy csak a vak nem lelte volna gyönyörűségét arca és álla kellemes gömbölydedségében.

A házban mindjárt sok változás ment végbe. Azt a felét, amelyet a bezárt ablaktáblák mindaddig vakságra kárhoztattak, most egyszerre derű és világosság árasztotta el. Az immár világos szobákban élénk tevékenység folyt, s rövidesen kialakult a helyzet: a hálószobául kijelölt helyiségbe került az éjszakai toaletthez szükséges holmi; a nappali szobául kijelölt... de mindenekelőtt tudnunk kell, hogy ebben a szobában három asztal volt: egy íróasztal a dívány előtt, egy kártyaasztal az ablakok között s egy sarokasztal a szögletben, két ajtó között,

amelyek egyike a hálósobába, másik pedig egy lakatlan terembe nyílt; a terem, a benne levő megrokkant bútorokkal, most előszobául szolgált, ahová vagy egy éve senki be sem lépett. Erre a sarokasztalra rakták ki az útibőröndből előszedett ruhákat, úgymint: frakkhoz való nadrágot, egy új nadrágot, egy szürke nadrágot, két bársonymellényt, két atlaszmellényt, egy kabátot és két frakkot. Mindezt gúla alakban rakták egymásra, legfelül egy selyem zsebkendőt terítettek. A másik szögletben, az ajtó és ablak között, rakták ki sorban a csizmákat, amelyek között voltak nem egészen újak és egészen újak, valamint lakk félcipők és posztópapucsok is. Ezeket is selyemzsebkendővel takarták le szemérmesen, mintha ott sem lettek volna. Az íróasztalon a legnagyobb rendben sorakoztak a következő tárgyak: egy doboz, egy üveg kölnivíz, egy kalendárium és két regény, mindkettőnek csak a második kötete. A tiszta fehérnemű már a hálósoba fiókos szekrényébe került, a mosni való szennyes pedig, csomóba kötve, az ágy alá, s ugyanoda lökték a kiürített bőröndöt is. A szablya pedig, amelyet a rablók ijesztéséül utaztattak magukkal, szintén a hálósobában nyert elhelyezést az ágy közelében, egy szegre felakasztva. Minden tetszetős volt, mindenütt a legnagyobb rend és feltűnő tisztaság uralkodott. Sehol egy papírdarabka, egy pehely, egy porszem. Mintha még a levegő is megneimesedett volna: üde illattal telt meg, ápolt, egészséges férfi illatával, aki gyakran vált fehérneműt, fürdőbe jár, vasárnaponként pedig nedves szivaccsal dörzsöli le magát. Petruska szaga egy ideig az előszobául szolgáló teremben próbált meghonosodni, de Petruskát hamarosan átköltöztették a konyhába, mint ahogy ez illett is.

Andrej Ivanovics az első napokban féltette függetlenségét, attól tartott, hogy a vendég megzavarja az életmódját, megbontja oly jól bevált házigazdáját; de félelme alaptalannak bizonyult. A mi Pavel Ivanovicsunknak bámulatos képessége volt arra, hogy mindenhez alkalmazkodjék. Helyeselte házigazdája filozófushoz illő, bölcs higgadtságát, mondván, hogy az a hosszú élet titka. A magányról is igen előnyösen nyilatkozott: ez szüli az emberben a magasztos gondolatokat. A könyvtárra pillantva, nagy elismeréssel nyilatkozott a könyvekről általában, és megjegyezte, hogy azok megmentik az embert a semmittevéstől. Röviden beszélt, de velősen. Viselkedésében pedig még alkalmazkodóbb volt. Mindig a kellő időben jelent meg, s a kellő időben távozott: nem terhelte kérdésekkel házigazdáját, amikor annak nem volt kedve beszélgetni; szívesen sakkozott vele, szívesen hallgatott. Mikor az egyik bodros füstfellegetet eregetett pipájából, a másik, aki nem dohányzott, kitalált magának megfelelő foglalatosságot, például kivette zsebéből fekete zománcú ezüst tubákszelencéjét, bal keze két ujjá közé fogta, és gyorsan pörgetni kezdte jobb kezével, mint ahogy a földgömböt szokták forgatni a tengelye körül, vagy dobolt rajta az ujjával, és füttyült hozzá. Egyszóval nem zavarta házigazdáját.

„Életemben először látok olyan embert, akivel egyazon föld alatt lehet élni - gondolta Tyentyetnyikov -, ilyen nálunk ritkán akad. Okos, művelt, derék emberünk van elég, de változatlanul egyenletes, nyugodt természetű, akivel időtlen időig lehetne együtt élni veszekedés nélkül... nem tudom, akadna-e nálunk sok ebből a fajtából. Én most látom az elsőt.” Így vélekedett vendégéről Tyentyetnyikov.

Ami pedig Csicsikovot illeti, nagyon örült, hogy egy időre ilyen szelíd, békés embernél sikerült letelepednie. Megunta már a cigányéletet. A pihenés a gyönyörű faluban - ha csak egy hónapig is - jót tett neki is, aranyérének is.

Megfelelőbb zugot a pihenésre keresve sem találhatott volna. A tavaszt sokáig késleltették a nagy hidegek, de egyszerre csak beköszöntött teljes szépségében, és mindenütt sarjadt, zsendült az élet. Már kéklettek az erdei tisztások, az első, zsenge fűvek smaragdzöld szőnyegén pitypang sárgállott, lilásrózsaszín kökörcsin emelgette fejcskáját. A tócsák felett muslincák és egyéb rovarok rajzottak, már kergették őket a vízipókok, azokat meg a madarak, amelyek mindenfelől özönlöttek a nádasba. Tódultak egymás felé az élőlények, mintha

közelebből akarnák megnézni egymást. Hirtelen benépesült a föld, felébredt az erdő, a mező. A faluban felhangzott az ének, járták a kórtáncot, javában folyt a mulatozás. Milyen vidám élénkzöld minden! Milyen üde a levegő! Hogy csicseregnek a madarak a kertekben! Paradicsom, ujjongás, örvendezés mindenfelé. Az egész falu zengett, dalolt, mintha lakodalmat ülné.

Csicsikov sokat sétált; válogathatott is a szebbnél szebb helyekben. Néha felment a dombtetőre, onnan nézett le az alant elterülő völgyekre, ahol mindenütt nagy tavak maradtak az áradás után, rajtuk mint sötét szigetek barnálltak a még lombtalan erdők: behatolt az erdő kellős közepébe, a szakadékhoz, ott nőttek a legsűrűbben a fák, mindegyiken tömérdek madárfészek, a felrebbenő károgó varjak egymást keresztező röptükkal elsötétítették az eget. Mikor a pocsolyák felszáradtak, elmehetett a kikötőhöz, ahol éppen felszedték a horgonyt az első hajók - megrakva borsóval, árpával, búzával; s a víz már fülsiketítő zúgással forgatta a malom kerekeit. Kiment a földekre, nézte az első tavaszi munkákat, a zöld alapon húzódó fekete, frissen szántott barázdákat s a magvetőt, aki meg-megveregette a nyakában függő rostát, markából egyenletesen szórta a magot, s egyetlen szemet sem hullatott oldalra.

Elment Csicsikov mindenhova. Szóba állt és elbeszélgetett az intézővel, a parasztokkal, a molnárral. Megtudakolt apróra mindent: hogy halad a munka, hogy áll a gazdaság, mi a búza mázsájának ára, mennyi vámot szednek a gabonaőrletésért, megkérdezte minden egyes paraszt nevét, megtudta, ki kivel áll rokonságban, hol vette a tehenét, mivel hizlalja a disznáját - egyszóval mindent. Megtudakolta azt is, hogy hány jobbágy halt meg. Kiderült, hogy nem sok. Mint eszes ember, mindjárt észrevette, hogy Andrej Ivanovics gazdaságát nem valami dicséretre méltóan vezetik: minden elhanyagolt állapotban, mindenfelé csak nemtörődömség, lustaság, lopás és iszákosság. „Micsoda marha ez a Tyentyetnyikov! - gondolta magában. - Ilyen szép birtokot így elhanyagolni! Hiszen ebből évi ötvenezer rubel jövedelme lehetne!”

Sétái közben nemegyszer támadt az a gondolata, hogy valamikor neki is lesz ilyen birtoka - persze nem most, hanem majd egyszer, majd ha a földolog sikerül, és meglesznek az eszközei, akkor ő is ilyen szép birtok békés gazdája lesz. Ilyenkor természetesen mindjárt megjelent a képzeletében egy fiatal, friss, fehér bőrű asszonyka is - kupec vagy más gazdag ember leánya -, aki még a zenéhez is ért. Sőt maga előtt látta már az új nemzedéket is, amelynek az a feladata, hogy a Csicsikov nevet megörökítse: egy pajkos fiúcska meg egy szép kislány, vagy esetleg két fiú és két vagy akár három kislány, hadd tudja mindenki, hogy ő csakugyan élt és létezett, nemcsak éppenhogy áthaladt e földön, mint valami árnyék vagy kísértet - és hogy a haza előtt se kelljen szégyenkeznie. Ilyenkor az is megfordult a fejében, hogy nem ártana egy kis rangemelkedés sem, például az államtanácsosság igen tiszteletreméltó és tekintélyt keltő rang... Így séta közben sok minden eszébe jut az embernek, ami kiragadja a sivár jelenből, ami serkenti, felizgatja a képzeletét, s amiről ábrándozni jólesik még akkor is, ha szilárdan meg van győződve arról, hogy sose lesz a dologból semmi!

A falu Pavel Ivanovics szolgáinak is megtetszett. Azok is, mint ő, otthonosan érezték magukat. Petruska nagyon hamar barátságot kötött Grigorijjal, a felszolgálóval, bár eleinte tűrhetetlenül fontoskodtak és hencegtek egymás előtt. Petruska azt hazudta Grigorijnak, hogy ő már nagyon sok falut és várost látott, Grigorij azzal torkolta le, hogy ő meg volt Pétervárott, ahol viszont Petruska nem járt. Petruska mindenáron fölibe akart kerekedni, és hivatkozott arra, hogy milyen szörnyű messze vannak azok a helyek, ahol ő megfordult. Grigorij erre olyan helyekkel hozakodott elő, amelyek semmiféle térképen nem találhatóak meg, és több mint harmincezer versztányi távolságokról kezdett beszélni, mire Petruska, tönkresilányítva, úgy elbámult, hogy még a szája is tátva maradt, a cselédség pedig csúfondáros nevetésben tört ki. Ez a vetélkedés azonban a legszorosabb barátsággá változott. Volt a falu végén a Kopasz Pimennek - minden

paraszt Pimen bácsijának - egy kocsmája, a Cápa. Ott lehetett őket látni a nap minden szakában. Ott lettek jó barátok és kocsmái törzsvendégek.

Szelifant másfajta csáberő tartotta hatalmában. A faluban esténként dalolgatott és körtáncot járt a fiatalság. Szelifan a telivér, délceg lányok láttára - amilyenek manapság már nemigen akadnak a nagyobb falvakban - elbámészkodott, és órákon át nézte, leste őket. Nem tudta volna eldönteni, melyik a legszebb: mindegyiknek fehér a keble, fehér a válla, szeme, mint a kökény, nézése meleg és gyöngéd, járása, mint a páváé, hajfonata derékig érő. Mikor, két kezében fehér kezűket tartva, velük együtt járta a körtáncot, vagy legényekkel fogózkodott össze, s valamennyien egy sorban mint élő fal vonultak a lányok felé, azok meg szintén egy sorban, élő falként lépkedtek feléjük, nevetve, énekelve: „Bojár, bojár, vezess a vőlegényem-hez”, s közben a kertekre lassan leereszkedett az alkony, a távolból pedig, a folyó túlsó partjáról mélabúsan rezgett a dalok visszhangja - maga sem tudta, mi történik vele. Ébren és álmában, reggel, este mindig ugyanaz a kép töltötte be a lelkét: fehér kezeket tart két kezében, és járja a körtáncot. Legyintve csak ennyit mondott: „Átkozott lányok!”

Csicsikov lovainak is tetszett új szállásuk. Tyentyetnyikovnál nem unatkozott és nem búsult sem a középrudas, sem az Ülnök, de még a gazember tarka sem. A zab kitűnő, az istálló rendkívül kényelmes és tágas volt. Rekeszeiket ugyan elkerítették egymástól, de ha a válaszfal fölött átnéztek, láthatták a többi lovat is; ha valamelyiküknek kedve szottyan odanyeríteni akár a legtávolabb álló társaságnak, az rögtön felelhetett volna.

Egyszóval valamennyien otthon érezték magukat. Ami pedig a fő okot illeti - amiért Csicsikov a nagy Oroszország oly sok vidékét beutazta -, vagyis ami a holt lelkeket illeti, Csicsikov most már sokkal körültekintőbben és óvatosabban viselkedett, még akkor is, ha egészen ostoba emberek előtt hozta szóba az ügyet, akkor sem vágott bele a közepén. Tyentyetnyikovra pedig igazán nem lehet ráfogni, hogy ostoba, hiszen könyveket olvas, elmélkedik, igyekszik magyarázatot találni mindenre, kutatja az okokat: „Miért, mi célból?” Nem, ehhez más oldalról kell közel férkőznie.

Így vélekedett Csicsikov. A cselédekkel folytatott beszélgetései során megtudta többek közt, hogy az úr azelőtt gyakran látogatta a szomszéd tábornokot, hogy a tábornoknak van egy leánya, s az úr a kisasszony kedvéért járt oda, a kisasszony is jó szívvel volt az úrhoz, de aztán valami okból hirtelen megszakadt az ismeretség. Csicsikov már maga is észrevette, hogy Andrej Ivanovics ceruzával is, tollal is, mindig leányfejecskéket rajzolgat, s azok mind hasonlítanak egymáshoz.

Egyszer ebéd után - ezüst tubákszelencéjét a szokásos módon tengelye körül pörgetve - megszólalt:

- Andrej Ivanovics, itt megvan önnek mindene, de egyvalami mégis hiányzik.
- Vajon mi? - kérdezte a másik, bodros füstfelhőt eregetve.
- Az élettársa - felelte Csicsikov.

Andrej Ivanovics nem válaszolt. Ezzel véget is ért a beszélgetés.

Csicsikov nem esett zavarba, más napszakot választott: vacsora előtt, amint erről is, arról is beszélgettek, egyszerre megszólalt:

- Igazán, Andrej Ivanovics, nagyon helyesen tenné, ha megnősülne.

Tyentyetnyikov egyetlen szót sem szólt, mintha már maga az is kellemetlenül érintette volna, hogy ez a kérdés egyáltalában szóba került.

Csicsikov most sem esett zavarba. Harmadszorra a vacsora utáni időt választotta, amikor is így szólt:

- Márpedig akármennyit töpreng az ön helyzetén, látom, hogy meg kell nősie, mert különben még búskomorságba esik.

Csicsikov szavai ezúttal nyilván a szokottnál meggyőzőbben hangzottak, vagy talán Tyentyetnyikov volt aznap különösen közlékeny hangulatban, mert felsóhajtott, pipája füstjét a mennyezet felé fújta, aztán így felelt:

- Szerencse kell mindenhez, Pavel Ivanovics.

Ezután őszintén elmondott mindent úgy, ahogy volt, elbeszélte a tábornokkal való ismeretsége és szakításának történetét.

Csicsikov figyelmesen végighallgatta, s amikor rádöbbsen, hogy az egész kavarodást a *te* szócska idézte elő, elképedve meredt házigazdájára, nem tudta, mit gondoljon róla: sült bolond-e, vagy csak együgyű, végül...

- De Andrej Ivanovics, az isten áldja meg! - kiáltott fel megragadva a fiatalember mindkét kezét. - Mi ebben a sértő? Mi sértő van a *te* szóban?

- Maga a szó valóban nem sértő - felelte Tyentyetnyikov -, hanem a jelentése, a hang, ahogyan mondta, az volt sértő: *Te!* Ez azt jelenti: „Ne felejtsd, hogy jelentéktelen senki vagy, csak azért engedlek be a házamba, mert nem akad más, különb, de most megérkezett valami Juzjakina hercegnő, hát húzd meg magad, maradj a küszöbnél!” Ezt jelenti!

Miközben e szavakat mondta, a békés, szelíd Andrej Ivanovics tekintete csak úgy szikrázott, hangjában a sértett önérzet tiltakozása, felháborodása rezgett.

- És még ha csakugyan ezt jelentené is, mi van abban? - csodálkozott Csicsikov.

- Hogyan! Ön tán azt kívánná, hogy ilyen tapintatlan viselkedés után tovább is járjak hozzá?

- Miért volna tapintatlan? Egyáltalában nem is tapintatlan mondta hidegvérrel Csicsikov.

- Micsoda? Ez nem tapintatlanság? - kérdezte meglepve Tyentyetnyikov.

- Nem hát. Ez csak olyan tábornoki szokás, de nem tapintatlanság: a tábornokok mindenkit tegeznek. Egyébként miért ne volna ez megengedhető ilyen érdemes, tiszteletre méltó embernek?...

- Az egészen más - tiltakozott Tyentyetnyikov -, ha ő szegény aggastyán volna, nem ilyen kevély, pöffeszkedő ember, és nem tábornok, akkor megengedném, hogy tegezzen, sőt megtiszteltetésnek tartanám.

„Ennek elment az esze - gondolta magában Csicsikov. - Valami toprongyos öregnek megengedné, de egy tábornoknak nem.”

- No jó! - mondta fennhangon. - Tegyük fel, hogy megsértette. De ön sem maradt adósa. Ő megadta önnek, ön megadta neki. Hanem összeveszni, nem törődni a saját érdekével sem, ez igazán... már bocsásson meg... Ha az ember kitűzte a célt, akadályt nem ismerve kell felé törni. Ki akad fenn azon, hogy az ember köp? Mindenki köp, mert úgy van teremtvé. Az egész világon nem talál olyan embert, aki nem köp.

„De furcsa ember ez a Csicsikov!” - gondolta magában Tyentyetnyikov, akit egészen elképesztettek vendége szavai.

„Milyen különös csodabogár ez a Tyentyetnyikov!” - gondolta ezalatt Csicsikov.

- Andrej Ivanovics - mondta fennhangon -, úgy beszélek önhöz, mint testvér a testvérhez. Ön tapasztalatlan ember: Engedje meg, hogy ezt az ügyet én intézzem el. Átmegyek őkegyelmes-ségéhez, és megmagyarázom neki, hogy ön csak félreértésből viselkedett úgy, mert még fiatal, és nem ismeri a világot, az embereket.

- Nem szándékozom megalázkodni - jelentette ki sértődötten Tyentyetnyikov -, és önt sem hatalmazhatom fel, hogy az én nevemben ezt tegye.

- Nem szoktam színlelni és megalázkodni - felelte Csicsikov, szintén sértődötten. - Valami másban emberek módjára vétkeztem, de hitványságot elkövetni, soha! Ne vegye rossz néven a jó szándékomat, Andrej Ivanovics, nem vártam volna, hogy szavaimat ilyen sértő értelemben fogja fel - fejezte be nyugodt, méltóságteljes hangon.

- Én vagyok a hibás, bocsásson meg! - sietett kiengesztelni Csicsikovot a meghatott Tyentyetnyikov, mindkét kezét nyújtva felé. - Nem akartam megbántani önt. Esküszöm, hogy igen nagyra értékelem a jóindulatát. De hagyjuk ezt. Erről a dologról többé soha nem beszélünk.

- Akkor hát erre a dologra való tekintet nélkül megyek el a tábornokhoz.

- Minek? - kérdezte Tyentyetnyikov, és meglepve bámult Csicsikovra.

- Tiszteletemet tenni.

„Különös ember ez a Csicsikov” - gondolta magában Tyentyetnyikov.

„Különös ember ez a Tyentyetnyikov” - gondolta magában Csicsikov.

- Andrej Ivanovics, én már holnap áthajtatok hozzá, reggel tíz óra tájban. Szerintem mennél hamarabb teszi tiszteletét az ember, annál jobb. Minthogy azonban az én csészám még nincs rendben, engedje meg, hogy az ön hintájába fogassak be.

- De kérem, ehhez igazán nem szükséges az én engedélyemet kérnie. Itt ön mindennel rendelkezik. A fogattal és minden egyébvel.

E beszélgetés után jó éjszakát mondtak egymásnak, és ki-ki a maga szobájába ment. Lefeküdtek, de egy darabig még mindegyik eltűnődött azon, hogy milyen furcsa ember a másik.

Hanem ez az eset mégis furcsa volt. Másnap reggel, amikor Csicsikov, új frakkban, fehér nyakkendővel, fehér mellényben katonás könnyedséggel felugrott a hintóra, és elindult, hogy tiszteletét tegye a tábornoknál, Tyentyetnyikovot olyan izgatottság fogta el, amelyet már régen nem érzett. Berozsdásodott, szunnyadó gondolatai hirtelen felélénkültek. A mindaddig tompa tespedtségbe süllyedt tunya álomszuszékön ideges nyugtalanság vett erőt. Hol leült a díványra, hol az ablakhoz szaladt, hol könyvért nyúlt, hol gondolkozni próbált - sikertelen próbálkozás! - , egyetlen gondolat sem jutott eszébe, aztán igyekezett semmire sem gondolni - sikertelen igyekezet!; mindenfelől gondolatokhoz hasonló töredékek, foszlányok tódultak a fejébe, és nem tudott megszabadulni tőlük.

„Fura állapot!” - gondolta, s az ablakhoz lépett, nézte a tölgyesen áthúzódó utat, amelynek a végén még nem ülededett le a kocsí nyomában felszállt por.

De hagyjuk Tyentyetnyikovot, siessünk Csicsikov után.

MÁSODIK FEJEZET

Derék lovak röptették Csicsikov hintáját: a tíz versztányi utat alig több mint félóra alatt tették meg; eleinte tölgyerdőn át haladtak, majd a friss barázdákban már zöldülni kezdő vetés között, aztán a hegyoldalon, ahonnan percről percre változó, gyönyörű kilátás nyílt a távolba; végül rügyező hársakból álló, széles fasoron át, amely egyenesen a falu közepébe vezetett. Ott jobbra kanyarodott, s egy útban folytatódott, amelyet alul vesszőfonatú kerítéssel védett, tojásdad lombozatú nyárfák szegélyeztek. Ez az út rácsos vaskapuig vezetett, amelyen át látható volt a tábornok faragott, cikornyás oromzatú, nyolc korinthuszi oszlopon nyugvó háza. Mindenütt friss olajmáz szaga terjengett, sehol semmi kopás, lepattogzás, minden újnak látszott. Az udvar földje tiszta és sima volt, akár a parkett.

Csicsikov tisztelettelugrott le a kocsiról. Szólt, hogy jelentsék be a ház uránál; be is vezették, egyenesen a tábornok szobájába. A tábornok valósággal elkápráztatta megjelenésének nagyszerűségével. Tűzdelt öltésekkel kivarrt, pompás bíborszínű atlasz háziköntös volt rajta. Nyílt tekintetű, férfias arcát őszbe vegyülő bajusz és dús szakáll díszítette; rövidre nyírt haja és vastag, úgynevezett háromemeletes nyaka volt, amely hátul, a tarkó alatt három ráncot vetett, s egy mély ránc keresztbe szántotta. Egyszóval a festői megjelenésű tábornokok közé tartozott, akikben oly gazdag volt a nevezetes 1812-es esztendő. Betriscejev tábornoknak - mint oly sokaknak közülünk - számos erénye és számos hibája volt. Ezek is, azok is valami festői rendetlenségben - mint az oroszoknál általában -, összevissza, következtelenül nyilvánultak meg nála. Döntő percekben: nagylelkűség, vitézség, határtalan bőkezűség, okosság; mindezen kívül pedig szeszélyesség, nagyravágyás, önzés és azok az apró gyarlóságok, amelyek minden oroszból kiütköznek, ha tétlenül kell töltenie az idejét. Nem szerette azokat, akik a szolgálatban gyorsabban jutottak előre, mint ő, azokról mindig csípős epigrammokban, maró gúnnyal nyilatkozott. Legjobban egy volt bajtársára haragudott, akit szellemi képességek tekintetében maga alatt állónak tartott, s aki mégis többre vitte, mint ő: már két kormányzóság főkormányzója volt, mégpedig éppen azoké, amelyekben az ő birtokai terültek el, s ezzel ő úgyszólván alárendeltje lett. Bosszúból minden alkalommal epés megjegyzéseket tett rá, ócsárolta rendelkezéseit, minden cselekedetében, minden intézkedésében az ostobaság netovábbját látta. Egész magatartásában volt valami különös, kezdve azon, hogy mint lelkes bajnok, harcolt a felvilágosodottságért; azután szeretett csillogni, szeretett olyasmit tudni, amit más nem tud, és nem szerette azokat, akik olyasmit tudnak, amit ő nem tud. Egyszóval: szerette fitogtatni az esztét. Félig külföldi nevelést kapott, de ugyanakkor mégis az orosz urat akarta játszani. Ez az egyenetlen természet, ezek az élesen, rikítóan ellentétes tulajdonságok persze azzal az eredménnyel jártak, hogy a szolgálatban számos kellemetlenség érte, amelyek következtében nyugalomba is vonult, s mindezért valami ellenséges pártot okolt, nem volt benne annyi lelki nagyság, hogy legalább részben magát hibáztassa. Megjelenése nyugalomba vonulása után is változatlanul festői és méltóságos maradt. Frakkban, kabátban, háziköntösben - mindig ugyanaz volt. Egész magatartása, hangjától kezdve legkisebb mozdulatáig, határozott volt és parancsoló, amivel alantasaiban, ha tiszteletet nem is, de legalább félelmet ébresztett.

Csicsikov érezte mindkettőt: a tiszteletet is, a félénkséget is. Fejét tisztelettelugrott oldalra billentve, két kezét előretartva, mintha egy csészékkel megrakott tálcát készülné felemelni, bámulatos ügyesen hajolt meg egész testével, és így szólt:

- Kötelességemnek tartottam, hogy bemutatkozzam kegyelmességednek. Mély hódolattal adózom a hős, dicső férfiaknak, akik a csaták mezején védték a hazát, ezért kötelességemnek tartottam, hogy személyesen tisztelegjek kegyelmességednél.

A tábornoknak láthatóan tetszett ez a bevezetés. Igen kegyesen biccentett, és azt mondta:

- Örülök, hogy megismerhetem. Kérem, foglaljon helyet. Hol szolgált ön?

- Az én szolgálatom a pénzügyigazgatóságnál kezdődött, kegyelmes uram - felelte Csicsikov, és leült egy karosszékre, de nem a közepére, hanem oldalt, a legszélére, és kezével a szék karjába kapaszkodott. - Pályafutásomat aztán különféle helyeken folytattam: dolgoztam a bíróságnál, egy építészeti bizottságnál, valamint a vámhivatalban. Életemet leginkább hullámok közt hányódó sajkához lehetne hasonlítani. Tűrtem és szenvedtem, szenvedésben születtem, mondhatnám, szenvedés volt a pályám is, úgyszólván a megtestesült szenvedés voltam... Hogy pedig ellenségeimtől mit kellett kiállnom, akik még életemre is törtek, arra nincs szó, azt nem lehet lefesteni sem színekkel, sem, hogy úgy mondjam, ecsettel; úgyhogy most, életem alkonyán, csak egy kis zugot keresek, ahol leélhetném hátralevő napjaimat. Egyelőre itt húztam meg magam kegyelmességed közeli szomszédjánál...

- Kinél?

- Tyentyetnyikovnál, kegyelmes uram.

A tábornok összeráncolta a homlokát.

- Ő már nagyon megbánta, hogy nem tanúsította a köteles tiszteletet...

- Ki iránt?

- A kegyelmességed kiváló érdemei iránt. Nem is talál rá szavakat... Azt mondja: „Csak tudnám, hogyan tehetném jóvá... mert, azt mondja, én igen nagyra becsülöm az olyan férfiakat, akik megmentették a hazát”, azt mondja.

- No de kérdem, mit gondol ő? Hisz én nem is haragszom rá - mondta egészen ellágyulva a tábornok. - Sőt lelkemből, őszintén megszerettem, és szilárdan hiszem, hogy idővel igen derék ember válik belőle.

- Nagyon helyesen méltóztatott kifejezni magát, kegyelmes uram, ő valóban nagyon derék ember: meggyőzően, ékes szavakkal tud beszélni, és tollforgatáshoz is ért.

- De azt hiszem, csupa értelmetlenséget ír... valami verseket vagy effélét?

- Nem, kegyelmes uram, nem értelmetlenségeket... inkább nagyon is értelmes dolgot... Izét... történelmet ír ő, kegyelmes uram.

- Történelmet? Micsoda történelmet?

- Hogy micsoda történelmet... hát... - itt Csicsikov kissé elhallgatott, talán azért, mert tábornok ült vele szemben, vagy talán hogy nagyobb jelentőséget adjon a tárgynak, aztán így folytatta: - ...a tábornokok történetét írja meg, kegyelmes uram.

- Hogyhogy a tábornokokét? Miféle tábornokokét?

Itt Csicsikov végképp zavarba esett, elvesztette lába alól a talajt, majdhogya le nem köpte magát, és bosszúsán gondolta: „Úristen, micsoda ostobaságokat fecsegek összevissza!”

- Bocsásson meg, nem egészen értem... Mi lesz az tulajdonképpen, egy bizonyos kornak a története, vagy egyes életrajzok? És valamennyi tábornoké vagy csak azoké, akik részt vettek az 1812-es hadjáratban?

- Úgy van, kegyelmes uram, úgy van: azoké, akik részt vettek az 1812-es hadjáratban - felelte Csicsikov, közben pedig ezt gondolta: „Ha agyonütnek, sem értem!”

- Hát akkor mért nem jött át hozzám a fiatalember? Én sok érdekes adattal tudnék segítségére lenni.

- Fél, kegyelmes uram.

- Ostobaság! Egyetlen szó miatt... hiszen én egyáltalában nem olyan ember vagyok... No, nem bánom, átmegyek én hozzá!

- Azt már ő nem engedi, ő fog idejönni - jelentette ki Csicsikov, aki teljesen magához tért, és felbátorodott. „Micsoda váratlan fordulat! - gondolta magában. - Milyen jól beváltak a tábornokok! Pedig csak úgy találomra mondtam az egészet!”

A szobában valami nesz hallatszott. Egy diófa szekrény faragott ajtaja magától kinyílt, s mögüle, a belső oldal rézkilincsét kezében tartva, kilépett egy élő alak. Ha sötét szobában valamely átlátszó képet hirtelen megvilágítanak a mögéje rejtett, erős fényű lámpák, az sem okozhatna olyan meglepetést váratlan előtünésével, mint ez a nőalak, aki mintha azért jelent volna meg, hogy fényt árásszon a szobára. Mintha vele együtt napsugarak osontak volna be, s a tábornok komor szobája elmosolyodott volna. Csicsikov az első pillanatban nem is tudott számot adni magának arról, hogy tulajdonképpen mi áll előtte. Nehéz lett volna megmondani, mely föld szülötte lehet ez a fiatal leány; ilyen tiszta, nemes arcvonásokat sehol sem talált volna az ember, legföljebb antik kámeákon. Könnyed, sudár termete mintha kimagaslott volna a környező tárgyak közül. De csak látszatra. Mert egyáltalában nem volt magas növésű, csak csodálatosan arányos testalkata mutatta annak. Ruhája úgy állt rajta, mintha a legügyesebb varrónők tanácskoztak volna egymással, hogy művészetük legjavát nyújtsák. De ez is csak látszat volt. Öltözéke jóformán magától készült el: az egy darabban hagyott, ki sem szabott, egyszínű kelmét egy-két helyen néhány tű tartotta össze, s az máris oly hibátlanul, oly elragadó redőkben fogta körül alakját, hogy ha így lefestik, a legdivatosabban öltözködő kisasszonyok is csak tarka rongybábnak tetszettek volna mellette. S ha mind e szépen omló redőkkel márványba faragják, ezt a szobrot valami mester készítette képmásnak mondták volna.

- Bemutatom önnek az én elkényeztetett kis kedvencemet - szólt Csicsikovhoz fordulva a tábornok -, hanem még nem tudom az ön vezetéke-, apai és keresztnévét.

- Kell is egy olyan ember apai és keresztnévét tudni, aki semmiféle dicső tettel nem tüntette ki magát! - mondta Csicsikov szerényen, fejét félrehajtva.

- Azért mégis csak tudnom kell...

- Pavel Ivanovics, kegyelmes uram - mondta Csicsikov meghajolva, és ügyesen, csaknem katonás könnyedséggel ugrott hátra, mint a gumilabda.

- Ulinyka! - fordult a tábornok a leányához. - Pavel Ivanovics az imént nagyon érdekes újságot mondott. Ez a mi szomszédunk, ez a Tyentyetnyikov egyáltalán nem olyan ostoba, mint amilyennek mi tartottuk. Elég fontos dologgal foglalkozik: az 1812-es hadjáratban részt vett tábornokok történetével.

- Hát ki gondolta, hogy ostoba? - mondta gyorsan Ulinyka. - Legföljebb Visnyepokromov! És te annak hiszel, pedig üres és aljas ember!

- Üresnek kicsit üres, nem mondom, de miért aljas? - kérdezte a tábornok.

- Kicsit gazember, kicsit jellemtelen, nemcsak kicsit üres! Aki képes volt úgy megbántani a fivéreit, kikergetni házából a tulajdon hűgát, az alávaló ember!

- De hiszen ezt csak úgy beszélük.

- Ilyesmit nem szoktak ok nélkül beszélni. Nem is értem, apám, hogy te, jólelkű és nemes szívű férfi létedre hogyan bocsáthatsz magadhoz, hogy láthatsz vendégül ilyen embert, aki oly távol áll tőled, mint ég a földtől, s magad is tudod róla, hogy gonosz.

- Látja - fordult a tábornok Csicsikovhoz -, mindig így zsémbelődik velem. - Aztán ismét a kis zsémbeskedő felé fordulva folytatta: - Lelkecském, hát csak nem kergethetem el!

- Miért kergetnéd el? De azért nem kellene olyan nyájásnak lenned hozzá. Nem kellene annyi szeretetet mutatnod iránta.

Itt Csicsikov kötelességének tartotta, hogy közbeveessen néhány szót.

- Mindenki szeretetre vágyik, kisasszony - mondta. - Mit tehetünk? Még az oktan állat is szereti, ha megsimogatják. Kidugja a pofáját az ólból: no, itt vagyok, simogass meg!

A tábornok nagyot nevetett.

- Igaz bizony, kidugja a pofáját: simogass meg! Hahaha! Pedig nemcsak a pofája, hanem mindene csupa mocsok, aztán mégis megkívánja, mint mondani szokás, az ajnározást... Hahaha!

A tábornok egész teste remegett a kacagástól. Válla, amelyen valamikor sűrű vállrojtok díszlettek, úgy rázkódott, mintha még mindig sűrű vállrojtok díszlenének rajta.

Csicsikov szintén megengedte magának, hogy nevessen, de a tábornok iránti tiszteletből e hangra: hehehehe. Az ő teste is remegett a kacagástól, de a válla nem rázkódott, mert ő sosem viselt vállrojtot.

- Megkárosítja, meglopja a kincstárt, és még jutalmat vár a nyavalyás! Jutalom nélkül, azt mondja, nem lehet annyit fáradozni... Hahaha!

A fiatal leány nemes vonású, bájos arca fájdalmas méltatlankodást fejezett ki.

- De apám! - kiáltott fel. - Nem értem, hogy nevezhetsz ezen. Én az ilyen becstelenségben csak azt látom, ami elszomorító, semmi egyebet. Amikor azt kell tapasztalnom, hogy csálnak mindenki szeme láttára, és a világ még csak meg sem veti a bűnöst, azt sem tudom, hova legyek... olyankor magam is dühössé, sőt gonosszá válok... azt hiszem, hogy... hogy... - Nem tudta folytatni, majdnem sírva fakadt.

- No, no lelkecském, azért ne haragudj ránk - mondta a tábornok -, minderről nem mi tehetünk, nem igaz? - fordult Csicsikovhoz. - Most csókolj meg, és menj a szobádba. Mindjárt öltöznöm kell ebédhez, mert, ugye - fordult ismét Csicsikovhoz, és a szemébe nézett -, remélem, te itt maradsz ebédre?

- Hát... ha kegyelmességed...

- Csak semmi teketória! Hál' istennek, van még mit ennünk. Scsí van bőven.

Csicsikov, két kezét kecsesen előretartva, hálásan s egyúttal hódolattal meghajolt, oly mélyen, hogy a szobában levő tárgyak mind eltűntek szeme elől, csak saját félcipője hegyét láthatta. Egy ideig ebben a helyzetben maradt, s mire felemelte fejét, Ulinyka már nem volt ott. A helyén nagy bajuszú, sűrű szakállú, óriás termetű komornyik állt, kezében ezüst mosdótálat tartva.

- Megengeded, hogy a te jelenlétedben öltözködjem? - kérdezte Csicsikovot a tábornok.

- Kegyelmességed az én jelenlétemben nemcsak öltözködhöz, hanem megtehet mindent, ami csak tetszik.

A tábornok levette köntösét, hatalmas karjain feltúrta az ingujjakat, és mosdani kezdett; pocskolt-fröcskölt, mint a kacska. Csak úgy röpködött mindenfelé a szappanhab.

- Az ám, szeretik, valamennyien szeretik a dédelgetést - mondta, miközben minden oldalról megtörölgette a nyakát. - Simogatni, cirógatni kell őket! Mert dédelgetés nélkül nem tudnak még lopni sem! Hahahaha!

Csicsikov ragyogó hangulatban volt. Hirtelen valami ihlet szállta meg. „Víg kedélyű és nyájas öreg - gondolta -, próbáljuk meg!” Mikor látta, hogy az inas a mosdótállal kiment, felkiáltott:

- Kegyelmes uram! Ön mindenkihez oly jóságos és előzékeny, hogy én is bátorkodom egy rendkívül fontos kéréssel előállni.

- Miről van szó?

Csicsikov óvatosan körülnézett.

- Van nekem egy vénséges vén nagybátyám - kezdte. - Annak van háromszáz lelke... és egyedüli örököse én vagyok. Ahhoz, hogy maga vezesse a gazdaságot már nagyon öreg, de nekem sem akarja átadni. És micsoda különös okkal hozakodik elő! „Én - azt mondja - nem ismerem az unokaöcsémet: lehet, hogy tékozló. Előbb bizonyítsa be, hogy érdemes ember: szerezzen magának ő is háromszáz lelket, akkor átadom neki az én háromszáz jobbágyomat is.”

- De hát bolond az a vénember? - kérdezte a tábornok.

- Hiszen ha csak bolond volna, az még hagyján. Hanem micsoda helyzetben vagyok én, kegyelmes uram! Van az öregnek valami kulcsárnéja, annak meg egy csomó gyereke. Megtörténhetik, hogy egy szép napon minden az ő kezükbe kerül!

- Az öregnek elment az esze, azzal megvan - jegyezte meg a tábornok. - Csak azt nem tudom, hogyan segíthetek én ezen?

- Kigondoltam én valamit: ha kegyelmességed a falujabeli holt lelkeket átadná nekem, olyan formák között, mintha élőkről volna szó, adásvételi szerződéssel, én azt a szerződést megmutatnám az öregnek, akkor ő, ígéretéhez képest, átadná nekem a birtokot.

A tábornok erre olyan harsány kacagásban tört ki, ahogyan ember még aligha kacagott. Úgy, amint volt, lehuppant egy karosszékre. Fejét hátravetette, majdhogy meg nem fulladt nevéttében. Felriasztotta az egész házat. Ott termett az inas; ijedten futott be Ulinyka.

- Mi történt veled, apuskám? - kérdezte rémülten, és aggódva, értetlenül nézett apja szemébe.

De a tábornok még sokáig nem tudott kinyögni egyetlen szót sem.

- Nincs semmi bajom - mondta, mikor kissé magához tért -, ne aggódj, kedveském. Csak menj vissza a szobádba; mindjárt megyünk valamennyien ebédelni. Nyugodj meg, kedvesem. Hahaha!

Még néhányszor elfulladt, aztán újult erővel tört ki belőle a kacagás, harsogva, betöltötte az egész házat, az előszobától az utolsó kamrácskáig.

Most már Csicsikovot is nyugtalanság fogta el.

- Nahát, az a nagybácsi! Az a nagybácsi! Azt ugyan jól bolonddá teszed! Haha! Élők helyett holtakat kap! Haha! Hahaha!

„Ismét rákezdte! - nyugtalankodott Csicsikov. - Micsoda csiklandós öreg!”

- Haha! - folytatta a tábornok. - Micsoda vadszamar! Hát kinek jutna eszébe ilyesmit követelni: „Előbb szerezzon magának a semmiből háromszáz lelket, akkor én is adok neki háromszáz lelket!” Hisz ez sült bolond!

- Sült bolond, kegyelmes uram.

- Hanem micsoda nagyszerű tréfáid vannak: holtakat adni ajándékba az öregnek! Hahaha! Nem tudom, mit adnék érte, ha láthatnám, amint átadod neki azt az adásvételi szerződést. És mondd, miféle ember az? Nagyon öreg?

- Úgy nyolcvanéves.

- És bírja még a lába? Ámbár elég jó erőben lehet, hiszen van egy kulcsárnéja is...

- Jó erőben! Már csak hálalni jár belé a lélek, kegyelmes uram!

- Micsoda szamar! Ugye, hogy szamar?

- Szamar, kegyelmes uram. Félkegyelmű.

- De azért kijár még a házból? Jár emberek közé?

- Jár, de nehezen.

- Vén szamar! De azért egészséges? Vannak még fogai?

- Összesen kettő, kegyelmes uram.

- Ilyen szamar! Már csak ne haragudj, barátocskám... Ha nagybácsi is, azért mégis szamar.

- Szamar hát, kegyelmes uram. Bár rokonom, és fáj a lelkemnek, hogy ezt kell mondanom róla, de hát mit tegyek.

Csicsikov hazudott: egyáltalában nem fáj a lelkének, hogy ezt kellett mondania, mert aligha volt neki valaha is ilyen nagybátyja.

- Hát akkor, kegyelmes uram, arra kérem, engedje át nekem...

- Hogy adjam át neked a holt lelkeket? Ezért a pompás ötletedért akár földestül, koporsóstul, vidd akár az egész temetőt! Hahaha! Jól jár az a vénember! Hahaha! Jól bolonddá teszed a nagybácsit! Hahahaha!

És a tábornok kacagása újra végigharsogott az egész házon.¹⁸

---

¹⁸ A fejezet vége hiányzik. A második kötet első kiadásában (1855) e helyen a következő megjegyzés állt: „Itt elmarad Betriscevs tábornok és Tyentyetnyikov kibékülése, az ebéd a tábornoknál, társalgásuk a 12-es évről, Ulinyka és Tyentyetnyikov eljegyzése, a lány fohásza és zokogása anyja sírjánál, a jegyesek beszélgetése a kertben. Betriscevs tábornok kérésére, Csicsikov felkeresi a tábornok rokonait, hírül adni nekik Ulinyka eljegyzését, Csicsikov meglátogatja az egyik rokont, Koskarjov ezredest...”

HARMADIK FEJEZET

- Ha Koskarjov ezredes csakugyan örült, az nem rossz - mondta Csicsikov, amikor megint a szabad térségeken, mezőkön robogott, s mikor mögötte már minden eltűnt, előtte pedig csak a végtelen égbolt látszott, meg oldalvást két felhő.

- Te, Szelifan! Jól megtudakoltad, melyik út visz Koskarjov ezredeshez?

- Tetszik tudni, Pavel Ivanovics, nekem mindig a kocsival kellett bibelődnöm, hát nem értem rá. De Petruska kérdezősködött a kocsisnál.

- Hát nem vagy te számár? Nem megmondtam, hogy Petruskára semmit sem lehet bízni? Petruska tökfilkó, Petruska barom, Petruska, azt hiszem, most is be van rúgva.

- Hát hiszen nem kell ahhoz olyan nagy tudomány! - dünnyögte Petruska félig hátrafordulva, és keresztbe álló szemével ferdén pislantva gazdájára. - Éppen csak le a hegyről, egyenesen a réteken át, azzal megvan, egyéb nem is kell.

- Neked se kellett egyéb, csak bundapálinka, mi? Szép dolog, mondhatom, gyönyörű dolog! Csak látnád magadat! Egész Európa álmélkodnék a szépségeden! - E szavak után Csicsikov megsimogatta állát, és ezt gondolta: „Azért mégis micsoda nagy különbség van egy művelt polgár és egy inas durva arca között!”

Eközben a kocsi a hegyoldalon haladt. Újra szántóföldek és nyárfaligetekkel váltakozó mezők tárultak a szem elé.

Az út alig észrevehetően lejtett, de azért a könnyű, ruganyozott kocsi óvatosan ereszkedett lefelé a mezőkön, a malmok mellett, majd halk zörejjel egy hídon gördült át, végül enyhén bukdácsolva a zötyögtető, hepehupás úton, leért a lapályra. És egyetlen buckát, egyetlen gödröt sem érzett meg az ember oldala. Nem is cséza ez, hanem valóságos gyönyörűség! A távolban homokföld látszott. Gyorsan suhantak mellettük a karcsú égerfák és ezüstös topolyák, ágaik a bakon ülő Petruska és Szelifan arcába csaptak, és minduntalan lesodorták Petruska sapkáját. A mogorva inas leugrált a bakról, és szidta az ostoba fákat meg azokat, akik éppen ide ültették, hanem azért a sapkáját nem kötötte le, még csak a kezével sem tartotta, mert mindannyiszor azt remélte, hogy az már az utolsó eset, többé nem ismétlődik meg. Most már egymás után bukkantak fel a nyírfák és fenyők is. A fák tövénél bozót, a fűben kék nőszirmok és sárga erdei tulipánok. A fák sötét erdővé sűrűsödtek, s úgy látszott, az éjszaka készül közejük leszállni. De egyszerre csak mindenfelől tükörcsillogáshoz hasonló fények lobbantak fel. Ritkultak a fák, növekedtek a fények, kivilágosodott. Az utasok előtt tó terült el, vagy négy verszta átmérőjű víztükör; a túlsó parton elszórt, szürke faházakból álló falu. A tó felől kiáltások hangzottak. Vagy húsz ember - ki derékig, ki vállig, ki nyakig a vízben - vontatóhálót húzott az átellenes part felé. Váratlan dolog történt: egy kövér ember - ugyanolyan széles, mint amilyen hosszú, akár a görögdinnye vagy a hordó - belegabalyodott a hálóba, s most ficáncolt a halakkal együtt. Kétségbeejtő helyzetében torkaszakadtából kiáltozott:

- Hé, Gyenyisz Tyelepeny! Add át a kötél végét Kozmának! Kozma, vedd már el Gyenyisztól! Ne húzd meg annyira, nagy Foma! Arrafelé menj, ahol a kis Foma áll! Ördög vigyen benneteket, mondom, hogy még elszakítjátok a hálót!

A görögdinnye szemlátomást nem maga miatt aggódott, hisz olyan kövér volt, hogy egyáltalában nem fenyegette a vízbefúlás veszélye, akárhogy igyekezett volna elmerülni, a víz mindannyiszor felvetette volna, s még ha ketten a hátára ülnek is, ő, mint valami makacs

hólyag, velük együtt is, orrából-szájából légbuborékokat eregetve, kissé hápogva, de a víz színén marad. Attól azonban, igenis, nagyon félt, hogy elszakadhat a háló, és kiszabadulhatnak a halak, s ezért a parton állók is újabb köteleket hajítottak felé, és próbálták kifelé vonszolni.

- Pavel Ivanovics - szólalt meg Szelifan -, ez bizonyára a földesúr, Koskarjov ezredes.

- Miből gondolod?

- Abból, hogy tetszik látni, a bőre fehérebb, mint a többieké, meg egészen véve olyan tiszteletre méltó, olyan úri formán testes.

Eközben a hálóba akadt urat már jóval közelebb vontatták a parthoz. Amikor a sekélyebb vízben feneket ért a lába, felállt; ekkor megpillantotta a csészt s a benne ülő Csicsikovit.

- Ebédelt már? - kiáltott oda neki, aztán, még hálóval borítva, kimászott a partra. Olyan volt, mint női kacsó az áttört nyári kesztyűben, egyik kezét szeme fölé tartotta, védelméül a nap ellen, a másikat lejjebb, oda, ahová a fürdőből kilépő medici Vénusz.

- Még nem! - kiáltotta vissza Csicsikov, leemelve sapkáját, és meghajolva a kocsiban.

- No, akkor hálát adhat istennek! Kis Foma, hagyd most a hálót, emeld ki azt a tokhalat a dézsából! - harsogta az úr. - Tökfilkó Kozma, eredj, segíts te is!

Két halász valami szörny fejét emelte ki az óriási dézsából.

- Ez aztán fejedelmi! A folyóból jött ide - magyarázta a gömbölyű úr. - Menjenek máris hozzám. Kocsis, arra lefelé hajts, a veteményeseken át. Fuss, nagy Foma, te tökfilkó, emeld le a kerítésgerendát! Ő majd mutatja az utat, mindjárt ott leszek én is...

A nyakigláb nagy Foma úgy, amint volt, egy szál ingben, szaladt a kocsi előtt az egész falun át - ott minden ház különféle hálókka, varsákkal volt teleaggatva, mert a férfiak valamennyien halászzal foglalkoztak -, aztán kiemelte egy kert kerítés gerendáját, s a fogat a kerteken át egy térre érkezett, egy fából épült templom közelében; kissé távolabb, a templomon túl, már látszottak az urasági épületek tetői.

„Fura ember ez a Koskarjov” - gondolta magában Csicsikov.

- No, én is itt vagyok - hallatszott egy hang oldalról.

Csicsikov odanézett, hát látja, hogy a gömbölyű úr már mellette hajt a fűzöld nankingabátban, sárga nadrágban, nyakkendő nélkül, mint Cupido! Oldalvást ült, betöltve az egész kocsit. Csicsikov mondani akart neki valamit, de a pufók férfiú addigra már eltűnt. Kocsija megint azon a helyen bukkant fel, ahol a halat fogták. Ismét harsant a hangja:

- Hallod-e, kis Foma, nagy Foma! Hé, Kozma, Gyenyisz!

Mikor Csicsikov a ház elé ért, legnagyobb meglepetésére a vastag úr már a tornácon állt, és kitárt karokkal várta. Hogy miképp sikerült oly hirtelen otthon teremnie, az felfoghatatlan volt. Összeölelkeztek, és orosz szokás szerint, háromszor megcsókolták egymást keresztbe. A kövér házigazda régi vágású ember volt.

- Üdvözlét hozok önnek excellenciájától - mondta Csicsikov.

- Miféle excellenciától?

- A rokonától, Alekszandr Dmitrijevics tábornoktól.

- Ki az az Alekszandr Dmitrijevics?

- Betriscev tábornok - felelte kissé zavartan és csodálkozva Csicsikov.

- Nem ismerem - jelentette ki meglepve a házigazda.

Csicsikov még nagyobb zavarba esett.

- De hát akkor... Remélem, Koskarjov ezredessel van szerencsém beszélni?

- Ne remélje. Nem hozzá érkezett, hanem énhozzám. Én pedig Pjotr Petrovics Petuh vagyok, Petuh Pjotr Petrovics! - magyarázta a házigazda.

Csicsikov elképedt.

- Hogy lehet ez? Hát ti, átkozott szamarak, mit csináltatok? - förmedt Szelifanra és Petruskára, akik szintén elképedtek, és tátott szájjal, kimeredt szemmel bámultak a két úrra, egyikük a bakról, a másik a kocsiját mellett állva.

- Nem megmondtam, hogy Koskarjov ezredeshez kell hajtani? Ez pedig Pjotr Petrovics Petuh...

- Nagyon jól tették a legények! Menjetek a konyhába, ezért kaptok egy-egy pohárka vodkát! - mondta Pjotr Petrovics. - Fogjátok ki a lovakat, aztán máris mehettek a cselédházba.

- Én csak töprengök, de fel nem foghatom, hogyan eshetett meg ez a tévedés... - hebegte Csicsikov:

- Semmi tévedés! Előbb kóstolja meg az ebédemet, aztán mondja meg, hogy tévedés-e? Kérem, fáradjon be - mondta Petuh, és karon fogva vezette Csicsikovot a házba. A belső szobákból nyári zubbonyban két fiú jött elébük, vékonyak voltak, mint a fűzfavessző, s apjuknál egy teljes rőffel magasabbak.

- Ezek a fiaim, gimnazisták; az ünnepekre jöttek haza... Nyikolasa, te a vendéggel maradsz, te pedig, Alekszasa, velem jössz. - Ezzel a házigazda eltűnt.

Csicsikov beszélgetni kezdett Nyikolasával. Úgy látszott, a fiúból meglehetősen silány ember válik, mire felnő. Mindjárt kezdetben elmondta, hogy a kormányzósági gimnázium nem ér semmit, hogy ő bátyjával együtt Pétervárra akar menni, mert a vidék egyáltalán nem érdemli meg, hogy ott lakjanak...

„Persze - gondolta Csicsikov -, s a dolog a főváros cukrászdáiban és körutain végződik...”

- No és - kérdezte fennhangon -, milyen állapotban van az édesapja birtoka?

- El van zálogosítva - felelte maga az édesapa, aki ismét megjelent a fogadószobában - mindenestül.

„Baj - gondolta Csicsikov -, ezeknek rövidesen semmijük sem marad: jó lesz sietni.”

- Talán nem is kellett volna úgy sietni az elzálogosítással - jegyezte meg együttérzést kifejező tekintettel.

- Oda se neki - felelte Petuh. - Azt mondják, nagyon előnyös a dolog. Mindenki elzálogosítja a birtokát, miért maradnék én el a többiek mögött? Meg aztán én mindig csak itt éltem. Hát most megpróbálok egy kicsit Moszkvában élni. A fiaim is rábeszélnek, fővárosi műveltségre akarnak szert tenni.

„Bolond jószág! - gondolta magában Csicsikov. - Mindent eltékozol, a gyerekeiből is tékozlókat nevel. Pedig a birtokocskája egészen rendes. Ha gondját viseli, a parasztoknak is jó dolguk van, ő maga sem él rosszul. De ők fővárosi műveltségre akarnak szert tenni... az éttermekben és színházakban! Így aztán mindent elvisz az ördög! Jobb lenne, ha meghúzódnál falun, te hájas gombóc!”

- Tudom ám, hogy mit gondol - mondta Petuh.
- Mit? - kérdezte riadtan Csicsikov.
- Azt gondolja: „Bolond jószág ez a Petuh. Meghívja az embert ebédre, s az ebéd még nincs készen.” De mindjárt meglesz, tisztelt uram Mire egy megnyírt lány befonja a haját, az ebéd is megfő.
- Édesapám, Platon Mihalics jön! - mondta Alekszasa kinézve az ablakon.
- A pej lován jön - vette át a szót Nyikolasa, kihajolva az ablakon.
- Hol? Hol? - érdeklődött élénken Petuh, maga is az ablakhoz lépve.
- Ki az a Platon Mihajlovics? - kérdezte Csicsikov a nagyobbik fiútól.
- A szomszédunk: Platon Mihajlovics Platonov, gyönyörű ember, nagyszerű ember - felelt maga Petuh.

Közben már be is lépett a szobába Platonov, igen szép arcú, magas, délceg férfiú, gyűrűkbe göndörödő fényes, világosszőke fürtökkel, mögötte pedig, réz nyakörvét csörgetve, Jarb nevű, ijesztő pofájú, hatalmas kutyája.

- Ebédelt már? - kérdezte a házigazda.
- Ebédeltem - felelte a látogató.
- Micsoda dolog ez? Azért jött tán, hogy megcsúfoljon? Mi hasznom van nekem önből, ha már megebédelt, mi?
- Megvigasztalhatom - nevetett a vendég -, hogy semmit sem ettem, egyáltalában nincs étvágyam.
- Pedig micsoda jó fogást csináltunk ma, csak látta volna! Milyen hatalmas tokhalat, micsoda óriás pontyokat, micsoda kárászokat fogtunk!
- Még hallgatni is rossz! Ugyan mitől olyan jókedvű?
- Mért bánkódnám? Miért unatkoznám? - kérdezte a házigazda.
- Miért?! Mert az élet unalmas!
- Nem eszik eleget, ez az egész baja. Ezt az unalmat csak mostanság találták ki. Régebben senkinek sem jutott eszébe unatkozni.
- Ugyan, ne kérkedjék! Mintha ön még sosem unatkozott volna!
- Soha! Nem is tudom, honnan venném rá az időt. Reggel alighogy felébred az ember, már jön is a szakács, meg kell rendelni az ebédet, aztán jön a tea, aztán betoppan az intéző, aztán kezdődik a halászat, mire visszaérkezem, már itt az ebéd. Ebéd után alig szundít az ember, megint nyakára jön a szakács, meg kell rendelni a vacsorát; kíváncsi vagyok, mikor érnék rá unatkozni?

Csicsikov egész idő alatt a vendéget nézte, akinek szokatlan szépsége, arányos, délceg termete, elhasználatlan, friss fiatalsága, tiszta gyermekarca, amelyen egyetlen pörsenés sem éktelenkedett, csodálatba ejtette. Ezt az üde arcot nem merték érinteni sem szenvedélyek és szomorúságok, sem indulatok vagy megrázkódtatások, nem mertek nyomot hagyni rajta - de nem is elevenítették meg. Noha időnként gunyoros mosoly suhant át rajta, kifejezése szinte álmos volt.

- Engedje megjegyezmem - szólt Csicsikov -, hogy én sem értem, miképp lehetséges ilyen külsővel unatkozni. Persze, aki pénzzavarral küzd, vagy ellenségek hálójába kerül... mert vannak ám, akik képesek még az ember életére is törni...

- Higgye el - mondta a vendég -, szeretném, ha a változatosság kedvéért olykor valami izgalom érne, akár csak az, hogy mondjuk; megharagítana valaki, de soha semmi. Unatkozom, minden hiába.

- Talán nem elég nagy a birtoka, vagy kevés a jobbágya?

- Szó sincs róla. A fivéremmel együtt tízezer gyeszjatyina földünk és ezernél több jobbágyunk van.

- Furcsa. Sehogy sem értem. Akkor talán rossz volt a termés? Betegség pusztított? Sok férfitjobbágy halt meg?...

- Dehogy. A birtokon minden a legnagyobb rendben van, s a bátyám kitűnő gazda.

- És mindezek ellenére unatkozik!... Nem értem - csodálkozott Csicsikov, és vállat vont.

- No, mindjárt elkergetjük az unalmat - szólt a házigazda. - Alekszasa, szaladj gyorsan a konyhába, és mondd meg a szakácsnak, hogy küldjön be nekünk rizses halpástétomot. Hol van az a málészájú Jemeljan s a tolvaj Antoska? Miért nem hozzák az előételt?

De az ajtó már ki is tárult, megjelent a málészájú Jemeljan és a tolvaj Antoska, hozták az abroszokat, asztalkendőket, megterítették, tálcat tettek az asztalra, rajta különböző színű párlatokkal teli hat pálinkásüveget. A tálcaikat és a pálinkásüvegeket hamarosan gyöngysorként vették körül a különféle ínycsiklandó falatokkal megrakott tányérok. A szolgák szünet nélkül jöttek-mentek, fürgén, egymás után hordták be a lefödött tálakat, amelyekből zsír sistergése hallatszott. Az ételhordók, málészájú Jemeljan és tolvaj Antoska ugyancsak kitettek magukért. Melléknevüket csak serkentésül és kedveskedésből kapták. Gazdájuk egyáltalában nem szeretett veszekedni, igen jó lélek volt. Hanem az orosz ember már olyan, hogy kedveli az erős, fűszeres szavakat, mint étkezés előtt a pohárka vodkát. Hiába no, nem szeret semmit, ami édeskés.

Az előételek után következett az ebéd. Itt a békés házigazda már valósággal úgy viselkedett, mint valami erőszakos zsvány. Mihelyt észrevette, hogy valamelyik tányéron csak egy darab van valamelyik ételből, azonnal tett hozzá egy másodikat, mondván: „Pár nélkül sem ember, sem madár nem élhet a világon.” Ha két darabot látott a tányéron, harmadikat tett hozzá: „Kettő, az kevés, isten is a szentháromságot kedveli.” Ha három darab volt a vendég előtt, odaszólt neki: „Ki látott háromkerekű szekeret? Ki épít háromszögletű házat?” De a négyre, az ötre is tudott szállóigét. Csicsikov tehát vagy tizenkét darabot megevett, és azt gondolta magában: „De most már nem fog többet rám erőltetni a házigazda!” Tévedett, Petuh szó nélkül nyáron sült borjúvesét rakott a tányérjára, annak is a legízletesebb részét.

- Két évig tejen neveltem, úgy ápoltam, úgy becéztem, mint tulajdon fiamat.

- Nem tudok többet enni - szabadkozott Csicsikov.

- Előbb ízlelje meg, aztán mondja, hogy „nem tudok”.

- Hiába, nem fér belém. Nincs már hely a gyomromban.

- A templomban sem volt hely, de bement a polgármester, és egyszeriben lett hely. Pedig akkora volt a tolongás, hogy egy almát sem volt hová leejteni. Csak próbálja meg, ez a falatka ugyanaz, mint az a polgármester.

Csicsikov megpróbálta, és csakugyan, az a falat olyan polgármesterféle lehetett: akadt számára hely, pedig úgy látszott, hogy már semmi sem fér be.

„Miért megy az ilyen ember Pétervárra vagy Moszkvába? Hogy fog ott boldogulni? Hiszen ilyen vendégeskedések mellett három év alatt feléli az egész vagyonát az utolsó kopejkáig!” - gondolta magában Csicsikov. Persze nem tudta, hogy ez a jövődölése már be is teljesedett: nem kell három év, már elég három hónap, vendégeskedések nélkül is.

A házigazda egyre töltögetett. Amit a vendégek nem ittak meg, azt odaadta Alekszasának és Nyikolasának, akik különben is csak úgy vedelték a vodkát, egyik poharat ürítették a másik után. Képzeltető volt, miféle ismeretek elsajátítására fognak törekedni, ha majd a fővárosba kerülnek.

A vendégek feltápáskodtak az asztaltól nehézkesen cammogtak az erkélyre, és nehézkesen helyezkedtek el a karosszékekben. A házigazda valami négyülékes, hatalmas zsöllyébe telepedett és azonnal el is aludt. Teljes gömbölyűségében valóságos kovácsfűjtatónak változott: nyitott szájából és orrából olyan hangok törtek elő, amilyenek még a legújabb legdivatosabb zeneszerzők műveiben is csak ritkán hallhatók: dobszó flótakísérettel, meg kutyaugatáshoz hasonló szaggatott bűgások, vakkantások.

- Jól fűjja! - jegyezte meg Platonov.

Csicsikov elnevette magát.

- Persze, ilyen ebédek után nem unatkozás, hanem alvás szokott következni.

- Nagyon igaz, nagyon igaz. Hanem bocsássa meg, én sehogy sem értem, hogyan unatkozhatik az ember. Hiszen az unalom elűzésének oly sok módja van.

- Például?

- Különösen fiatal emberek számára: tánc, zene, játék valamilyen hangszeren... vagy akár a házasság.

- Kit vennék el?

- Hát nincsenek ezen a környéken szép és gazdag lányok?

- Nincsenek.

- Akkor másutt kell keresni. El kell utazni. - Csicsikovnak hirtelen ragyogó gondolata támadt. - Igen, ez lenne a legjobb unaloműző! - mondta Platonov szemébe nézve.

- Melyik?

- Az utazás.

- Hová utaznám?

- Hát, ha ráér, tartson velem - felelte Csicsikov, és Platonov arcát nézve, ezt gondolta magában: „Pompás dolog lenne. Az útiköltséget megfizethetnők, a hintójavítás költségét pedig teljesen ő fedezhetné.”

- És ön hova utazik?

- Most nem annyira a magam kedvtelésére, mint inkább másvalaki érdekében utazgatok. Betriscevsz tábornok, igen jó barátom, s mondhatni, jótevőm, arra kért, látogassam meg a rokonait... Hát persze, megteszem a rokonok miatt is, de részben, hogy úgy mondjam, a magam kedvéért is, mert a világot látni, figyelni a sürgő-forgó embereket, már akárki akármit mond, olyan, mint valami eleven könyvet nézegetni, tanulmányozni... Valóságos tudomány...

Csicsikov, miközben ezt mondta, tovább fűzte gondolatait:

„Csakugyan nagyon jó lenne. Úgy is lehetne intézni a dolgot, hogy az összes költségeket ő fedezze, és hogy az ő lovai húzzák a kocsit, az enyéim meg addig nála, az ő falujában kapnák az abrakot.”

„Miért is ne utazgatnék egy kicsit? - gondolta eközben Platonov. - Itthon úgyszincs semmi dolgom, a gazdaságot úgyszincs a bátyám vezeti, egyszóval semmiféle zavart nem okoznék. Miért is ne utaznék el?”

- Hajlandó lenne úgy két napra vendégségbe jönni a bátyámhoz? - kérdezte fennhangon. - Mert máskülönben nem enged el.

- A legnagyobb örömmel. Akár három napra is.

- Hát akkor kezet rá! Utazunk! - mondta egészen felélénkülve Platonov.

Csicsikov a fiatalember tenyerébe csapott.

- Utazunk! - kiáltotta ő is.

- Hova, hova? - kérdezte a házigazda, aki már felébredt, és most tágra meresztett szemmel nézett rájuk. - Nem, nem, kedves uraim! Az ön kocsijának kerekeit leszedtettem, az ön csődörét pedig, Platon Mihajlovics, már vagy tizenöt versztányira hajtották innen. Nem, nem, a mai éjszakát már csak töltsék itt, holnap majd korán ebédelünk, aztán elutazhatnak.

Mit felelhetek volna Petuhnak? Maradniuk kellett. Hanem jutalmul csodálatosan szép tavaszi estét élvezhettek. Házigazdájuk kirándulást rendezett a folyón. Tizenkét legény huszonnégy evezővel, dalolva röpitette őket a tükörsima tavon. A tóról tovább siklottak a lankás partok között csillogó széles, nagy folyóra, s minduntalan közel jutottak a folyón keresztben kifeszített halászkötelekhez.

A víz mozdulatlanul látszott, nesztelenül suhantak; mellettük, előttük egyre változott a táj, egyre-másra feltűnedező, festői facsoportok, elbájoló kis ligetek gyönyörködtették a szemet. A legények egyszerre csak mind a huszonnégy evezőt a magasba emelték, s a ladik magától, könnyedén, mint a madár, repült a tükörsima vízen. A kormányostól a harmadik evezős - széles vállú siheder - dalba kezdett; tiszta, csengő hangon énekelt, mint a pacsirta, őt másik is belekapott, majd még hat - és zengett, áradt a dal, s határtalan volt, mint Oroszhon. Petuh szíve is hevesebben kezdett dobogni: ő is rázendített, s ha a kórus hangja nem volt elég erős, megtétézte a magáéval. Még Csicsikov is érezte, hogy orosz. Csak Platonov gondolta: „Ugyan mi szép van ebben a bús énekben? Csak bánatosabb lesz az ember.”

Mire visszatértek, már egészen beesteledett. Sötétben csapódtak az evezők a vízre, amely már nem tükrözte az eget; sötétben kötöttek ki a parton, ahol helyenként már tüzet raktak a halászok, háromlábú kondérokban főzték a hallevest, friss sügérből. A jószág már mind otthon volt. Régen hazaterelték a teheneket, libákat, a nyomukban felkavarodott por is leülepedett már. A pásztorok a kapuban állva várták a tejesköcsögöket, meg azt, hogy őket is meghívják hallevesre. Halk beszélgetés hallatszott, kutyaugatás hangzott, olykor a szomszéd faluból is. Feljött a hold, a sötét táj lassan megvilágosodott, ezüstfehér fényben úszott. Csodálatos látvány volt ez! De nem akadt senki, aki gyönyörködje benne. Alekszasa és Nyikolasa - nemhogy tüzes csikókra pattanva beszánguldtak volna a szépséges vidéket - csak Moszkvára gondoltak, a cukrászdákra és színházakra, amelyekről egy, a fővárosból érkezett hadapród szokott beszélni. Apjuk azon gondolkozott, hogy mit adjon enni a vendégeinek. Platonov ásitott. Valamennyiük közül Csicsikov látszott a legélénkebbnek. „Ejnye, csakugyan, okvet-

lenül szerzek magamnak egy falut!” - gondolta, és megint fiatal feleségről meg kis Csicsikovról kezdett ábrándozni.

Vacsorára ismét rengeteget ettek. Pavel Ivanovics, amikor később bement a szobájába lefeküdni, megtapogatta a hasát: „Mint a dob - állapította meg -, ebbe ugyan már nem férne be semmiféle polgármester.” A házigazda szobája véletlenül éppen az övé mellett volt, s olyan vékony fal választotta el tőle, hogy minden szó áthallatszott hozzá. Petuh a szakáccsal tanácskozott, s - a másnapi korai reggeli ürügyén - bőséges ebédet rendelt. És micsoda ínycsiklandó részletességgel! Még a halottnak is étvágya kerekedett volna tőle.

- A halas kalácsot négyszögletűre csináld - mondta áhítattal -, az egyik sarkát tok fejével és hátával töltsd meg, a többit gombával, hagymával, haltejjel, velővel és mindennel, ami még akad, csak nagyon jó legyen... Aztán úgy vigyázz, hogy az egyik fele ropogós pirosra süljön, érted, ugye, a másik fele meg világosabb maradjon. Az alsó részét úgy süsd, hogy egészen beleivódjék a töltelék íze... és tudod, leveles legyen, de ne olyan, hogy szétmorzsolódjék, hanem hogy elolvadjon a szájban, mint a hó, észre se vegye az ember. - E szavak után Petuh elragadtatva csettintett a nyelvével.

„Ördög vinné! nem hagy aludni” - gondolta Csicsikov. S a fejét a paplanba bugyolálta, hogy ne halljon semmit. De a házigazda szavai a paplanon át is a fülébe hatoltak:

- ...és körítésül a tok mellé csillag alakúra vágott céklát, rizikegombát, spárgát, karottát adj, meg más effélét, érted, hogy mindenből legyen, mégpedig bőven. A hideg disznógömböcbe jégdarabkát tégy, hogy szép magas maradjon, tudod?...

Petuh még jó néhány fogást rendelt, sokáig hallatszottak még ilyen szavak: „Aztán jól süsd ám ki, jó puhára párold, jó omlós legyen...” Valami pulykapecsenyére vonatkozó utasítások közben Csicsikov végre elaludt.

Másnap valamennyien úgy teleették magukat, hogy Platonov nem tudott nyeregbe ülni, paripáját Petuh lovászával kellett hazaküldeni, a vendégek pedig kocsira szálltak. A nagy, félelmetes kutya lomhán ballagott a kocsi után, az is teleette magát.

- Ez már igazán sok volt a jóból - jegyezte meg Csicsikov, mikor kigördültek az udvarból.

„S mindezt nem unod, ez a bosszantó!” gondolta magában Platonov.

„Volna csak nekem is, mint neked, évi hétezer rubel jövedelem - gondolta Csicsikov -, eszem ágába sem jutna unatkozni. Meg ott van Murazov, az adóbérlő, könnyű neki... tízmillió... Egészen szép összegecske!”

- Nem lenne baj, ha kerülőt tennénk? A nővéremtől és sógoromtól szeretnék elbúcsúzni.

- A legnagyobb örömmel - felelte Csicsikov.

- Ha önt érdekli a gazdálkodás, akkor érdekelni fogja a sógorom is: kitűnő gazda, aligha találni párját. Tíz év alatt úgy rendbe hozta a birtokát, hogy az most harmincezer helyett kétszázezer rubelt jövedelmez.

- Ó, akkor igazán kiváló ember! Nagyon fogok örülni, ha megismerkedhetem vele. Ilyen ismeretség igazán csak hasznára válhatik az embernek! Az ilyen embertől csak tanulni lehet. És mi a neve?

- Kosztanzsoglo.

Apai és keresztnéve?

- Konsztantyin Fjodorovics.

Platonov magára vállalta Szelifán irányítását, ami nagyon hasznos és szükséges volt, mert csak úgy dülöngélt a bakon, Petruska pedig kétszer is lerepült a kocsiról, s végül kötéllel kellett odaerősíteni a helyére. Csicsikov mind a kétszer csak annyit mondott: „Micsoda barom!”

- Nézze csak - szólott Platonov -, itt már az ő birtoka kezdődik. Egészen más, mint a többi föld.

S valóban, a földeken át egyenlő magasságú sudár, fiatal fákból álló erdősáv húzódott, azon túl meg egy öregebb erdő, magasabb, mint a másik; aztán újra földsáv következett amelyet, az előbbihez hasonlóan, egy fiatalabb és egy öregebb erdő borított, s a koci három erdőn haladt keresztül, mint három kapun.

- Mindez nála valami nyolc-tíz év alatt nőtt meg ilyen szépen, más húsz esztendő alatt sem ért volna el ilyen eredményt.

- És neki hogy sikerült?

- Azt majd kérdezze meg tőle magától. Nagyszerűen érti a dolgát, nála semmi sem vész kárba. Nemcsak a talajt ismeri, hanem tudja, melyik növénynek milyen környezetre van szüksége, melyik gabonaféle milyen fákat tűr meg a szomszédságában. Nála mindennek három-négy rendeltetése van egyszerre. Neki az erdő azonkívül, hogy fát szolgáltat - arra kell hogy bizonyos helyeken, bizonyos mértékben növelje a talaj nedvességét, lehullott levelei bizonyos mennyiségű trágyát, lombjai bizonyos mértékű árnyékot adjanak... Amikor körös-körül aszály van, nála nincs. Amikor körös-körül mindenütt rossz a termés, nála nem rossz. Kár, hogy én magam kevésbé értek ezekhez a dolgokhoz, hát nem is tudok mindent úgy elmondani, ahogy kellene, hanem ő aztán csodálatosan ért mindenhez... Varázslónak nevezik...

„Valóban csodálatra méltó férfi lehet - gondolta Csicsikov -, kár, hogy ez a fiatalember olyan felületes, és nem tudja részletesebben elmondani a dolgot.”

Végre megpillantották a falut. Szinte városnak tetszett a három magaslaton, három templom körül elszórtan fekvő házak sokaságával; körös-körül mindenütt óriási asztagok, kazlak és magtárak emelkedtek.

„Ez már igen - gondolta Csicsikov -, látszik, hogy itt olyan gazda lakik, aki érti a dolgát.”

A parasztházakon is, a szekereken is látszott, hogy erősek, tartósak és meglehetősen újak. A parasztok arckifejezése értelemről tanúskodott. A szarvasmarha mind válogatott fajta volt, még a paraszt disznaja is úgy tekingett a világba, mint valami nemesember. Itt, látnivalóan, olyan parasztok éltek, akik, mint a nóta mondja, lapáttal szedik az ezüstöt. Nem voltak itt angolparkok, meg cikornyás, nyírt pázsitok, hanem, mint a régi időkben, magtárakból és munkásházakból álló sugárút vezetett egészen az urasági házig, hogy az úr mindent láthasson, ami körülötte történik; a háztetőről tizenöt versztányi körzetben fényszóró világította meg az egész vidéket. Az érkezőket a bejáratnál fürge szolgák fogadták, egészen másfélék, mint a részeges Petruska, ha frakk helyett házi szövésű kék posztóból készült kozák kaftánt viseltek is.

A ház asszonya sietett ki a tornácra. Üde volt, pirosposzsgás, szép, mint az isten napja, és úgy hasonlított Platonovhoz, mint egy csepp víz a másikhöz, azzal a különbséggel, hogy az asszony nem volt unott és lankadt, hanem beszédes és vidám.

- Hozott isten, bátyám! Úgy örülök, hogy eljöttél! Konsztantyin ugyan nincs itthon, de nemsokára hazajön.

- Hát hol van?

- Valami vevőkkel van dolga a faluban - felelte a fiatalasszony, és bevezette őket a szobába.

Csicsikov kíváncsian nézegetett körül annak a nem mindennapi embernek a házában, akinek évi kétszázezer a jövedelme. Azt gondolta, talál olyan jeleket, amelyekből megtudhat valamit a házigazda tulajdonságairól, mint ahogyan az üres kagylóból következtetnek az egykor benne élt osztriga vagy csiga tulajdonságaira. Itt azonban nem juthatott semmiféle következtetésre. A szobák mind egyszerűek, csaknem üresek voltak. Sehol falfestmények, képek, bronzok, virágok, porcelánokkal megrakott polcok, még könyvek sem. Egyszóval, minden arra mutatott, hogy az itt lakó ember élete túlnyomó részét nem a négy fal között éli, hanem kinn, a földeken, mezőkön, s hogy tennivalóit nem szibarita módra a kandalló előtti kényelmes karosszékben ülve fontolja meg, előre, hanem kint a munka színhelyén alakulnak ki a tervei, s azokat ott mindjárt meg is valósítja. A szobákban Csicsikov csak asszonyi gazdálkodás nyomait láthatta: az asztalokon és székeken tiszta hársdeszkák feküdtek, azokon pedig szétterítve szárítani való virágszirmok.

- Miféle szemetet szárítatsz itt, húgom? - kérdezte Platonov.

- Hogy mondhatod olyat, hogy szemét! - méltatlankodott a háziasszony. - Ez a legjobb szer hideglelés ellen. Tavaly a parasztokat mind ezzel gyógyítottuk ki. Ezekből itt kivonatot készítünk, ez meg befőzéshez kell. Ti mindig kinevetitek a befőzött, besózott ételeket, de amikor eszitek, bezzeg dicséritek.

Platonov a zongorához lépett, és válogatni kezdett a kották között.

- Úristen, micsoda ócskaságok? Nem szégyelled magad, húgom?

- Hát bizony, kedvesem, én már régen nem érek rá, hogy zenével foglalkozzam. Nyolcéves kislányom van, azt kell tanítanom. Idegen országból való nevelőnőre bízom, csak azért, hogy ráérjek muzsikálni. Már bocsáss meg, kedves bátyám, azt én nem teszem.

- Jaj, micsoda unalmas teremtés lett belőled, húgom - mondta Platonov, és az ablakhoz ment. - De már jön a sógor - tette hozzá.

Csicsikov is az ablakhoz sietett. A tornác felé egy negyven év körüli, napbarnította, fűrge férfi közeledett. Öltözékére nem fordított különös gondot, teveszőr kabát és gyapjúsapka volt rajta. Két oldalán, levett sapkával, két egyszerűbb ember haladt, és beszélt hozzá. Az egyik valami jobbágy, a másik egy átutazó kulák - minden hájjal megkent fickó - kék kaftánban. Minthogy a tornác előtt álltak meg, beszélgetésük behallatszott a szobákba.

- Legjobban teszitek, ha megváltjátok magatokat a földesúrtól. Nem bánom, adok rá kölcsönt is, később majd ledolgozzátok - mondta nekik Kosztanzsoglo.

- Nem. Konsztantyin Fjodorovics, miért váltanánk meg magunkat? Fogadjon fel bennünket. Itt önnél mindent megtanul az ember. Ilyen gazdát, mint ön, az egész világon nem sokat lehet találni. Most az a mi bajunk, hogy nem tudunk magunkra vigyázni. A kocsmárosok most olyan italt tartanak, hogy ha egy pohárkával lehajt az ember, olyan szomjas lesz tőle, hogy vederszámra inná. Az ember észre se veszi, már be is rúgott. Nagyon nagy a kísértés. Ravasz ez a világ, isten úgyse! Mintha minden összeesküdne, hogy megtévelyedjék a muzsik... most már kitalálták a dohányt is, meg mindenfélét... Mitévők legyünk, Konsztantyin Fjodorovics? Hiszen csak emberek vagyunk, nem tudunk uralkodni magunkon.

- No de gondold csak meg: hiszen nálam is jobbágy lennél. Igaz, hogy nálam mindjárt mindent kapsz, tehenet is, lovat is. Csakhogy a dolog úgy áll, hogy én többet is követelek a parasztjaimtól, mint bárki más. Nálam első a munka; nekem dolgozol, vagy magadnak, egyre megy, semmiképpen sem tűröm a henyélést. Én magam is dolgozom, mint az igavonó barom, de nálam úgy kell dolgozniuk a jobbágyoknak is, mert azt tapasztaltam, testvér, hogy minden

rosszra a tétlenség viszi rá az embert. Hát mindezt gondoljátok meg nyugodtan, és beszéljétek meg egymással.

- Beszéltünk mi már erről Konsztantyin Fjodorovics. Még az öreg emberek is azt mondják, hogy minek annyit okoskodni! Önnél minden paraszt jó módú: megvan annak az oka. Itt még a pópák is barátságosak. Tőlünk meg a pópákat is elvették, nincs aki eltemesse a halottainkat.

- Azért mégiscsak menj haza, és előbb tanácskozzatok a dologról.

- Igenis, kérem.

- Ejnye no, kérem, Konsztantyin Fjodorovics - kezdte a másik oldalán haladó kékkaftános -, tegye meg már azt a kis szívességet, engedjen már valamit...

- Megmondtam már: nem szeretek én alkudozni. Én nem vagyok olyan, mint azok a földesurak, akikhez mindig aznap szoktál menni, amikor lejár a bankkölcsönük határideje. Ismerlek én benneteket: valamennyien jegyzéket vezettek arról, hogy kinek mikor kell kölcsönt vagy effélét fizetnie. Egyszerű a dolog: az illetőt szorongatják a hitelezői, hát féláron is odaadja a termést. De nekem mi szükségem a te pénzedre? Nálam akár három évig is heverhet a termés. Nekem nincs törleszteni valóm a banknál.

- Tökéletesen igaz, Konsztantyin Fjodorovics. Hiszen nem is kapzsiság vezet engem, kérem, csak az, hogy fenntartsam az összeköttetést önnel a jövőre nézve is. Méltóztassék elfogadni tőlem háromezer rubel foglalócskát.

A kulák egy csomó zsiros bankjegyet szedett elő a kebeléből, Kosztanzsoglo hidegvérrel átvette, és olvasatlanul a hátsó zsebébe gyömöszölte.

„Hm! - gondolta Csicsikov. - Mintha csak a zsebkendőjét tenné el.”

Kosztanzsoglo megjelent a fogadószoba ajtajában. Csicsikovit most még jobban meglepte arcának barnasága, sűrű, fekete haja, amelybe helyenként már idő előtti ősz szálak is vegyültek, élénk tekintete és lényének délszaki származásra valló, lobbanékony jellege. Nem volt egészen orosz. Maga sem tudta honnan kerültek ősei az országba. Családfájával nem sokat törődött, úgy vélekedvén, hogy úgysem az a fontos, a gazdaságban pedig se nem szoroz, se nem oszt. Egyébként szilárd meggyőződése volt, hogy ő orosz, nem is tudott más nyelven, csak oroszul.

Platonov bemutatta neki Csicsikovit. A két férfi összecsókolózott.

- Szabadulni akarok a rossz kedvemtől, hát elhatároztam, hogy beutazok néhány kormányzóságot - mondta Platonov. - Pavel Ivanovics pedig felajánlotta, hogy tartsak vele.

- Nagyszerű - jegyezte meg Kosztanzsoglo. - És milyen helyekre szándékozik menni? - kérdezte nyájasan Csicsikovhoz fordulva.

- Őszintén szólva - felelte Csicsikov fejét előzékenyen oldalt hajtva és a szék karfáját simogatva - most nem annyira a magam kedvtelésére, mint inkább másvalaki érdekében utazgatok. Betriscevsz tábornok, igen jó barátom, s mondhatni, jótevőm, arra kért, hogy látogassam meg a rokonait. Hát persze megteszem a rokonok miatt is, de részben, hogy úgy mondjam, a magam kedvéért is, mert utazni, nem is szólva az aranyér tekintetében elérhető kedvező eredményről, világot látni, figyelni a sürgő-forgó embereket... olyan, hogy úgy mondjam, mint valami eleven könyvet tanulmányozni... valóságos tudomány.

- Hát nem is árt néha egy kicsit körülnézegetni a világban.

- Nagyon találóan tetszett megjegyezni: csakugyan nem árt! Igazán nem! Az ember olyan dolgokat lát, amilyeneket egyébként sosem látott volna, olyan emberekkel kerül össze, akikkel sosem találkozott volna. Az ilyenekkel elbeszélgetni valósággal aranyat ér, mint például az én

esetemben ez a mostani alkalom... Kéréssel fordulok önhöz, mélyen tisztelt Konsztantyin Fjodorovics: oktasson engem, oktasson, tanítása az igazságról, mint a harmat, csillapítja lelkem szomjúságát; mint a manna, úgy várom az ön életető szavát.

- De hát mire taníthatnám én önt? - kérdezte zavartan Kosztanzsoglo. - Hiszen én sem jártam magasabb iskolába.

- Bölcsességre, mélyen tisztelt uram, bölcsességre: arra a bölcsességre, hogy miképpen kell a gazdaságot helyesen kormányozni, miképpen lehet biztos jövedelemre szert tenni, miképpen lehet igazi, tehát nem elképzelt, hanem valóságos javakat szerezni, ily módon honpolgári kötelességet is teljesíteni s a honfitársak tiszteletét is kivívni.

- Tudja mit? - szólt Kosztanzsoglo, és elgondolkozva nézett rá. - Maradjon itt egy napocskára. Megmutatom a gazdaságot, és elmondok mindent. Látni fogja, hogy nem kell a vezetéséhez különös tudomány.

- Csakugyan maradjon - mondta a háziasszony, és fivéréhez fordulva, hozzátette: - Igazán, maradj, hova sietnél?

- Nekem mindegy. De mit szól hozzá Pavel Ivanovics?

- Ó, én a legnagyobb örömmel maradok. Hanem a dolog úgy áll, hogy nekem meg kell látogatnom Betriscejev tábornok rokonát, bizonyos Koskarjov ezredest...

- Hisz az... örült!

- Úgy van, örült. Nem is mennék én hozzá, de hát Betriscejev tábornok, igen jó barátom, s mondhatni, jótevőm, arra kért...

- Hát akkor, tudja mit? - fordult hozzá Kosztanzsoglo. - Hajtasson át hozzá most. Az út alig tíz verszta, vagy még annyi sem, a homokfutóm befogva vár. Induljon most mindjárt, teára már vissza is érkezhettek.

- Remek gondolat! - kiáltott Csicsikov, és már vette is a kalapját.

A kocsi előállt, és félóra alatt elröpítette az ezredeshez. Az egész faluban nagy volt a felfordulás, mindenütt építkeztek, átépítettek, javítottak, az utcákon halomban állt a törmelék, a mész, a téglák, a deszka. Némelyik ház olyan volt, mint valami középület. Az egyik aranybetűs felírás hirdette: „Mezőgazdasági szerszámok lerakata”, egy másik: „Főszámvevőség”, egy harmadikon: „Mezőgazdasági bizottság”, a negyediken: „Falusiak alapvető népművelési intézete”, és az ördög tudja, még mi minden.

Az ezredes magas írodai asztalánál állva találta, foga között író tollat szorongatott. Nagyon barátságosan fogadta Csicsikovot. Igen jóindulatúnak és előzékenynek látszott. Mindjárt arról kezdett beszélni, milyen nagy fáradtságba került birtokát a jólét és fejlettség jelenlegi fokára emelni; panaszkodott, milyen nehéz megértetni a paraszttal, hogy vannak magasabb rendű megnyilatkozások, amelyek az embernek a kultúra finomultabb élvezeteit nyújtják: a művészet, a tudomány; hogy a parasztasszonyokat, sajnos, mindmáig nem tudta rábírní a fűzőviselésre, mikor pedig Németországban - ahol ő 1814-ben ezredével állomásozott - egy molnár lánya még zongorázni is tudott; hogy azonban ő, a tudatlanok minden konoksága ellenére is, feltétlenül elérni majd, hogy az ő falujabeli muzsikok szántás közben Franklinnak a villámhárítóról írt könyvét, vagy Vergilius *Georgicon*-ját vagy *A talaj vegyi összetételét*-t fogják olvasni.

„Hát még mit nem! - gondolta magában Csicsikov. - Lám, én mindmáig még a *Lanvallièr hercegnő*-t sem olvastam ki, sosem jut rá időm.”

Az ezredes még sokat beszélt arról, hogy miképpen kell a népet boldoggá tenni. E tekintetben igen nagy jelentőséget tulajdonított a párizsi divatnak és általában az öltözködésnek. Szentül hitte, hogy ha az orosz parasztnak csak a felét német nadrágba bújtanák - azonnal föllendülne a tudomány, felvirágozna a kereskedelem, és Oroszországban beköszöntene az aranykor.

Csicsikov merően nézett rá, és azt gondolta magában: „No, ezzel, úgy látszik, nem kell sokat teketóriázni”, és mindjárt kijelentette, hogy ilyen és ilyen lelkekre van szüksége, a rendes formák közt, adásvételi szerződéssel.

- Ha szavait jól értettem - mondta az ezredes a legcsekélyebb zavar nélkül -, ez kérdés, ugye?

- Úgy van.

- Akkor tessék írásba foglalni, és benyújtani a jelentések és feljelentések iktatási osztályán. Az osztály a megfelelő megjegyzések megtétele után továbbítja hozzám; tőlem a mezőgazdasági ügyosztályra kerül, onnan, a szükséges javítások és pótlások hozzáfűzésével, a tisztartóhoz; a tisztartó a titkárral egyetértésben...

- No de kérem! - kiáltott fel Csicsikov. - Hisz ilyenformán, tudja isten, meddig húzódik el az ügy! Aztán meg, hogy lehet erről írásban tárgyalni? Hisz ez nem olyan természetű... izé... A szóban forgó lelkek ugyanis... bizonyos értelemben holtak.

- Nagyon helyes; akkor írja is úgy, hogy a lelkek bizonyos értelemben holtak.

- Micsoda? Hogy holtak? Így nem lehet írásba foglalni. Mert igaz ugyan, hogy holtak, de úgy kell feltüntetni, mintha élők volnának.

- Nagyon helyes. Akkor írja is úgy, hogy: úgy kell feltüntetni, vagy azt a látszatot kell kelteni, úgy kell tenni, mintha élők volnának. Írásbeli beadvány nélkül ezt nem lehet megcsinálni. Példa rá Anglia és maga Napóleon. Majd adok ön mellé egy megbízottat, aki elvezeti önt az illetékes hivatalokba.

Csöngetett. Valami titkárféle lépett be.

- Titkár! Jöjjön be egy megbízott! - Bejött a megbízott, félig paraszt, félig hivatalnok. - Íme, ez az ember majd elvezeti önt az illetékes hivatalos helyekre.

Csicsikov rászánta magát - már csak kíváncsiságból is -, hogy elmegy a megbízottal, és megnézi azokat az illetékes hivatalokat. Az iktatóosztály létét csak a felirat hirdette, ajtaja be volt zárva. Vezetőjét, Hrulevet, áthelyezték az újonnan létesült mezőgazdasági építkezési bizottságba. Helyét Berjozovszkij, az ezredes inasa foglalta el, de az építő bizottság azt is kivezényelte valahová. Bebotlottak a mezőgazdasági ügyosztályra, de ott átalakítások folytak: felráztak valami részeg embert, de az egyetlen értelmes szót sem tudott kinyögni. „Hát bizony nagy összevisszaság van nálunk - mondta végül a megbízott. - Az urat orránál fogva vezetik. Itt mindenben az építő bizottság rendelkezik, az meg mindenkit elrángat a munkától, küldözgeti az embereket erre-amarra, ahova neki tetszik. Nálunk csak az érhet el valamit, aki az építő bizottságnál van.” A megbízott szemlátomást nem volt megelégedve az építő bizottsággal. És Csicsikov láthatta is, hogy ahova csak nézett, mindenütt építkeztek. Mást aztán már nem is akart látni. Visszament az ezredeshez, és elmondta neki, hogy így meg így áll a dolog, mindenütt a legnagyobb zűrzavar uralkodik, senkitől egy értelmes szót nem lehet hallani, iktatóhivatal pedig egyáltalában nincs is.

Az ezredesben csak úgy forrt a nemes felháborodás, hálája jeléül erősen megszorította Csicsikov kezét. Azután tüstént tollat ragadott, és a lehető legszigorúbb fogalmazásban nyolc kérdést intézett az illetékesekhez: az építő bizottság mi jogon rendelkezik önhatalmúan az ő

hatáskörén kívül eső hivatalnokokkal? Hogyan tűrhette az osztályfőnök, hogy egy vezető, a hivatala előzetes átadása nélkül, más küldetést vállaljon? És miképp tűrhette oly egykedvűen a mezőgazdasági szakosztály, hogy iktatóhivatal egyáltalában nincs is?

„Tyúha micsoda zürzavar” gondolta Csicsikov, és már távozni akart.

- Nem, most már nem engedem el. Most már az én becsületemről, az én tekintélyemről van szó. Majd megmutatom én, mi az a szervezett, szabályszerű gazdasági rendszer! Most majd olyan embernek adom át az ön ügyét, aki egymagában többet ér, mint a többiek valamennyien: egyetemet végzett. Ilyenek az én jobbágym! Hogy drága idejét ne vesztegesse hiába, kérem, fáradjon be a könyvtárba - mondta az ezredes, és kinyitott egy kis oldalajtót -, van itt könyv, papír, toll, ceruza, minden. Rendelkezzék velük tetszés szerint, mintha csak saját házában volna. A művelődés lehetőségét mindenkinek meg kell adni.

Így beszélt Koskarjov, miközben látogatóját a könyvtárba vezette. Nagy terem volt ez, megakva könyvekkel a padlótól a mennyezetig. Akadt ezek között számos szakmunka: erdészeti, baromfitenyésztési, disznótenyésztési, kertészeti szakkönyvek, különféle szaklapok, amelyeknek csak mutatványszámaikat küldözgetik szét, előfizetési felhívással, de amelyet senki sem olvas. Mikor Csicsikov meggyőződött arról, hogy ezek nem a kellemes időtöltés célját szolgáló könyvek, egy másik szekrényhez ment - csöbörből vödörbe: ott csupa bölcséleti munkát látott. Többek közt hat vaskos kötetből álló sorozatot, amelynek ez volt a címe: *Előkészítő bevezetés a gondolatok világába. A közösség, az összefüggés, a lényeg elmélete a társadalmi termékenység szerves alapjainak megértéséhez való alkalmazásban.*

Csicsikov forgatta a lapokat, de minduntalan ilyen kifejezésekre bukkant: *jelenség, fejlődés, elvontság, zártság, befejezettség*, meg az, ördög tudná mindet elsorolni. „No, ez nem nekem való” - állapította meg Csicsikov, és egy harmadik szekrényhez lépett; ott csupa művészeti könyvet látott. Kihúzott egy óriási kötetet, amely tele volt szemérmetlen mitológiai képekkel, azt kezdte nézegetni. Az efféle képek rendszerint nagyon tetszenek a középkorú agglegényeknek, sőt néha öreguracskáknak is, akik balettben és hasonló, a képzeletet felgyújtó dolgokban szeretnek gyönyörködni. Végignézegette a könyvet, és éppen egy másik efféle művet akart elővenni, amikor belépett Koskarjov ezredes, ragyogó arccal és egy irattal.

- Minden a lehető legnagyobb rendben van! Az az ember, akiről az imént beszéltem, valóságos lángész! Elő is léptetem, haladéktalanul valamennyi többi fölé helyezem, és teljes, külön osztályt szervezek neki! Nézze csak, micsoda világos fő! És az egészet néhány perc alatt fogalmazta meg!

„No, hála istennek” - gondolta Csicsikov és készült meghallgatni a ragyogó fogalmazványt. Az ezredes olvasni kezdett:

„Az ügyre vonatkozóan, amelyet Nagyságod megbízásából tüzetesen áttanulmányoztam, bátorkodom a következőket jelenteni:

1. Pavel Ivanovics Csicsikov miniszteri tanácsos úrnak már a kérvénye is félreértést foglal magában, mert a revíziós jegyzékbe fölvelt lelkeket meggondolatlan módon holtaknak nevezi. Valószínűleg úgy méltóztatott érteni, hogy közel vannak a halálhoz, nem pedig úgy, hogy már meghaltak. Egyébként maga ez az elnevezés a tudományok empirikus - s valószínűleg az egyházközségi iskola által korlátozott - tanulására mutat, mert hiszen a lélek halhatatlan.

- Furfangos kópé! - jegyezte meg Koskarjov elégedetten félbeszakítva az olvasást. - Itt egy kicsit az orrára koppintott önnök! De azért ismerje be ön is, hogy ragyogó tolla van annak az embernek!

2. Az egész birtokon egyetlen elzálogosítatlan lélek sincs, sem a halálhoz közel levő, sem másféle, mert valamennyi kivétel nélkül el van zálogosítva, sőt újra elzálogosítva egyenként kétszázötven rubelével, kivéve a kis Gurmajlovka falut, amely vitás helyzeténél fogva és a Pregyiscsev földesúrral folyamatban levő pereskedés következtében bírói zár alatt van, mint ezt a *Moszkvai Hivatalos Közlöny* 42. számában közhírré is tették.”

- Hát miért nem mondta ezt nekem mindjárt? Miért marasztalt itt mindenféle hiábavalóságok miatt? - fakadt ki bosszúsan Csicsikov.

- Mert szükséges volt, hogy mindezekről a megfelelő formák között, írásba foglalt kimutatás alapján győződjék meg. Ez nem tréfa, kérem! Csak úgy, véletlenül, a bolond is megláthatja a dolgok állását, de tudatosan kell látni mindent, tudatosan!

Csicsikov fogta a sapkáját, és dühösen, minden udvariassági szabály mellőzésével kiszaladt az ajtón: haragudott. A kocsi már útra készen várta, mert a kocsis tudta, hogy a lovak abrakoltatására vonatkozóan írásbeli kérvényt kellett volna benyújtania, amelynek elintézésére, a zab kiutalására csak másnap került volna sor. Bármilyen goromba és tiszteletlen volt is Csicsikov, az ezredes udvariasan és finoman viselkedett. Erősen megszorította a kezét, magához ölelte, és köszönetet mondott, amiért alkalmat adott neki, hogy tudomást szerezzen arról, micsoda munka folyik a hivatalokban. Közölte vele, hogy feltétlenül megregulázza, lehordja a vétkeket, máskülönben még elalszik az ügy, s a kormányzás rugói meglazulnak, megrozsdásodnak; de ennek az esetnek kapcsán pompás ötlete támadt: új bizottságot alakít, amelynek az lesz a dolga, hogy ellenőrizze az építő bizottságot és felügyeljen rá úgyszólván akkor majd senki sem merészel lopni.

Csicsikov haragosan, elégedetlenül érkezett vissza, oly későn, hogy akkor már régen égtek a gyertyák.

- Miért maradt nála olyan sokáig? - kérdezte tőle Kosztanzsoglo, amikor belépett az ajtón.

- Miről tudott vele annyi ideig beszélni? - kérdezte Platonov.

- Ilyen bolondot soha életemben nem láttam - jelentette ki Csicsikov.

- Az még semmi - mondta Kosztanzsoglo. - Koskarjov még vigasztaló jelenség, sőt tanulságos jelenség mert benne, karikatúrává torzítva, megmutatkoznak tudálékoskodóink jellegzetes tulajdonságai, azoké a tudákosoké, akik, mielőtt saját környezetük viszonyait jól megismernék, mindenféle külföldről behozott ostobaságot akarnak meghonosítani. Mit művelnek ezek: hivatalokat, gyárat, iskolákat állítanak fel, bizottságokat meg tudja ördög, miféleket alakítanak. Az 1812-i francia hadjárat után kicsit magukhoz tértek, most aztán, nosza! lerombolnak minden eredményt. Hiszen ezek nagyobb pusztítást vittek véghez, mint a franciák, úgyszólván Pjotr Petrovics Petuh hozzájuk képest még jó földbirtokos.

- De hiszen most ő is elzálogosította a birtokát a banknál - mondta Csicsikov.

- Hát bizony, nálunk mindenki bankkölcsönre támaszkodik, minden a bankok kezére jut - felelte Kosztanzsoglo, de már kissé ingerülten. - Kalapgyárat, gyertyagyárat létesítenek. Londonból hozatják a mesterembereket, kereskednek, alkudoznak. Földbirtokosokból - pedig

mily tiszteletre méltó hivatás ez! - kalmárrá, gyárossá vedlenek! Szövőgépeket hozatnak... muszlint szőni a városi szajháknek, örömlányoknak...

- Hiszen neked is vannak gyáraid - jegyezte meg Platonov.

- Az ám, de ki akart itt gyárat létesíteni? Maguktól keletkeztek! Felhalmozódott a sok gyapjú, eladni nem tudtam, hova tettem volna? Hát elkezdtem posztót szövetni, de egyszerű, vastag posztót, azt itt helyben a piacokon olcsó áron mindjárt meg is veszik, mert olyan posztó az, amilyenre a parasztjaimnak van szüksége. A birtokomon levő vizek partjain, ahol halászat folyik, hat év alatt rengeteg halpikkely meg csont és egyéb hulladék gyűlt össze, mit kezdtem volna azzal? Elkezdtem enyvet főzetni belőle, kerestem is rajta negyvenezer rubelt. Nálam ez mindennel így van.

„Ejha! - gondolta Csicsikov, és tágra nyílt szemmel meredt rá. - Micsoda összegeket vág ez zsebre!”

- Meg aztán azért is foglalkoztam ilyesmikkel, hogy kenyérhez juttassam a parasztokat, akik seregestül bolyongtak munka nélkül, s az éhhalál fenyegette őket, mert a gyárossá vedlett földbirtokosok jóvoltából, akik abbahagyták a szántás-vetést, beköszöntött az éhínség. Hát ilyenfajta gyár akad nálam sok, testvér. Minden évben másféle, aszerint, hogy mi az, amiből a legtöbb maradék, hulladék halmozódik fel. Nézz csak körül figyelmesen a magad gazdaságában: minden szemét jövedelmet hajt, minden hitványság, amelyet odább rúgsz, és azt mondod rá: nem kell. Csakhogy én ezeknek nem építetek oszlopos, oromzatos palotákat.

- Csodálatos... De a legcsodálatosabb, hogy minden szemét, jövedelmet hajt... - álmélkodott Csicsikov.

- Nincs ezen semmi meglepő. Hiszen ha az emberek olyan egyszerűen fognák fel a dolgot mint amilyen! De mindegyik ezermester akar lenni; nem egyszerű, hanem bonyolult eszközökkel akar végezni minden munkát! Ezért képes elutazni egyenesen Angliába! Ez itt a baj! Ostobaság! - kiáltotta Kosztanzsoglo, és köpött egyet. - Pedig amikor külföldről visszatér, még százszor nagyobb számár!

- Ejnye, Konsztantyin, már megint dühbe gurultál! - nyugtalankodott a felesége. - Pedig tudod, hogy az árt neked!

- Hát hogyne volnék dühös! Hiszen ha mindez idegenekkel történnék! De olyanokról van szó, akik közel állnak a szívemhez. Mégiscsak elszomorító, hogy az orosz jellem egyre romlik. Az orosz természetben most olyan Don Quijote-i vonások nyilvánultak meg, mint még soha! Ha az orosz ember a művelődésre adja magát, a műveltség Don Quijote-ja lesz: olyan iskolákat állít, amelyekben semmi hasznosat nem lehet tanulni; aki azokból kikerült, sehol sem állja meg a helyét, sem falun, sem városban, és leissza magát, hogy emberi méltóságát érezze. Ha emberbaráti feladatokra adja magát, a jótékonyság Don Quijote-ja lesz: milliós költséggel épített hasznavehetetlen, cifra oszlopcsarnokos kórházakat, jóléti intézményeket, ő maga tönkremegy, és másokat is tönkrejuttat, nesze neked jótékonyság!

Csicsikovot nem a művelődés és a jótékonyság érdekelte. Ő arról szeretett volna hallani részletesen, hogyan hajt jövedelmet minden szemét. De nem kérdezősködhetett, Kosztanzsoglo nem hagyta szóhoz jutni, fékezhetetlenül áradtak belőle a keserű szavak:

- Azon török a fejüket, hogyan műveljék ki a jobbágyot!... Tedd előbb jó módúvá, jó gazdává, majd kiművelődik az magától is! Hiszen az utóbbi időkben az egész világ úgy megháborodott, hogy el se tudja képzelni! Hogy ezek a firkászok is mi mindent össze nem írnak! Mihelyt valamelyik tejföldről kiad valami füzetecskét, mind rávetik magukat. Ilyeneket prédikálnak: „A paraszt túlságosan egyszerűen él. Meg kell ismertetni vele a fényűzést, olyan igényeket kell

ébreszteni benne, amelyeknek kielégítése meghaladja vagyoni helyzetét...” Arról persze nem esik szó, hogy ők maguk éppen a fényűzés jóvoltából rongyok lettek és nem emberek, ördög tudja, miféle betegségeket szedtek fel, s nincs az a tizenennyolc éves ifjanc, aki már ki ne tapasztalt volna mindent: foga sincs, haja sincs, kopasz, mint a tök - és most a parasztot is meg akarják mételyezni. Hiszen hálát kell adni istennek, hogy még van nálunk legalább egy egészséges népréteg, amely nem ismeri ezeket a hóbortokat. Nálunk a szántóvető ember a legtisztéletreméltóbb - miért akarják bántani? Bárcsak minden ember olyan volna, mint a szántóvetők!

- Ezek szerint ön úgy véli, hogy a szántás-vetés a legjövödelmezőbb foglalkozás? - kérdezte Csicsikov.

- Nem arról van szó, hogy a legjövödelmezőbb, hanem a legbecsületesebb. Arcod verejtékével műveld meg a földet, mondja az írás. Ezen nincs mit okoskodni. Évszázados tapasztalatok bizonyítják, hogy a földműveléssel foglalkozó emberek erkölcsösebbek, tisztábbak, nemesebbek, fennköltebb lelkűek. Nem azt mondom, hogy mással ne foglalkozzunk - de mindennek az alapja a földművelés legyen. Erről van szó. Gyárak majd amúgy is létesülnek, de azok majd olyan cikkeket állítanak elő, amelyekre a népnek szüksége van, és úgy, hogy itt, a helyszínen, könnyen hozzáférhetők legyenek - nem pedig holmi fényűzést szolgáló, mindenféle hóbortos igénynek megfelelő gyárak, amelyeknek termékei csak elkorcsosítják a mai embert. Nem olyan gyárak kellenek nekünk, amelyek fenntartásuk és áruik értékesítése céljából piszkos eszközökhöz folyamodnak, és elrontják, tönkreteszik a szerencsétlen népet. Az én birtokomon nem is lesz ám ilyen, beszélhetnek nekem az előnyeiről, nekem nem kellenek azok a magasabb igényeket ébresztő termékek, dohány se, cukor se, még ha milliókat veszítek, akkor sem. Ha mindenáron akarják, taszítsák a fertőbe, a romlásba a világot - de ne az én segítségemmel! Én tiszta maradok isten előtt! Húsz éve élek én a néppel, tudom, mi következménye lehet ezeknek a dolgoknak.

- Engem leginkább az ejt csodálatba, hogy ésszerű gazdálkodással minden maradék, hulladék, sőt minden szemét jövedelmet hajt - mondta Csicsikov.

- Hm! A közgazdászok! - folytatta Kosztanzsoglo oda sem figyelve, arcán maró gúnnyal. - Pompás emberek azok a közgazdászok! Egyik bolond ül a másik nyakában, a harmadik meg hajtja őket. Egy se lát tovább az orránál! Szamár! És még felmászik a katedrára, pápaszemet tesz fel... Ostobaság! - kiáltotta, és mérgében ismét köpött egyet.

- Mindenben tökéletesen igazad van, csak kérlek, ne heveskedj annyira - nyugtatta a felesége. - Mintha nem lehetne erről úgy beszélni, hogy ne kelj ki magadból!

- Ha az ember önt hallgatja, mélyen tisztelt Konsztantyin Fjodorovics, akkor, hogy úgy mondjam, behatol az élet értelmébe, szinte érzi, tapintja a dolog magvát... De félretéve az általános emberi dolgot, engedje meg, hogy az egyénire hívjam fel figyelmét. Ha tegyük fel, földbirtokos lennék, és rövid idő alatt szeretnék annyira meggazdagodni, hogy ezzel, úgyszólván, teljesítsem honpolgári kötelességemet, hogyan kellene hozzákezdenem, mit kéne tennem?

- Mit kéne tennie, hogy meggazdagodjék? - vette át tőle a szót Kosztanzsoglo. - Hát először is...

- Menjünk vacsorázni! - szólalt meg a háziasszony; felkelt a díványról, a szoba közepére ment, és kissé megborzongó fiatal tagjait nagykendőbe burkolta.

Csicsikov csaknem katonásan felpattant a székről, s támaszul karját nyújtotta neki, majd két szobán át ünnepélyesen vezette az ebédlőbe; ott már az asztalon állt a födetlen levestál, s a

fűszerek, zöldségek és friss tavaszi gyökerek kellemes illata áradt belőle. Mind asztalhoz ültek. A szolgák letakart tálakban ügyesen, gyorsan egyszerre felraktak minden fogást és minden evőeszközt, aztán távoztak. Kosztanzsoglo nem szerette, ha az inasok hallgatják az urak beszélgetését, és még kevésbé, ha evés közben a szájukba néznek.

Csicsikov megette levesét, és kihörpintett egy pohárka magyar tokajira emlékeztető csodálatosan jó italt, azután ismét a házigazdához fordult:

- Engedje meg, mélyen tisztelt uram, hogy visszatérjek az imént félbeszakadt beszélgetésünkre. Azt voltam bátor kérdezni öntől, hogy mit kéne tennem...¹⁹

- A birtokért, ha negyvenezret kérne érte, azt is nyomban megadnám.

- Hm! - Csicsikov elgondolkozott. - Akkor hát miért nem veszi meg ön maga? - kérdezte kissé bátortalanul.

- Tudni kell végül is mindennek a határát. Éppen eleget vesződöm a magam birtokával. Meg aztán a nemesek itt nálunk már úgylis kígyót-békát kiáltanak rám, azt állítják, hogy visszaélek szorult helyzetükkel, és potom áron vásárlom össze a földeket. Ezzel már torkig vagyok.

- Milyen rossznyelvűek az emberek mindenütt! - jegyezte meg Csicsikov.

- Hát még itt, a mi kormányzóságunkban, azt el sem képzelheti! Engem nem is hívnak másképp, csak világ kapzsjának, telhetetlen pénzeszsáknak. Ha róluk magukról van szó, mindenre találnak mentséget: „Én - azt mondják - persze mindenemet elfecséreltem, de csak azért, mert magasabb igényeknek megfelelően éltem, pártoltam a gyárosokat (vagyis a gazembereket), pedig hát nyilván lehet disznó módjára is élni, mint Kosztanzsoglo.”

- Bárcsak én lehetnék olyan disznó! - mondta Csicsikov.

- Persze mindez csak hazugság és ostoba fecsegés. Micsoda magasabb igények ezek? Kit szednek rá az ilyesmivel? Könyveket ugyan vesznek néha, de sosem olvasnak. Csak kártyáznak és részegeskednek. Ellenem pedig csak azért acsarkodnak, mert nem rendezek ebédeket, és nem adok nekik pénzt kölcsön. Ebédeket azért nem adok mert az nekem terhes volna: nem szoktam meg. De ha valaki eljön hozzám, és eszi azt, amit én eszem, nagyon szívesen látom. Hogy pedig pénzt nem adok kölcsön, az ostoba fecsegés: ha olyan ember fordul hozzám, aki valóban szorult helyzetbe került, és részletesen el is mondja nekem, hogy szándékozik felhasználni a tőlem kért pénzt, ha szavaiból látom, hogy okosan akarja felhasználni, s hogy az csakugyan nyereséget jelent neki: sosem tagadom meg a kölcsönt, még kamatokat sem számítok.

„Ezt azért jó lesz megjegyezni” - gondolta magában Csicsikov.

- A segítséget sosem tagadom meg - folytatta Kosztanzsoglo -, de nem vagyok hajlandó pénzemet az ablakon kidobni. Nem bánom én, ha szidnak is érte. Ördög bújjék bele, fogja magát és lakomát csap valamelyik szeretője tiszteletére, vagy megbolondult, és újonnan akarja berendezni a házát, vagy álarcosbálba készül valami feslett életű nőszeméllyel, vagy valami évfordulót akar ünnepelni annak emlékére, hogy haszontalanul élt e földön - hát ezeknek, ilyesmire adjak én pénzt kölcsön!...

---

¹⁹ *A Holt lelkek* második kötetének első kiadásában (1855) e helyen a következő megjegyzés áll: „Kosztanzsoglo és Csicsikov beszélgetéséből hiányzik egy rész. Feltehetően Kosztanzsoglo felajánlotta Csicsikovnak, hogy vásárolja meg szomszédja, Hlobujev birtokát.”

Kosztanzsoglo megint köpött egyet, és majdnem kicsúszott a száján valami illetlen, szitkozódó kifejezés a felesége jelenlétében. Arca elsötétült, vonásaira a hipochondria komor árnyéka ereszkedett. Homlokán keresztben is, hosszában is ráncok jelentek meg, az érzékeny, felingerelt epe izgatottságának jelei.

- Engedje meg, mélyen tisztelt uram, hogy visszatérjek az imént félbeszakadt beszélgetésünkre - szólt Csicsikov, és gyorsan felhajtott még egy pohárka igazán kitűnő málnalikőrt. - Ha én, mondjuk, megvenném azt a birtokot, amelyről ön az előbb tett említést, mennyi idő alatt lehetne annyira meggazdagodni, hogy...

- Ha gyorsan akar meggazdagodni - vágott a szavába hirtelen és mogorván Kosztanzsoglo, aki igen rossz hangulatban volt -, akkor sosem lesz gazdag; ha azonban úgy akar meggazdagodni, hogy nem kérdezősködik, mennyi időbe telik az, akkor hamarosan meggazdagodik.

- Egyszóval így áll a dolog! - álmélkodott Csicsikov.

- Így bizony! - csattant fel Kosztanzsoglo, mintha haragudnék Csicsikorra. - Szeretni kell a munkát, másképpen semmit sem lehet elérni. Szeretni kell a gazdálkodást. Úgy ám! S higgye el, csöppet sem unalmas dolog az. Csak úgy kitalálták az emberek, hogy falun unalmas az élet... Nekem meg az lenne halálosan unalmas, ha csak egyetlen napot kéne városban töltenem, úgy, ahogyan ők lebzselnek a klubjaikban, vendéglőkben és színházaikban. Bolond, szamar, ostoba nemzedék! A gazda nem unatkozhatik, nincs is ráideje. Az ő életében nincs egy csöppnyi üresség sem, minden perce tele van zsúfolva. Hányféle dolga van! s milyen dolga! Az ő foglalkozása igazán lélekemelő. Annyi bizonyos, hogy a földet művelő ember együtt halad a természettel, az évszakokkal, részese és társa mindennek, ami a teremtésben végbemegy. Figyelje csak meg egy kerek év munkáját. Még be sem köszönt a tavasz, már minden és mindenki felkészülten várja jöttét: előkészítjük a vetőmagvakat, kiválogatjuk és megmérjük a gabonát a csűrökben, szárítókban; betanítjuk az új munkásokat. Egész évben mindent előre megvizsgálunk, előre kiszámítunk. Aztán egyszerre csak megtörik a jég, megindulnak a folyók, majd egészen felszárad és megrepedezik a föld, a veteményesekben és a kertekben már dolgoznak az ásók, a földeken meg az ekék és boronák, ültetnek, vetnek. Érti, mi ez? Csekélység! A jövő aratását vetik! Az egész föld áldását vetik! Milliók táplálékát vetik!... Azután jön a nyár... A kaszálás... a réteken... Aztán hirtelen itt az aratás; aratják a rozsot, a búzát, az árpát, a zabot. Mindenütt csak úgy ég a munka, egyetlen percet sem szabad vesztegetni, ha húsz szeme volna az embernek, bőven akadna mindnek néznivalója. Amikor ezzel is elkészültünk, és megünnepeltük az aratást is, következik a cséplés, a gabona behordása a magtárakba, aztán az őszi szántás, majd a csűrök, istállók rendbe hozása, javítása, az asszonyok munkája; aztán számadást csinál az ember, és látja, mi mindent végzett... ez már valami. Hát még a tél!... Minden szérűn csépelnek, a kicséplést magot átszállítják a pajtákból a magtárakba. Az ember elnéz a malomba, a műhelyekbe, vágószinbe, benéz a parasztokhoz is, hogy lássa, hogyan dolgoznak önmaguknak. Én például, ha látom, hogy az ács ügyesen bánik a szekercével, képes vagyok két óráig is ott állni és nézni, olyan gyönyörűség nekem a jó munka. S ha meggondolom, hogy mi a célja mind e munkának, és látom, hogy körös-körül minden gyarapodik, sokasodik, gyümölcsöt hoz, jövedelmet hajt - akkor olyan érzés fog el, hogy azt ki se lehet mondani. És nem azért ám, mert több lesz a pénzem, hanem mert - pénz ide, pénz oda - mindez az én két kezem munkája, látom, hogy mindezt én hoztam létre, én vagyok a teremtője, és mindenre én árasztok bőséget és áldást, mint valami varázsló. Hát hol találna ön nekem ehhez hasonló gyönyörűséget? - kérdezte Kosztanzsoglo, és felemelte arcát, amelyről már eltűntek a ráncok. Mint valami cár a koronázása ünnepén, úgy ragyogott az egész ember, arca valósággal sugárzott. - Az egész világon nincs ilyen gyönyörűség! Éppen ebben utánozza istent az ember. Isten magának tartotta fenn a világ teremtésének munkáját mint legfőbb gyö-

nyörúséget, az embertől pedig azt követeli, hogy boldogságot, jólétet teremtsen maga körül. És ezt nevezik unalmas foglalkozásnak!

Mint valami paradicsomi madár énekét, úgy hallgatta Csicsikov házigazdája bűvösen hangzó szavait! Nagyokat nyelt az élvezettől. Szeme olajosan fénylett, tekintetében elragadtatás csillogott, időtlen időig elhallgatta volna ezt a beszédet.

- Konsztantyin! - szólalt meg a háziasszony. - Ideje asztalt bontani.

Valamennyien fölkeltek. Csicsikov támaszul karját nyújtotta a háziasszonynak, és visszavette, de mozdulatai már nem voltak olyan fürgék és lendületesek, mert gondolatait most valóban életbevágóan fontos dolgok foglalkoztatták.

- Akármit is mondasz, bizony unalmas az élet - szólalt meg mögöttük Platonov.

„Ez a vendég nem buta ember - gondolta magában a házigazda; a szavai megfontoltak és nem is holmi firkász” - állapította meg, és még jobban felderült, mintha saját szavai vidítették volna fel, s mintha örült volna, hogy talált embert, aki elég okos ahhoz, hogy meghallgassa az okos tanácsot.

Amint aztán elhelyezkedtek a gyertyákkal megvilágított, barátságos kis szobában, szemközt az erkéllyel, ahonnan üveges ajtó nyílt a kertre, s a szendergő fák fölött ragyogó csillagok bekandikáltak hozzájuk, Csicsikovot rég nem tapasztalt jóleső érzés fogta el: mintha hosszan tartó kóborlás után végre ismerős, nyájas hajlék fogadta volna be, mintha már minden vágya teljesült volna, s ő elhajtva vándorbotját így kiáltana fel: „Elég volt!” Mindenki összeakad néha olyan emberrel, akinek beszédét szívesebben hallgatja, mint másokét, akinek szavai közelebb férköznek a lelkéhez, buzdítóbban hatnak rá, mint más szavak. És néha váratlanul, valami isten háta mögötti, csöndes kis fészekben bukkanunk olyan emberre, akinek szívet melegítő, lelkesítő szavai feledtetik velünk az úttalan utakat, a gyakori hajléktalanságot, a mai kor értelmetlen lármáját, az emberek romlottságát, álnokságát. Élénken és örökre bevésődik az ily kellemesen töltött este, nem felejtjük el azt sem, hogy ki volt jelen, ki hol ült, mit tartott a kezében, nem felejtjük el a falakat, a szögleteket, a legjelentéktelenebb apróságokat sem.

Csicsikov emlékezetébe is ilyen mélyen vésődött be ennek az estének minden részlete: az egyszerű bútorszatú, kedves kis szoba, az okos házigazda nyájas, jóindulatú arckifejezése, de még a tapéta mintái sőt a Platonovnak átnyújtott borostyán szipkájú pipa is, amelyből a fiatal ember a füstöt félelmetes kutyája, Jabr orrába fújta, aztán Jabr prüszkölése, és a háziasszony mosolygó korholása: „Hagyd már abba, ne bánts szegényt!”, a barátságosan világító gyertyák a szögletben cirpelő tücsök, az üveges ajtó, a ragyogó csillagokkal teleszórt tavaszi éjszaka, amely a kert fáira könyökölve kandikált be hozzájuk, s a csalogányok dala a zöld, sűrű bokrok mélyén.

- Csodálatos, feledhetetlen szavakat mondott, kedves és tisztelt Konsztantyin Fjodorovics - szólalt meg Csicsikov. - Merem állítani, hogy egész Oroszországban nem találkoztam olyan okos emberrel, mint ön.

A házigazda elmosolyodott. Maga is úgy érezte, hogy ebben a megállapításban rejlik némi igazság.

- Nem - mondta -, ha igazán okos embert akar megismerni, van itt nálunk egy, akiről csakugyan el lehet mondani, hogy okos, s akinek én nyomába se érek.

- Lehetséges, hogy van ilyen ember? - álmélkodott Csicsikov. - Ki az?

- A mi adóbérlőnk, Murazov.

- Ezt a nevet már hallottam! - kiáltott fel Csicsikov.
- Olyan ember az, aki nemcsak egy birtokot, hanem egy egész országot is el tudna kormányozni. Ha én uralkodó volnék, azonnal kinevezném pénzügyminiszterré.
- És azt a teljességgel valószínűtlen, minden képzeletet meghaladó hírt terjesztik róla, hogy már tízmilliót szerzett!
- Az ám, tízet! Negyvennél is többet! Csakhamar fél Oroszországot megkaparintja.
- Ne mondja! - kiáltott fel Csicsikov, és kimeresztette a szemét, még a száját is nyitva felejtette.
- Ez az igazság. Érthető is: akinek csak néhány százazre van, az lassan gazdagodik, de akinek milliói vannak, annak nagyobb a hatósugara. Amihez hozzányúl, megkétszereződik, megháromszorozódik, még ha nem akarja is. Óriási területen ő az úr. Ott már versenytársak nincsenek. Minden árat ő szab meg, nincs senki, aki túllícitálhatná.
- Szentséges úristen! - mormolta Csicsikov keresztet vetve, és Kosztanzsoglóra meredt, még a lélegzete is elakadt. - Ezt nem lehet felfogni ésszel! Az embernek ijedtében még az értelme is megbénul. Egy bogárka láttán álmélkodni szoktak a gondviselés bölcsességén, de az én szememben sokkal csodálatosabb az, hogy halandó ember kezén ilyen óriási összegek foroghatnak. Engedje meg, hogy egy körülményre vonatkozóan kérdezzek valamit öntől: természetesen nem minden bűn nélkül alapozta meg a vagyonát?
- A vagyon megalapozása is a legkifogástalanabb, legszabályszerűbb módon történt.
- Hihetetlen! Ha ezrekről volna szó, még valahogy megérteném, de milliók...
- Éppen ellenkezően: ezeket nehéz törvényes módon szerezni, de a milliók már könnyen halmozódnak fel. A milliomos nincs rászorulva arra, hogy görbe utakra térjen; egyenes úton haladhat, és mindent fölşed, ami csak elébe kerül. Mások nem szedhetik fel, nem telik az erejükből, neki nincsenek versenytársai. Erejének hatósugara nagy, mondom, amihez csak nyúl, megkétszereződik, megháromszorozódik, még ha nem akarja is. De az ezrekkel mit lehet kezdeni? Legfőljebb tíz-húsz százalékot hoznak.
- És ami mindennél megfoghatatlanabb: kopejkákkal kezdte.
- Másképpen nem is lehet. Ez a dolgok törvényszerű rendje - mondta Kosztanzsoglo. - Aki ezresek birtokosául született, ezresekéből nevelkedik, az már nem szerez, abban már megvannak és vele együtt fejlődnek az igények, szeszélyek, meg tudja ördög, még micsodák. Mindent az elején kell kezdeni, nem a közepén, kopejkával, nem pedig rubellel, alulról, nem pedig felülről. Csak így lehet jól megismerni az embereket és körülményeket, amelyek között majd boldogulnunk kell. Ha némely dolgot a maga bőrén tapasztal ki az ember, ha felfedezi, hogy minden kopejkát háromkopejkás szög tart, ha egy sereg megpróbáltatáson megy keresztül, csak akkor tanulta ki a dolgot, csak akkor lesz okos, akkor nem téved, és nem követ el ostoba tévedéseket a vállalkozásaiban. Higgye el, így van ez. Az elején kell kezdeni, nem a közepén. Aki azzal áll elé: „Adj nekem százazret, mindjárt meggazdagodom”, abban nincs bizalmam, az csak vaktában vág neki a dolognak, nem a bizonyosra épít. Kopejkával kell kezdeni.
- Akkor én hamarosan meggazdagodom - mondta Csicsikov, önkéntelenül a holt lelkekre gondolva -, mert én csakugyan semmivel kezdem.
- Konsztantyin - szólalt meg a háziasszony -, ideje már, hogy Pavel Ivanovics pihenjen, aludni térjen, te pedig még egyre beszélsz.

- Meg is fog gazdagodni, okvetlenül - mondta Kosztanzsoglo, nem is hallgatva feleségére -, csak úgy ömlik majd önhöz a pénz, patakokban árad önhöz az arany, azt se fogja tudni, hova tegye a jövedelmét.

Pavel Ivanovics elbűvölten hallgatta e szavakat. Gondolatai mámorosan csapongtak az áhított arany ábrándvilágában. Felhevült képzelete díszes aranymintákkal hímezte ki jövődő dús nyereségeinek aranyszőnyegét, s szüntelenül fülében csengtek a házigazda szavai: „Patakokban árad önhöz az arany, patakokban...”

- No, Konsztantyin, most már igazán ideje, hogy Pavel Ivanovicsot aludni engedjük.

- Ejnye, mit akarsz? Hát menj; ha neked úgy tetszik - mondta Kosztanzsoglo. Körülnézett, mert az egész szobát betöltötte Platonov harsány horkolása, mellette pedig Jabr még hangosabban fújta. A házigazda most már belátta, hogy csakugyan ideje visszavonulni, felrázta Platonovot: „Eleget horkoltál!” - mondta neki, azzal jó éjt kívánt Csicsikovnak, ki-ki szobájába ment, és hamarosan aludtak valamennyien.

Csak Csicsikovnak nem jött álom a szemére. Ébren tartották a gondolatai. Azon töprengett, miképp lehetne belőle nem állítólagos, hanem valóságos földesúr. A házigazdával folytatott beszélgetése után minden oly egyszerűnek tetszett. A meggazdagodás lehetősége oly közelinek, oly nyilvánvalónak látszott. A gazdálkodás nehéz munkája oly könnyűnek, bonyolult feladatai oly világosaknak és érthetőknek tűntek fel, s úgy érezte, ez a hivatás felel meg leginkább az ő természetének. Csak sikerüljön ezeket a holt lelkeket elzalogosítani a banknál, és valóságos földbirtokot vásárolnia! Már látta magát tevékenykedni, intézkedni, pontosan úgy, ahogyan Kosztanzsoglótól hallotta: serényen, körültekintően; nem fog semmi újítást meghonosítani, mielőtt a régit keresztül-kasul meg nem ismeri; mindenről saját szemével győződik meg, minden parasztot személy szerint ismer; mindent, ami fölösleges, távol tart magától, csak a munkának, a gazdaságnak szenteli magát. Előre élvezte azt az elégedettséget, amelyet akkor fog érezni, amikor már szigorú rendet teremtett, s a gazdasági gépezet minden rugója, kereke élénken, fürgén, szabályosan működik. Mindenütt nagy lendülettel megindul a munka, s mint ahogyan a malomban a magból egykettőre liszt lesz, úgy itt minden kacatból, minden szemétből - készpénz lesz, készpénz! Állandóan a mintaszerű gazda képe lebegett előtte. Szemében ő volt a legkülönb ember egész Oroszországban, és személyes tiszteletet érzett iránta. Eddig csak olyan embereket tisztelt akinek magas rangjuk vagy tekintélyes vagyonuk volt. Az eszéért még soha senkit sem tisztelt. Kosztanzsoglo volt az első. Megértette, hogy vele nem lehet tréfálni. Most más terv foglalkoztatta - az, hogy megveszi a Hlobujev-féle birtokot. Tízezer rubelje volt. Úgy gondolta, hogy tizenötezret megpróbál kölcsönkérni Kosztanzsoglótól, aki maga mondta, hogy hajlandó bárkinek segítségére lenni, aki meg akar gazdagodni. A többi bankkölcsön útján szerzi meg, vagy az eladó majd egyszerűen vár egy kicsit. Hisz ez is lehetséges: legfőljebb majd pereskedik, ha kedve tartja! Ezen sokáig gondolkozott. Végül az álom, amely az egész házat már teljes négy órája tartotta - mint mondani szokás - a karjaiban, őt is karjaiba vette. Mély álomba merült.

NEGYEDIK FEJEZET

Másnap úgy ment minden, mint a karikacsapás. Kosztanzsoglo nagyon szívesen adott tízezer rubelt, kamat nélkül, jótálló nélkül - egyszerűen nyugta ellenében. Ilyen készségesen volt hajlandó segíteni bárkinek, aki a vagyonszerzés útjára akart lépni.

Megmutatta Csicsikovnak egész gazdaságát. Minden berendezés olyan egyszerű, oly okos volt, hogy a munka szinte magától ment. Egyetlen perc sem múlt el haszontalanul. Sehol a legcsekélyebb hanyagságot nem lehetett tapasztalni. Ha bármi baj történt, az ezerszemű földesúr hirtelen ott termett, és azonnal helyreállított mindent. Tétlenül lézengők sehol sem voltak. A paraszt szántott-vetett, boronált; arcáról értelem és elégedettség sugárzott.

Még Csicsikov is csak meglepetéssel láthatta, mennyi hasznosat művel ez az ember csöndben, feltűnés nélkül, nem épít légvárakat, és nem firkál hóbertos tervezeteket az egész emberiség boldogulásáról. S mily meddőn, mily haszontalanul telik a fővárosi urak élete, akik csak bokájukat csapkodják össze a parketteken és megtöltik a vendéglőket, vagy a légvárépítőké, akik a birodalom távoli zugában odújukból törvényeket diktálnak az államnak.

Csicsikov, elragadtatva mindattól amit látott, még szilárdabban eltökélte, hogy földbirtokos lesz. Kosztanzsoglo nemcsak megmutatott neki mindent, hanem felajánlotta, hogy elkíséri Hlobujevhez, s majd együtt nézik meg az eladó birtokot. Csicsikov igen jókedvű volt. Bőséges reggeli után mindhárman Pavel Ivanovics csészejába ültek, a házigazda könnyű kocsija üresen ment utánuk. Jabr előrefutott, és elriasztotta az útról a madarakat. Az út két oldalán, teljes tizenöt versztán át Kosztanzsoglo földjei és erdei húzódtak. Az erdők rétekkel váltakoztak. Itt egyetlen fűszál sem nőtt fölöslegesen, s az egész olyan volt, mint valami kert, mint valami paradicsom. De mikor Hlobujev birtokára értek, akaratlanul is elhallgattak: az erdők helyén kopár, lelegelt bokrok, siralmasan ritka, rothadó zabvetés, amelyet teljesen elborított, megfojtott a konkoly és másféle gaz. Végül rozoga parasztkunyhók tünedeztek fel, közöttük pedig egy új, lakatlan ház. Tetőre már nyilvánvalóan nem telt, hát úgy hagyták, csak szalmával fedve és egészen megfeketedve. A gazda egy másik, földszintes kis házban lakott. Kiszaladt elébük, elnyúlt kabátban és ócska, lyukas csizmában, álmosan, kócosan és lerongyoltan, de az arcában volt valami jóság.

Nagyon megörült a vendégeknek, mintha rég nem látott testvérei érkeztek volna meg.

- Konsztantyin Fjodorovics! Platon Mihajlovics! De örülök, hogy eljöttek! Hadd dörzsöljem meg a szememet! Én már bizony azt hittem, hogy hozzám senki el nem látogat. Mindenki kerül, mint a pestist, attól félnek, hogy kölcsönt kérek. Ó, Konsztantyin Fjodorovics, nehéz az életem, nagyon nehéz! Bevallom, hogy mindennek magam vagyok az oka. De hát mit tegyek? Disznók módjára éltem. Bocsássanak meg, uraim, hogy ilyen öltözetben fogadom önöket, a csizmám, mint látják, lyukas. Mit parancsolnak, mivel vendékelhetem meg?

- Ne fáradjon. Üzleti ügyben jöttünk. Vevőt hoztam. Ez itt Pavel Ivanovics Csicsikov - mondta Kosztanzsoglo.

- Nagyon örvendek. Engedje, hogy megszorítsam a kezét.

Csicsikov mindkét kezét odanyújtotta.

- Nagyon szívesen megmutatom a birtokot, igen tisztelt Pavel Ivanovics, meglátja, hogy igazán figyelemre méltó. Hanem ebédelték már, uraim?

- Ebédeltünk, ebédeltünk - felelte Kosztanzsoglo, hogy mennél hamarabb szabaduljon. - Ne késlekedjünk, hanem induljunk máris.

- Menjünk, menjünk - mondta Hlobujev, és fogta a sapkáját. A vendégek feltették sapkájukat, és elindultak a falu utcáján.

Az utca mindkét oldalán kapcarongyokkal betömött, parányi ablakú rozzant, vaksi viskók álltak.

- Menjünk, hogy lássák az én rendetlenségemet, az én könnyelműségemet - mondta ismét Hlobujev. - Hát persze, azt jól tették, hogy már ebédeltek. Akár hiszi, akár nem, Konsztantyin Fjodorovics, még csak egy csirke sem akad a háznál, idáig jutottam!

Felsóhajtott, de mintha érezte volna, hogy Konsztantyin Fjodorovicsban mindez nem kelt különösebb részvétet, karon fogta Platonovot, és előrement vele, erősen szívéhez szorítva a fiatalember kezét. Kosztanzsoglo és Csicsikov hátramaradtak, és egymást karon fogva, kissé távolabbról követték amazokat.

- Nehéz, az én életem, Platon Mihajlovics - mondta Hlobujev -, el sem képzelem, milyen nehéz. Pénztelenség, kenyértelenség, csizmátlanság. Önnek ez persze kínaiul van. Mindezzel nem törődném én, ha fiatal és egyedülálló ember volnék. De amikor vénségemre sújt ez a nyomorúság, és feleségem, öt gyermekem van, hát hogyan bánkódnám... ha akarok, ha nem, mindig bánkódom...

- No és ha eladja a faluját, az segít magán? - kérdezte Platonov.

- Jaj, dehogy segít! - mondta Hlobujev, és csak legyintett. Minden az adósságokra megy, nekem legföljebb ezer rubel marad.

- Hát akkor mit fog csinálni?

- Isten tudja.

- Miért nem kezd valamibe, hogy kikecmeregjen ebből a nyomorúságos helyzetből?

- Ugyan mibe foghatnék?

- Valamilyen állás után kellene néznie.

- Hiszen én kormányzósági titkár vagyok, hát miféle állást adhatnak nekem? Csak valami olyat, amely szóra sem érdemes. Mit érnék én ötszáz rubel fizetéssel? Hiszen feleségem és öt gyermekem van.

- Menjen intézőnek.

- Ki bízna rám a birtokát, amikor a magamét is tönkretettem?

- No de ha éhenhalás fenyegeti, mégiscsak kezdeni kell valamit. Megkérdezem a bátyámtól, nem tudna-e valaki révén állást szerezni önnek a városban.

- Nem, Platon Mihajlovics - mondta sóhajtva Hlobujev, és erősen megszorította Platon kezét -, nem érek én már semmit, nem válnék én már be sehol. Megrokkantam, mielőtt még megöregedtem volna, a derekam is fáj, régi bűnök miatt a vállamat meg reuma gyötri. Mihez fogjak? Miért károsítam a kincstárt? Most úgyis emelkedett az állami hivatalnokok száma, mert az ő állásuk jól jövedelmez. Isten őrizz, hogy az én járandóságom miatt is emeljék a szegénységben sínylődők adóját.

„Lám, mindez a könnyelműség következménye - gondolta Platonov -, ez még rosszabb, mint az én álmoságom.”

Mialatt pedig ezek ketten így beszélgettek, Kosztanzsoglo, aki Csicsikovval néhány lépésnyi távolságban követte őket, magából kikelve fordult társához:

- Nézze - mondta mutogatva -, micsoda nyomorba döntötte a parasztjait! Se szekerük, se lovuk. Ha marhavész üt ki, nem szabad az embernek a saját érdekét néznie: inkább adja el mindenét, de gondoskodjék igavonó állatokról a jobbágyok számára, hogy egyetlen napig se maradjanak munkaeszközök nélkül! Most már évek alatt sem lehet helyrehozni ezt a mulasztást! A paraszt meg közben ellustult, megszokta a henyélést és a részegeskedést. Mert ezek, ha csak egy évig munka nélkül élnek, örökre elromlanak, hozzászoknak a rongyokhoz és a csavargáshoz... Hát a föld! Nézze csak, milyen a föld! - mondta felháborodva, és a rétekre mutatott, amelyek mindjárt a házak után következtek. - Ez itt mind árterület. Én itt lent termelnék, és csak maga a len vagy ötezer rubelnyi jövedelmet hajtana; répát ültetnék, az is hozna négyezret. Nézze, ott a hegyoldalon kihajtott a rozs, de csak az elhullajtott magvakból. Ő nem vetett semmi gabonafélét, azt tudom. Látja azokat a szakadékokat? Azokban én olyan erdőket növesztenék, hogy a varjú sem tudna a fák csúcsáig felrepülni. Ő meg kiaknázatlanul hagy ilyen kincsesbányát! Ilyen remek birtokot így elhanyagolni! Ha nem volt mivel szántani, ásóval kellett volna dolgozni a veteményesekben. Fogott volna ásót ő maga, állította volna oda feleségét is, gyerekeit, cselédeit is. Mihaszna naplopója! Halj meg, nyavalyás, de dolgozz! Akkor legalább kötelességed teljesítése közben halsz meg, nem pedig úgy, hogy disznó módra telezabáld magad ebédnél! - mondta dühösen, és köpött egyet, homloka pedig elsötétült az epés indulattól.

Mikor a meredek, gazzal benőtt szakadékhöz értek, megpillantották a távolban kanyargó folyót, a sötét hegynyúlványt, valamivel közelebb pedig, a fák között, Betrisceev tábornok házának egy részét, amögött, a messzeség kéklő kódén át, a lombos erdőkkel borított lankás hegyet, amelyről Csicsikov nyomban eltalálta, hogy az már minden bizonnyal Tyentyetnyikové, és így szólt: - Milyen szép lenne a táj, ha én itt erdőt ültetnék...

- Úgy veszem észre, ön szereti a szép tájakat - mondta Kosztanzsoglo hirtelen és szigorúan. - Jól vigyázzon: ha az a fő törekvése, hogy a táj szép legyen, akkor hamarosan kenyér nélkül marad... és szép tájak nélkül is. A hasznosságot tartsa szem előtt, ne a szépséget. Megjön a szépség magától is. Nézze például a városokat: azok a legszebbek, amelyek maguktól alakultak ki, ahol mindenki a maga szükségletei és ízlése szerint építkezett: de a zsinórmérték szerint épített városokban egyik kaszánya a másik nyakán... Félre a szépséggel! Azzal törődjék, ami szükséges!

- Kár, hogy sokáig kell várni. Úgy szeretnék már mindent olyan formában, olyan állapotban látni, amilyenben lennie kell...

- Micsoda, hát ön talán huszonötéves ifjú? Nyughatatlan, pétervári hivatalnok... Nézze meg az ember!... Türelem! Dolgozzék hat évig egyfolytában. Szántson-vessen, túrja a földet fáradhatatlanul, percig se pihenjen! Nehéz, annyi bizonyos. Hanem aztán, mikor már a földet jól megmozgatta, akkor az a föld maga kezd segíteni önnek, de nem úgy, mint holmi milliós összeg; nem, bátyuska, a munkásainak hatvan-hetven kezén kívül még hétszáz láthatatlan kéz dolgozik majd önnek! Minden megtízszereződik! Én a magam birtokán már az ujjamat sem mozdítom - megy minden magától. A természet szereti a kitartást; és ez törvény, istentől származik, aki megáldja a türelmeseket.

- Ha az ember önt hallgatja, úgy érzi, hogy új erőre kap, felbuzdul a lelke.

- Nézze, hogy szántották fel azt a földet! - kiáltotta haragosan Kosztanzsoglo a hegyoldalra mutatva. - Nem is maradok én itt tovább, nekem halálom még csak látni is ezt a rendetlenséget, ezt a pusztulást. Ön most már nélkülem is elintézheti vele a dolgot. Vegye el ettől a bolondtól

mennél hamarabb ezt a kincsesbányát. Hiszen ő csak meggyalázza isten adományát - jelentette ki Kosztanzsoglo, s arra ismét elsötétült a felháborodástól; elbúcsúzott Csicsikovtól, aztán a házigazda után sietett, és attól is elköszönt.

- De Konsztantyin Fjodorovics! - kiáltott az meglepetten. - Hiszen csak most érkezik, és máris megy?

- Nem maradhatok tovább. Sürgős elintéznivalók várnak rám otthon - felelte Kosztanzsoglo, azzal elbúcsúzott, kocsijára ült, és elhajtatott.

Hlobujev nyilván megértette, miért ment el Kosztanzsoglo olyan hamar.

- Nem bírta tovább nézni - mondta -, persze az olyan gazda, mint Konsztantyin Fjodorovics, látni sem szereti az effajta elhanyagolt birtokot. Higgye el, Pavel Ivanovics, hogy ebben az évben még gabonát sem vetettem. Őszintén megmondom: nem volt vetőmagom, arról nem is szólva, hogy nincs mivel szántani. Azt se érdemlem meg, hogy a nap rám süssön. Azt mondják, az ön bátyja, Platon Mihajlovics, nagyon jó gazda; hogy Konsztantyin Fjodorovicsot ne is említsem, mert az a maga nemében valóságos Napóleon! Igazán, gyakran gondolom is: „Minek egy fejbe olyan sok ész? ha legalább egy cseppnyi jutott volna belőle az én buta kobakomba is...” Itt vigyázzanak, uraim, ezen a hídon óvatosan lépkedjünk, nehogy a tóba pottyanjunk. Már tavasszal elrendeltem, hogy pótolják a hiányzó deszkákat... Legjobban szegény parasztcskáimat sajnálom; tudom, hogy mindenekelőtt jó példát kellene mutatnom nekik. De miféle példamutatás telnék tőlem? Mit tehetek én? Fogadja őket jóindulatába, Pavel Ivanovics, és rendelkezék velük. Hogyan szoktathattam volna őket rendre, mikor magam is rendetlen vagyok? Már régen felszabadítottam volna őket, de mi értelme lett volna? Előbb olyan körülményeket kell teremteni számukra, hogy megélhessenek. Szigorú és igazságos ember kellene ide, aki sokáig köztük, velük él, és fáradhatatlan munkásságának példájával... Az orosz ember - magamról tudom - nem boldogul ösztökélés nélkül; ellustul, közönyössé válik...

- Különös - szólalt meg Platonov. - Vajon az orosz emberben miért van olyan erős hajlam az álmodozásra, a besavanyodásra? Mi az oka annak, hogy ha az egyszerű emberre nem ügyelnek, részeges, semmittevő lesz?

- A műveltség hiánya az oka - jegyezte meg Csicsikov.

- Tudja isten, mi az oka. Hiszen mi műveltek vagyunk, egyetemre is jártunk, aztán mire vagyunk jók? Mi hasznosat tanultam én? Azt semmi esetre, hogy rendesen éljek, inkább azt tanultam meg, hogyan kell költekezni, miféle új divatú élvezetekre lehet fecsérelni a pénzt, megismertem olyan fényűzési tárgyakat, olyan szórakozásokat, amelyek mind pénzbe kerülnek. Megtanultam, hogy sokat költsek a kényelemre. Lehetséges, hogy csak én értelmeztem rosszul, amit tanultam? Nem; hiszen a társaim is ilyenek. Legföljebb ketten-hárman vették igazán hasznát a tanulmányainknak, de talán azok is csak azért, mert amúgy is okosak. A többi csak olyasmit igyekszik megtanulni, ami tönkreteszi az egészséget, és sok pénzbe kerül. Isten úgyse, néha már azt gondolom, hogy az orosz ember elveszett ember. Mindent szeretne csinálni, és nem csinál semmit. Mindig azt gondolja: no, holnaptól fogva új életet kezdek, holnaptól fogva mértékletesen táplálkozom; de esze ágában sincs. Még aznap este úgy teleeszi magát, hogy csak pislog, szuszog, nem forog a nyelve sem; csak ül, mint a bagoly, és maga elé mered - így van ez mindig!

- Hát bizony szokott ez így lenni - jegyezte meg mosolyogva Csicsikov.

- Nem arra születünk, hogy józanul gondolkozzunk. Nem is hiszem én, hogy van közöttünk józan gondolkodású ember. Még ha látnám is, hogy valaki rendesen él, félreteszi és gyűjti a pénzt, annak sem hinnék. Öregkorára azt is megbolondítaná az ördög: egyszerre verné el

mindenét. Én igazán mondom, mindnyájunkkal így van ez, a műveltekkel is, a tanulatlanokkal is. Nem, valami más hiányzik belőlünk, de hogy mi, azt magam sem tudom.

Miközben így beszélgettek, megkerülték a házakat, s már kocsin folytatták útjukat a réteken át. A táj szép lett volna, ha sok helyen ki nem vágják a fákat. Az utasok körülnéztek. Oldalvást, a kéklő távolban emelkedett az a domb, ahol Csicsikov nemrégén járt. De sem Tyentyetnyikov, sem Betriscejev tábornok faluját nem lehetett látni, azokat eltakarták a hegyek. Lejjebb, a réten, ahol csak füzek és alacsony topolyák nőttek - a magas fákat mind kivágták -, benéztek a rozoga vízimalomba, látták a kis folyót, amelyen nagyszerűen lehetett volna fát úsztatni - ha lett volna mit. Néhol egy-egy sovány tehén legelészett. A látogatók mindezt megnézték, aztán, de sem szállva a kocsiról, házigazdájukkal együtt visszahajtottak. Mikor a faluba értek, egy parasztot láttak, aki az utca közepén a hátát vakargatta, és akkorákat ásított, hogy a legöregebb pulykák is rémülten menekültek a közeléből. A tetők is ásítottak. Platonov, mikor rájuk esett a pillantása, szintén ásított. Folt hátán folt. Az egyik kunyhó tetejére földel helyett egy kaput fektettek. A gazdaságban a Triska kaftánja rendszerét alkalmazták: levágták a kabát szárnyát, és kihajtóját, hogy a könyökét megfoltozzák.

- Hát így van ez nálam - mondta Hlobujev. - Most nézzük meg a házat - tette hozzá, és bevezette látogatóit a lakószobákba. Csicsikov azt várta, hogy itt is ócska, ütött-kopott holmit, ásitásra ingerlő tárgyakat fog találni. De csodálkozva tapasztalta, hogy a szobák tiszták és csinosak. A belépőket meglepte a szegénységnek meg a legújabb divatú, fényűző dísz tárgyaknak és csecsebecsékeknek furcsa keveredése. A tintatartón Shakespeare ült; az asztalon cifrán faragott, hosszú elefántcsont pálca hevert, mely arra szolgált, hogy az ember a hátát vakarja vele. A vendéget a háziasszony fogadta igen ízléses, legújabb divatú ruhában. A szintén igen csinos öltözetű gyermekek mellett még nevelőnőt is tartottak. Mind kedvesek, bájosak voltak, de jobb lett volna, ha inkább tarka szoknyába, egyszerű ingbe öltöztetik őket, és szaladgálnak az udvaron, éppen úgy, mint a parasztok gyerekei. A háziasszonynak nemsokára vendége érkezett, valami locsogó-fecsegő asszony. A nők egy másik szobába mentek, a gyerekek utánuk. A férfiak maguk maradtak.

- Hát szóval mennyit kér ön a birtokért? - szólalt meg Csicsikov. - Az igazat megvallva, azért kérdezem, hogy megtudjam a legeslegvégső árat, mert a gazdaság sokkal rosszabb állapotban van, mint vártam.

- A lehető legsíralmasabb állapotban, Pavel Ivanovics. Őszintén megmondom: a revíziósjegyzékbe felvett száz lélekből mindössze ötven van életben, olyan pusztítást vitt véghez nálunk a kolera. Sokan meg el is távoztak minden írás nélkül, úgyhogy azokat is holtaknak tekintheti. Ha bírói úton hozatnám vissza őket, a költségekre rámenne az egész birtok. Éppen ezért csak harmincötezret kérek öntől.

Csicsikov természetesen alkudozni kezdett.

- De kérem, hova gondol: harmincötezer! Ilyen birtokért harmincötezret kérni! Nyugodtan ideadhatja huszonötezerért.

- Kérem, Pavel Ivanovics, ezt az árat megéri a birtok - mondta Platonov. - Ha ön nem adja meg érte a harmincötezret, mi összeadjuk a bátyámmal, és megvesszük.

- Jól van, megadom - mondta ijedten Csicsikov -, megadom, de azzal a kikötéssel, hogy a felét csak egy év múlva fizetem ki.

- Nem, Pavel Ivanovics, ezt a feltételt semmiképpen sem fogadhatom el. A felét most mindjárt fizesse ki, a felét pedig tizenöt hónap múlva. Hiszen ezt az összeget én a banktól is megkaphatom. Csak azt akarom, hogy legyen mivel betömni a piócák száját.

- Most igazán nem tudom, hogy legyen... nálam csak tízezer rubel van - mondta Csicsikov, de hazudott: azzal együtt, amit Kosztanzsoglótól vett fel, húszezer volt nála, csak valahogy sajnált annyi pénzt egyszerre kiadni.

- Kérem, Pavel Ivanovics! Mondom, hogy feltétlenül szükségem van tizenötezerre.

- Én adok önnek kölcsön ötezret - szólt közbe Platonov.

- Így már talán lehet - mondta Csicsikov, s magában azt gondolta: „Ez a kölcsön nagyon kapóra jön.”

A csészából behozták a ládikát, abból Csicsikov mindjárt kivett és átadott Hlobujevnek tízezer rubelt; közölte vele, hogy a többi ötezret másnap adja át, már tudniillik azt ígérte. De valójában az volt a szándéka, hogy egyelőre csak háromezret hoz, azt is csak két vagy három nap múlva, sőt, ha lehet, még később; Pavel Ivanovicsnak ugyanis valahogy sosem akarózott pénzt kiadnia a kezéből. Ha aztán, legvégső esetben, mégis meg kellett tennie, akkor is úgy gondolta, hogy jobb holnap fizetni, mint ma. Vagyis úgy viselkedett, mint mi valamennyien. Mi is szívesen járatjuk a bolondját azzal, aki kér valamit, csak koptassa a lábát, csak várakozzék az előszobában! Mintha bizony nem is lehetne várnia egy kicsit! Mit érdekel bennünket, hogy neki bizonyára minden perce drága, és talán más, fontos teendőjét mulasztja: „Csak gyere holnap, barátocskám, ma, tudja isten, nem érek rá.”

- No és ön hol fog lakni ezután? - kérdezte Hlobujevtól Platonov. - Van talán más falucskája?

- Nincs, hanem beköltözöm a városba, ott van egy kis házam. Meg kell tennem a gyerekek kedvéért, hogy rendes nevelést kaphassanak. Itt meg úgy áll a dolog, hogy hitoktató még csak akad valahogy, de olyat, aki zenére, táncra tanítaná őket, semmi pénzért nem lehet kapni.

„Betevő falatjuk sincs, de a gyerekeket táncolni taníttatják” - gondolta Csicsikov.

„Furcsa!” - vélekedett Platonov.

- Hanem valamivel le kell öblíteniünk a vásárt - mondta Hlobujev. - Hé, Kirjuska! Hozz be egy üveg pezsgőt, fiam.

„Betevő falatja nincs, de pezsgője van” - tűnődött Csicsikov.

Platonov már nem is tudta, mit gondoljon.

Hlobujev csak kényszerűségből hozatott pezsgőt. Beküldött ő a városba kvaszért, de hitelbe a boltos nem adott, pedig inni csak kell valamit. A francia ellenben, aki nemrégén érkezett borokkal Pétervárról, mindenkinek adott - hitelbe is. Mit tehetett hát Hlobujev? Beszerzett néhány üveg pezsgőt.

Tehát behozták a pezsgőt. Ittak; mindegyik lehajtott három pohárral, és hamarosan jókedvük kerekedett. Hlobujevnek megoldódott a nyelve, kiderült, hogy kellemes és okos ember, csakúgy ontotta az elmésségeket és adomákat. Beszédében annyi emberismeret, olyan mély életbölcesség nyilvánult meg, sok jelenséget oly világosan és helyesen látott, birtokos szomszédait oly tömören és találóan jellemezte, oly világosan látta mindegyikük hibáit, fogyatékoságait, oly értelmesen mondta el tönkrejutásuk okát, módját, egész történetét, olyan eredetien és szórakoztatóan tudta utánózni apró szokásaikat - hogy egészen elbájolta mindkét vendégét; hajlandók voltak a legokosabb, legkellemesebb embernek tartani Hlobujevet.

- És ilyen okos ember létre nem tudja módját lelni, hogy zöld ágra vergődjék? Csodálatos! - mondta Csicsikov.

- Mód lenne bőven! - felelte Hlobujev, és mindjárt egész sor hóbortos tervvel hozakodott elő. Egyik képtelenebb volt, mint a másik; olyan furcsa, fonák gondolkozásra vallottak, oly kevés

világ - és emberismeret nyilvánult meg bennük, hogy a vendégek csak vonogatták a vállukat, és azt gondolták: „Úristen! micsoda óriási különbség e kettő között: ismerni az embereket, és hasznát venni az emberismeretnek.” Minden azon fordult meg, hogy lehet-e valahonnan sürgősen száz- vagy kétszázezer rubelt előteremteni. Mert akkor, mint hitte, minden rendbe jönne, a gazdaság újjáéledne, pótolni lehetne minden hiányt, helyre lehetne hozni minden mulasztást, a jövedelem is megnégyszereződnék, és minden adósságot ki lehetne fizetni.

- De hát mit tegyek? - fejezte be előadását. - Hiába minden! Ne adj isten, hogy olyan jótevőre akadnék, aki hajlandó lenne kétszáz- vagy háromszázezer rubelt kölcsönözni nekem! Ez már nyilvánvalóan isten rendelése.

„Majd éppen ilyen sült bolondnak fog az isten kétszázezret küldeni!” - gondolta magában Csicsikov.

- Van nekem egy nagynéném: háromszoros milliomos - folytatta Hlobujev. - Istenfélő, jámbor néne: templomokra, kolostorokra szívesen adakozik, de közeli rokonát segíteni, azt már nem. Régi vágású öregasszony, érdemes lenne megnézni. Van neki négyszáz kanárimadara. Aztán vannak még a házában mopszlik, élősdű barátnők és olyan cselédek, amilyeneket manapság már sehol sem látni. A legfiatalabb szolgálója is hatvan felé jár, de ő csak úgy szólítja: „Hé, fiú!” Ha valamelyik vendégének a viselkedése nem tetszik neki, akkor az ebédnél megparancsolja, hogy kerüljék ki a tállal. És ki is kerülik. Hát ilyen asszony az.

Platonov elnevette magát.

- Hogy hívják és hol lakik? - kérdezte Csicsikov.

- Itt lakik a városban, a neve pedig Alekszandra Ivanovna Hanaszarova.

- Hát miért nem fordul hozzá? - kérdezte Platonov. - Azt hiszem, ha megtudná, milyen helyzetbe jutott ön családotul, semmi esetre sem tagadná meg a segítségét.

- Megtagadná az bizony. A néni kegyetlen természetű. Hajlíthatatlan öregasszony az, Platon Mihajlics! Meg aztán nálam nélkül is elegendő sündörögnek körülötte. Hízelegnek neki, kedvét keresik. Van köztük egy, az kormányzó akarna lenni, a nyakába varrta magát, hogy rokona... - Hlobujev most hirtelen Platonovhoz fordult: - Szerencsétlenség a jövő héten: ebédet adok a városi előkelőségek tiszteletére...

Platonov kimeresztette a szemét. Ő még nem tudta, hogy Oroszország városaiban és fővárosaiban vannak olyan okos emberek, akiknek élete megoldhatatlan rejtély. Ezek - úgy látszik - mindenüket felélték, fűlig eladósodtak, segítséget sehonnan nem remélhetnek - de ebédeket mégis adnak. A vendégek mindannyiszor azt mondogatják egymásnak, hogy ez az utolsó eset, mert a házigazdát már másnap elhurcolják az adósok börtönébe. Ezután eltelik vagy tíz év, s az okos ember még akkor is a világban forgolódik, még több az adóssága, mint volt, és tovább is rendületlenül adja az ebédeket, a vendégek pedig mindannyiszor azt gondolják, hogy ez már az utolsó alkalom, és valamennyien szentül hiszik, hogy a házigazdát már másnap elhurcolják az adósok börtönébe.

Hlobujev városi háza nem mindennapi jelenetek színhelye. Egyik nap díszes palástba öltözött pap tart benne istentiszteletet, másnap ugyanott a francia színészek rendeznek próbát; némelykor egy harapás kenyeret nem lehet találni az egész házban - másnap nagyszabású lakoma az összes színészek és művészek tiszteletére, pompás ajándékokkal mindegyik vendégnek. Néha olyan súlyossá vált Hlobujev helyzete, olyan gondok gyötörték, hogy más az ő helyén már régen fölakasztotta vagy agyonlőtte volna magát, őt azonban megmentette vallásossága, amelyet csodálatosképpen össze tudott egyeztetni könnyelmű felfogásával, kicsapongó életmódjával. Legkeservesebb óráiban hősök és vértanúk élettörténetét olvasgatta, abból

merített erőt, hogy elviselje a súlyos szenvedéseket. Ilyenkor egészen ellágyult, elérzékenyült a lelke, szeme könnyekkel telt meg. Imádkozott, és - mily különös! - csaknem minden alkalommal váratlan segítség érkezett valahonnan. Vagy valamelyik régi barátja emlékezett meg róla, és küldött neki pénzt, vagy valamely átutazó hölgy hallotta véletlenül a történetét, s a női szívre jellemző felbuzdulással nagylelkű, gazdag adományt küldött neki; vagy váratlanul megnyert valami pert, amelyről soha nem is tudott. Ilyenkor mélyen megilletődött szívvel ismerte el a gondviselés véghetetlen irgalmát, hálaadó istentiszteletet rendezett - aztán folytatta a dáridózást ott, ahol abbahagyta.

- Sajnálom ezt az embert, igazán sajnálom - mondta Csicsikovnak Platonov, mikor már elbúcsúztak Hlobujevtól, és útnak indultak.

- A tékozló fiú! - válaszolta Csicsikov. - Az ilyen ember nem érdemel sajnálatot.

És hamarosan mindketten meg is feledkeztek róla. Platonov azért, mert közönyösen, mintegy félálomban vett tudomást mások sorsáról, mint mindenről a világon. Jólelkű és együttérző természetű ember volt, szívének fájdalmat okozott mások szenvedése, de valahogy nem hagyott benne elég mély nyomot. Néhány perc múltán már nem is gondolt Hlobujevre, mert nem gondolt ő önmagára sem; Csicsikov pedig azért nem, mert az ő gondolatait most csak a birtokvásárlás ügye foglalkoztatta, mégpedig igen komolyan. Hiába, most, hogy - ilyen hirtelen - már nem csupán állítólagos, hanem végre valóságos tulajdonosa lett egy immár nem képzeletbeli, hanem valóságos földbirtoknak, már komolyabb szándékokat és terveket forgatott fejében, s ettől arcvonásai valahogy jelentősebb kifejezést öltöttek.

„Türelem, szívós munka! - gondolta magában. - Nem lesz nehéz. Hisz egész gyermekségem ideje alatt, úgyszólván pályáskorom óta gyakoroltam ezeket az erényeket. Nekem egyik sem újdonság. Hanem kérdés, hogy lesz-e most is annyi türelmem, mint fiatal koromban?”

Akármi volt is a helyzet, akárhogyan meghányta-vetette, akárhogyan forgatta is a vásárt, úgy találta: mindenképpen előnyös a vétel. Megteheti azt, hogy elzálogosítja a birtokot, de előbb lassacskán eladogatja a határrészeket. Intézheti úgy is, hogy csak a birtoknak szenteli magát, olyan földbirtokos lesz, mint Kosztanzsoglo, s felhasználja szomszédja és jótévője tanácsait. Megteheti azt is, hogy továbbadja a birtokot valamely magánszemély kezelésébe (természetesen csak ha nem lesz kedve gazdálkodni), és csupán a szökött meg holt lelkeket tartja meg magának. Majd egy másik előny is csábította: egészen egyszerűen meglép, és vissza sem fizeti Kosztanzsoglónak a kölcsönt. Különös ötlet! Nem is jött erre a gondolatra, hanem a gondolat maga vetődött fel előtte, ingerkedve, nevetve, évődön kacsingatva. Ocsmányság! Furcsa nyughatatlanság! És vajon ki teremti az ilyen hirtelen felvillanó gondolatokat? Csicsikov elégedett volt, elégedetten gondolt arra, hogy most már földbirtokos, nem állítólagos, hanem valóságos földbirtokos, olyan, akinek földjei, jobbágjai vannak - nemcsak a képzeletében szereplő állítólagos, hanem igazi, élő jobbágjai. És lassacskán ugrándozni kezdett, a kezét dörzsölgette, önmagára kacsingatott, a szájához emelt öklébe, mint valami kürtön, egy indulót dúdolt, sőt fennhangon néhány ösztönző szót és elnevezést intézett önmagához, mint például „pofikám”, vagy „kis kappanom”. Ám később, amikor ráeszmélt, hogy nincs egyedül, hirtelen elcsendesedett, s igyekezett elfojtani lelkesedésének e féktelen kitörését, s amikor Platonov, aki, e hangokat hozzá intézett szavaknak vélte és megkérdezte: „Mi?” ő azt felelte: „Semmi.”

Csicsikov csak most nézett körül: már jó ideje egy gyönyörű erdőben haladtak, az út mentén jobbra is, balra is szép sudár nyírfák sora állt; beljebb az erdőben nyírek és nyárfák karcsú, fehér törzsei, mint behavazott kerítés karói világítottak a fiatal lombok zsege zöldje közül. A liget mélyén versenyt énekeltek a fülemülék, a fűben erdei tulipán sárgállott. Csicsikov nem tudott számot adni magának, hogyan került erre a gyönyörű helyre, mikor még csak az előbb

mezők kerültek el körülöttük. A fák között fehér kőtemplomot pillantottak meg, a másik oldalon, a liget mögül, rácskerítés tűnt elő. Az út másik végéről egy úr közeledett feléjük, sapkában, kezében görcsös botot tartott. Vékony lábú angol kutya szaladt előtte.

- Ott jön a bátyám - mondta Platonov. - Kocsis, állj! - kiáltotta, és leszállt a kocsiról. Leszállt Csicsikov is.

A kutyák addigra már körülszaglászták egymást. A hosszú lábú Azor buzgón nyalogatta előbb Jabr pofáját, aztán Platonov kezét, végül felágaskodott, és megnyalta Csicsikov fülét.

A fivérek megölelték egymást.

- Hallod-e, Platon, hogy tehetsz ilyet velem? - fakadt ki a testvér, akit Vaszilijnak hívtak.

- Miért, mit tettem? - kérdezte közömbösen Platonov.

- Még ilyet! Három napja nyomtalanul eltűntél! A lovat Petuh lovásza hozta haza. „Elutazott - azt mondja - valami úrral.” Ha legalább csak annyit mondtál volna, hogy hová, miért, mennyi időre. Tudod-e, öcskös, hogy ez igazán nem járja! Én meg itt azalatt aggódom, és tudja isten, miket gondolok...

- Hát mit tehetek most már? Elfelejtettem üzeni - mondta Platonov. - Konsztantyin Fjodorovicsot látogattuk meg. Azt üzeni neked, hogy tiszteltet, a húgunk szintén. Pavel Ivanovics, bemutatom Vaszilij bátyámat. Vaszilij testvér, ez itt Pavel Ivanovics Csicsikov.

Az új ismerősök kezét szorítottak, aztán sapkájukat levéve, megcsókolták egymást.

„Miféle szerzet lehet ez a Csicsikov? - töprengett Vaszilij. - Az én Platon öcsém nem nagyon válogatja meg az ismerőseit.” Aztán megnézte Csicsikovot, már amennyire az illendőség engedi, és megállapította, hogy jó szándékú embernek látszik.

Csicsikov is megnézte Vaszilijt - már amennyire az illendőség engedi -, és megállapította róla, hogy alacsonyabb, mint Platon, a haja sötétebb, az arca korántsem olyan szép, mint öccsée, de vonásaiban sokkal több az élénkség, a szívjóság (ez azonban Pavel Ivanovicsot nem nagyon érdekelte). Az is meglátszott rajta, hogy kevesebbet szundikál.

- Elhatároztam, Vaszja, hogy utazgatni fogok Pavel Ivanovicsal a szent Oroszthonban, hátha ez széteszlatja búskomorságomat.

- Ejnye, ilyen hirtelen elhatároztad? - kérdezte Vaszilij meghökkenve, és majdnem hozzátette: „Elutazni, mégpedig olyan valakivel, akit először látsz életedben, aki talán gazember vagy ördög tudja, micsoda!” - Lopva megint Csicsikovra nézett, nagyon bizalmatlanul, és megint kénytelen volt megállapítani róla, hogy igen derék embernek látszik.

Jobbra fordultak, és beléptek egy kapun. Az udvar is, a ház is régimódi volt, amilyeneket manapság már nem építenek, a magas tetők alatt eresz húzódott. Az udvar közepén két óriási terebélyes hársfa állt, alattuk számos falóca. A két hárs az udvarnak csaknem felét árnyékba borította. Az udvart virágzó orgona- és fagyalbokrok vették körül, mint a gyöngysorok, és sűrű lombjaikkal, virágaikkal teljesen elfedték a kerítést. A házat egészen beborították a lombok, csak az ajtók és ablakok kandikáltak ki alóluk. Kissé távolabb, az egyenes, sudár fák között konyhák, kamrák és pincék falai fehérlettek. Mindent fák és bokrok vettek körül, az egész ligetet betöltötte a fülemülék hangos éneke. Szelíd, derűs nyugalom áradt el az ember lelkében. Minden azokra a rég múlt, gondtalan időkre emlékeztetett, mikor az emberek olyan békésen éldegéltek, és minden olyan egyszerű és természetes volt. Vaszilij helytel kínálta Csicsikovot. Letelepettek a hársak alatt a padokra.

Egy tizenhét év körüli legény, szép, hímzett ingben, különféle színű és fajtájú gyümölcsborokat rakott eléjük, némelyike olyan sűrűnek látszott, mint az olaj, némelyik pezsgett, mint a szódavizes limonádé. A legény letette az urak elé a korsókat, aztán fogta a fához támasztott ásóját, és elment a kertbe. A Platonov fivéreknel, éppen úgy, mint sógoruknál, Kosztanzsoglónál, tulajdonképpen inasok nem is voltak, mindnyájan kertészek, vagy jobban mondva inasok voltak, de a cselédek felváltva látták el ezeket a teendőket. Vaszilij mindig azt erősítette, hogy az inasok munkája nem önálló mesterség: felszolgálni bárki tud, erre a célra nem érdemes külön személyzetet tartani: az orosz ember csak addig szorgalmas és igyekvő, csak addig nem válik naplopóvá, ameddig parasztingben, daróckaftánban jár; de mihelyt német kabátot húz magára, rögtön ügyetlen, henye és naplopó lesz, nem vált inget, többé nem jár fürdőbe, éjszakára sem veti le a kabátot, abban alszik, és tenyészti a német kabát alatt a rengeteg poloskát, bolhát. Ebben talán igaza is volt. Az ő falujukban a nép feltűnően csinosan öltözködött: az asszonyok főköetője mind arannyal hímzett, a ruhaujjuk válla és szegélye díszes volt, akár a török kendők.

- Ezekről a gyümölcsborokról régen híres a mi házunk - kínálta Vaszilij a vendéget.

Csicsikov töltött magának egy pohárral az első korsóból - valódi, hársmézszörp volt, amelyet valaha Lengyelországban ivott: úgy habzott, mint a pezsgő, s a szénsav olyan kellemes-bizserégtetőn hatolt a szájából az orrba.

- Nektár! - mondta. Ivott egy pohárral a másik kancsóból, az még jobb volt. - Italok itala! - áradozott. - Mondhatom, az ön tisztelt sógoránál, Konsztantyin Fjodorovicsnál ittam a legjobb likört, önnél pedig a legjobb kvaszt.

- Az a likőr is a mi családi receptünk jóvoltából olyan zamatos, hisz a hógunk készítette. Anyánk Kis-Oroszországból, Poltava környékéről származott. De manapság már senki sem tudja személyesen vezetni a háztartását. Merrefelé, hova szándékozik utazni? - kérdezte Csicsikovtól a házigazda.

- Én nem annyira a magam kedvtelésére, mint inkább másvalaki érdekében utazgatok - felelte Csicsikov kissé ringatózva a lócán, és a térdét simogatva. - Betriscejev tábornok, igen jó barátom, s mondhatnám, jótevőm, arra kért, hogy látogassam meg a rokonait. Természetesen megteszem nemcsak a rokonok, hanem a magam kedvéért is, mert, nem is beszélve az aranyér tekintetében várható kedvező hatásról, világot látni és a sürgő-forgó embereket figyelni már magában véve is, hogy úgy mondjam, olyan, mint valami élő könyv.

Vaszilij elgondolkozott. „Kicsit cifrán beszél, de van valami igaz a szavaiban” - állapította meg. Rövid hallgatás után Platonhoz fordult:

- Kezdek én is úgy vélekedni hogy az utazás talán csakugyan felráz téged, Platon. Nincs neked más bajod, mint a szellemi álmoság. Egyszerűen elaludtál, mégpedig nem a túlságos jóllakottságtól vagy a fáradtságtól hanem azért, mert nincsenek élénk élményeid és érzéseid amelyek ébren tartanának. Nálam éppen fordítva áll a dolog. Én nagyon szeretném, ha nem éreznék olyan mélyen, és nem vennék mindent a szívemre.

- Kár is az embernek mindent annyira szívére vennie - felelte Platon. - Te magad keresed a nyugtalanságot, magad idézed fel az izgalmakat.

- Miért keresném, jönnek azok maguktól is, lépten-nyomon kellemetlenségeim vannak - felelte Vaszilij. - Hallottál róla, hogy a te távolléted idején megréfált bennünket Lenyicin? Elfoglalta a parlagunkat! Először is én azt a parlagot semmi pénzért nem adnám... A mi jobbágyaink

minden évben ott szokták megünnepelni a fehér vasárnapot,²⁰ ehhez a helyhez fűződnek a falu emlékei; nálam pedig az ilyen szokások szentek, én azokért minden áldozatra kész vagyok.

- Azért foglalta el a parlagot, mert ő nem ismeri ezeket a szokásokat, hisz csak nemrégén érkezett ide Pétervárról. Fel kell világosítani, meg kell magyarázni neki a dolgot.

- Dehogynem ismeri, nagyon is jól ismeri. Meg is üzentem neki, de ő gorombasággal válaszolt.

- Személyesen kellett volna elmenned hozzá. Beszélj vele, magyarázd meg neki magad.

- Azt már nem. Már amúgy is nagyon fenn hordta az orrát. Én bizony nem megyek el hozzá. Menj el te, ha akarsz.

- Mennék, de én nem avatkozom az ilyen dolgokba... Engem félrevezethet, megcsalhat.

- Ha kívánják, elmehetek én - ajánlkozott Csicsikov. Vaszilij ránézett, és azt gondolta: „De nagyon szeret utazgatni!”

- Csak tájékoztassanak, miféle ember az, és valójában miről van szó.

- Restellném önt ilyen kellemetlen megbízással terhelni. Az az ember, szerintem, silány fickó. Egyszerű kisnemes a mi kormányzóságunkból, Pétervárott szolgált, elvette valakinek a törvénytelen lányát, és most nem fér a bőrébe, ő a hangadó. De nálunk nem olyan ostobák ám az emberek, nekünk a divat nem törvény, nekünk Pétervár nem templom.

- Természetesen - jegyezte meg Csicsikov. - De voltaképpen miről van szó?

- A dolog úgy áll, hogy neki csakugyan szüksége van földre. Ha nem így viselkedik, én szívesen átengedtem volna neki más helyen egy darab földet, ingyen. De most... ez a fennhéjázó fickó még azt hiheti...

- Szerintem legjobb megbeszélni vele: lehet, hogy akkor... Bízta már rám más ügyeket is, és nem bánták meg... Betriscevsz tábornok is...

- De engem bánt, hogy önnek olyan emberrel kell szóba állnia...²¹

- ...és főként azt hangsúlyozom, hogy mindennek titokban kell maradnia, mert nem annyira a törvény megszegése, mint inkább a nyilvános botrány járna káros következményekkel.

- Úgy van, tökéletesen igaz - helyeselt Lenyicin, egészen oldalra hajtva a fejét.

- Milyen kellemes dolog, ha az ember megértésre talál - lelkesedett Csicsikov. - Van nekem is egy ügyem: törvényes is, meg nem is; látszatra törvényellenes, lényegében törvényes. Nekem ugyanis kölcsönre van szükségem, de senkit sem akarok kitenni annak a kockázatnak, hogy két rubelt fizessenek egy-egy élő lélekért. Hiszen megeshetik, amitől isten óvjon, hogy tönkrementek, az kellemetlen lenne a birtokosnak. Ezért elhatároztam, hogy azokat a szökött és holt lelkeket használom fel erre a célra, akik még nincsenek törölve a revíziós jegyzékből, s ily módon keresztényi jótéteményt gyakorolok, egyúttal pedig a szegény birtokost is megszabadítom attól

---

²⁰ Fehér vasárnap - a húsvét utáni első hét, régi orosz népszokás szerint ilyenkor tartották a lakodalmakat is.

²¹ Itt egy rész hiányzik a kéziratból. A *Holt lelkek* második kötetének első kiadásában (1855) itt a következő megjegyzés áll: „A kimaradt rész bizonyára arról szól, Csicsikov hogyan kereste fel Lenyicin földesurat.”

a tehertől, hogy fejadót kelljen fizetnie a lelkekért. Tehát mi csak forma szerinti adásvételi szerződést kötünk, mintha azok a lelkek élők volnának.

„Ejha, ez mégis nagyon-nagyon különös!” - gondolta Lenyicin, és székestül kissé hátrább húzódott.

- Igen, csakhogy ez az ügy olyan természetű, hogy... - kezdte fennhangon, de nem folytatta.

- Nem lesz belőle semmi baj, mert titokban marad - nyugtatta meg Csicsikov -, mégpedig jó szándékú emberek között.

- De ha mégis... valahogy...

- Egyáltalán nincs mitől félnie - mondta nyugodtan és bátran Csicsikov. - Az ügy, mint az imént megállapítottuk, jó szándékú, érett korú érett eszű, magas állású emberek között fog lebonyolódni, ráadásul titokban - jelentette ki, és nyíltan, nemesen nézett Lenyicin szemébe.

Bármennyire leleményes volt is Lenyicin, és bármilyen járatos is volt mindenféle hivatalos ügyben, most teljesen zavarba esett, annál is inkább, mert valahogy, különös módon, mintha saját hálójába gabalyodott volna bele. Egyáltalában nem volt képes szabálytalanságokra, és nem szeretett volna szabálytalanságokat elkövetni, még titokban sem. „Milyen meglepő fordulat! - gondolta. - Hát így kössön az ember szoros barátságot, még jóra való emberekkel is! Most aztán mitévő legyek?”

De a sors és a körülmények szinte szándékosan Csicsikovnak kedveztek. E bonyolult, nehéz helyzetben váratlan segítsége érkezett: belépett a szobába a ház fiatal úrnője, Lenyicin felesége, alacsony termetű, sápadt, vékonyka, ám pétervári divat szerint öltözött asszonyka, aki nagyon kedvelte a *comme il faut* embereket. Utána a szoptató dajka jött, karján a nemrégiben egybekelt házaspár szerelmének első gyümölcseivel. Csicsikov könnyed, ruganyos lépteivel, oldalra hajtott fejével egészen elbűvölte a pétervári hölgyet, majd a csecsemőt is. Az ugyan sírni készült, de Csicsikov becézgetni kezdte: „Utyi-kutyi-mutyi!” - mondogatta, pattintott az ujjával, lóbálta előtte az óraláncáról függő karneol pecsétgyűrűt, s ily módon sikerült magához csalogatnia a kicsit. Azután magasra emelte, csaknem a mennyezetig, mire a gyerek elragadtatásban kacagni kezdett, a szülők rendkívüli örömére. De a váratlan, kellemes izgalomtól-e vagy más okból, a kicsi hirtelen illetlenül viselte magát.

- Jaj, istenem! - kiáltott fel a háziasszony. - Az egész frakkja bepiszkolódott!

Csicsikov végignézett magán: vadonatúj frakkjának ujja egészen tönkrement. „Ördög vitt volna el, te rusnya kis féreg!” - gondolta dühösen.

Az apa, az anya, a dajka - valamennyien szaladtak kölnivízért, és kezdték mindenfelől buzgón törölgetni, tisztogatni a frakkot.

- Nem baj, nincs semmi baj! - mondogatta Csicsikov, és amennyire csak tőle telt, igyekezett jó képet vágni a dologhoz. - Tehet-e valami rosszat egy ilyen apróság, az ő anyagi, zsenge korában? - ismételte, magában pedig azt gondolta: „Hogy a farkasok falnák fel ezt az átkozott vakarcsot, jól elintézte a frakkomat a nyavalyás!”

E látszatra oly jelentéktelen eset révén Csicsikov tökéletesen megnyerte magának a házigazdát. Hogy is tagadhatna meg valamit ettől a vendégtől, aki oly gyöngéden dédelgette az ő kicsikéjét, és nagylelkűen feláldozta saját frakkját? Nem akart rossz példával elől járni, elhatározta hát, hogy titokban ütik nyélbe az ügyet, hisz nem annyira maga az ügy, mint inkább a botrány lenne káros.

- Engedje meg, hogy szívességét szívességgel viszonzzam - mondta neki Csicsikov. - Felajánlom közbenjárásomat a Platonovokkal folyó ügyben. Önnek földre van szüksége ugyebár?...²²

---

²² Itt félbeszakad a második kötet első négy fejezetének kézírata.

AZ UTOLSÓ FEJEZETEK EGYIKE²³

Mindenki a világon a maga érdekeit tartja szem előtt. Tudjuk a közmondásból is, hogy „minden szentnek maga felé hajlik a keze”. Csicsikov utazása a pénzesládák körül igen eredményes volt, ebből a vállalkozásból a saját ládikájába is csurrant-cseppent valami. Egyszóval: okosan és óvatosan intézte a dolgait. Nem lehetne azt mondani, hogy lopott, csak megragadta és kihasználta az alkalmat. Hiszen valamennyien ezt tesszük: egyik a kincstári erdők, a másik a közpénzek kezelése során kínálkozó alkalmakat használja ki, ez tulajdon gyermekeit lopja meg valamelyik átutazó színésznő kedvéért, az meg a parasztokat, hogy Gambs-bútort vagy hintót vásárolhasson magának. Mit lehet itt tenni: oly sok a kísértés! A képtelenül drága vendéglők, az álarcosbálok, az ünnepségek, mulatozás a cigányleányokkal... Oly nehéz lemondani mind a szórakozásokról, mikor körös-körül mindenki így él s a divat is ezt parancsolja - hogy legyünk akkor önmegtartóztatók? Az ember nem isten. Így Csicsikov is azok számát szaporította, akik - minthogy szeretik a kényelmet - igyekeznek minden ügyből hasznot húzni.

Most már természetesen tanácsos lett volna elhagyni a várost, de rosszak voltak az utak. Ez idő tájt a városban megkezdődött egy újfajta vásár - valójában csakis a nemesurak számára. Az azt megelőző ló-, marha- és nyerstermék-vásár volt, ahol parasztok, állatkereskedők és kulákok árusítottak. Most azonban a Nyizsnyij Novgorod-i vásárról hozott, uraknak való fényűzési cikkek kerültek eladásra. Megérkeztek az orosz bugyellárisok kiforgatói: a pomádékat árusító franciák, a francia kalaposkisasszonyok, hogy elvigyék a nehéz munkával, véres verejtékkel szerzett pénzeket, ezek az egyiptomi sáskák - mint Kosztanzsoglo nevezte őket - nemcsak mindent felfalnak, hanem még petéiket is itt hagyják a földbe ásva.

Sok földbirtokos csak a rossz termés és az ínséges esztendő miatt maradt a falujában. A hivatalnokok azonban, akiket nem érintett a rossz termés, annál többen jöttek el; őszinte sajnálatukra feleségük is elkísérte őket. Ezek különféle könyveket olvastak össze - amilyenek az utóbbi időkben seregestül jelentek meg azzal a céllal, hogy az emberiségben magasabb igényeket ébresszenek -, s most mohón kívánták megismerni ezeket az újfajta élvezeteket. Egy francia a kormányzóságban még sosem látott új szórakozóhelyet nyitott, ahol állítólag rendkívül olcsón és félig hitelre lehetett vacsorázni is. Ez már elég volt ahhoz, hogy ne csak irodafőnökök, hanem egyszerűbb irodai alkalmazottak is járjanak oda, abban a reményben, hogy kérvényezőkkel találkozhatnak, akik majd igyekeznek megvesztegetni őket. Sokan arra törekedtek, hogy lovaikkal, hintajukkal, kocsisukkal kápráztassák el egymást. A társadalmi rétegeknek ez a vetélkedése igen szórakoztató volt... A pocsék idő, a sár és latyak ellenére is pompás fogatok száguldoztak az utcákon. Honnan kerültek ide, isten tudja, de annyi bizonyos, hogy Pétervárott is tetszést arattak volna... A kupecsek, segédek buzgó kalapemelgetés kíséretében hívogatták az urakat a boltokba. Nagy szakállú, prémkucsmás embereket csak ritkán lehetett látni. Csupa európai módra borotvált áll, csenevész arcok, szuvas fogak...

- Hát tessék, urak, tessék! Sétáljanak be az üzletbe! Méltóztassanak befáradni! - hangzott a kisfiúk kiáltása itt is, ott is.

Ezekre azonban mély megvetéssel néztek az európai szokásokkal ismerős alkuszok: ők csak nagy néha, méltóságosan szóltak egy-két szót: „Valódi francia selyem”, vagy: „Itt elsőrangú gyapjuszövet kapható!”

- Van áfonyaszínű pettyes szövete? - kérdezte az egyik árustól Csicsikov.

---

²³ E fejezet korábban készült, mint a többi.

- A legjobb minőségű, amit csak képzelni lehet - felelte a kereskedő, és egyik kezével lekapta sapkáját, a másikkal a boltra mutatott.

Csicsikov belépett. A kereskedő ügyesen felemelt egy csapólemez, s az így keletkezett résen át a pult túlsó oldalára ment. Ott állt most, háttal a padlótól mennyezetig érő, áruval megrakott polcnak és szemben a vevővel. Két kezével a pultra támaszkodva, és könnyen himbálózva kérdezte:

- Tehát milyen szövetet parancsol?

- Olaj- vagy palackzöldet, pettyeset, amely, hogy úgy mondjam, már-már áfonyaárnyalatú - mondta Csicsikov.

- Biztosíthatom uraságodat, hogy nálam a legjobbat kapja, jobbat már csak a legműveltebb világvárosokban találni. Hé, fiú, add csak le onnan fentről a 34. számú véget! Ne azt, barátocskám! Az csak olyan magadfajtának való. Azt igen! Dobd ide. Ezt tessék megnézni. Ez igen, ez aztán szövet! - s egy darabot legöngyölve a végből, egyenesen Csicsikov orra alá tartotta, úgyhogy az nemcsak megtapogathatta, hanem meg is szagolhatta a selyemfényű kelmét.

- Szép, de mégsem az, amit én keresek. Én a vámhivatalnál szolgáltam, értek a dologhoz. Nekem ne ezt adja, hanem a legjobb minőségűt, áfonyaszínbe játszó palackzöldet, és a pettyek nagyobbak legyenek.

- Kérem, kérem, a legdivatosabb színt tetszik parancsolni. Van nekem az is. Bátorkodom figyelmeztetni, hogy meglehetősen drága, de minden pénzt megér!

Az európai modorú kereskedő felmászott a szövetért, lehozta és szétgöngyölte a régi időkben szerzett ügyességgel, egy pillanatra meg is feledkezett arról, hogy már az újabb nemzedékhez tartozik. Aztán a világossághoz vitte, még az üzletből is kiment vele, úgy mutatta meg napvilágnál, és hunyorogva mondta: - A legfinomabb minőség! A legszebb szín: navarini füst és láng!

Csicsikovnak megtetszett a szövet, és bár a kereskedő erősítette, hogy nála szigorúan szabott árak vannak, alkudni kezdett rá, végül meg is egyeztek. A boltos, kezébe kapva a kelmét, igen ügyesen összegöngyölte, majd orosz módra és hihetetlenül gyorsan papirosba csomagolta, végül zsineggel átkötötte, amelyre igen érdekes csomót bogozott. A zsineg végét kis ollóval levágta, s a csomagot a kocsira tette. Ekkor hirtelen férfihang hallatszott:

- Kérem, mutasson nekem valami fekete posztót!

„Ördög vitte volna, hisz ez Hlobujev!” - gondolta Csicsikov, és sietve elfordult, nehogy a másik ráismerjen, mert nem tartotta volna helyesnek ha ő maga hozza szóba az örökség ügyét, és magyarázkodni kezdjen. Hanem Hlobujev már meglátta.

- Mi az, Pavel Ivanovics? Igazán azt kell hinnem, hogy szándékosan kerül engem. Soha, sehol sem tudom megtalálni, pedig nekünk igen fontos, komoly megbeszélőnivalóink vannak.

- De igen tisztelt barátom, hogy gondolhat olyat, hogy én kerülöm? - mondta Csicsikov, és buzgón szorongatta Hlobujev kezét. - Higgye el, magam is már régen szeretnék önnel beszélni, csakhogy sosincs időm. - Magában pedig azt gondolta: „Vinné el az ördög!” s ebben a percben megpillantotta a belépő Murazovot. - Á, á! Afanaszij Vasziljevics! - kiáltott fel sugárzó arccal.

- Hogy szolgál az egészsége?

- Hát az öné? - kérdezte Murazov, levéve sapkáját.

A kereskedő és Hlobujev is levette sapkáját.

- Néha fáj egy kicsit a derekam, és nem elég jól alszom. Talán azért, mert nem mozgok eleget...

Murazov azonban nemhogy Csicsikov bántalmainak okára vonatkozó fejtegetésekbe mélyedt volna, hanem Hlobujevhez fordult:

- Megláttam, hogy ön belépett ebbe a boltba, Szemjon Szemjonovics, hát utánajöttem. Szeretnék önnel valamiről beszélni. Nem látogatna meg?

- De, hogyan, nagyon szívesen - sietett felelni Hlobujev, és Murazovval együtt eltávozott.

„Vajon mi beszélhivalójuk lehet?” - töprengett Csicsikov.

- Afanaszij Vasziljevics igen tiszteletreméltó, igen eszes ember, érti is a dolgát, de műveltsége nincs - állapította meg a kereskedő. - Mert például vegyük a kupecet, ugyebár. Nem kupec az, kérem, hanem közvetítő. Fontos tényezője az, kérem, az államgazdaságnak, nélküle, kérem, általános elszegényedés következne be...

Csicsikov legyintett.

- Jaj, Pavel Ivanovics, már mindenütt kerestem! - hallatszott mögötte Lenyicin hangja. A kupec tisztelettel emelte meg sapkáját.

- Ah, Fjodor Fjodorovics!

- Az istenért, jöjjön velem, okvetlenül beszélnem kell önnel - mondta Lenyicin.

Csicsikov ránézett, és látta, hogy halotthalvány. Fizetett a kereskedőnek, és mindketten távoztak az üzletből.²⁴

- Á, Szemjon Szemjonovics, éppen önt várom - mondta Murazov a belépő Hlobujevnek. - Fáradjon be az én kis szobámba. - Azzal bevezette látogatóját a szobájába, amely igénytele-nebb volt, mint valamely évi hétszáz rubel fizetésből élő kishivatalnoké.

- Mondja, kérem: ugye, önnek a helyzete most javult? Hiszen a agynénjének hagyatékából csak kapott valamit?

- Hogy mondjam el önnek, Afanaszij Vasziljevics... Nem is tudom, javult-e a helyzetem. Összevissza ötven lelket és harmincezer rubelt kaptam, abból adósságaim egy részét kellett kifizetnem, és most megint nincs semmim. Ami pedig a leglényegesebb: ez az egész vég-rendeletügy egyáltalában nem tiszta. Itt nagy gazságok történtek, Afanaszij Vasziljevics! Mindjárt elmondom, tudom, csodálkozni fog. Ez a Csicsikov...

- Bocsásson meg, Szemjon Szemjonovics, de mielőtt arról a Csicsikovról szólna, beszéljen magáról. Mondja: saját becslése szerint mennyire lenne szüksége ahhoz, hogy kievickéljen zilált helyzetéből, és teljesen rendbe jöjjön?

- Nagyon nehéz az én helyzetem - felelte Hlobujev. - Hogy teljesen rendeződjenek a viszonyaim, minden adósságomat megfizessem, s azután még maradjon annyim, amennyiből szerényen megéljek, ahhoz százezer rubel lenne szükséges, ha nem több, egyszóval reménytelen a dolog.

- No és ha mégis hozzájutna ehhez az összeghez, hogy élne akkor?

---

²⁴ Itt az első fogalmazvány javítatlan szövege következik, amely néhány vonatkozásban nem egyezik a már javított szövegrészekkel. Lásd fent: (Hlobujev) Murazovval együtt eltávozott.

- Akkor valami szerény lakást bérelnék, és a gyermekeim nevelésének szentelném minden időmet. Magamra nem is gondolok: az én pályafutásomnak vége, én már semmire sem vagyok jó.

- Hanem akkor tétlen életmódot folytatna, márpedig a tétlenség olyan kísértésbe visz, olyan gondolatokat ébreszt, amilyenek dolgozó embereknek eszébe sem jutnak.

- Hiába, nem való vagyok én már semmire, végképp tönkrementem, a derekam is mindig fáj.

- No de hogy lehet munka nélkül meglenni? Hogy lehet kötelességek, hivatás, foglalkozás nélkül élni a világon? Gondolja csak meg! Nézze meg isten bármely teremtményét: mindegyiknek van valami rendeltetése, valami haszna. Még a kő is azért van a világon, hogy felhasználják, hát akkor az ember, a legeszesebb lény, céltalanul, haszontalanul töltse az életét? Hát lehetséges ez?

- Hiszen ami azt illeti, nem tölténém én tétlenül az életemet. A gyermekeimet nevelném.

- Nem, Szemjon Szemjonovics, hisz ez a legnehezebb! Hogyan neveljen gyermeket az, aki önmagát sem tudta megnevelni? Hiszen gyermekeket csak példaadással, saját élete példájával nevelhet az ember. Gondolja, hogy az ön élete alkalmas arra, hogy a gyermekei példát vegyenek róla? Abból legföljebb azt tanulhatják meg, hogy miképpen kell semmittevással tölteni az időt. Nem, Szemjon Szemjonovics, ez nem lenne jó. Adja át nekem a gyerekeit, ön csak elrontja őket. Gondolja meg komolyan: önt tönkrejuttatta a tétlenség; fel kell hagynia vele. Hogy is lehet úgy élni, hogy semmi se kösse le az embert? Valamilyen hivatást mindenkinek be kell töltenie. A napszámos is dolgozik, kötelességet teljesít. Garasos kenyeret eszik, de azt megszolgálta, és érdekli a foglalkozása.

- Isten bizony, próbálkoztam én, Afanaszij Vasziljevics, úgy igyekeztem erőt venni magamon! De mitévő legyek? Megöregedtem, mindenre alkalmatlanná váltam. Mihez fognék? Talán hivatalba lépjek? Én negyvenöt éves ember létemre kezdő írnokocskákkal egy asztalnál üljek? Azonkívül bennem nincs meg az a képesség, hogy megvesztegetéseket fogadjak el, magam is bajba kerülnék, és másoknak is ártanék. Ott már e tekintetben valóságos kasztrendszer alakult ki. Nem, Afanaszij Vasziljevics, annyit töprengtem én ezen is, gondolatban sorra vettem mindenfajta hivatalt, állást... sehol sem felelnék meg. Talán a szegényházban...

- A szegényház azoknak dukál, akik fáradoztak; de akik egész fiatalságukban csak vigadoztak, annak azt mondják, amit a hangya a tücsöknek: „No, ha egész nyáron hegedültél akkor most csak táncolj!” Meg aztán a szegények házában is dolgoznak, nem whistet játszanak, Szemjon Szemjonovics - mondta Murazov átható tekintettel nézve Hlobujev szemébe -, ön megcsalja magát is, engem is.

Merően nézett az arcába, de a szegény Hlobujev szót sem tudott kinyögni. Murazov megsajnálta.

- Hallgasson ide, Szemjon Szemjonovics - folytatta. - Hiszen ön szokott imádkozni, templomba jár, nem mulasztja el sem a reggeli, sem az esteli misét, tudom. Akármilyen nehezére esik is oly korán felkelni, azért mégis felkel és megy, hajnali négy órákor, amikor még mindenki alszik.

- Az egészen más, Afanaszij Vasziljevics. Jól tudom, hogy ezt nem az emberek kedvéért teszem, hanem annak szolgálom vele, akinek rendeléséből e világon élünk. Mit tegyek! Hiszem, hogy ő irgalmas hozzám, és bármily hitvány, silány ember vagyok is, ő megbocsát nekem, és oltalmaz akkor, amikor az emberek megrugdosnak, amikor a legjobb barátom elárul, s azután még azt mondja, hogy jóindulatból árult el.

Hlobujev arca keserű fájdalmat fejezett ki, Murazov könnyekig megilletődött, de nem felelt semmit. Csak néhány pillanat múlva szólalt meg:

- Akkor hát szolgálja őt, aki oly irgalmas. Neki ugyanolyan kedves a munka, mint az imádság. Vállaljon bármilyen munkát, s azt úgy végezze, mintha neki dolgoznék, nem pedig az embereknek. Bármivel foglalkozik, még ha üres szalmát csépelne is, arra gondoljon; hogy ezt neki, érte teszi. Még ennek is meglesz az a haszna, hogy nem marad ideje a rosszra, nem ér rá kártyázni, lakomázni, dorbézolni, nagyvilági életet élni. Igaz, Szemjon Szemjonovics, ismeri ön Ivan Potapicsot?

- Ismerem, és igen nagyra becsülöm.

- Igen jóra való kereskedő volt: már félmilliót sikerült összegyűjtenie. Hanem mikor látta, hogy amihez csak nyúl, minden hasznót hajt neki, túlzásokra ragadtatta magát. A fiát franciául taníttatta, a lányát tábornokhoz adta feleségül. S már nem ült a boltjában, nem járt a tőzsdére, mindig csak a barátaival igyekezett találkozni, aztán cipelte őket a drága vendéglőkbe, és folyton dözsöltek; a vége az lett, hogy csődbe jutott. És akkor isten szerencsétlenséget küldött rá. Most nálam dolgozik mint segéd. Előlről kellett kezdenie mindent. A lecke igen tanulságos volt: megjavult tőle. Összeszedte magát, most már megint önálló üzletet nyithatna, ötszázezer rubelt is forgathatna. De ő azt mondja: „Mint kereskedősegéd kezdtem, mint kereskedősegéd akarok meghalni is. Most egészséges és friss vagyok - azt mondja -, akkor pedig nagy pocakom nőtt, és kezdődő vízibetegség gyötört... Nem! - azt mondja. - Elég volt!” És most még teát sem iszik. Csak csó és kása kell neki, egyéb semmi, úgy bizony. És úgy imádkozik, mint egyikünk sem, és úgy segíti a szegényeket, mint egyikünk sem. Más is szívesen segítene, de eltékozolta a pénzét...

A szegény Hlobujev elgondolkodott.

Murazov megfogta a kezét.

- Szemjon Szemjonovics - mondta -, ha tudná, mennyire sajnálom! Az utóbbi időkben nagyon sokat gondoltam önre. És most hallgasson ide. Ugye tudja, hogy van itt a kolostorban egy remete, aki senkit sem lát. Igen-igen okos ember... olyan esze van, hogy én azt ki sem tudom mondani. Ha az valami tanácsot ad... Elmondtam neki, hogy van egy ilyen meg ilyen barátom - nevet nem említettem -, annak ez meg ez a baja. Egy darabig hallgatott, aztán hirtelen közbevágott: „Az isten dolga előbbre való, mint az ember saját ügye. Templomot akarnak építeni, és nincs rá pénz. Gyűjtést kell rendezni a templom céljára!”, azzal becsapta az ajtót. Gondolkoztam: mit jelenthet ez? Úgy látszik, nem akar tanácsot adni. Felkerestem az archimandritánkat. Alig lépek be hozzá, azt kérdi tőlem, nem ismerek-e valakit, akit meg lehetne bízni, hogy gyűjtsön a templomra, lehetőleg nemesembert vagy kereskedőt, egyszóval műveltebb férfit, aki olyan fontosnak tekintené ezt, mint tulajdon üdvösségét. Rögtön eszembe jutott: „Istenem, a remete bizonyára ezt a feladatot szánta Szemjon Szemjonovicsnak! Ez a legjobb mód az ő bajának leküzdésére! A gyűjtőkönyvecskével egyik embertől a másikhoz járna, nemből paraszthoz, paraszttól polgárhoz, s közben saját szemével látná, ki hogyan él, ki miben szenved szükséget, és minthogy egész kormányzóságokat járna be jobban megismerné az egyes vidékeket és az ottani körülményeket, mint azok, akik a városokban laknak...” Ilyen emberekre pedig most nagy szükség van. Éppen nemrégiben mondta nekem a herceg, hogy sokért nem adná, ha olyan hivatalnokot kaphatna, aki nemcsak leírásokból ismeri az ügyeket, hanem a maguk valóságában, mert, azt mondja, aktákból, iratokból semmit sem lehet megtudni, azokban minden érthetetlen és kusza.

- A legnagyobb zavarba hoz, Afanaszij Vasziljevics - mondta csodálkozó tekintettel Hlobujev.
- Szinte el sem hiszem, hogy ezt nekem mondja, hisz ehhez fáradhatatlan, buzgó, tevékeny ember kellene! És hogy hagyjam ott feleségemet, gyermekeimet, akiknek nincs miből élniük?

- Felesége és gyermekei sorsa miatt ne nyugtalankodjék! Róluk majd én gondoskodom, gyermekei oktatása is jó tanítók kezében lesz. A maga számára jobb és felemelőbb, ha isten szolgálatában gyűjt adományokat, minthogy koldustarisznyával a nyakában alamizsnáért könyörög. Rendelkezésre bocsátok egy egyszerű kis födeles szekeret; ne féljen a rázástól, az csak javára válik az egészségének. Pénzt is adok önnek, hogy ha útközben olyanokkal találkozik, akik igazán segítségére szorulnak, segíthesse őket. Igen sok jó cselekedetre lesz alkalm: most már nem fog tévedni, s olyanoknak fog segítséget nyújtani, akik csakugyan megérdemlik. Ha így utazgat, közvetlen tudomást szerezhet a körülményekről, közelről láthatja, ki hogyan él. Az ön tapasztalatai mások lesznek, mint a legtöbb kiküldött hivatalnokéi, akiktől mindenki fél, s akik előtt mindenki titkolózik. Önnel azonban, akiről tudják, hogy a templomra gyűjt, mindenki szívesen fog elbeszélgetni.

- A gondolat gyönyörű, látom én azt, és boldog lennék, ha legalább részben teljesíteni tudnám a feladatot, de igazán úgy érzem, hogy meghaladja az erőmet.

- De hát mi az, ami nem haladja meg az erőnket? - kérdezte Murazov. - Hiszen tulajdonképpen minden nagy feladat teljesítése meghaladja. A magasból jövő segítség nélkül semmit sem tehetünk. De az imádkozás erőt ad. Az ember keresztet vet, és így fohászkodik: „Uram segíts!”, aztán megragadja az evezőt, és partot ér. Ezen nem sokat kell töprengeni, ezt egyszerűen isten rendelésének kell tekinteni. A szekere mindjárt útra készen áll, addig siessen át az archimandrita atyához, hogy megáldja önt; vegye át tőle a könyvet, azzal máris induljon.

- Engedelmeskedem önnek, s a feladatot isteni parancsnak tekintem - felelte Hlobujev. „Uram, segíts” - fohászkodott magában, s úgy érezte, hogy erő és bátorság árad a lelkébe. Még az esze is mintha felébredt, felélénkült volna a reménységtől, hogy vigasztalanul szomorú helyzetéből kivergődhetik. A messzeségből fénysugár világított...

De hagyjuk most Hlobujevet, és figyeljünk Csicsikovra...

Időközben csak úgy özönlöttek a kérvények a bírósághoz, egyik a másik után. Felbukkantak olyan rokonok, akiknek mindaddig még a létezéséről sem tudott senki; mint dögmadarak a holttetem körül, úgy rajzottak az öregasszony után maradt vagyon körül. A bírósághoz egyre érkeztek Csicsikov ellen a feljelentések, amelyek hamisítványnak bélyegezték az utolsó végrendeletet, meg olyanok, amelyek az elsőnek a valóságát is kétségbe vonták; bizonyítékok voltak arra nézve, hogy egyes nagyobb összegeket egyszerűen elloptak. Az is kiderült, hogy Csicsikov holt lelkeket vásárolt, hogy még vámhivatali szolgálata idején csempészbándával állt összeköttetésben. Mindent kifürkészték, leleplezték egész addigi életét. Csak isten a megmondhatója, honnan tudták meg mindezt, de kinyomoztak még olyan dolgokat is, amelyekről Csicsikov azt hitte, hogy rajta és a négy falon kívül még csak sejtelve sem lehet róla senkinek. Egyelőre azonban mindez a bíróság titka volt, s még semmi sem jutott el az ő füléhez. Jogtanácsosától ugyan hamarosan levelet kapott, amelynek hangjából kiért, hogy készült valami. A rövid, tömör levélben ez volt: „Sietek tudatni önnel, hogy az ügyből kifolyólag valami hercehurca lesz. De ne felejtse, hogy megijednie nem szabad. Fő a nyugalom. Mindent rendbe hozunk.” Csicsikovot a levél tökéletesen megnyugtatta. „Ez az ember igazán valóságos lángész!” - állapította meg. Hogy elégedettsége teljes legyen, a szabó éppen ekkor hozta haza új ruháját. Hirtelen nagy kedve kerekedett, hogy megnézzé magát navarini füst- és lángszínű új frakkjában. Felhúzta nadrágját, amely oly csodálatosan simult a testéhez, mintha csak ráöntötték volna, lágyan tapadt combjához és lábikrájához, tagjai a finom posztóban még ruganyo-

sabbnak látszottak. Mikor hátul összehúzta az övpántot, hasa kidomborodott, mint a dob. Rá is csapott a kezével, s azt gondolta: „Ej, buta pocak! De azért egészben véve festenivaló!” A frakk még szebb volt, mint a nadrág: sehol egy ráncocskas, mindenütt kifogástalanul simult, tapadt, minden hajlatot követett, a testalkat minden előnyét kiemelte. Csicsikovnak arra a megjegyzésére, hogy a jobb hónalj alatt kicsit vág, a szabó csak elnézően mosolygott, mondván, hogy annál jobban testhez áll.

- Ami a munkát illeti, uraságod egészen nyugodt lehet - mondta többször is a magabiztosság diadalmas fölénnyel. - Így ezt sehol sem tudták volna megvarrni, legföljebb Pétervárott.

A szabó maga is Pétervárról való volt, és cégtábláján ez a felirat díszlett:

Külföldi szabó Londonból és Párizsból.

Nem szerette a kockázatokat, és e két város feltüntetésével egy csapásra elejét akarta venni annak, hogy más szabók e városokkal hozakodhassanak elő, azok csak elégedjenek meg valami „Karlsruhával” vagy „Koppenhágóval”.

Csicsikov gavallérosan kifizette a szabót, s aztán egyedül maradva, nézegetni kezdte magát a tükörben, kedvtelve, a művész esztétikai gyönyörűségével, *con amore*.²⁵ Most mindent még szebbnek látott, mint előbb, mintha arca még érdekesebb, álla még csábosabb volna; a fehér gallér előnyösen emelte ki arcszínét, a kék atlasz nyakravaló a gallér fehérségét, az új divatú, redőzött ingmell a nyakravaló kékségét, a pompás bársonymellény az ingmell makulátlanságát, a selyemfényű navarini füst- és lángszínű frakk pedig mindezeknek szépségét külön-külön és együttvéve. Jobbra fordult - gyönyörű! Balra fordult - még szebb! Testtartása akár egy kamarásé vagy más előkelő úré, aki úgy beszél franciául, mint a vízfolyás, s aki, ha megharagszik, még szitkozódni sem jut eszébe oroszul, még káromkodni is csak franciául tud, olyan kényes, olyan finom, olyan pallérozott! Fejét kissé oldalra hajtva, megpróbált olyan tartást felvenni, mintha éppen valamely magas műveltségű, középkorú hölgygel beszélgetne: egyszerűen festői látványt nyújtott! Művész, ragadj ecsetet, és örökítsd meg így! Elragadtatásában *entrechat*-szerű²⁶ lépést tett: könnyedén ugrott egyet, mire megingott a komód, és leesett róla a kölnivizes üveg. De ez egyáltalában nem zavarta. A kölnivizes üveget, magától értetődően, lehordta, ostobának nevezte, aztán azon kezdett gondolkozni, hogy hol is jelenjék meg először... Talán legjobb lesz... Ekkor az előszobából hirtelen sarkantyús csizmák dobbanása-pengése hallatszott, s belépett egy állig felfegyverzett zsandár, olyan marcona tekintettel, mintha a szemében is egész hadsereg készülne rohamra.

- Az a parancs, hogy azonnal jelentkezék a főkörmányszónál!

Csicsikov egészen megdermedt a rémülettől. Bajuszos szörnyeteg állt előtte, sisakján lószőr forgó, rajta vállsúly, azon keresztbe másik vállsúly, oldalán óriási pallos. És Csicsikovnak úgy tetszett, mintha a másik oldalán is fegyver, meg ördög tudja, mi minden lett volna: egy személyben egész hadsereg! Szólni akart valamit, de a félelmetes szörnyeteg durván förmedt rá: „Az a parancs, hogy tüstént!” Kipillantott az ajtón át az előszobába: ott is egy szörnyeteget látott, kinézett az ablakon - odalenn kocsis áll. Mitévő legyen? Úgy, amint volt, navarini füst- és lángszínű frakkban, egész testében reszketve, fel kellett ülnie a kocsira, és a zsandár kíséretében elindulnia a főkörmányszóhoz.

---

²⁵ Szerellemmel.

²⁶ Bokázás a levegőben.

Mikor odaért, még annyi időt sem adtak neki, hogy az előszobában kissé összeszedje magát.

- Indulás befelé! Várja a herceg! - mondta az ügyeletes hivatalnok. Mintha sűrű ködön át látta volna az előszobát, a küldöncöket, mindenféle csomagokkal, aztán egy termet, amelyen áthaladva csak ezt gondolta magában: „Most bizonyosan letartóztat, aztán tárgyalás nélkül, minden nélkül egyenesen Szibériába küld!” Szíve hevesebben dobogott, mint a legföltékenyebb szerelmesé. Végre kinyílt előtte a végzetes ajtó, s ő belépett egy szobába, amely tele volt iratokkal, szekrényekkel, könyvekkel, s ott volt a herceg is, haragosan, mint a megtestesült felháborodás.

„Összezúz, összezúz! - gondolta Csicsikov. - Ez engem széttép, mint farkas a bárányt!”

- Kímélettel voltam ön iránt. Megengedtem, hogy a városban maradjon, mikor pedig tömlőcben lett volna a helye, s most megint olyan gyalázatos becstelenséggel piszkolta be magát, amelynél aljasabbat elképzelni sem lehet! - mondta a herceg, s az ajka remegett a haragtól.

- Miféle gyalázatos becstelenséggel és aljassággal? - kérdezte Csicsikov, egész testében reszketve.

- Az az asszony - mondta a herceg kissé közelebb lépve, és egyenesen Csicsikov szemébe nézve -, az az asszony, akit felbujtott, hogy írja alá a végrendeletet, kézre került, és szembesíteni fogjuk önnel.

Csicsikov előtt elhomályosodott a világ.

- Kegyelmes uram - kiáltotta -, őszintén bevallok mindent. Hibás vagyok, csakugyan hibáztam, de nem oly nagyot: ellenségek vettek körül... ők vittek bűnbe...

- Nem kellett önt másnak bűnbe vinnie, mert ön sokkal becstelenebb, mint a legutolsó hazug gazember. Azt hiszem, ön egész életében semmi olyat nem tett, ami nem alávalóság volt. Minden kopejkáját becstelen úton, lopással szerezte, márpedig a lopás olyan becstelenség, amelyért Szibériát és korbácsot érdemel! Hanem most elég! Ebben a pillanatban máris visznek a börtönbe, ott, utolsó hitvány gazemberekkel és útonállókkal együtt vársz, amíg ügyed eldől. És még ez is irgalmas eljárás, mert te sokkal rosszabb vagy, mint azok a toprongyos gonosztevők, azok szakadt bekecsben, lyukas csizmában vannak... te meg...?

És végignézett a navarini füst- és lángszínű frakkon, s meghúzta a csengő zsinórját.

- Kegyelmes uram! - kiáltott fel Csicsikov. - Legyen könyörületes. Hisz ön is családapa! Irgalmazzon, ha nem is nekem, legalább szegény anyámnak!

- Hazudsz! - kiáltott magából kikelve a herceg. - Annak idején ugyanígy könyörögtél családotra, gyerekeidre hivatkozva, holott sosem voltak gyerekeid, most meg az anyáddal hozakodol elő!

- Kegyelmes uram! Semmirekellő, hitvány gazember vagyok... Csakugyan hazudtam, nem volt családom, nem voltak gyerekeim; de isten a tanúm, hogy mindig szerettem volna megházasodni teljesíteni emberi és honpolgári kötelességemet, hogy azután valóban megérdemeljem polgártársaim és feletteseim megbecsülését... De mindig olyan szerencsétlenül alakultak a körülményeim! Higgye el, kegyelmes uram, véres verejtékkel kellett megkeresnem mindennapi kenyeremet... Lépten-nyomon csábításoknak, kísértéseknek voltam kitéve... Felbujtók, gazemberek, tolvajok vettek körül... Ellenségeim, akik még életemre is törtek... Egész életemet viharban hányódó sajkához, vagy tornyosuló hullámok között vergődő csónakhoz lehet hasonlítani... Esendő ember vagyok, kegyelmes uram!

Szeméből csak úgy patakzott a könny. Úgy, amint volt: navarini füst- és lángszínű frakkjában, bársony mellényében, kék atlasz nyakravalójában, csodálatos szabású nadrágjában a herceg lába elé vetette magát, s homlokát, amely fölött gondosan fésült haja elsőrendű kölnivíz illatát árasztotta, a földhöz verte.

- El innen! Hívjatok be katonákat, hogy vigyék! - parancsolta a herceg a belépő szolgálattevőknek.

- Kegyelmes uram! - kiáltott fel Csicsikov, s mindkét karjával átölelte a herceg csizmaszárát.

A herceg egész testén ideges rángás futott végig.

- El innen, ha mondom! - kiáltotta, és igyekezett kiszabadítani csizmáját Csicsikov öleléséből.

- Kegyelmes uram! Nem mozdulok innen, amíg kegyelmet nem kapok - esedezett Csicsikov, és csak nem engedte el a herceg csizmáját, s a navarini füst- és lángszínű frakkban szánkázott végig a padlón.

- Menjen innen, ha mondom! - kiáltotta a herceg olyan ellenszenvvel és undorral, amelyet az ember olyankor érez, amikor valami ocsmány férget lát, de azért nem viszi rá a lelke, hogy széttapossa, és nagyot rántott magán, úgy, hogy csizmája Csicsikov homlokát, orrát és ellenállhatatlanul gömbölyded állát találta. De az mégsem eresztette el, sőt még szorosabban ölelte magához a csizmákat. Végül két markos zsandár felemelte, és karjánál fogva vonszolta ki a szobából.

A megtört, sápadt Csicsikov olyan rémületet érzett, mint aki az emberi természettel oly ellentétes, fekete, iszonyatos és elkerülhetetlen halál előtt áll...

A lépcső felől éppen az ajtóban - Murazov jött vele szembe. Hirtelen reménysugár villant fel előtte. Emberfeletti erővel szakította ki magát a két zsandár keze közül, s a meglepett öregember lábai elé vetette magát.

- Bátyuska, Pavel Ivanovics, mi történt önnel?

- Segítsen! Mentsen meg! Visznek a börtönbe, a halálba!

A zsandárok azonban megragadták, és elhurcolták, nem engedték, hogy befejezze, amit mondani akart.

Nedves, nyirkos kamra, a helyőrségi katonák csizma- és kapcabüze, festetlen asztal, két rozoga szék, vasrácsos ablak, dűledező kályha, amely csak füstöl, de meleget nem ad - íme, ilyen lakhelyet jelöltek ki hősöknek, aki már megízlelte és kezdte élvezni az élet édességét, és magára vonni honfitársai figyelmét, ide hozták őt navarini füst- és lángszínű, finom, új frakkjában. Még azt sem engedték meg neki, hogy intézkedhessék, hogy magával hozhassa legszükségesebb holmiját és ládikáját, ahol a pénzét tartotta, amely talán elég lett volna ahhoz...²⁷ Iratai, a holt lelkekre vonatkozó adásvételi szerződésai már mind a hivatalnokok keze közt voltak.

A földre vetette magát, ott fetrengett, és a bánat, a reménytelenség szorongatta a szívét. A kétségbeesés egyre mélyebben mart bele ebbe a semmivel sem vértezett, védtelen szívbe. Még egyetlen ilyen gyötrelmes nap, és Csicsikov belepusztul. De még öfellelte is örködött valaki, és kinyújtotta felé segítő kezét. Egy óra múltán nyílt az ajtó, és belépett az öreg Murazov.

---

²⁷ A kézirat hiányos.

- Megmentőm! - kiáltott, hirtelen felpattanva a földről, ahol még az imént kínjában fetrengett, és gyorsan megcsókolta, majd szívéhez szorította az öregember kezét. - Isten meg fogja jutalmazni, amiért eljött hozzám, szerencsétlenhez.

Szeméből patakzott a könny.

Az öreg fájdalmasan, szomorúan nézett rá, és csak annyit mondott:

- Ó, Pavel Ivanovics, Pavel Ivanovics, mit tett ön!

- Mitévő legyek? Tönkrejuttatott az az átkozott természetem! Nem ismertem mértéket: nem tudtam idejében abbahagyni a dolgot. Kísértésbe vitt az átkozott sátán, elvette a józan eszemet, megbolondított. Vétkeztem, vétkeztem! De azért mégis, hogy lehet így bánni velem? Egy nemesembert, nemesembert! Vizsgálat nélkül, tárgyalás nélkül börtönbe vetni!... Egy nemesembert, Afanaszij Vasziljevics! Miért nem engedtek meg legalább annyit, hogy hazamenjek, és intézkedjem a holmimat illetően? Hiszen otthon most mindenem felügyelet nélkül maradt! A ládikám, Afanaszij Vasziljevics, a ládikám! Az egész vagyonom abban van! Vérrrel, verejtékkel, évek munkájával, nélkülözések árán szereztem én azt!... A ládikám, Afanaszij Vasziljevics! Most majd mindent ellopnak, széthordanak! Ó, istenem!

Nem volt képes uralkodni kétségbeejtő fájdalmán, amely most újra megrohanta a szívét; hangos zokogásban tört ki, amely áthatolt a börtön vastag falán, s tompán visszhangzott a távolban; letépte atlasz nyakravalóját, s gallérját megragadva, összeszaggatta magán a navarini füst- és lángszínű frakkot.

- Ó, Pavel Ivanovics! Mennyire elvakította önt az a vagyon! Amiatt nem látta borzasztó helyzetét!

- Jótevőm, mentsen meg, mentsen meg! - kiáltotta kétségbeesetten a szegény Csicsikov, és Murazov lábához borult. - A herceg szereti önt, és az ön kedvéért mindent megtesz.

- Nem, Pavel Ivanovics, nem fordulhatok hozzá, bármennyire szeretnék is segíteni, nem tehetem. Önt a kérlelhetetlen törvény sújtja, nem pedig egyik vagy másik ember hatalma.

- Engem a gaz sátán, az emberiség megrontója kerített hatalmába!

Fejét a falba verte, öklével pedig akkorát csapott az asztalra, hogy kiserkent a vér a kezéből, de nem érezte fájdalmát sem a fején, sem a kezén.

- Pavel Ivanovics, nyugodjék meg, arra gondoljon, hogy az istennel béküljön ki, nem az emberekkel: gondoljon szegény lelkére.

- De hát miért jutottam én ilyen sorsra, Afanaszij Vasziljevics! Van-e akár csak egyetlen ember, akinek ilyen a sorsa? Hiszen én türelemmel, mondhatni, a véremmel, munkával, fáradsággal rakosgattam a kopejkáimat, én nem raboltam, nem loptam meg a kincstárt, mint némelyek. Hogy mi célból szereztem a pénzt? Azért, hogy hátralevő napjaimat nyugalomban élhessem le; hogy hagyhassak valamit feleségemre és gyermekeimre, akiket a haza javára, a haza szolgálatában szándékoztam nevelni. Hát ezért akartam szerezni valamicskét. Titkolóztam is, ravaszkodtam is, nem tagadom... De mit tehettem volna? Csak olyankor folyamodtam fűrfanghoz, amikor láttam, hogy az egyenes úton nem boldogul az ember, és a görbe út egyenesebben vezet célhoz. De dolgoztam, fáradoztam, nagy gyakorlatra tettem szert. Pénzt csak gazdagoktól fogadtam el. Márpedig azok az igazi gazemberek, akik a bíróságnál ezekkel

károsítják meg a kincstárt, nem a gazdagokat lopják meg, hanem elszedik az utolsó kopejkát attól, akinek semmije sincs! Milyen szerencsétlen vagyok én, lássa be! Valahányszor valamiféle eredményt érek el, s már kezdeném élvezni is fáradtságom gyümölcsét, hirtelen vihar kerekedik, vagy zátonynak futunk, s az egész hajó szilánkokká zúzódik. Volt már nekem háromszáz-ezernyi tőkém, s volt már kétemeletes házam! Már kétszer vásároltam falut is... Ah, Afanaszij Vasziljevics, micsoda sors ez? Egyik csapás a másik után! Hát nem volt az én életem enélkül is olyan, mint a hullámok között hanyódó sajka? Hol itt az isteni igazság? Hol itt a türelem, a példátlan kitartás jutalma? Hiszen én háromszor kezdtem mindent újra; mikor mindent elvesztettem, előlről kezdtem mindent, s megint csak kopejkákkal, amikor mások az én helyemen már régen ivásnak adták volna magukat kétségbeesésükben, s a kocsmákban pusztultak volna el! Mennyit kellett küzdenem, mi mindent kellett elviselnem! Minden egyes kopejka megszerzéséhez úgyszólván teljes lelkierőmre szükségem volt!... Lehet, hogy mások könnyebben szerezték, de az én esetemben, mint a közmondás tartja, minden kopejkát háromgarasos szög tartott, s ezt a háromgarasos szöggel odaerősített kopejkát én, isten a tanúm, mindig olyan vasakarattal téptem le magamnak...

Nem tudta befejezni, elviselhetetlen szívfájdalmában hangosan felzokogott, székére roskadt, aztán már amúgy is foszlányokká szaggatott frakkja szárnyát egészen letépte és elhajította magától, majd pedig két kézzel nekiesett a hajának - amelyet azelőtt oly gondosan ápolt -, és kíméletlenül tépdeste, élvezte a fájdalmat: ezzel akarta tompítani szíve csillapíthatatlan gyötrelmét.

Murazov sokáig, szótlánul ült előtte, nézte ezt a szokatlan szenvedést, amelyet most először látott. Nézte a szerencsétlen, elkeseredett embert, aki nemrég még vidáman, a nagyvilági ember könnyedségével s katonásan rugalmas léptekkel járt-kelt mindenfelé, most pedig szennyesen, vérző kézzel, kócosan hentereg, és szidja a gonosz, ellenséges erőket, amelyek az embereket megrontják.

- Jaj, Pavel Ivanovics, Pavel Ivanovics! Milyen ember lehetett volna önből, ha mindezt az erőt, mindezt a kitartást valami hasznos munkára, valamely jó cél elérésére fordítja! Istenem, mennyi jót tehetett volna! Ha a derék, jóra törekvő emberek közül egy is annyi fáradtságot fordít valamely becsületes célra, mint ön a kopejkái megszerzésére, ha képes lett volna a jó érdekében áldozatul dobni hiúságát, becsvágyát, magát nem kímélve, mint ahogy ön nem kímélte magát kopejkái megszerzése érdekében, úristen, hogy felvirágozhatott volna a mi földünk! Pavel Ivanovics, Pavel Ivanovics, nem az a legnagyobb baj, hogy mások szemében vétkessé vált, hanem az, hogy önmaga ellen vétkezett, a szívós erő és gazdag képességek ellen, amelyekkel a sors megajándékozta! Ön arra volt hivatva, hogy nagy emberré legyen, de tehetségét elfecsérelte, tönkretette magát...

Vannak a léleknek titkai; bármilyen messzire tért is el a megtévelyedett bűnös az igaz útról, bármennyire elzüllött, bármilyen megrögzött érzéketlen, konok, gazemberré vált is, bármilyen mélyen merült is el a bűn fertőjében: ha jó tulajdonságaira hivatkozva tesznek neki szemrehányást ha azért róják meg, mert saját érdemeit taposta sárba - egyszeribe megrendül, felébred benne a lelkiismeret.

- Afanaszij Vasziljevics! - kiáltott fel a szegény Csicsikov. Ó, ha sikerülne kiszabadulnom, s a vagyonomat visszakapnom! Esküszöm önnek, hogy mától kezdve egészen más életet élnék! Mentsen meg, jótevőm, mentsen meg!

- Mit tehetek én? Ahhoz, hogy kiszabadítsam, a törvény ellen kellene harcolnom! De tegyük föl, hogy erre is rászánom magam, az sem érne semmit, mert a herceg olyan igazságszerető, hogy álláspontjától semmi esetre sem lenne hajlandó eltérni.

- Jótevőm! Ön mindent elérhet. Nem a törvénytől rettegek én - ami a törvényt illeti, talállok én eszközöket -, hanem attól, hogy ártatlanul börtönben kell sínylődnöm, hogy elpusztulok itt, mint a kutya, s hogy egész vagyonom, irataim, ládikám... Szabadítson ki innen!

Átölelte és könnyeivel öntözte az öreg lábait.

- Ó, Pavel Ivanovics, Pavel Ivanovics! - sóhajtott az öreg Murazov fejcsóválva. - Mennyire elvakította önt ez a vagyon! Emiatt nem hallgat szegény lelke szavára!

- Gondolok én a lelkemre is, csak szabadítson ki innen!

- Pavel Ivanovics... - kezdte az öreg, de újra elhallgatott. - Ön maga is tudja - folytatta aztán -, hogy a kiszabadulása nem tőlem függ, de amennyire csak tőlem telik, azon leszek, hogy könnyítsek a helyzetén, és kiszabadítsam. Hogy sikerül-e, azt nem tudom, de mindenesetre megkísérlem. Ha azonban minden várakozáson felül sikerülne, fáradozásomért jutalmat kérek öntől, Pavel Ivanovics: hagyjon fel azzal a mohó törtetéssel, amellyel a vagyon után veti magát. Becsületszavamra kijelentem önnek: ha egész vagyonomat elveszíteném, amely pedig jóval nagyobb, mint az öné, nem sírnék utána. Hiszen, higgye el, nem az az igazi vagyon amelyet elvehetnek az embertől, hanem az, amelyet soha senki el nem lophat, el nem vehet. Ön már sok mindent megélt. Hiszen az élete, saját szavai szerint is, hullámokon hánykolódó sajkához hasonlítható. Most már van annyija, amennyiből hátralevő napjai végéig megélhet. Telepedjék le valamely csöndes, békés zugban, mennél közelebb a templomhoz és az egyszerű, jóra való emberekhez. Vagy ha nagyon is ösztökéli a kívánság, hogy utódokat hagyjon maga után, vegyen feleségül valami egyszerű sorban nevelkedett, jólelkű leányt, aki megszokta a mértékletes életet, és ért a gazdálkodáshoz, ön pedig felejtse el ezt a zajos életet minden csábításával és hóbortjával együtt; nem baj, ha az is elfeledi önt. Ebben a világban úgy sincs nyugalom, csak ellenségek, csábítók és árulók vannak benne.

- Igen, okvetlenül ezt fogom tenni! Okvetlenül! Már akartam is, már szándékomban is volt új életet kezdeni, mérsékelni az igényeimet, már arra gondoltam, hogy majd gazdálkodással foglalkozom. De megtévelyedtem, letéért a jó útról a csábító démon, a sátán, a pokolfajzat!

Mindeddig ismeretlen érzés ébredezett Csicsikovban, maga sem értette, mi történt vele. Mintha valami távoli, régóta elfojtott törekvés akart volna életre kelni lelkében valami, ami sivár gyermekkorában, a szülői ház komor légkörében, állandó magárahagyatottságában nem juthatott kifejezésre, s mintha az első élmények szegényessége, fakósága, a könnyörtelen sors zord pillantása, amely a hóvihartól behordott, homályos kis ablakon át hatolt be hozzá - mintha mindezek az emlékek akartak volna kitörni belőle, mélyen felsóhajtott, és két kezét arcára tapasztva, keserűen mondta:

- Igaza van! Igaza van!

- A törvényellenes cselekedetekben sem emberismerete, sem tapasztalatai nem segíthették önt. De ha emberismeretéhez és tapasztaltságához még az járult volna, hogy a törvény útján halad! Ej, ej, Pavel Ivanovics, miért is tért le a jó útról! Szedje össze magát: még nem késő, még van rá idő...

- Nem, már késő, késő! - jajdult fel Csicsikov olyan hangon, hogy Murazovnak majd megszakadt a szíve. - Most kezdem érezni, most kezdek a tudatára ébredni, hogy nem a helyes úton járok, hogy messzire eltértem az egyenes ösvénytől, de most már hiába! Nem olyan nevelésben részesültem! Apám folyton erkölcsi prédikációkat tartott nekem, vert, erkölcsi szabályokat íratott le velem, ő maga pedig a szemem láttára lopta a szomszéd fáját, sőt még engem is kényszerített, hogy segítek neki. Nem is leplezte előttem, hogy igazságtalan porokba kezdett. Megrontotta az árva lánykát, akinek gyámja volt. A példa pedig erősebb, mint a

követendő szabály. Látom, érzem, Afanaszij Vasziljevics, hogy nem úgy élek, mint kellene de nem eléggé irtózom a bűntől; eldurvult a természetem; nincs bennem elég szeretet a jó iránt, az istennek tetsző cselekedetekre való dicséretes hajlam nem vált természetemmé, szokásommá... nem olyan erős bennem az a kívánság, hogy jót cselekedjem, mint az, hogy vagyont szerezsek... Ez az igazság... őszintén beszéltem... Mitévő legyek?

Az öreg felsóhajtott.

- Pavel Ivanovics, önben oly erős akarat, oly szívós türelem lakozik. Az orvosság keserű, de a beteg mégis beveszi, mert tudja, hogy másképpen nem gyógyul meg. Önben nincs hajlam a jó iránt, kényszerítse hát magát a jóra, ha már nem szereti. Ez még nagyobb érdeme, mint annak, aki azért teszi, mert szeret jót cselekedni. Kényszerítse magát néhányszor, később majd megjön a hajlam. Higgye el, nem lehetetlenség ez...²⁸ Birodalmak igába hajlanak, mondja az írás. Csak erőfeszítéssel lehet odáig vergődni, csak erőfeszítéssel lehet megszerezni. Ej, Pavel Ivanovics, hiszen önben olyan erő van, amilyen másokban nincs, olyan szívósság, olyan türelem, ön ne tudna erőt venni magán? Hiszen önből valóságos hős lehetne! Manapság az emberekben nincs akarat, valamennyien olyan gyengék...

E szavak észrevehetően mély hatást tettek Csicsikovra, egyenesen a lelkébe hatoltak, és valami becsvágyfélét ébresztettek benne. Ha nem is eltökéltség, de valami ahhoz nagyon hasonló villant fel a szemében...

- Afanaszij Vasziljevics - mondta szilárd hangon -, ha sikerül engem kiszabadítania, és kieszközölnie, hogy innen valami kis vagyonkával mehessek el, szavamat adom önnek, hogy új életet kezdek: veszek egy kis falucskát, ahol majd gazdálkodom, gyűjteni fogom a pénzt, de nem magamnak, hanem azért, hogy másokon segíthessek, annyi jót fogok tenni, amennyi csak telik az erőmből. El akarom felejtetni régi magamat, a várost, a dáridókat és lakomákat, egyszerűen, józanul fogok élni.

- Isten adjon önnek erőt, hogy e szándékát végre is hajtsa! - mondta örvendezve az öreg. - Minden erőmmel azon leszek, hogy kikönyörögjem a hercegtől az ön szabadon bocsátását. Sikerül-e vagy nem, isten tudja. Annyi azonban bizonyos, hogy helyzetén mindenesetre könnyíteni fognak. Ó, istenem! Öleljen meg, és engedje, hogy én is megöleljem önt! Ha tudná, milyen örömet szerzett nekem! Most pedig, isten nevében, máris megyek a herceghez.

Csicsikov magára maradt.

Lelke mélyéig megrendült, megilletődött. Még a legtűzállóbb, legkeményebb fém: a platina is megolvad, mikor a kohóban egyre erősítik, fűjtatóval élesztik a lángot, s mikor a tűz már elviselhetetlen hőséget áraszt, a makacs fém megfehéredik és folyékonnyá válik. Mikor a szenvedések kohójában a legmagasabbra csap a láng, s a gyötrelem már elviselhetetlen, a legedzettebb, legkeményebb férfi is megadja magát.

„Én magam ugyan lelkiismeretlen és érzéketlen vagyok, de minden erőmmel azon leszek, hogy másokban felébresszem a lelkiismeretet és az érzéseket; én tudatlan és silány ember vagyok, de igyekezni fogok másokat a jóra serkenteni; én nem vagyok jó keresztény, de mindent el fogok követni, hogy másokat ne vigyek kísértésbe; arcom verejtékével fogok fáradozni, munkálkodni a faluért, becsületesen dolgozni, hogy jó példát adjak másoknak. Hiszen elvégre nem vagyok én olyan javíthatatlanul hitvány, olyan teljesen hasznavehetetlen ember! Érték a gazdasághoz, tudok takarékoskodni, van bennem bizonyos ügyesség, van képességem arra, hogy tapasztala-

---

²⁸ A kézirat hiányos.

taimat helyesen alkalmazzam, azonkívül szívósan kitartó is vagyok. Csak elhatározás dolga az egész...”

Így elmélkedett Csicsikov, és ébredező lelkében mintha világosság derengett volna, mintha rátapintott volna valamire. Mintha természete sötét érzékkel megérezte volna, hogy e földön minden embernek vannak kötelességei, amelyeket teljesítenie kell mindenütt, minden zugban, bármilyen körülmények között, minden akadály, minden nehézség ellenére is. S már oly élenként képzelte el a munkás, békés életét - távol a városok zajától, tévutaitól és kísértéseitől, amelyekbe a tétlenség viszi az embert -, hogy csaknem megfeledkezett aggasztó helyzetéről, sőt talán még hajlandó lett volna hálát is adni a gondviselésnek e súlyos csapásért, csak bocsássák szabadon, és adják vissza vagyonának legalább egy kis részét.

De... kitérült a piszkos odú egyszárnyú ajtaja, és belépett egy hatalmas termetű, széles vállú, óriás lábú hivatalnok. Szamoszvisztovnak hívták; epikureista volt, vidám, korhely fickó, vakmerő ember, jó cimbora és minden hájjal megkent furfangos kópé, mint saját barátai mondogatták róla. Háború idején az ilyen ember hőstettekre volna képes: ha parancsot kapna, hogy veszélyes, járhatatlan utakon áttörve, az ellenséges katonák orra előtt lopja el az ágyúkat, megtenné. Minthogy azonban nem katonai pályára került, ahol talán becsületes emberré vált volna, mindenféle tisztességtelen dolgokat művelt. Közben pedig - érthetetlen módon - meglepő felfogást és elveket vallott: társaihoz jó volt, soha senkit el nem árult, adott szavát megtartotta; hanem a felettes hatóságokat valamiféle ellenséges ütegnek tekintette, amelyen neki át kell törnie, felhasználva minden gyöngye pontot, minden rést és mulasztást.

- Mindent tudunk az ön helyzetéről, mindent hallottunk! - mondta, amikor látta, hogy az ajtó bezárult mögötte. - Nincs semmi baj! Ne aggódjék, mindent eligazítunk. Valamennyien dolgozunk az ön érdekében, és rendelkezésére állunk. Harmincezer rubelbe kerül az egész, azzal aztán vége minden bajnak.

- Csakugyan? És akkor felmentenek?

- Teljesen! Még kárpótlást is kap.

- És mennyit kellene fizetnem?

- Mondom, harmincezret. Abban már minden benne van: a mi részünk is, az is, ami a főkörmányzó hivatalnokainak jár, az is, ami a titkárnak.

- De, engedelmet... hát hogyan... hisz minden holmim, a pénzesládám is le van pecsételve zár alatt.

- Egy óra múlva mindent megkaphat. Akkor hát megegyeztünk, ugye? Kezet rá!

Csicsikov a kezét nyújtotta. Hevesen dobogott a szíve, el sem hitte, hogy mindez lehetséges...

- Addig is ég vele! Közös barátunk azt üzeni önnek, hogy fő a nyugalom és a lélekjelenlét!

„Hm! - gondolta Csicsikov -, értem: a jogtanácsos!”

Szamoszvisztov eltűnt. Csicsikov magára maradt, és csak nem hitt abban, amit az imént hallott. De még egy óra sem múlt el beszélgetésük óta, és már hozták is a ládikáját - iratai, pénze, minden a legnagyobb rendben volt. Szamoszvisztov a parancsoló szerepében lépett fel: összeszidta az öröket, hogy nem eléggé éberek; a felügyelőt utasította, hogy kérjen szolgálaton kívüli katonákat az őrség megerősítésére, magához vette nemcsak a ládikát, hanem azokat az iratokat is, amelyek bajt hozhattak volna Csicsikovra, mindezeket összerakta, lepecsételte, s magával az őrt álló katonával sürgősen elküldte Csicsikovnak, mintha nélkülözhetetlen hálóruhát és ágyneműt küldött volna, úgyhogy Csicsikov az iratokkal együtt még meleg holmit is

kapott, ami szükséges volt halandó testének befödésére. Az, hogy Szamoszvisztov ilyen gyorsan teljesítette ígéretét, kimondhatatlanul megörvendezettette Csicsikovot. Most már kezdett erősen reménykedni, és megint csábító képek lebegtek lelki szeme előtt: este színház, a táncosnő, akinek udvarolgatott. A békés, csendes, falusi élet gondolata halványulni kezdett, a zajos, eleven város képe egyre fényesebbé vált... Ó, élet!

Eközben az ügy - mind az alsó, mind a felső bíróságon - hatalmas méretűvé dagadt. Buzgón percegett az írnokok tolla; izgatottan szippantották a tubákot, és a jogügyi szakértők kedvtelve figyeltek, művészek módjára élvezték a bonyolult eljárást. A jogtanácsos, mint valamely elrejtőzött varázsló, láthatatlanul forgatta, irányította az egész gépezetet. Mindent szándékosan összekuszált, mielőtt bárki észrevehette volna. A bonyodalom egyre fokozódott. Szamoszvisztov önmagát múlta felül példátlan vakmerőségével és elképesztő arcátlanságával. Megtudta, hol őrzik a letartóztatott asszonyt, egyenesen odament, s fellépése oly magabiztos, oly tekintélyt keltő volt, hogy az őt fészeken kihúzta magát, és tisztelgett, neki.

- Rég állsz itt?

- Reggel óta, nagyságos uram.

- Mikor váltanak fel?

- Három óra múlva, nagyságos uram.

- Szükségem lesz rád. Majd megmondom a parancsnokodnak, hogy mást állítson a helyedre.

- Igenis, nagyságos uram.

Szamoszvisztov hazaszaladt, s hogy senkit se kelljen beavatnia a dologba, maga öltözött zsandárnak, bajuszt és oldalszakállt is ragasztott, az ördög sem ismert volna rá. Megjelent abban a házban, ahol Csicsikov lakott, ott elfogta az első útjába eső asszonyt, átadta két szakavatott, szintén igen ügyes hivatalnoktársának, ő maga pedig bajuszosan, fegyveresen, amint dukál, visszament az őrhöz:

- Mehetsz! A parancsnok úr küldött, hogy váltsalak fel.

Ezalatt az első asszony helyére már a másik került, aki semmit sem tudott, semmit sem értett. Az első úgy elrejtették valahol, hogy később sem tudták meg, hová lett. Míg Szamoszvisztov mint katonai személy tevékenykedett, addig a jogtanácsos mint polgári személy művelt csodákat: a kormányzóval elhitette, hogy az államügyész feljelentést ír ellene, a zsandárparancsnokkal, hogy egy titkos hivatalnok feljelentést ír ellene, a titkos hivatalnokkal, hogy van egy még titkosabb hivatalnok, aki feljelentést ír ellene, végül valamennyit olyan helyzetbe hozta, hogy kénytelenek voltak őhöz fordulni tanácsért. Mindebből pedig óriási felfordulás keletkezett: egyre-másra érkeztek a feljelentések, olyan ügyek kerültek nyilvánosságra, amilyeneket még senki sem hallott, de olyanok is, amelyek soha meg sem történtek. Az ügy alkalmából mindenki arról beszélt, kicsoda kinek a törvénytelen fia, mikor, hogyan, miért ki tart szeretőt, kinek a felesége folytat szerelmi viszonyt és kivel. A pletykák, a botrányok annyira összegabalyodtak a Csicsikov ügyével, a holt lelkekkel, hogy lehetetlen volt megállapítani, melyik a nagyobb képtelenség. Valamennyi egyformán képtelen volt.

Mikor aztán az iratok végre a főkormányzóhoz jutottak, a szegény herceg egy szót sem értett belőlük. Egy igen kiváló eszes és tapasztalt hivatalnok, akit azzal bíztak meg, hogy az ügy okmányaiból kivonatot írjon, csaknem beleőrült a feladatba: képtelen volt megtalálni a pör vezető fonalát. A herceget éppen abban az időben egy sereg más, igen kellemetlen ügy foglalkoztatta. A kormányzóság egy részében éhínség volt. Az élelmiszerek kiosztásával megbízott kiküldöttek valahogy nem úgy intézkedtek, ahogyan kellett volna. A kormányzóság egy másik

résében nyugtalankodni kezdtek a szakadárok. Valaki azt terjesztette köztük, hogy megszületett az Antikrisztus, aki még a halottakat sem hagyja nyugodni, és megvásárolja a holt lelkeket. Az emberek gyóntak és vétkeztek, s azzal az ürüggyel, hogy kiírtják az antikrisztusokat, olyan embereket pusztítottak el, akik nem voltak antikrisztusok. Egy másik helyen a jobbágyok lázadtak fel a földesurak és a járási rendőrfőnök ellen. Holmi csavargók telebeszélték a fejüket, hogy most olyan idők következnek, amikor a jobbágyokból földesurak lesznek, és frakkba kell öltözniük, a földesurak meg jobbágyok lesznek és parasztzubonyban kell járniuk; a parasztok nem gondolták meg, hogy így nagyon is sok lenne a földesúr - és az egész járás megtagadta az adófizetést. Erőszakot kellett alkalmazni ellenük. A szegény herceg igen rossz hangulatban volt. Ekkor jelentették, hogy Murazov szeretne vele beszélni. „Engedjék be!” - mondta a herceg. Az öreg belépett.

- No hiszen, szép dolgokat művelt az ön Csicsikovja! - fakadt ki a herceg. - Ön mindig kiállt érte, mindig védte. Most aztán olyan piszkos dologba keveredett, amilyenre a legutolsó tolvaj sem vetemedne!

- Bocsásson meg, kegyelmes uram, de én nem nagyon értem ezt az egész ügyet...

- Végrendelet hamisítás! De még milyen!... ezért nyilvánosan meg kellene korbácsolni!

- Kegyelmes uram, nem mintha védeni akarnám Csicsikovot, de a vád még nincs bebizonyítva. A vizsgálat még nem ért véget.

- Íme a bizonyíték: az az asszony, akivel az igazi örökhagyó helyett aláírták a végrendeletet, kézre került. Szándékosan az ön jelenlétében akarom kihallgatni. - A herceg rendelkezett, hogy az asszonyt vezessék be.

Murazov elhallgatott.

- Micsoda becsstelenség! - folytatta a herceg. - És, szégyenszemre, a város első hivatalnokai vannak belekeverve. Még maga a kormányzó is. Neki nem volna szabad tolvajok és naplopók közé aljasodnia! - mondta a herceg felindultan.

- De hiszen a kormányzó is azok közé tartozott, akik örökölték, hát jogosan tartott igényt a neki járó részre. Hogy pedig a többiek belekeveredtek, az, kegyelmes uram, emberi dolog. Az elhunyt gazdagon halt meg, de nem gondoskodott róla, hogy vagyonát helyesen, igazságosan osszák szét. Érthető, hogy mindenfelől özönlöttek azok, akik hasznot reméltek az ügyből. Emberi dolog...

- De miért követtek el ilyen aljasságokat? Bitangok! - mondta felháborodva a herceg. - Egyetlen becsületes hivatalnokom sincs, mind gazember!

- Kegyelmes uram, hát van közöttünk, akit ne érhetne gáncs? A mi városi hivatalnokaink is csak emberek. Vannak érdemeik is... Sokan közülük kiválóan értik a dolgukat... De a bűn oly közel van!

- Hallgasson ide, Afanaszj Vasziljevics. Ön az egyetlen, akit becsületes embernek ismerek. Hát mondja meg nekem: miféle szenvedélye az, hogy mindenféle gazfickót védelmébe vesz?

- Kegyelmes uram - felelte Murazov -, akiket ön gazfickóknak nevez, azok is emberek. Hogyne védeném az embereket, mikor tudom, hogy bűneik felét tájékozatlanságból, tapasztalatlanságból és ostobaságból követik el? Hiszen mi magunk is lépten-nyomon igazságtalanságokat követünk el, és minden rossz szándék nélkül okozói vagyunk mások szerencsétlenségének! Ön maga is nagy igazságtalanságot követett el, kegyelmes uram!

- Én? - kiáltott fel a herceg elképedve.

Murazov egy darabig hallgatott, mint aki gondolkozik valamin, azután megszólalt:

- Igen. Például a Gyerpenyikov-ügyben.

- De Afanaszij Vasziljevics! Az ősi, állami törvények megsértése egyenlő a hazaárulással!

- Én nem akarom védeni őt. De igazságos-e, ha egy fiatalembert, akit tapasztalatlanságánál fogva mások megtévesztettek, elcsábítottak, ugyanolyan szigorúan ítélnék el, mint a főkolompost, a felbujtót. Hiszen őt is olyan ítélettel sújtották, mint Voronov-Drjannijt, pedig a vétkük nem egyforma.

- Az isten szerelmére! - kiáltott fel észrevehető izgalommal a herceg. - Ön talán tud valamit erről? Mondjon el mindent. Éppen nemrég írtam Pétervárra, hogy enyhítsenek a sorsán.

- Nem, nem azért szóltam, mintha olyasmit tudnék, amit ön, kegyelmes uram, nem tud. Bár csakugyan van egy körülmény, amely neki hasznára lehetne, de azt ő maga nem engedi nyilvánosságra hozni, mert valaki másnak árthatna vele. Csak azon gondolkozom: nem méltóztatott-e akkor elszietni a dolgot? Bocsásson meg, kegyelmes uram, én csak a magam igen szerény képességű eszével gondolkozom. Kegyelmes uram többször felszólított arra, hogy nyíltan beszéljek. Amikor még én is hivatalfőnök voltam, kérem, nekem is sok alárendeltem volt, rossz is, jó is. Mindig figyelembe kell vennünk az emberek előéletét. Ha nem higgadtan vizsgálunk meg mindent, hanem úgy kezdjük a dolgot, hogy kiabálunk, ráförmedünk az illetőre, akkor csak megijesztjük, nem érjük el, hogy őszinte vallomást tegyen. De ha részvétellel, felebaráti megértéssel közeledünk hozzá, és indulat nélkül kérdezzük, a maga jószántából mindent elmond, még enyhítést sem kér, és nincs benne elkeseredés senki ellen, mert világosan látja, hogy nem én büntetem, hanem a törvény.

A herceg elgondolkozott. Ekkor fiatal hivatalnok lépett be, és kezében iratcsomóval, tisztelettudóan állt meg az ajtónál. Fiatal, még üde arca kissé gondterhesnek látszott. Látni való volt, hogy nem ok nélkül esett a választás éppen rá, amikor különleges megbízatásokat kellett végrehajtani. Azoknak a keveseknek egyike volt, akik szívvel-lélekkel, *con amore* foglalkoznak munkájukkal. Nem a becsvágy sarkallta, sem az, hogy különleges előnyökhöz jusson, és nem is akart másokat utánozni: csak azért dolgozott olyan buzgón, mert meggyőződése volt, hogy neki éppen ezen a helyen kell lennie, és nem máshol, hogy neki ez a hivatása, ő erre született. Figyelni vizsgálódni, apránként, részekből összerakni az egészet, megtalálni a vezérfonalat, és kibogozni az összekuszált szálakat - ez volt az ő dolga. Erőfeszítése miatt, fáradozásaiért, átvirrasztott éjszakáiért bőséges kárpótlás volt neki, ha végre kezdett világosan látni az ügyben, ha fény derült a rejtett indítókokra, s ő érezte, hogy már jelentést tehet róla, már elő tudja adni kevés szóval, tömören, világosan úgy, hogy mindenki megértheti. Talán a tanuló sem örül annyira, mikor megvilágosodik előtte valamely nehéz, bonyolult mondat értelme, s kiderül a lényeg, a voltaképpeni mondanivaló, mint ahogyan ő örült, amikor sikerült tisztáznia valamely bonyolult ügyet. Viszont...²⁹

³⁰...kenyérrel az éhínség sújtotta vidékekre, mert én jobban értek az ilyen dolgokhoz, mint a hivatalnokok: személyesen győződöm meg róla, kinek mire van szüksége. S ha kegyelmes uram megengedi, majd beszélek a szakadárokkal is. Ők a magamfajta egyszerű embert testvérüknek tekintik, és szívesebben beszélnek az ilyennel. Talán, isten tudja, békésen

²⁹ A kézirat hiányos.

³⁰ A szöveg új oldalon kezdődik a kéziratban, a mondat eleje hiányzik.

elintézhetem velük az ügyet. A hivatalnokok sehogy sem boldogulnak velük. Úgy belegabalyodnak a jelentésekbe, jegyzőkönyvekbe, mindenféle iratokba, hogy az iratokból már semmit sem látnak tisztán. Pénzt azért nem fogadnak el, mert, istenemre, szégyen lenne, ha az ember saját hasznát tartaná szem előtt, ilyen időkben, mikor mások éhen halnak. Van nekem tartalék gabonám, most is küldtem belőle Szibériába, és jövő évben megint lesz.

- Ezért a nagyjóságaért csak isten jutalmazhatja meg önt, Afanaszij Vasziljevics. Én egy szót sem szólok, mert érzi ezt ön is, itt minden szó kevés. De, az iménti kérésével kapcsolatban kérdezni szeretnék öntől valamit: mi a véleménye, van nekem jogom figyelmen kívül hagyni ezt az ügyet? És igazságos, becsületes dolog lenne, ha megkegyelmeznék ezeknek a gazembereknek?

- Kegyelmes uram, istenemre mondom, nem lehet őket így nevezni, annál kevésbé, mert sok érdemes ember van köztük. Néha az ember helyzete, kegyelmes uram, nagyon nehéz. Gyakori dolog, hogy némely ember bűnösnek látszik, aztán kiderül, hogy nem az.

- De mit fognak szólni ők maguk, ha büntetlenül hagyom őket? Hiszen akadhat köztük olyan, aki ezután még magasabban hordja az orrát; majd még azt mondják, hogy megijedtem tőlük, Ők fogják legkevésbé méltányolni, hogy ennyire elnéző voltam irántuk...

- Kegyelmes uram, engedje megmondanom, hogy az én véleményem szerint mi lenne a legjobb: ha összehívna valamennyiüket, közölné velük, hogy mindent tud, elébük tárná saját helyzetét, mint az előbb énelém tárta, s tanácsot kérne tőlük, megkérdezné mindegyiket, mit tenne ő kegyelmesség helyén.

- És ön azt hiszi, hogy akkor nemesebb törekvések ébrednének bennük, mint a pénzszerezés vágya? Higgysse el, csak kinevetnének.

- Nem hiszem kérem, kegyelmes uram. Az orosz emberben, még a legrosszabban is, van igazságérzet. Valami zsidóban talán... az más... de az orosz emberben van. Nem, kegyelmes uram, semmit sem kell titkolnia. Mondjon el mindent, nyíltan, úgy, mint ahogy nekem el méltóztatott mindent mondani. Hiszen ők azt híresztelik önről, hogy nagyra törő, dőlyfős ember, még meghallgatni sem akar senkit, csak saját véleményének helyességében hisz. Hát hadd lássák valamennyien, hogy nem így áll a dolog. Mitől tarthat ön? Hiszen a helyes úton jár. Beszéljen velük úgy, mintha istennek gyónna.

- Majd gondolkozom a dolgon, Afanaszij Vasziljevics - mondta tűnődve a herceg -, addig is köszönöm a tanácsot.

- És elrendeli kegyelmes uram, hogy Csicsikovot szabadon bocsássák?

- Mondja meg annak a Csicsikovnak, hogy hordja el magát innen mentől előbb és mentől messzebb. Annak én soha meg nem bocsátanék.

Murazov meghajolt, s a hercegtől egyenesen Csicsikovhoz ment.

Már egészen jó hangulatban találta, nyugodtan fogyasztotta ebédjét, amelyet nagyon rendes porcelán edényekben hoztak neki valami nagyon jó konyháról. Az öreg már beszélgetésük első mondataiból észrevette, hogy Csicsikovnak sikerült érintkezésbe lépnie valamelyik törvéncsavaró hivatalnokkal, sőt azt is megállapította, hogy itt a minden hájjal megkent jogtanácsos befolyása érvényesült.

- Hallgasson ide, Pavel Ivanovics - mondta. - A szabadságot hozom önnek. De ennek a szabadságnak van egy feltétele: ön nem maradhat a városban. Szedje össze minden holmiját, aztán, isten nevében, máris induljon, percig se késlekedjék, mert különben ronthat a helyzetén. Tudom, itt önt befolyásolja valaki; bizalmasan közlöm önnek, hogy ha még egy ilyen dolog

napfényre kerül, azt az embert semmiféle erő meg nem menti. Az természetesen boldog, másokat bemárthat, hogy ne legyen magában, de az ügy már megérett a teljes elintézésre. Én megtartom önt jóindulatomban, sőt most még inkább a javát akarom, mint valaha. Komoly szavam van önhöz: a legfontosabb nem a vagyon, amelyért az emberek oly ádázul civakodnak, s amelyért képesek megölni egymást, már csak e földi életben való boldogulásukkal törődnek, s arra a másik életre nem is gondolnak. Higgye el, kérem, Pavel Ivanovics, hogy akik mindent sutba dobnak az anyagi javakért, s lelki javakkal nem törődnek, azok ebben az életben sem fognak boldogulni, s földi javaikon sem lesz áldás. Mind, kérem, a népek életében, mind az egyesekében is elkerülhetetlenül bekövetkezik az ínség, a nyomorúság időszaka... Ez világos. Akárki akármit mond is: a test a lélektől függ. Ne a holt lelkekre gondoljon, hanem saját élő lelkére, és isten nevében térjen más útra! Holnap én is elutazom. Készülődjék, siessen, mert ha én nem vagyok itt, ön a legnagyobb bajba kerül.

Az öreg azután eltávozott. Csicsikov töprengve nézett maga elé. Megint világossá vált előtte az élet jelentősége. „Murazovnak igaza van! - gondolta. - Ideje más útra térni!”

Ezután elhagyta a börtönt. Az egyik börtönőr a ládikáját, a másik pedig matracát és ágyneműjét cipelte utána. Szelifan és Petruska kimondhatatlanul megörültek gazdájuk kiszabadulásának.

- No, barátocskáim - fordult hozzájuk nyájasan Csicsikov -, most aztán gyorsan csomagolni kell; elutazunk.

- Utazzunk, Pavel Ivanovics - helyeselt Szelifan: - Az utak bizonyára rendbe jöttek, mert elég sok hó esett. Igazán, legfőbb ideje, hogy itt hagyjuk ezt a várost. Úgy meguntam, látni sem akarom.

- Menj a kocsigyártóhoz, intézkedj, hogy tegye a kocsit szántalpakra - rendelkezett Csicsikov, ő maga pedig bement a városba, de sehol sem tett búcsúlátogatást. A történetek után ez kínos is lett volna, annál is inkább, mert a városban a legkellemetlenebb históriákat beszélték róla. Úgy igyekezett, hogy senkivel se találkozzék, csak ahhoz a kereskedőhöz surrant be, akinél a navarini füst- és lángszínű posztót vásárolta, újra vett belőle négy rőfnyit egy frakkra és nadrágra, azután elment ugyanahhoz a szabóhoz, aki az első öltönyt készítette.

A mester kétszeres árért elvállalta, hogy másnapra megvarrja a ruhát, és valamennyi segédjével, legényével együtt egész éjszaka dolgozott, tüvel, vasalóval, foggal - s a frakk csakugyan el is készült másnapra, igaz, hogy kicsit későn. Már a lovak is be voltak fogva. Hanem azért Csicsikov felpróbálta az öltönyt. Nagyszerűen sikerült, szakasztott olyan volt, mint az első. De ó jaj, észrevette, hogy a haja között tar foltok fehérlenek... Szomorúan gondolta: „Miért is adtam át magam annyira a kétségbeesésnek? A hajamat semmi esetre sem lett volna szabad kitépnem.” Kifizette a szabót, s végre elhajtatott a városból, de valami igen különös hangulatban. Ez már nem a régi Csicsikov volt, hanem csupán romja a régi Csicsikovnak. Lelkiállapotát lebontott épülethez lehetett volna hasonlítani, amelyet azért szedtek szét, hogy újat építsenek belőle. De a munkát még nem kezdték meg, mert a terv még nem érkezett meg az építésztől, s a munkások tétováznak, nem tudják, hogyan fogjanak hozzá.

Egy órával előbb indult el gyékényfődeles kis szekéren az öreg Murazov meg Potapics, egy órával Csicsikov elindulása után pedig kihirdették, hogy a herceg Pétervárra készül, de elutazása előtt látni kívánja a hivatalnokokat, mind egytől egyig.

A főkormányzó nagytermében gyűltek össze a város főbb hivatalnokai valamennyien, kezdve a kormányzótól a címzetes tanácsosokig, az irodafőnökök, tanácsosok, az ülnökök, Kiszlojedov, Krasznonoszov, Szamoszvisztov, akit megvesztegettek, akit nem vesztegettek meg, a

hazugok, a félig hazugok, és egyáltalán nem hazugok, de valamennyien bizonyos izgalommal, nyugtalansággal várták a főkormányzó jöttét.

A herceg belépett. Nem látszott komornak, de derűsnek sem, tekintete kemény volt, mint a lépte. A hivatalnokok mélyen meghajoltak, némelyik csaknem a földre.

A herceg könnyed főhajrással viszonzta az üdvözlést, aztán megszólalt:

- Elutazom Pétervárra. Illendőnek tartom, hogy elbúcsúzzam önöktől, sőt közöljem önökkel utazásom egyik okát. Botrányos dolog történt itt nálunk. Gondolom, a legtöbben tudják, miféle dologról beszélek. Az eset kipattanásával kapcsolatosan világosság derült más, nem kevésbé becstelen ügyekre is; ezekbe olyan egyének is belekeveredtek, akiket én mindaddig tisztességesnek tartottam. Ismeretes előttem a titkos cél is: mindent annyira összekuszálni, hogy lehetetlenné váljék a vizsgálatot a szokásos hivatalos eljárás útján lefolytatni. Azt is tudom, ki a főirányítója az egész cselszövénynek s kinek...³¹ bár igen ügyesen leplezte a dologban való részvételét. De most úgy áll a dolog, hogy ezúttal nem szándékozom a formális, írásbeli elintézéshez folyamodni, hanem rögtönítélő katonai bíróság elé akarom vinni az ügyet, mint háború idején, és remélem, ebbe az uralkodó is beleegyezik, ha tájékoztatom a történetekről. Az ilyen esetekben, amikor a polgári törvénykezési eljárással nem lehet célt érni, amikor iratszekrényeket égetnek el a bennük levő aktákkal együtt, s amikor egyesek hamis tanúvallomásokkal és hazug jelentésekkel igyekeznek az amúgy is zűrzavaros, homályos ügyet még homályosabbá tenni, akkor szerintem csakis a katonai eljárástól lehet eredményt remélni, s erre nézve tudni kívánom véleményüket.

A herceg elhallgatott, mintha választ várna. De az egybegyűltek csak álltak, lesütött szemmel, sápadtan.

- Tudomásom van még egy dologról - folytatta a herceg -, amelyet abban a szilárd meggyőződésben követek el, hogy soha senki meg nem tudhatja. Ennek letárgyalása nem papírforma szerint fog történni, mert itt én magam vagyok a felperes is, a kérvényező is, és döntő bizonyítékokat fogok szolgáltatni.

Valaki összerezzen; néhány félénkebb jelenlevőt szintén nyugtalanság fogott el.

- A főkolomposra természetesen hivatalvesztés és vagyoneklobzás vár; a többieket elbocsátják állásukból. Persze ezek között van sok olyan is, aki ártatlan. De mit tehetünk? Ilyen szokatlanul aljas bűncselekmény szigorú megtorlást kíván. Azonkívül tudom, hogy a büntetés még csak nem is lesz tanulságos lecke, mert az elbocsátottak helyébe mások kerülnek, és azok, akik mindaddig becsületesek voltak, becstelenné válnak, és azok, akiket bizalomra érdemesítenek, csalással és áruhással fogják viszonzni a bizalmat. Mindezek ellenére kénytelen vagyok vasszigorral eljárni, mert ezt követeli az igazságszolgáltatás. Tudom, szememre vetik majd, hogy rideg és kérlelhetetlen vagyok, de tudom, hogy azok is majd...³² Ilyenformán a törvényes eljárás érzéketlen fegyverévé válok, bárdká, amelynek le kell sújtania a bűnözők fejére.

Minden arcon remegés futott át.

A herceg nyugodt volt. Az ő arcán sem harag, sem izgalom nem látszott.

Most pedig az, aki sokak sorsát tartotta kezében, s akit semmi kérdés nem volt képes megindítani, az önk lába elé borulva fordul kérelemmel mindnyájukhoz. Minden feledve lesz,

---

³¹ A kézirat hiányos.

³² A kézirat hiányos.

minden elsimul, minden vétkes bocsánatot nyer, én magam leszek szószólójuk. Íme a kérésem: jól tudom, hogy semmilyen hatalommal, semmilyen eszközzel, rémítéssel, büntetéssel nem lehet kiirtani a hazugságot; már nagyon is mélyen gyökeredzik. A megvesztegetés becsstelen, aljas szokását már olyanokkal szemben is gyakorolni kell, már olyan emberek is megkövetelik, akik nem arra születtek, hogy becsstelenek legyenek. Tudom, hogy sokaknak már csaknem lehetetlen az ár ellenében haladniuk. Én azonban most, mint olyan döntő és szent pillanatban, mikor a haza megmentéséről van szó, azokhoz kiáltok, akiknek keblében még orosz szív dobog, akik valamennyire értik, mit jelent e két szó: nemes érzés. Mit beszéljek én itt arról, hogy melyikünk a legnagyobb bűnös. Lehet, hogy én követtem el a legnagyobb bűnt, talán eleinte túlságos zord voltam önökkel, talán túlságos gyanakvásommal elriasztottam azokat, akikben igazán jó szándék volt, akik őszintén igyekeztek hasznossá tenni magukat, pedig nekem is így kellett volna viselkednem, nekem is ezt kellett volna tennem. Ha az ilyeneknek valóban drága volt az igazság és hazájuk java, nem volt-e meg minden okuk, hogy elkeseredjenek, nem volt-e természetes, hogy az én dölyfös, rideg magatartásom elnyomta önérzetüket, elnyomta egyéniségüket? Észre kellett volna vennem önfeláldozásukat, törekvésüket a jóra, s végül el kellett volna fogadnom hasznos és okos tanácsaikat. De úgy illik, hogy az alárendeltek alkalmazkodjanak a fölötteshez, nem pedig a fölöttes az alárendeltekhez. Ez könnyebb is, mert az alárendelteknek csak egy főnökük van, a főnöknek azonban sok száz alárendeltje. De hagyjuk most azt a kérdést, hogy ki a legnagyobb bűnös. Most az a fődolog, hogy megmentjük hazánkat; a mi hazánk nem azért megy tönkre, mert húsz idegen nemzetség nyelve tör be hozzánk, hanem mi magunk tesszük tönkre. Mert a törvényes kormányzat mellett egy más, minden törvényesnél erősebb, hatalmasabb rendszer uralkodik itt, a maga kialakult, sajátos törvényei szerint, mindennek árat szab, mi több, ezek az árak általánosan ismeretesek. És nincs olyan vezető - még ha minden törvényhozónál bölcsőbb volna is -, aki akár a megbízhatatlan hivatalnokok cselekvési szabadságának korlátozásával, akár szigorított felügyelettel, képes volna megakadályozni a sok rosszat, amit ezek elkövetnek. Minden igyekezetünk eredménytelen marad, amíg valamennyien úgy nem érzünk, mint a népek felkelése idején, és fel nem fegyverkezünk az ellenség ellen. Így kell hadra kelnünk a hazugság ellen. Most mint orosz ember, mint olyan, akit a közös származás, a vér köteléke fűz egybe önökkel, fordulok önök közül azokhoz, akiknek van némi fogalmuk arról, hogy mi a nemes gondolkodás. Azokat felszólítom, hogy gondoljanak kötelességeikre, amelyek az emberre mindenütt várnak, hogy vizsgálják meg közelebbről földi hivatásuk feladatait és kötelességeit, mert ez bizony mindnyájunk előtt homályos és alig...³³

.oOo.

---

³³ Itt a kézirat megszakad.